

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES

FRANCESC EIXIMENIS

PASTORALE

EDICIÓ I TRADUCCIÓ

Tesi Doctoral presentada per la llicenciada:
Montserrat Martínez Checa

Dirigida pel professor Dr:
José Martínez Gázquez

Sabadell, 1994.

FE D'ERRATES

PÀG.	DIU	HA DE DIR
XVII	destrit	descrit
XVIII	numerades	numerats
XXIX	es prengués	que es prengués
XXXVI	<i>editio</i>	<i>editio</i>
XLIX	de <i>ed.</i>	<i>d'ed.</i>
L	evident	evidents
LVII	distribuits	distribuït
LX	següent	següents
LXII	comuns	comunes
LXII i LXXII	còdex	còdexs
LXVII	donem tot seguit	tot just hem donat
220	s'els	se'ls
229	il.lutrats	il.lustrats
234 nota	renta	renda
235	el.laborades	elaborades
237	raig	llamp
255 i 330	preverat	presbiterat
270 i 281/426	sopesar / sopesada	sospesar / sospesada
271	no només la	no només no
273	les resta	la resta
277	circumnstància	circumstància
278	enalit	enaltit
285	d'homes homes	d'homes
291	tots les	totes les
292	presuposa	pressuposa
294	poseeixi	posseeixi
298	quin és la	quina és la
302	dubte	dubta
303	en molts	en moltes
307	ni els	ni les
308	atrau-re'ls	atraure'ls
309	del creu	de la creu
313	a la <i>Pastorale</i>	al <i>Pastorale</i>
321	X i XXI	Joan X i XXI
322	vanals	banals
323	concediexen	concedeixen
326	el súbdits	els súbdits
329	de "apte..."	d' "apte..."
330	<i>oficiis</i>	<i>officiis</i>
331	conciència	consciència
334	promogui	promogut
	al patriarca	el patriarca
	allibererà	alliberarà
	amb poble	amb el poble
	latens	latents
	càrreg	càrrec
	agrueges	agreuges
	explicat	explicada

PÀG.	DIU	HA DE DIR
335	escribient	escrivint
341	disculpats	disculpat
	s'ha pogut d'altres	s'ha pogut alliberar d'altres
342	per part d'un	quan prové d'un
343	se arrogància	d'arrogància
	lleugeresa	lleugeresa
345	que sigui	que siguin
347	s'en	se'n
	l'esmentada	l'esmentada decretal
349	<i>Rethòrica</i>	<i>Retòrica</i>
358	colegi	col.legi
363	desitgen i treballen	desitgin i treballin
371	per altre banda	per altra banda
375	en conta	ens conta
380	ni volent	i no volent
385 (nota)	<i>santcum</i>	<i>sanctum</i>
397	cimitals	criminals
402	exel.lència	excel.lència
406 /407	extendre's /extén	estendre's / estén
408	Susana	Susanna
410	clarement	clarament
	Orígens	Orígenes
413	presidències	presidències
417	<i>Latrones</i>	<i>Latores</i>

ÍNDEX GENERAL

	Pàg.
INTRODUCCIÓ	I
L'autor i la seva obra	III
La transmissió manuscrita. <i>L'editio princeps</i>	VIII
Descripció dels mss.	XI
Contingut del <i>Pastorale</i>	XXV
Estudi dels mss. <i>Stemma codicum</i>	XXIX
CRITERIS FORMALS D'EDICIÓ	LXVIII
La composició del text	LXXI
La traducció	LXXIV
BIBLIOGRAFIA	LXXIX
EDICIÓ	
PRIMERA PART	1
SEGONA PART	38
Primera Regla	70
Segona Regla	117
Tercera Regla	168
TERCERA PART	181
QUARTA PART	201

TRADUCCIÓ

PRIMERA PART	214
SEGONA PART	252
Primera Regla	286
Segona Regla	333
Tercera Regla	388
TERCERA PART	401
QUARTA PART	422

ÍNDEXS DE FONTS CITADES

Índex de Fonts Bíbliques	432
Índex de Fonts Jurídiques	438
Índex de Sants Pares (..)	444
Índex de Fonts Clàssiques	450
ANNEX.....	451

INTRODUCCIÓ

Presentem aquí l'edició i la traducció del llibre *Pastorale* de Francesc Eiximenis O. F. M, una obra adreçada a la instrucció dels prelats que va escriure en llatí al final de la seva vida i que s'inclou dintre de l'escolàstica que dominà el pensament cristià del seu temps i que Eiximenis¹ havia tingut l'oportunitat d'estudiar i aprendre a les seves estades a diverses universitats europees. Si hem de creure les paraules del propi autor, el *Pastorale* és una obra que va redactar quan ja es troava *infirmus et senex*, segons que diu a la carta-pròleg de l'inici, i gràcies a la insistència renovada del bisbe de València, Hug de Llupià i Bages, a través de Miquel de Miracle, rector de Penàguila. Aquest llibre, per tant, suposaria la cloenda d'una tasca més ampla que inclou també altres llibres en llatí i català, alguns del quals, dissotadament, romanen encara sense editar.

Les primeres notícies que tenim sobre el *Pastorale* ens les proporcionà Luca Waddingus² en lloar la impressió del llibre feta per l'editor barceloní Pere Posa l'any 1495 i ens les amplià posteriorment Nicolás Antonio referint-se a l'esmentada edició i afegint la localització del manuscrit de l'obra, que tal vegada considerés l'únic, en el fragment del llibre *Bibliotheca hispania vetus, sive hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti aevo ad annum Christi MD floruerunt*.³ que reproduïm a continuació:

¹ Fraile (1986, II 2). pàg. 533, considera Eiximenis dintre de l'escola escotista. Viera (1980), pàg. 13, recull, pel contrari, la idea de que la crítica eiximeniana s'inclina més per remarcar la influència neo-agustiniana i de San Bonaventura que no pas la de Duns Escot.

² Waddingus (1647). Tom I.: F. Franciscus Ximenius E. Elnen. 1214.32.

³ Antonio (1788), pàg. 181, nº 360. Ja Montfaucon (1739) havia vist als catàlegs de les biblioteques Ambrosiana i Vaticana dos mss. del *Pastorale*.

*"Pastorale, ad Episcopum Valentinum pro instructione
Episcoporum, et quorumcumque superiorum. Waddingus laudat
Barcinonensem editionem anni MCDXCV in folio.
Manuscriptum asservatur in bibliotheca Ambrosiana
Mediolanensis urbis, Francisci Ximenez nomen praeferens,
forsan Latinum opus".*

El manuscrit de la Biblioteca Ambrosiana de Milà del que parla N. Antonio segueix existint avui però no és l'únic, perquè el *Pastorale* està conservat en deu manuscrits més, alguns de contingut miscel.lani, que han estat objecte d'estudi per a la present edició i que, pràcticament sense excepcions, ens han transmès el text sencer. Les còpies que tenim, totes del segle XV, totes fetes per indicacions de diferents bisbes de seus europees, ens permeten d'observar l'interès que va despertar el llibre entre la jerarquia eclesiàstica després de la mort d'Eiximenis, als primers mesos de l'any 1409.

Diversos són també els exemplars que es conserven de l'edició de Barcelona, l'única que hem pogut localitzar, tot i que Joan de Sant Antoni⁴ en parla de dues més, una edició a Bolonya, feta al 1485 i una altra duta a terme a Tarragona al 1586, de les quals res més no hem pogut esbrinar. L'edició de Barcelona és, doncs, la que hem estudiat i la que ara pretén millorar la present edició amb l'esperança d'haver-nos apropat, un xic més, al text originàriament escrit per Eiximenis.

---

⁴ Joan de Sant Antoni (1732), pàg. 448.

L'autor i la seva obra.

La biografia de Francesc Eiximenis ha estat plena de moltes errades que s'han anat repetint segle rera segle. No és el moment, i el present treball no hi té el propòsit, d'endinsar-se en l'estudi de la vida i obres del mestre Eiximenis, motiu pel qual ens referirem breument als aspectes més sobresortints que es coneixen sobre el nostre autor.

D'en Francesc Eiximenis sabem⁵ que va néixer a Girona pels voltants de 1340 - tot i que desconeixem la data exacta - i que va prendre l'hàbit franciscà a Barcelona, ordenació que des d'antic es disputaren també la ciutat de Girona, on sembla que Eiximenis va fer els últims vots, i la ciutat de València, on va passar vint-i-cinc anys. Entre els anys 1365 i 1370 va viatjar per Europa i va fer estudis a diverses universitats europees, entre les que cal anomenar Oxford, París i Colònia; des de mitjans de 1373 fins a mitjans de l'any següent, va romandre a la Universitat de Toulouse fent el mestratge en teologia. Al 1383 va anar a viure a València on va residir fins l'any 1408 i on va participar activament a la vida política, fet del que són testimoni els honors atorgats pels Jurats de València, el seu suport a la croada de valencians i mallorquins a les costes bàrbares i l'endegament de l'ensenyament públic a l'*Estudi General de València*, així com la direcció espiritual de Joan I i Maria de Lluna. El 15 de novembre de 1408 rebé la consagració episcopal, -dos dies abans havia estat anomenat Patriarca de Jerusalem- encomanant-li el 19 del mateix mes el bisbat d'Elna, on anà a viure per dur a terme la seva acció pastoral. Va participar al Concili de Perpinyà convocat per Benet XIII però

⁵ L'exhaustiu treball del professor David J. Viera (1980) ens mostrà l'estat de la qüestió dels estudis eiximenians i analitzà i esmenà les errades que s'havien transmès des dels cronistes del segle XVI fins els treballs del nostre segle.

morí no gaire temps després, perquè l'inventari dels seus llibres fet després de la seva mort data del 25-26 d'abril del 1409⁶ i el nomenament del seu successor a la seu d'Elna està datat al 15 de Maig d'aquest mateix any .

La gran activitat polígrafa del mestre Eiximenis va donar a la llum nombroses obres tant en llatí com en català de les quals es van fer un nombre important de traduccions. Dels llibres escrits en català cal esmentar el *Primer del Crestià*, *Segon del Crestià*, *Terç del Crestià*, *Dotzè del Crestià*, *Llibre dels àngels*, *Llibre de les Dones*, *Scala Dei*, *Vita Christi* i *Cercapou*, entre els més destacats; dels llibres escrits en llatí tenen especial importància, *Psalterium laudatorium*, *Ars predicandi populo*, *De triplici statu mundi* i *Pastorale*, objecte del nostre estudi.

Hi ha hagut molta confusió respecte l'obra d'Eiximenis propiciada per la composició d'alguns llibres, - com per exemple el *Dotzè* , que constava de diversos tractats i va desconcertar molts cronistes - i pels canvis de títol que van sofrir alguns llibres en ser traduïts - el quart tractat del *Llibre de les dones* va ser confós en la seva traducció castellana (*Carro de les dones*) amb la *Vita Cristi*, en ser intitulat *Vita christianorum* -; també hi ha dubtes i errors sobre les edicions de l'obra del mestre franciscà i hi ha vacil.lacions sobre l'autoria de diversos llibres que se li atribueixen, com *Doctrina compendiosa*, *De triplici statu mundi* i *Cercapou*, entre d'altres⁷. També respecte a la seva pròpia personalitat ha regnat la confusió en els estudis sobre el mestre Eiximenis, i tot i que des d'antic se l'anomena consignant sempre la diferent

⁶ D. Monfrin (1967), 29, pp. 447.

⁷ Viera (1980), pp. 17-20, dóna compte dels diversos tractats que se li han atribuït al mestre Eximenis, d'entre els que cal esmentar, a més, una *Summa Theologica* que diversos autors han cregut reconèixer en altres obres del franciscà, mentre que d'altres com Albert G. Hauf (1978) identifiquen com una obra escrita pel mestre.

identitat d'altres homes il·lustres del mateix nom, Franciscus Ximenez, -el prevere de Daroca, i també l'arquebisbe de Toledo, més conegut com Cardenal Cisneros-, hi ha molts autors que intercanvien les dades de la seva biografia o atribueixen obres dels uns als altres⁸, per bé que d'altres s'apressen a diferenciar-los. No només és el cas de les anotacions d'algun dels nostres manuscrits, sinó també de les fonts posteriors, com les de L. Waddingus, N. Antonio, P. A. Beuter, M. Viciana, que parlen d'ell però donen notícies equívocues. El cita amb encert Waddingus quan diu, parlant de Perpinyà:

"Habuit incolas viros illustres (...), Fr. Franciscum Ximenium, virum doctissimum Episcopum Elnensem, alium a Francisco illo Ximeno Toletano Archiepiscopo".⁹

Però també parla del prevere de Daroca, del mateix nom, dubtant de la seva existència real o de si tal o qual obra estan escrites en llatí o català¹⁰:

"(...) Darocensis viri quem diximus memoria fugerit nobis; Darocensis alterius notitiam exhiberi hic, FRANCISCI XIMENII nomine, ex eadem urbe presbyteri: qui ab anno huius saeculi quinquagesimo vixisse dicitur, ac Historiam restorationis Hispaniae scriptam (quā autem lingua, Latināve Lemosinā, non dicitur) reliquisse. Hunc vero auctorem, si quis fuit, ineditum hactenus, Valentinorum Scriptorum nullus quod sciām, hujusque laudavit".

⁸ És el cas, per exemple, del *Psalterium Laudatorium* que J. de Sant Antoni *op. cit.*, pàg. 381, atribueix a Franciscus Examin, també franciscà

⁹ Waddingus (1647). Tom. I. : Franciscus Ximenis E. Elnen. 1214.32.

¹⁰ Ibidem, pag.48. nº 18.

Ens dóna una altra notícia equívoca un afegit manuscrit al Fol. 53v de l'exemplar de l'*editio princeps* que es troba a la Universitat de Barcelona quan explica on es troba enterrat¹¹ i intercanvia l'ordre del nomenament de Patriarca de Jerusalem, dignitat que li confereix *post mortem*, i el de bisbe d'Elna:

"In conventu Sancti Francisci Perpiniani sepultus iacet eruditissimus P. F. Franciscus Ximenis, auctor huius libri, teste Illustrissimo D. Fratre Francisco Gonsaga, (...) ex minorico ordine ad Elnensem episcopatum primo, ac post mortem ad Hierosolitanum patriarchatum assumptus extitit (...) hunc R. patrem F. Franciscum Ximenium alium esse, ab eo qui Toletanis in Archiepiscopum praefectus fuit".

També tenim una antiga atribució del manuscrit de Torí al Cardenal Fr. Ximenes, que fou ministre d'Espanya sota Maximilià VII, escrit quan era franciscà¹².

L'estudi que va encaminar en la direcció adequada els estudis eiximenians fou el de Emili Grahit, publicat el 1873 a *La Renaixensa*, que va marcar una nova època pel tipus d'investigació que va acometre - localització de manuscrits, incunables i rars -, i que després seguirien altres estudiosos, entre els que cal esmentar J. Massó i Torrents, qui els donà fortament amb el seu importantíssim estudi sobre la vida i les obres del franciscà així com dels manuscrits i incunables que va poder trobar. Però l'època de més productivitat pels estudis eiximenians aquest segle la constitueix el període comprès entre els

¹¹ Segons M. de. Barcelona (1928), pàg. 447, la inscripció de la data de mort a la seva làpida és tardana i inexacta. És la del dia 23 de Gener de 1409 que també proporciona Gams (1873), pàg. 600 a l'epígraf dedicat als bisbes de la seu d'Elna.

¹² Veure nota 24.

anys 1919 a 1936 en què molts estudiosos, la major part d'ells pertanyents a les comunitats religioses de franciscans i caputxins, van revifar l'interès pel polígraf gironí de qui tant s'havia parlat des del segle XVI fins la primera meitat del segle XIX; cal esmentar els hispanistes Pere Bohigas i J.M.Pou, i els pares Martí de Barcelona i Andreu Ivars. A partir dels anys cinquanta novament hi va haver una revifalla dels estudis eiximenians, però desenvolupant-ne més l'interès per l'aspecte polític, d'una banda, i l'estudi dels conceptes religiosos, per altra; l'àrea dels estudis eiximenians que més endarrerida ha romàs ha estat l'anàlisi literària i filològica i encara avui manquen, com ja hem esmentat, les edicions de gran part del *corpus* eiximenià. Amb aquesta edició del *Pastorale* confiem en encoratjar els estudiosos a llegir i analitzar una obra on creiem veritablement que hi traspua "un singular esperit medieval"¹³.

---

¹³ Viera (1980), p. 13.

La transmissió manuscrita. L'*editio princeps*.

El *Pastorale* fou considerat una obra prou important per a l'església com per arribar a ser copiada, per encàrrec de bisbes i altres dignitats eclesiàstiques, no menys de quinze vegades i de la qual se'n conserven onze manuscrits amb el text íntegre, si bé el que es troba a la Biblioteca Nacional de Madrid presenta l'absència d'un capítol sencer i el de la Biblioteca de Toulouse ha perdut avui el seu primer capítol i el final de la primera part i l'inici de la segona. A la dificultat que pot suposar un nombre no petit de manuscrits s'ha d'afegir, a més, l'extensió del propi text, ja que són més de dues-centes planes les que ocupa el llibre sencer, només amb la transcripció. També un altre problema, aquest cop de caràcter qualitatiu, s'ha posat de manifest amb la *collatio* dels mss.: el text, que tracta sobre l'ofici i els deures dels homes d'església, presenta, per dotar-lo de més autoritat, gran quantitat de citacions d'autors cristians - Pares de l'església, Comentaristes, Papes - i de l'Antic i el Nou Testament, que són la base de la inspiració d'Eiximenis, i que mena M.J. Peláez a comentar que "*el genio intelectual de Eiximenis no era propulsor de ideas originales. El valor de su obra consiste, en buena parte, en la fidelidad con que recogió todo lo que se encontraba en el ambiente de su tiempo*"¹⁴. Com en altres de les seves obres, el franciscà s'inspira profusament a la Bíblia, "...*lo reconoce en los párrafos introductorios de su Primer del Crestià: 'tot quant en aquest volum entenç a posar sia fundat en la Sancta Escriptura'*..."¹⁵. Tanmateix, com és sabut, bona part d'aquestes citacions eren ben conegudes als *scriptoria* on s'elaboraven les còpies a l'Edat Mitjana; és en les errades de citació on es pot veure que els copistes, tot sovint, només fèien una ullada al text quan s'adonaven que coneixien de segur el fragment i això

¹⁴ Peláez (1979), p. 71.

¹⁵ Peláez (1979), p. 72

explica que moltes d'aquestes citacions no coïncideixin exactament a cap manuscrit, fet que és molt freqüent a les cites evangèliques, on les diferents versions d'un mateix pas conviden a l'equivocació, però no menys als llibres de l'Antic Testament, on la versió és única. També el tema tractat propiciava l'aportació personal d'algun copista agosarat, amb la intenció de millorar la intel·ligibilitat del text, per la qual cosa no només trobem correccions marginals en alguns dels mss. sinó també afegits explicatius, fet bastant més comú a l'Edat Mitjana i al Renaixement que no pas a l'antigüitat¹⁶.

De l'exemplar que va escriure Eiximenis i que es troba a l'inventari de la seva biblioteca, dut a terme inmediatament després de la seva mort¹⁷, tenim, com s'ha dit més amunt, onze còpies tot i que s'en parla de quatre còpies més. Ens referim a les còpies citades per J. Massó i Torrents, que parla del ms. 172, de 150 folis de pergamí, de la Biblioteca Llatina de Manuscrits de D. Antoni Agustí i Albanell, arquebisbe de Tarragona al 1586, que cita Joan de Sant Antoni a la seva *Bibliotheca...*, 1732, pàg. 448 i l'edició de Luca de 1772, t. VIII p. 86. A un ms. copiat en paper a la Biblioteca Pública Episcopal de Palma citat a P. Villanueva, *Viaje literario a las iglesias de España*, t. XII, 1852, pàg. 206¹⁸. Igualment, a la còpia que es trobava al Museu Episcopal de Vich i que apareix a J. Gudiol, "Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VII (1920-22) p. 69-70, núm 27 i 29, on apareix a l'inventari fet pels voltants de l'any 1443 amb la següent descripció:

¹⁶ West (1973). p. 19.

¹⁷ D. Monfrin (1967), 29, p. 447.

¹⁸ J. Massó i Torrents (1909-10), pp. 679

27. "altre llibre fermat ab cadena en lo dit feristol apelat Pastoral de mestre Eximenis e començà en lo vermey in nomine domini nostri Iesuchristi. e en lo negre Reverendissimo in christo patri. e fina en lo negre in fine perducat amen. lo qual ha donat lo dit mossen Cogols."

I a l'inventari de l'any 1466, així:

29. " altre llibre appellat Pastoral de mestre Eiximenic. (vegi's el nº 27.)".

I també al mss. que es trobava a la Biblioteca de l'Escorial i que recull G. Antolín al seu *Catálogo de códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*. Madrid, 1916, pàg. 387, aquests darrers dos citats pel professor Viera¹⁹; les còpies de Tarragona, Vich i Palma també han estat citades per Martí de Barcelona²⁰. Cal esmentar que els dos manuscrits de què parla Massó i Torrents ja no es trobaven a les seves respectives biblioteques quan es va publicar l'estudi; han desaparegut també els citats a l'article del professor Viera i no hi ha cap rastre a les esmentades biblioteques.

Proporcionem a continuació la descripció dels manuscrits amb què hem treballat i que creiem, per ara, que són tots els que contenen el *Pastorale* d'Eiximenis, seguint les normes codicològiques usuals per a la descripció de manuscrits²¹; la desigualtat entre elles es deu a que sempre ens hem remès, davant la impossibilitat personal de veure físicament tots els manuscrits, a les descripcions ja existents o als catàlegs de les pròpies biblioteques, motiu pel qual algunes descripcions, si bé segueixen escrupulosament les normes quant a

¹⁹ Viera (1979 2), pàg. 163.

²⁰ Martí de Barcelona (1928), p. 479

²¹ P. Bohigas, A. M. Mundó i A. J. Soberanas (1973-74), 93-99.

l'ordre, es troben mancades d'algunes dades que no es trobaven a la descripció publicada o bé al catàleg consultat. En el cas dels manuscrits que sí hem vist, completem la descripció que altres estudiosos ja havien publicat.

Descripció dels manuscrits.

Mo. Munic. Bibliotheca Regia Monacensis. Clm. 11010. El volum només conté l'obra el *Pastorale*. Està copiat en pergamí i medeix 271 x 192 mm. Composat per quaderns de 5 folis, tret del primer, està escrit a tota amplària i els folis tenen un nombre de trenta línies. La caixa d'escriptura medeix 182 x 144 mm., amb dos corondells separats per 6 mm. en els tres primers folis escrits, corresponents a la taula; en el cos del llibre, 181 x 110 mm. Té títols a cada capítol i taula de capítols a l'inici, abans de l'epístola de presentació. Consta de 134 +2 folis, numerats amb xifres aràbigues, i lletra i xifra aràbiga a partir del segon plec. Enquadernat en pell llisa rossa, al centre dels plecs amb cordill sense reforç, de 284 x 201 mm. de superfície. Presenta, en les dues cares de les cobertes, escut d'armes amb cinc florons en forma de rombe. Està escrit d'una sola mà, amb lletra humanística. Rica ornamentació, tant de la pàgina inicial del text com de les caplletres. La pàgina inicial, a més de la caplletra, té una cenefa entre el text i el marge inferior de 178 mm. de llargària per 55 mm. d'alçada, al centre del qual hi ha l'escut d'armes de la casa Capranica. L'ornamentació de la caplletra és en daurat, la de la cenefa amb els colors verd, blau, vermell pàlid i blanc; les caplletres dels títols són també ornamentades en daurat i colors. Presenta correccions textuales tant interliniars com al marge i subratllats marginals, pel que sembla, de la mateixa mà. Els noms d'autors citats en el text es troben escrits al marge en tinta

vermella. Acabat el 15 de Setembre de 1455. A l'*explicit* es fa constar el nom del copista:

"Hunc librum scripsi ego, Augustinus Tervisinus de Aldemariis in domo episcopatus civitatis Reatine, ad instantiam Reverendissimi domini mei, domini Angeli de Capranica, predicte civitatis episcopi dignissimi, anno domini M^oCCCC^oLV^o, XV die Septembbris, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini, domini Calisti pape tertii anno primo./ORATE PRO SCRIPTORE./ Qui scripsit, scribat; semper cum domino vivat. Vivat in celis Augustinus homo fidelis" ²²

Signatures anteriors:

115. Antigament el manuscrit va pertanyer a la catedral de Passau²³ d'on segurament prové aquesta signatura.

Pass/10. La primera que rebé en ingressar a la Biblioteca Regia Monacensis.

N 1647. Signatura de prova corresponent a un projecte d'ordenació global dels fons manuscrits llatins a la Bayerische Staatsbibliotek de Munic.

Bibliografia:

Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Secundum Andreae SCHMELLERII indices composuerunt Carolus HALM, Friedericus KEINZ, Guillelmus MEYER, Georgius THOMAS. Tomi II, Pars II, Codices num. 11001-15028 complectens (Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis Tomi IV, pars II Codices latinos complectens) Munic, 1876,1.

²² Reproduim aquí resumidament l'extensa descripció donada per Perarnau (1982), pp. 271-274, per bé que reordenada.

²³ Perarnau (1982), p. 271, nota 1.

Descrit a Perarnau, J. "L'exemplar muniquès del 'Pastorale' de Francesc Eiximenis", *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Barcelona, 1982. Pàgs. 271-274.

B. Londres. Biblioteca del *British Museum*. Add. 17.365. El volum només conté l'obra *Pastorale*. Està copiat en pergamí i medeix 275 x 180 mm. Escrit a tota amplària. Té títols a l'inici de cada capítol i taula de capítols a l'inici del llibre, abans de l'epístola i està compostat per 162 folis. Es troba relligat en vitel.la. El manuscrit està escrit per una mà italiana i presenta títols en vermell i caplletres il.luminades. Al foli 4 presenta un escut d'armes, que té, a més de la caplletra, una cenefa que enmarca el text fent una forma de C i que medeix 250 mm. de dalt a baix, 148 mm a la part de dalt i 165 mm a la part de baix, on hi ha l'escut, i que té un gruix de 40. Les altres dues parts tenen un gruix de 18. L'ornamentació de la caplletra és de fruites, i la de la cenefa d'arabescs, totes dues amb colors; les caplletres dels títols són també ornamentades amb colors. Té anotacions marginals, generalment de caracter textual. És de finals del segle XV. El manuscrit fou adquirit pel *British Museum* l'any 1848.

Bibliografia:

Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years MDCCCXLVIII - MDCCCLIII. Printed by order of Trustees 1868 (reprinted 1965). *Additional Manuscripts acquired in the year 1848*, p. 9.

Una breu descripció ha estat publicada per P. Bohigas, "Repertori de manuscrits catalans" *Estudis Universitaris Catalans*, XII. Barcelona, 1927. Pàgs. 433-444.

T. Torí. Biblioteca Reale. Varia 261. Registre nº 14509. Només conté una obra, el *Liber Pastoralis*. Està copiat en paper i medeix 309 x 202 mm. Composat per quaderns de 6 folis, està escrit a tota amplària i la caixa d'escriptura medeix 297 x 200 mm. Té títols a l'inici de cada capítol i taula de capítols a l'inici del llibre, abans de l'epístola. Conté 1 + 116 + 1 folis i està relligat en pasta. Al llom posa: Ximenes M. S. A la contracoberta hi ha la indicació d'haver pertangut a la *Bibliotheca Regis Karoli Alberti*, amb la creu de la casa de Savoia. Copiat en lletra que en Batllori creu francesa, té les caplletes i els títols pintats alternativament en tinta blava i vermella. No presenta gairebé cap anotació marginal. Està escrit al s. XV. Amb les dades que es troben a la Biblioteca Reial de Torí referides a aquest manuscrit hi ha una carta manuscrita de Batllori segons la qual el ms. fou escrit entre 1398 i 1409.

Bibliografia:

Catàleg d'ús intern de la Biblioteca Reale (no publicat).

Ha estat descrit per M. Batllori "Dos còdexs catalans a la Biblioteca Reial de Torí", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VII. Barcelona, 1928-32. Pàgs. 242-43. En aquest article, Batllori diu :"En un full solter, separat del catàleg, es llegeix aquesta pintoresca nota: '*lavoro del celebre cardinale Francesco Ximenes, che fu primo ministro di Spagna sotto Massimiliano I, scritto quando era frate francescano, cioè tra il 14... ed il 14... Questo codice è quindi contemporaneo all'Autore, e forse è copia da lui stesso fatta eseguire*'"²⁴.

---

²⁴ Batllori (1928-32) p. 241, nota 2.

V. Vaticà (Roma). Biblioteca Rossiana. Ross. 213. El volum conté dues obres. La primera és la traducció al llatí dels *Sermones de patientia Job*, de Sant Joan Crisòstom (Fol 1-13 conté un abundant índex); al Fol. 14r comença l'obra que s'acaba al fol 111v; a la segona part, entre els folis 112r-250v hi ha l'obra *Pastoralis*²⁵. Conté també "*quaedam excerpta ex S. Augustino et S. Bernardo*". Està escrit en pergamí i medeix 238 x 170 mm. Té 31 línies per foli, títols a cada capítol i taula de capitols al final del llibre. Consta de 257+2 folis. Està copiat en lletra humanística. La lletra de les dues obres és diferent. Es de meitat del s. XV.

Signatures anteriors:

Abans era el Codex Collegii Romani Capranicensis/ XLIV. Prové de la Biblioteca Rossiana que es va agregar a la Vaticana, procedent segurament "*ex bibliotheca Card. Firmani*". Al catàleg es fa constar: Sign.: VIII, 152.26.

Bibliografia:

Citat per Montfaucon, B. *Bibliotheca Bibliothecarum manuscriptorum nova*. París, 1739, 121 b.

Catàleg intern d'ús de la Biblioteca Rossiana.(no publicat) pp. 188-189.

Està breument descrit a M. de Barcelona, "Fra Francesc Eiximenis, O F M (1340?-1409?). La seva vida. Els seus escrits. La seva personalitat literària" *Estudis Franciscans*, XL, 1928, pàg. 47927.

²⁵ Pou (1925), p. 361 diu que el *Pastorale* (*sic*) ocupa del fol. 112r fins el 258 v.

²⁶ M. de Barcelona (1928), p. 479 i Perarnau (1982) p. 273 nota quatre, donen altres dades. Perarnau intitula la primera obra *Sermones in iustum et beatum Job de patientia*, i la localitza entre les pàgines 3-113; M. de Barcelona diu que el *Pastorale* està entre les pàgines 112-258, dades que també dóna Pou (1925), pàg. 361. Les que donem nosaltres, inclosos els *excerpta*, provenen del Catàleg d'ús intern pp. 188-189, que vam sol.licitar per correu i que la Biblioteca Apostòlica Vaticana ens va enviar gentilment, on el llibre s'intitula *Pastoralis*.

²⁷ També es pregunta Martí de Barcelona si V es correspon amb el mss. que cita Montfaucon (1739) amb la cota 5894. Aquest mss. apareix a la pàg. 121 b com a mss. de l'Inventari del Tom VI de la Biblioteca Vaticana, i a la pàg. 140 c sota l'epígraf d'un altre

Hi fan referència: Perarnau, J *op. cit.* pàg. 27 i Pou, J. M. "Visionarios, beguinios y fraticelos catalanes" *Archivo IberoAmerican*, t. 23, 1925, pàg. 361.

P. París . Bibliothèque National. Lat. 3188. El volum només conté una obra, el *Pastorale*. Està copiat en paper i medeix 295 x 210 mm. Està escrit a tota amplària i té el foli 60 en blanc. Té títols de capítols a partir del capítol LXXXI i taula de capítols al final del llibre. El volum consta de 150 folis, numerats modernament. Té relligadura en pell del s. XVIII. Al llom hi ha el títol *Liber de tribus columbis* i, a les tapes, l'escut reial de França. Es poden veure dues mans, probablement catalanes²⁸. Al capítol LXXXI hi ha el canvi de lletra i són escrits els títols de cada capítol que fins al capítol LXXX manquen, consignats en anotacions al marge inferior, generalment, d'ajut al rubricador. La lletra li sembla a Massó i Torrents francesa²⁹. El manuscrit és de la segona mitat del s. XV.

Signatures anteriors:

Al foli I i al paper que el precedeix hi ha la indicació: Codex D. Antonii Faure, 139. Regius 4161.

Bibliografia:

Catalogue général des MANUSCRITS LATINS. Tome IV, n° 3041-3277. Paris, Bibliothèque National 1958. Núm. 3188.

---

catàleg. Si hem de fer cas al P. Pou (1925), pàg. 361, nota 3, la biblioteca Rossiana d'on prové aquest còdex va ser agregada a la Vaticana molt posteriorment al repertori de Montfaucon.

²⁸ Catalogue gén. (1958), n° 3188.

²⁹ Massó i Torrents (1909-10), p. 679.

Ha estat destrit per Massó i Torrents, "Les obres de Fra Francesc Eximenç (1340?-1409?). Essaig d'una bibliografia." *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III (1909-1910), pàg. 679.

També el descriu molt breument M. de Barcelona, *op. cit.*, pàg. 479.

A. Milà. Biblioteca Ambrosiana. H. 83 Sup. El volum conté l'obra *Pastoralis*. Està escrit en paper i medeix 300 x 200 mm. Té títols de capítol i taula de capítols al final del llibre. El volum consta de 140 folis xifrats en llapis. Té relligadura de posts recobertes de pell rogenca empremtada dels s. XVè - XVIè, tanques caigudes i llom que sembla fet al s. XVIIIè. Copiat per una sola mà³⁰. El color de les caplletes i dels títols és de tinta vermella. Conté abundants anotacions marginals, segurament d'una segona mà. Copiat al s. XV, es troba a la biblioteca des de la seva fundació, per la P de pergamí exganxada a la relligadura.

Bibliografia:

Citat per Montfaucon, *op. cit.* pàg. 514 c i per Nicolás Antonio, *op. cit.* El manuscrit ha estat descrit per J. Massó i Torrents *op. cit.*, p. 678 i, més breument, per M. de Barcelona *op. cit.*, pàg. 479.

Mt. Madrid. Biblioteca Nacional. Nº 444. El volum conté, a més del *Pastorale* (ff. 1r-77v), les obres *Raymundi Lulli Apostrophe* i *Tractatus de Mundi Vanitatibus*. Està escrit en paper i medeix 300 x 210 mm. Les marques de la caixa d'escriptura medeixen 204 x 130 mm. Les línies per foli oscil·len entre les 44 de 1r a les 40 de 77r, passant per les 28 de 22 r. No té títols de capítol

---

30 Tot i que la descripció consultada parla d'una sola mà, amb l'estudi del microfilm nosaltres creiem veure un canvi de lletra al fol 26 v, lleugerament més inclinada, tot i que molt semblant.

però té taula a l'inici de cada part, on els capítols es troben escrits a dues columnes, les marques de les quals medeixen 59 x 204 mm. Consta de I+ 125+ 4 folis, numerades a tinta negra de factura posterior. Es troba relligat en pergamí verd fet al s. XVIII, ornat amb dues petites cenefes daurades que dibuixen dos rectangles, un d'ells inscrit. Al llom posa : Obras de Frai Franc. de Ximenz. Cada obra està escrita per una mà diferent. Presenta absència de capitletes i títols i tot és a tinta negra. Hi ha algunes anotacions marginals de caràcter textual. Acabat de copiar al 1460, data que ve consignada a l'*explicit* on posa:

"explicit pastorale reverendissimi patris et domini domini Hugonis episcopi Valentini anno domine M^oCCCCLX^o."

Signatura anterior:

B. 96. Procedeix de la biblioteca de Felip II (al catàleg s'afegeix en bolígraf : "Conde-Duque de Olivares .- convento de Miraflores.- año 1553.- Marqués de Santillana s. XV").

Bibliografia:

Tejuelo, *Obras de Frai Fran. de Ximenz. Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Madrid, tom I.

La descripció ha estat publicada també per Massó i Torrents *op. cit.*, pàg. 679 i molt més breument per M. de Barcelona *op. cit.*, pàg. 479.

To. Toulouse. Bibliothèque Municipal. N° 393. El volum conté només una obra, el *Liber Pastoralis*. És de vitel.la i medeix 288 mm x 205 mm, menys la primera pàgina, escurçada pel relligat. Està escrit a tota amplària i la caixa

d'escriptura és de 190 mm x 126 mm. Té títols de capítol i taula de capítols després de l'epístola de l'inici. Consta de 2+1(sense numerar)+158 folis+1. Relligat recent, de la restauració de 1960. Relligat anterior del segle XVII, en pell de vedell. Al llom posa: EXIMENE CURA PASTORA (*sic*). Alternen la inicial en blau i vermell els capítols de les quatre parts de l'obra, que s'atura al c. XIII de la tercera part (c. CLV). El còdex està mutilat. Li manca el primer capítol gairebé sencer, a més d'alguna pàgina de la segona part³¹. Copiat en gòtica grossa, té abundants anotacions marginals d'una segona mà. Els títols de cada capítol són en vermell amb dibuix blau a la inicial. Les caplletes, alternen vermell i blau. Només té nombre de capítol a la taula. La de la primera pàgina, ornada amb una cenefa és de 195 mm x 133 mm, de diversos colors. El primer full de guarda de l'inici està decorat. Acabat de copiar en 19 de Març de 1457 per un estudiant de teologia per a l'arquebisbe de Toulouse.

A l'*explicit* es parla de l'autor de la còpia:

"Explicit liber pastoralis editus a magistro Francisco Eximeniz ordinis fratrum Minorum qui quidem liber est reverendissimi in Christo Patris et Domini, domini Bernardi digna dei prouidentia sacre sedis Tholose dignissimi antistitis scriptus per me Herveum conseil studentem Tholose diocesis Leonensis in Britannia oriundum, die decima nona mensis martii, anno a Nativitate Domini millessimo quadringentessimo quinquagessimo septimo, regnante illustrissimo principe et domino nostro domino Carlo dei gratia Francorum rege septimo, et predicto Reverendissimo in Christo

---

³¹ Al manuscrit *To* hem trobat a faltar diverses pàgines, a més del primer capítol ja mencionat, i que creiem perdudes en les successives restauracions, per bé que la seva descoberta no sigui fàcil en una consulta ràpida atès que s'ha renúmerat correlativament el text, per la qual cosa, aparentment, no falta res. Són les corresponents a les línies 41-64 del capítol XXVIII, línies 1-9 del capítol XXIX.

Patre et Domino domino Bernardo, eadem gratiam tholosano archiepiscopo (...)³².

Signatures anteriors:

Dintre de la coberta té la numeració 15 13 45 i també (C. 13). Hi ha un *Ex libris* de la *Bibliothèque du clergue de Toulouse* i es pot llegir que és donació de l'abat d'Heliot.

Bibliografia:

Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de France. París, 1886³³. Martí de Barcelona parla del *Catalogue général des Bibliothèques Publiques des Départements*, París, 1855, t. VII, Toulouse-Nimes, p. 238. Una descripció també molt breu ha estat publicada pel pare M. de Barcelona, *op. cit.*, pàg. 479.

Val. València. Arxiu de la Catedral. N° 221. El volum conté una obra, el *Pastorale*. Està escrit en paper i medeix 290 x 216 mm. La caixa d'escriptura medeix 190 x 145 mm. Està escrit a dues columnes de 36 línies. Té títols de capítol i taula de capitols al principi, després de l'epístola. Consta de 1+100 +1 folis. Es troba relligat en pergamí i presenta una filigrana de creu sobre pedestal format per una estrella rodejada d'un cercle. Al dors : Pastoral || Eximeniz || M.S. Escrit per una sola mà, té les caplletres, els títols i els calderons vermells. Està copiat al s. XV.

³² L'arquebisbe que aquí s'anomena és Bernard de Rousegne, arquebisbe de Toulouse des de 1452 a 1475, referència que es troba a les notes manuscrites de la fitxa del mss. que hi ha a l'arxiu de la Bibliothèque Municipal de Toulouse.

³³ Viera (1979²), pàg. 163.

Signatura anterior:

A la primera pàgina té el nº 261.

Bibliografia:

E. Olmos y Canalada, *Códices de la catedral de Valencia. Catálogo descriptivo*. València, 1943, pàg. 163 .
Una breu descripció ha estat publicada també per M. de Barcelona, *op. cit.*, pàg. 479.

M. Montserrat. Biblioteca del Monestir. N°864. El volum conté un conjunt de diferents manuscrist a més del *Pastorale* de F. Eiximenis (ff. 2-77): *Epistolae CDLVI i CCXXXVIII* de Sant Bernat, *Liber Regule pastoralis ad Iohannem episcopum* de Gregori el Gran, *De consideratione ad Eugenium papam* de Sant Bernat, a més dels ff. 147-148v que contenen un escrit sobre la dignitat del sacerdot³⁴. Generalment presenta 6 fulls de paper per dos de pergamí i medeix 285 x 220 mm; els de pergamí ara una mica més petits (280 x 212). El text d'Eiximenis està escrit a dues columnes de 62 x 18 mm. Té títols de capítol escrits sense espai específic i taula de capítols a l'inici de cada part. El volum consta de 151 folis numerats modernament amb xifres aràbigues a llapis cada 10 folis. Enquadernació antiga de camussa amb tanques de ferro a la contracoberta i camussa a la coberta. Al llom, en tinta esvaïda, posa: *Ximenez*. El tractat d'Eiximenis, d'una sola mà, és còpia d'una mà diferent de la resta d'obres. Presenta poques anotacions marginals que només indiquen l'autor citat al text. A partir de la segona part, són d'una segona mà. Caplletres en vermel·l i blau morat, filigranades de vermel·l o morat en la segona part del manuscrit. Els títols estan escrits amb tinta vermel·la i sense numerar. Té una

³⁴ Olivar (1977), pàg. 229 dóna l'inici i el final d'aquests dos folis i remet al mss. 1139, 1 del propi catàleg.

bonica inicial d'or i vinyeta policroma amb filigrana morada, verda i blava al començament de l'obra d'Eiximenis. La *Regula pastoralis* de Sant Gregori comença amb una altra bella inicial d'or i blau i amb rica filigrana vermella i morada. Escrit al primer quart o mitat del s. XV.

Bibliografia:

Està descrit a A. Olivar, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*. Montserrat, Monestir, 1977. Scripta et Documenta, 25.

Apateix també a Julian G. Plante, *Checklist of Manuscripts Microfilmed for Hill Monastic Library* (St. John's Abbey and University), Collegeville, Minnesota, 1978, Registre nº 30108 del Monastic Manuscript Project 35.

C. Barcelona. Biblioteca de Catalunya. Nº 463. El volum conté només una obra, el *Pastorale*. Està escrit en paper i medeix 200 x 131 mm. Composat per quaderns de 6 folis, està escrit a tota amplària i la caixa d'escriptura medeix 150 x 85 mm. Oscil.la entre 28 línies per foli (a la 1ª pàgina) i 30 línies. Té títols de capítol i taula de capitols a l'inici de cada part, numerada de nou sense correlació amb les anteriors. Consta de 6 + 189 + 11 i està numerat modernament en xifres aràbigues a llapis de l'1 al 189. Relligat en pergami que amida 205 x 135 mm. Al llom posa : Eximenes. Pastorale. m.s. Copiat en escriptura cursiva provençal d'una sola mà³⁵, amb poques anotacions marginals, té en blanc l'espai per a les caplletres. Acabat al 1443 segons la data amb xifres aràbigues que apareix després de l' *explicit*.

"laus tibi Christe quem liber explicit iste".

1443

³⁵ Viera (1979²), pàg. 164-5.

³⁶ Hi ha un canvi de lletra al fragment que va des de *corrigeant* pàg. 188, línia 3 fins *uno* pàg. 189, línia 15. Després, segueix la mateixa mà.

Signatures anteriors:

És el ms. 127 de l'antiga biblioteca Dalmases³⁷. Té la signatura 4.I. A més de les antigues signatures 48 i 16 que es consignen al llom. A la coberta, davant, hi ha el núm. 104.

Bibliografia:

La descripció del ms. ha estat publicada per J. Massó i Torrents *op. cit.*, pàgs. 678-9.

editio princeps. Impresa a Barcelona el 5 de desembre de 1495 per Pere Posa. Consta de 56 folis impresos a dues columnes amb lletra gòtica de dos cossos; les caplletres estan impreses també. Les referències que tenim d'aquesta edició es troben a:

Joan de Sant Antoni, *Bibliotheca Universa Fanciscana*. Madrid, 1732 facs., pàg. 348, que parla, a més, de les dues edicions que no hem pogut localitzar.

Konrad Haebler, *Bibliografía ibérica del siglo XV*. La Haye i Leipzig, 1903-17, vol. I , 344, nº 707 i II, 192, que cita els exemplars de la B.U. Barcelona (dues còpies), B. U. Salamanca, B. Prov. de Tarragona, B. Prov. d'Osca, B. Prov. d'Oriola, B. de l'Escorial, i la B. del Sr. Leo Olschki, de Florència.

El *Catálogo colectivo provisional de incunables existentes en las bibliotecas españolas*. Madrid, s.n. (Ed. facs.), p. 277, afegeix altres llocs on es pót trobar l'edició : B. Cent. De Catalunya (sign. 6-vii-22), B. N. Madrid, Arxiu de la corona d'Aragó.

Frederick R. Goff, *Incunabula in American Libraries : The Third census* . Millwood, New York, 1973, p. 636, trobà dues còpies a les biblioteques

---

³⁷ M. Bertí (1916), pàg. 32.

nord-americanes: la B. de John Boyd Thacher, de la Library of Congress, i una altra còpia a la B. Newberry de Chicago, confirmat per Pierce Butler, *A Check List of Fifteenth Century Books in the Newberry Library and in other Libraries of Chicago*. Chicago, 1933, p. 262, nº 1788.

T. M. Guarneschelli i E. Valeziani. *Indice generale degli incunaboli delle Biblioteche d'Italia*, Roma, 1943-72, p. 329, nº 10410, indiquen que la B.N. de Roma en posseeix un exemplar.

Antoni Palau i Dulcet, *Manual del librero hispano-americano*. Barcelona, 1948, V, 216, diu que una còpia passà a la fundació Vindel en 1930.

Félix Torres Amat, *Memoria para ayudar a formar un Diccionario crítico de escritores catalanes*. Barcelona, 1836, p. 676, parla de l'existència d'una còpia a la B. dels PP. Servites de Barcelona.³⁸

Descrivim a continuació l'exemplar que es troba a la Biblioteca Universitària de Barcelona atès que ens han servit del seu text quasi com del d'un manuscrit més.

ed. Barcelona. Biblioteca Universitària. nº 491. (17 en llapis). Pastoral. Està impreès en paper i medeix 270 x 190 mm. i té 2 + 53 + 1 folis. El títol a 1r, l'epistola a 1v i tot seguit la taula de capítols. Conté abundants referències a la segona pàgina de guarda, tant en llatí com en català. La caixa d'escriptura medeix 250 x 140 mm i està impreès a dues columnes de 250 x 70 mm; cada una té 48 línies per foli. Té enquadernació moderna. Conté molts subratllats i anotacions al marge i tot és a tinta negra, fins i tot títols i caplletres. Impreès per Pere Posa el 5 de Desembre de 1495.

---

³⁸ Les referències de la localització dels exemplars les hem preses íntegrament de l'apartat dedicat al *Pastoral* de l'article de Viera (1979¹), p. 65, tot i que desenvolupant les abreviatures.

Bibliografia:

Apareix al catàleg *Incunables de la Biblioteca Universitaria*³⁹, Univ. de Barcelona. Barcelona, 1945, i a la *Bibliografia...* de Haebler ja citada.

Contingut del Pastorale.

El llibre consta de quatre parts subdividides en capítols. Com es diu a la carta de presentació del llibre, que quasi sempre li serveix a Eiximenis de pròleg⁴⁰, línies 18-21:

"Prima agit in generali de clero, siue de statu uel religione clericali quantum sit exaltata. Secunda de dignitate episcopali in se considerata. Tertia de officio pastorale ad oves applicato. Quarta de eius premio supernali et gloria parata."

Els diversos mss. oscil·len entre el llistat complet de capítols a l'inici de l'obra, abans o després de l'epistola, o al final, o bé el llistat a l'inici de cada part corresponent. Tots, exceptuant el ms. de la BN de Madrid i els que manquen al ms. de París, tenen també títol a l'inici de cada capítol, generalment en tinta vermella⁴¹. La primera part conté vint-i-vuit capítols; la segona, cent catorze; la tercera, quinze i la quarta part, deu capítols més. Un total de cent seixanta-set capítols encapçalats per una carta amb la dedicatòria del llibre a Hug de Llupià i Bages, el bisbe que va instar Eiximenis a dur a terme l'obra.

³⁹ Al catàleg consta escrita amb bolígraf l'anotació Dupl. 681, que tal vegada faci referència al segon exemplar de què parla Haebler. També trobem citat l'incunable(s) de la Biblioteca Universitària a Hain. 16234.

⁴⁰ Massó i Torrents (1909-10), p. 677.

⁴¹ La impossibilitat de veure físicament tots els manuscrits no ens permet d'assegurar aquest extrem. El de Torí i Toulouse, per exemple, alternen tinta blava i vermella. El mss. de la Bib. de Catalunya és tot a tinta negra.

La carta, situada a l'inici del llibre, presenta alguns problemes textuais i de contingut, i podria haver estat redactada un cop acabada l'obra. Els mss. presenten diverses variants que cal estudiar amb atenció. La més significativa és la que presenta el ms. 463 de la Biblioteca de Catalunya, que inclou un paràgraf anterior a la carta que comença en la resta de ms. amb "*Reverendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni (...)*". És el següent:

*"In nomine Domini nostri Ihesu Christi et eius genitricis Marie:
sequens littera fuit directa Reuerendissimo domino Cardinale Valentie a
fratre Francisco Eximenez, ordinis fratrum minorum in et super
promissione libri pastoralis quem eidem domino Cardinali destinauit.
Prout sequitur."*

Tenint com a base aquest fragment s'ha parlat de dues tradicions manuscrites diferents i de que estem davant d'una primera dedicatòria del llibre a la persona de Jaume d'Aragó, bisbe de València i cardenal, anterior a Hug de Llupià, a qui també està dedicat el *Dotzè del Crestià*. Sembla que, després de la mort d'aquest al 1396, Eiximenis hauria deixat l'encàrrec una mica de banda fins que fou instat, aquest cop ja per Hug de Llupià i Bages⁴², a reprendre'l novament, a través de Miquel de Miracle, rector de Penàguila.

Si estudiem el propi text, podem veure que no estem davant d'una dedicatòria sinó d'una presentació de la pròpia carta, la qual fa referència a la dedicatòria de la carta a un cardenal. Difícilment podia haver estat escrita pel propi Eiximenis que segueix les normes tradicionals de la dedicatòria quan dirigeix la carta al bisbe de València, que comença, en datiu, pel nom al qual s'adreça :

---

⁴² Perarnau (1982), pàg.272, nota 2.

"Reuerendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni, diuina prouidentia, episcopo Valentino...", i parla de sí mateix en primera persona i en nominatiu : "(...) quod abinceps non ualui quantumlibet resilire, licet infirmus et senex. (...)" , Epistola, línies 2-3 i 13-14 respectivament . També al final, i ja acabada l'obra, torna a adreçar el llibre a Hug de Llupià i Bages i torna a parlar de si mateix en primera persona i en nominatiu: "(...) Ad uestram igitur paternitatem redeo et predictum opus offero et presento, ut premissum est, corrigendum, supplicans humiliter (...)", c. CLXVII l. 6-8.

Tant si la carta de presentació del llibre fou redactada a l'inici com si ho fou al final és evident que Eximenis no hagués parlat d'ell mateix en tercera persona. Cal suposar, aleshores, que aquest passatge del ms. de la Biblioteca de Catalunya va ser afegit pel copista en llegir-la i adonar-se que la primera pàgina no contenia l'inici mateix del llibre sinó una carta que remetia el llibre per a la seva revisió al bisbe que l'havia encarregat. No s'explica llavors que parlés de *Cardinali Valentie* quan la carta que anava a transcriure a continuació consignava clarament *Episcopo Valentino* .

Tanmateix, les dades que posseïm no ens ajuden a posar en clar si estem davant de l'error d'un copista, si realment hi hagué una dedicatòria anterior -ja que és evident que el fragment consignat no és una dedicatòria- o bé si existeix una impossibilitat real de que Eiximenis dediqués l'obra a ningú altre que Hug de Llupià i Bages. Als diferents aplecs de documents que consten a l'Arxiu de la Catedral de València la informació és diversa i, moltes vegades, contradictòria. Al catàleg⁴³ consta, per exemple, que Jaume d'Aragó fou bisbe de València des de 1369 fins el 1397 (pàg. 246) i que Hug de Llupià i Bages ho

---

⁴³ Catàleg d'ús intern de l'Arxiu de la Catedral de València (no publicat).

tou des de 1397 fins l'1 d'Abril de 1427 (pàg. 233). Sembla, així doncs, que va haver-hi continuïtat perfecta entre ambdós bisbes. Altres publicacions més recents contraduien aquestes dades : "desde la muerte de Jaume de Aragón hasta el nombramiento de Hugo de Llupiá transcurrieron dos años y siete meses"; i també : "accedió Benedicto XIII al deseo del Rey nombrando obispo de Valencia a Hugo de Llupià, en Bula dada en Aviñón el 28 de Noviembre de 1398, año quinto de su pontificado"⁴⁴. Segons això, Jaume d'Aragó hauria mort a finals d'Abril de 1396 i la seu de València hauria estat vacant durant dos anys i set mesos.

Sobre la dignitat cardenalícia de Jaume d'Aragó tenim també dues notícies diferents. La primera ens parla de que Clement VII, Papa amb Urbà VI durant el cisma d'Occident, l'anomenà Cardenal del títol de Santa Sabina, títol que acabà acceptant després de la mort de Pere IV, que no volgué reconèixer cap dels dos Papes⁴⁵; la segona ens diu que Jaume d'Aragó era quasi sempre absent de València i que residia a la ciutat romana amb el títol de Cardenal de Sant Climent⁴⁶.

Davant d'aquestes dades podem pensar que difícilment el copista del mitjans del s. XV podia confondre un cardenal amb un bisbe: *episcopo Valentino* era precisament el que posava a la carta que tot seguit anava a copiar. Però també hem de veure que en el moment en què es copià el manuscrit tots dos, cardenal (1396) i bisbe (1427), eren ja morts i, per tant, no es inverssemblant pensar en una errada del propi copista. En qualsevol cas, no ens sembla de cap manera que estiguem davant d'una dedicatòria ni que s'hagués pogut trobar en el

⁴⁴ Olmos y Canalada , E. (1949), pàg. 103.

⁴⁵ Ibidem, pàg 99.

⁴⁶ Guitarte Izquierdo, V (1985), p. 31.

manuscrit es prengués com a model. Aquesta *variatio*, això sí, ens ha permès -un cop estudiat tot el ms. i comprovat que ens trobavem realment davant d'una altra tradició manuscrita diferent de la còpia del ms. *Mo*⁴⁷ - de col·locar el ms. *C* al final de la branca de la seva família de mss. Nosaltres, però, hem decidit de mencionar a l'edició aquest encapçalament només a l'aparat crític, per considerar que no es podia trobar a l'original escrit per Eiximenis.

Estudi dels manuscrits. *Stemma codicum.*

L'*editio princeps* feta per Pere Posa no va contemplar ni tan sols un gruix important dels manuscrits existents, tal com hem anat confirmant amb el seu estudi. La *collatio* de tots els mss. l'hem feta prenent el seu text com a base, havent vist directament tots els mss. de la península, *Mt Val MC* i l'*editio mateixa*- l'exemplar de la Biblioteca Universitària de Barcelona i també el de la B. N de Madrid-, i els de Londres *B*, Torí *T* i Toulouse *To*. Si bé no són tots, com a mínim hem vist bons representants de les dues tradicions manuscrites de què parlarem més endavant. La resta de mss. els hem estudiat a través de microfilms que les pròpies biblioteques ens han proporcionat.

Seguint un mètode de cates, hem fet una lectura de tots els mss. en unes pàgines triades al començament, al mig del text i al final que ens han permès de començar a entreveure les relacions entre els testimonis existents. Així, hem començat col·lacionant tots els mss. als deu primers capítols, inclosa l'*epistola de l'inici*, vuit més de la segona part - capítols LXI a LXVIII- i tota la quarta part, que conté deu capítols més.

---

⁴⁷ Com sosté Perarnau (1982) I, pàg. 272, nota 2..

El resultat inicial ha estat que els mss. que més clarament segueixen la lectura de l'*editio princeps* són *To* i *Val* i, quan tots se separen de l'*editio*, és *To* el que gairebé sempre continua donant la mateixa lecció que *ed.*; la lectura és coincident també en bastants casos amb els mss. *Mt*, *M* i *C*. Per altra banda, els mss. que més s'allunyen de l'*editio princeps* són, essent d'acord quasi sempre en la lectura, *Mo*, *B* i *T*. En moltes *lectiones* se'ls uneixen els mss. *V*, *P* i *A* tot i que aquests mantenen la lectura de la resta de mss. en passos on *Mo B T* se separen completament. L'enregistrament de les variants respecte al text de l'*editio* només ens ha permès, per ara, d'intuir les relacions entre els mss. En molts casos, però, un grup de mss. que ja suposem relacionats proporciona una lectura i l'altre grup, una altra. La majoria de les variants d'aquesta primera mostra no són significatives però, tot i així, les qualificarem d'errades perquè no les hem incorporades al text. Donem a continuació les lectures que ens han permès de fer aquesta primera diferència entre aquests dos grups de mss. prenent el text de la nostra edició i oposant-hi les variants que ens han proporcionat la base d'aquestes conclusions:

SIGLES

Mt = *codex Matritensis*

Mo = *codex Monacensis*

To = *codex Tolosanus*

B = *codex Londinensis Brit. Mus.*

Val = *codex Valentinus*

T = *codex Turinensis*

M = *codex Montserratinus*

V = *codex Vaticanus*

C = *codex Barcinonensis bibl. Cat.*   *P* = *codex Parisinus*

ed. = *editio princeps*

A = *codex Mediol. bibl. Ambrosianae*

a = *Mt To Val M C*

b = *Mo B T V P A*

Errades d'ed. amb To, Val i/o Mt i/o M i/o C enfront de b.

Pàg. 2, línia 22.

apostolus : Christus *a.*

Pàg. 3, línies:

- 7. dicuntur : dicitur *ed. To Val M C.*
- 13. ut habetur : ut etiam habetur *ed. Mt To M C.*
- 28. omnes cogitatus : omnes suos cogitatus *a*

Pàg. 4, línia 7.

in statum : ad statum *ed. Mt. To Val. C.*

Pàg. 5, línies:

- 1-2. -c. IV-ponit historiam pro bene exercentibus dictum ordinem et bene dicentibus diuinum officium : qualiter honorantes domum Dei et bene dicentes ibi officium honorantur et facientes contrarium puniuntur *ed. Mt (in tabula) To Val M.*
- 35. templum : templa *ed.Mt.To Val M.*
- 38. unde omnes : ideo omnes *ed. a*

Pàg. 6, línies :

- 5-6- c. V- et sic patet quod : et si sic p. q. *ed.ToVal M C* : et si sit quod *Mt*
- 16. propterea gloriosissime : per hoc gloriose *ed. To Val M C* : propter hoc gloriose *Mt.*

Pàg. 7, línies:

- 21. gratia debent : gratia Spiritus Sancti debent *ed. a*
- 2. - c. VI - ad Eucaristiam: ad Eucaristiam sacram *ed.a.*

Pàg. 8, línia 15.

portaretur : poneretur *ed.a.*

Pàg. 9, línia 7:

quia : qui *ed.a.*

Pàg. 10, línia 36.

honor *om. ed. a.*

Pàg. 79, línies:

14. septimane *om. ed. To Val M C*

24. confessione : penitentia *ed. a.*

Pàg. 81, línia 1.

episcopi uel presbyteri : episcopi et clerici (*in tabula*) *ed. a*

Pàg. 83, línia 13.

ipsarum: earum *ed.a.*

Pàg. 84, línia 12.

concordialem: cordialem *ed. a.*

Pàg. 203, línia 5 - c. CLXI-.

quod *om. ed. Mt To Val M* : qui *C*

Pàg. 205, línia 1.

dos agilitatis: dos agilitatis corporis (*in tabula*) *ed. a*

Pàg. 206, línies:

10.-c. CLXV- non *ante* habere *add. ed. a.*

18. dicit *ante* sic *add. ed. a.*

Errades d'ed. amb To i Val , enfront de la resta de mss.

Pàg. 4, línia 7.

diuini cultus : diuini clericatus *To Val.*

Pàg. 5, línies:

43. tripudia : turpia *ed. To Val.*

51. Luce XIX : Isaie LVI *ed. To Val.*

Pàg. 6, línia 17.

meum *om. ed. To Val.*

Pàg. 7, línia 9 - c. VI-.

quia : quod *ed. To Val.*

Pàg. 8, línia 3 -c. IX-.

iste potest : isti possunt *ed. To Val.*

Pàg. 82, línies:

43. autem : tamen *ed. To Val.*

15. congruam: condignam *ed. To Val.*

Pàg. 83, línia 19 -c. LXVI-.

quia *post noxia add. ed. To Val.*

Pàg. 85, línia 8.

te *om. ed. To Val.*

Pàg. 201, línia 19.

edificii : edificiorum *ed. To Val.*

Pàg. 202, línia 6.

pulcherimus : pulcher *ed. To Val.*

Pàg. 204, línia 8 -c. CLXII -.

eum : illum *ed. To Val.*

Pàg. 206, línies:

11.-c. CLXIV- proximi : proximorum *ed. To Val.*

21. et *ante riserunt add. ed. To Val.*

*Errades d'ed. amb To enfront de la resta de mss..***Pàg. 4, línia 3.**et om. ed. *To*.**Pàg. 5, línia 40.**quod dicitur : quod est ed. *To*.**Pàg. 6, línia 24.**digna : condigna ed. *To*.**Pàg. 7, línia 6 -c. VII-.**Dei om. ed. *To*.**Pàg. 10, línies:****35.** mei om. ed. *To*.**46.** Iosia : Iosue ed. *To***Pàg. 79, línia 32:**potissime : potentissime ed. *To*.**Pàg. 84, línia 22 -c. LXVII-.**oporteat : oportet ed. *To*.**Pàg. 86, línia 31.**alium : aliquem ed. *To*.**Pàg. 201, línia 29.:**scientiam : sanctitatem ed. *To*.**Pàg. 205, línia 9.**comparata : comperta ed. *To*.**Pàg. 206, línies:****12.-c.CLXV-** in ante eis add. ed. *To*.**14.-c.CLXV-** erunt : eorum ed. *To*.

Pàg. 207, línia 16:

planctibus : planctis *ed. To.*

Errades de Mo, B amb T i/o V i/o P i/o A enfront d'a :

Pàg. 3, línia 22:

portat : pereat *b.*

Pàg. 201, línies:

7. opere : tempore *Mo B T*

21. fabricator: predictor *Mo B T*

Pàg. 201-202, línies 29-31.

omne uerum, omne bonum, onme altum, omne planum, omne latum,
omne queque. O Domine et quando uidebo te, ut infra illam
inefabilem *om. Mo B T*

Pàg. 202, línies:

7 legitimus : legimus *Mo B P A*

18 ibi : ubi *b*

Pàg. 203, línia 4 -c. CLXI-.

uidelicet *ante omnis add. Mo B V*

Pàg. 204, línies:

13. dignum : dignus *Mo B T P*

3 - c. CLXIII-. illud: illum *Mo B T*

Pàg. 206, línies:

25. tanta letitia *om. b.*

11. -c. CLXV- attinxisse : atraxisse *Mo B T*

Pàg. 209, línia 19.

Amen : Amen. Finis *Mo B T*

Aquestes lectures mostren la separació de dues famílies de mss. Si comencem a estudiar la seva organització a un possible *stemma codicum* veiem que l'una, la composada pels mss. *Mt To Val M C*, el consens de la qual hem anomenat *a*, dóna, en gran nombre de casos, les lectures de l'*editio* quan aquesta difereix de l'altre grup de mss. integrat per les còpies *Mo B T V P A*, que hem anomenat *b*, malgrat l'existència de gran nombre "d'interferències" entre elles. Això és clar als exemples que proporcionen les pàgines 2 a 10, 79, 81, 83-4, 203, i 205-6. També ho és l'accord dels mss. *To Val* amb l'*editio*, quasi sempre que els de la seva branca se separen en la lectura, pàgines 4 a 8, 82-3, 85, 201-202, 204 i 206, i el que presenta *To* amb l'*editio*, gairebé permanent, quan cap ms. més dóna la variant, i que veiem a les pàgines 4-7, 10, 79, 84, 86, 201, 205-7. La separació dintre de les pròpies branques es pot veure, a més, a les errades dels mss. de la família *b* que tenim a les pàgines 3, 201-4, 206, 209. Així, davant l'existència d'aquestes dues tradicions manuscrites, - que a més tenen una certa proximitat geogràfica, no sols entre els components de cada família, sinó també entre la família que més coïncideix amb l'*editio* i l'*editio* mateixa-, hem passat a llegir el text sencer en un ms. representant de cada branca. D'aquesta manera, i sense cap altra evidència que les dates dels mss. que permetés una primera jerarquització dintre de les pròpies famílies, hem fet la lectura completa dels mss *Mt* (1460) de la família *a* i *Mo* (1455) de la família *b*.

La *collatio* de la totalitat del text de *Mt.* i *Mo* amb l'*editio* ens ha fet veure la divergència de les dues famílies i la coïncidència de lectures de l'*editio* amb el mss. *Mt.* molt més que amb *Mo*. Igualment hem comprovat la gran quantitat d'omissions que presenta *Mt* i que constitueixen errades exclusivament seves, sense correspondència a cap altra còpia, ni de la seva tradició manuscrita. Per

altra banda, *Mt* té poquíssimes correccions, tant textuais com interliniars i pràcticament cap al marge, contràriament a *Mo* que té moltes traces d'una mà correctora. *Mt* té, a més, la manca d'un capítol sencer que no falta a cap altre⁴⁸ - *Qualis debet esse sobrietas episcopalis* c. CXIX -. Bona mostra d'això poden considerar-se les següents errades, quasi sempre omissions, quan la resta de mss. estan d'acord amb la lectura o hi presenten lleus variants. La majoria de les omissions que presenta aquest manuscrit són provocades per l'error mecànic del copista per salt d'igual a igual, però el gran nombre d'elles ens el fa considerar un mss. *deterior* i, amb el criteri de l'*eliminatio lectionum singularium*, no les hem fet constar a l'aparat crític quan altres mss. no presenten cap variant al mateix pas.

Errades de Mt.:

Pàg. 11, línia 8.

edificare, grande Dei iudicium incurunt in fine : habere *Mt.* : Dei
ante iudicium *om.* *Val.*

Pàg. 12, línia 11-12.

ad verbum eorum omne negotium dependet *om.* *Mt.*

Pàg. 24, línia 22.

syncopa: sine syncopa *Mt.*

Pàg. 27, línies 34-36.

prophetabunt de uobis quod mala morte estis feriendus sine dubio et
in breui. Cum tamen ipsi sint precipui persecutores *om.* *Mt.*

---

⁴⁸ El salt d'aquest capítol el va fer el propi copista, perquè la relació de pàgines i numeració segueix sense problema. No és el cas de ms. *To* que ha perdut el primer capítol, gairebé sencer, en les successives restauracions del còdex.

Pàg. 31, línia 27.

unde sunt multi infelices qui post communionem et *om. Mt.*

Pàg. 45, línia 35.

nec est utilis subditis neque sibi *om. Mt.*

Pàg. 47, línies 25-26.

nunquam uere confitentur, nec sine maximis criminibus
communicant *om. Mt.*

Pàg. 52, línia 18.

puniunt blasfemos, et turpiter iurantes *om. Mt.*

Pàg. 63, línies 55.

potest tamen cum coactione et formidine *om. Mt.*

Pàg. 72, línies 11-12.

et ad eius famam etiam confert *om. Mt.*

Pàg. 73, línia 27.

glosa: quia non pertinet ad eum de grege *om. Mt.*

Pàg. 77, línia 27.

uel domo appetit curiositas *om. Mt.*

Pàg. 88, línies 25-6.

pro tibi commendatis aut *om. Mt.*

Pàg. 90, línia 10.

doctorem, magistrum *ante domui add. Mt.*

Pàg. 91, línia 30.

mola asinaria in collo eius et demergatur *om. Mt.*

Pàg. 95, línies 48-49.

dolui, uulnerauit me et non *om. Mt.*

Pàg. 99, línia 15.

et quem credis te minorem *om. Mt.*

Pàg. 111, línies 6-7.

et sacerdos ille credit satisfacere per unicam missam de omnibus missis *om. Mt.*

Pàg. 112, línies 42-43.

de ista autem materia dicitur prolixius in Summa theologica, in libro De Sacramentis et in tractatu De missa *om. Mt.*

Pàg. 119, línies 31-32.

qui defraudat illum, homo sanguinum est *om. Mt.*

Pàg. 124, línies 23-26.

nisi ipse clericus per huiusmodi donationem factam sit non soluendo sicut in usura, et hoc excepto eo qui extorsit per fraudem uel per minas uel per violentiam uel huiusmodi, hic enim tenetur *om. Mt.*

Pàg. 131, línia 39.

dicente Boetio, De consolatione quod qui *om. Mt.*

Pàg. 143, línies 53-54.

sicut patet in nono documento, capitulo secundo *om. Mt.*

Pàg. 150-151, línies 1-24.

Qualis debet esse sobrietas episcopalis c. CXIX. *Omne capitulum om. Mt.*

Pàg. 153, línia 61.

est, uidelicet, quod religiosis est plusquam *om. Mt.*

Pàg. 162, línies 25-26.

anime et corporis et quia multi generosi *om. Mt.*

Pàg. 165, línia 4.

maiorum presidentium, qui minima ponderant *om. Mt.*

Pàg. 173, línia 14.

illi ter dicens: Symon Petre, diligis me *om. Mt.*

Pàg. 187, línies 24-25.

et Ecclesiastici XXX: Tunde latera eius, dum infans est, ne forte
induretur *om. Mt.*

Pàg. 190, línia 55.

quam adulatio, que prouocat ad casum *om. Mt.*

Pàg. 192, línies 48.

placere omnibus, uel timentes *om. Mt.*

Pàg. 199, línia 11.

reuerentia et tremore *om. Mt.*

Per altra banda, el ms. *Mo* presenta adicions al text de l'*editio* juntament amb els ms. *B* i *T*, i menys amb *V*, amb el que podia presentar més coïncidències per trobar-se relacionats ambdós - *Mo* i *V* - amb el bisbe Capranica⁴⁹, *P* i *A*, tal com anirem veient a continuació. Hem considerat que l'acord de *Mo* i *Mt* amb l'*editio* permet de reconstruir bastant bé la lectura del text original. En canvi, quan no hi ha acord, hem dut a terme la col.lació de tots els mss. als passos en què hi havia lectures que agrupaven enfront de l'altre *Mo ed.* o bé *Mo Mt* o bé *Mt. ed.* o quan tots tres presentaven lectures diferents.

La recerca de les variants que uneixen els mss. no sempre ens ha proporcionat errades indubtables que permetin d'establir les seves relacions perquè moltes variants son de caire morfològic -no hem assenyalat les de caire fonètic- i moltes més es produueixen a les citacions de fonts, directes i indirectes, on el criteri d'*auctoritas* fa oscil.lar el text que donem com a bo, ara servat en mss. d'un grup, ara servat en mss. de l'altre. Volem assenyalar que si bé hem fet servir els criteris usuals per diferenciar les errades significatives de les que no

---

⁴⁹ Perarnau (1982) I, pàg. 273, nota 4.

ho són, hem intentat combinar el criteri de la *lectio difficilior* amb d'altres, com la comparació amb *loci paralleli*, l'estil de l'obra i la referència a les fonts ja esmentada, a fi de no abusar de la seva aplicació, perquè entenem que l'edició d'un text medieval necessita d'uns criteris un tant diferents dels d'un text clàssic. També hem intentat defugir la consideració d'algun dels còdexs com a *optimus* i l'aplicació de mètodes mecànics de reconstrucció del text, que hem restringit moltíssim i que només hem utilitzat en el cas de variants indiferents on l'ús de l'*stemma* permet de reconstruir amb prou seguretat la lectura original, havent estudiat les variants significatives independentment, segons els criteris tot just esmentats. Hi ha, per altra banda, certes lectures, que més endavant assenyalarem, on no estem del tot segurs de no haver corregit les errades del propi autor, perque els mss. es presenten aliniats amb una variant que considerem errònia i que consignem a l'aparat.

La divisió entre els dos grups de mss. es dóna a moltes lectures i la separació de les dues branques queda evident, pel que veurem tot seguit. Ara bé, la decisió d'atribuir a una de les dues branques la lectura correcta ha estat difícil perquè el propi text proporciona, de vegades, una variant i d'altres, al mateix pas, una altra. Donem a continuació les errades evidents que ens les diferencien, afegint el criteri de classificació:

Errades d'a (Mt To Val M C).

Pàg. 1, línia 2:

diuina: digna Dei ed. a
prouidentia : gratia a

L'inici mateix de l'obra té paralelisme amb altres llibres d'Eiximenis. El context: "*Reuerendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni, diuina prouidentia episcopo Valentino...*" ens permet la comparació amb altres dedicatòries o colofons on la versió és "gratia", però mai acompañada de *digna*. Així, la dedicatòria del devpcionari de la reina Maria a l'inici de *Scala Dei* diu: "...per la gràcia de Déu reina d'Aragó..." o a la cloenda del *Dotzè llibre del Crestià*⁵⁰ on trobem: "Accabat, donchs, per gràcia de Jesucrist, lo present libre...". Ens estimem més la versió de *diuina prouidentia* davant la de *digna Dei gratia* o de *digna Dei prouidentia* que dóna *ed.* i que també trobem a l'*explicit* de *To* on es parla de l'autor de la còpia.

Pàg. 29, línia 14 -c. XXIII-.

uidendum ueritatem uite et *post* ad *add. ed.a*

Pensem que aquest afegit glossa el text: "*Sexto lippus est homo dispositus ad uiam Dei...*". No entenem l'afegit del concepte "la veritat de la vida".

Pàg. 41, línia 28.

Summi Pontificis Vicarii Ihesu Christi : Domini Pape ed. a

El qualificatiu *dominus* acompaña molt poques vegades a *Papa* en el nostre llibre i està molt més restringit a Déu o Jesucrist.

Pàg. 46, línia 10.

ut non : ne in *episcopum ed.a*

Estilísticament és més aconsellable la variant de *b* que no repeteix *episcopum* : "...*Augustinus fugiebat omnem ciuitatem non habentem episcopum ut non eligeretur.*"

Pàg. 48, línia 23.

et ministrando *om. ed. a*

El context aconsella la integració: "...*et destruendo et perseguendo peccatores, tenendo et ministrando iustitiam...*". També perquè més endavant s'explicaran com a diferents les tasques del bisbe de mantenir la justícia i administrar-la.

---

⁵⁰ Hem fet servir la versió al català modern del devpcionari publicada per l'Abadia de Montserrat i l'edició del *Dotzè* del Col·legi Universitari de Girona.

Pàg. 71, línia 27

et cetera : super omnem terram ed. a

Els mss. *a* continuen el *Salm* aquí citat. Creiem que la part que li interessa a Eximenis és la primera i que, com en altres citacions del text, omet o canvia el que no s'adiu al seu propòsit. "*Constitues eos principes et cetera*" té més sentit incomplet perquè parla de que el bisbe té l'ofici de guia i de príncep i així es remarca amb una citació d'autoritat.

Pàg. 76, línia 15.

sint ibi : per ed. a

El context fa difícils ambdues lectures perquè incorpora un plural en un període on tots els verbs apareixen en singular. Entenem però una concordància *ad sensum* on *sint* fa referència als de casa seva i creiem que *b* dóna el text bo: "...et an glorietur in laudibus hominum et an domus sua regatur prudenter et sint ibi timentes Deum, et an sit diligens quod...".

Pàg. 79, línia 24.

confessione : penitentia ed. a.

El context permet veure pel sentit que es tracta d'una errada: "Sacerdos cognoscens filiam suam spiritualem, uidelicet, quam baptizauit uel confirmari fecit uel in confessione audiuit".

Pàg. 80, línia 5.

sublimior : eminentior ed. a

Errada d'anticipació on hi ha repetició de la següent per la semblança d'ambues: "*Quanto dignitas sublimior, tanto castitas debet esse eminentior*"

Pàg. 112, línia 47.

comprehenduntur *ante* sub add. ed. a.

Repeteix innecessàriament el verb que apareix quatre línies més amunt en un context similar: "*Sub eadem corruptela comprehenduntur* (...), et similiter sub eodem crimine curati, qui tenentur...".

Pàg. 137, línia 21:

attende ad amorem Dei *om.* *ed. a*

L'omissió provoca aquí la pèrdua parcial del sentit del pas: "*Tertio conuertas te ad alia negotia, maxime ad orandum Deum, ut te preseruet in tali congressu, attende ad amorem Dei et ab omni offensa eius, et sic ores pro sic iracundo*".

Pàg. 150, línia 29.

correctio : *cohertio* *ed. a*

En parlar de la correcció i com l'ha de dur a terme un prelat diu: "*Vna enim morbosa pecus inficit omne pecus; correctio est data a Christo ecclesie contra malos*".

Pàg. 151, línia 24.

miserabiliter post anno add. ed. a.

No tenim un criteri definitiu per ometre *miserabiliter* tot i que pel context: "... *qui pre dolore et confusione eodem anno defunctus est*" trobem excessivament reïteratiu l'adverbi quan ja es donen altres característiques de la seva de la mort.

Pàg. 152, línia 30.

non uictum et armaturam ante hec add. ed. a

No trobem sentit en el context a aquest afegit: "... *denique quicquid preter necessarium uictum simplicem et uestitum acceperis, rapinam existima, sed his contenti simus*". Ja s'ha parlat del necessari menjar i vestit i s'acaba, com a la línia 21, amb les paraules de l'Apòstol que són la cloenda del raonament: "*sed his contenti simus*".

Pàg. 174, línia 14.

die iudicii : *Dei iudicio* *ed. a.*

La variant que manté *b* té més paralelismes al text.

Pàg. 185, línia 41.

correctionis : religionis *ed. a*

El capítol parla de la bondat de la correcció i dels seus detractors. No té aquí sentit el terme *religio*: " *Hic attendat procax contemptus correctionis...*"

Pàg. 188, línia 62.

sed ultimus plus scilicet *ante* senem *add. ed. To* : sed ultimum
scilicet *add. Mt Val M C.*

El criteri d'*auctoritas* ha prevalgut en aquest cas. Es tracta d'una citació bíblica que no té aquest alegit

Pàg. 206, línia 10.

non *ante* habere *add. ed. a.*

La lectura de *b* és una variant *difficilior* : " *In sui etiam doloris augmentum cogitabunt iam habere locum meriti et quod per modicam penam...*". Creiem que és preferible entendre que ja tenen el lloc que es mereixen.

Errades de b. (Mo B T V P A).

Pàg. 30, línies 7-8.

o quam felix essem si te viderem *om. b*

Omissió provocada per salt d'igual a igual. El context és : " *O quam bene uenerit maiestas tanti Dei, tanti Patris, tanti Regis! O quam felix essem si te viderem! O quando uidebo te?*" . No descartem la possibilitat de que es tracti d'una glossa, però ens inclinem per la integració al text.

Pàg. 42, línia 8.

caulis : causis *b*

Paralelisme amb la cita bíblica que compara el bon pastor amb el qui allunya els llops de les pletes del Senyor.

Pàg. 49, línia 36

hinc ...distincione transp. ante ecclessie (l. 34) *b* : *hinc...di om. C*

És una errada l'atribució del cànon *Hinc* a la Distinció XCVII.

Pàg. 64, línia 32.

ei om. b

Els mss. *a* dónen la variant més propera al model bíblic : "Dixit Dominum ad eum "

Pàg. 79, línia 7.

uel scandalum patiatur post eo add. b

Pensem que es tracta d'una glossa: "... ne grex fidelis in eo scandalizetur uel scandalum patiatur". Treiem del text la variant més clàssica perquè la *Vulgata* parla de *scandalizare*.

Pàg. 95, línies:

45. tanquam prelati et principes *ante ne add. b*

Repetició redundant de la mateixa expressió de la línia anterior: "...positi sunt in capite, tanquam prelati et principes, qui positi sunt ad regimen populi Dei, ne ponant..."

54-55. immo tota est innixa peccatis. Ebrietas aliquando non est peccatum *om.b*

Omissió per salt d'igual a igual: "...suaue uenenum, dulce peccatum immo tota est innixa peccatis. Ebrietas aliquando non est peccatum , ut..."

Pàg. 100, línia 10.

potentes : potestatem b

La lectura de *b* proporciona una oració de difícil gramaticalitat. EL context és: "...olim prelati et ecclesiastici potentes habebant in scriptis nomina omnium pauperum, et occulte eis secundum gratiam a Domino eis datam erogabant ". No pensem que es pugui aplicar el criteri de la *lectio difficilior*.

Pàg. 128, línia 20.

carbunculi : tabernaculi *b* (-lum *P*)

La variant *b* fa difícil la comprensió del text. En parlant de la humilitat i com ha de sobresortir en un prelat, es diu: "...*sed in omnibus humilitas refulgeret quasi lapis carbunculi in ornamento auri*". Podriem entendre que es tracta de la "pedra del tabernacle", però si assumim que en aquest cas seria sinònim de "sagrari", fet generalment dels materials més nobles, veiem difícil de capir la comparació amb una de les parts més riques del temple.

Pàg. 152, línia 50.

reuerentia : diligentia *b*

Els termes *reuerentia et timore* tenen molts paralelismes al nostre text. "...*cum summa reuerentia et timore Dei...*" i que no té la variant *diligentia*, encara que podria considerar-se *lectio difficilior*.

Pàg. 166, línies 26-7.

li continentem : *liconiensem b* : *hoc continentem M*

És evident que *b* no ha entès el text. El context ho deixa clar: "*Aliter exponit Hilarius li continentem dicens quod per hoc uocabulum Apostolus intelligit*". No podria parlar de *hoc uocabulum* si no l'acobés de posar.

Pàg. 184, línia 52.

cum corriguntur : *corrigunt b*

La variant de *b* proporciona un sentit que no s'adiu amb el context. Parlant de que cal corregir els dolents amb molt de compte a fi que no desesperin diu: "*Nam multi, cum corriguntur confusibiliter, desperant et uidentes se diffamatos et confusos, laxant se deinceps ad peiora*".

Pàg. 195, línies 22-23.

Ecclesiastici ... te et om. b

Salt de citació a citació.

Pàg. 206, línia 25:

tanta letitia om. b

El context fa indubtable l'errada: " *De tanta letitia, tanta tristitia, post tantam uoluptatem, tam grauis miseria* ".

Aquestes lectures ens condueixen a un *stemma* bipartit que aplega els manuscrits en dues famílies. A més, moltes altres són les variants indiferents que també presenten aquesta separació i que es recullen a l'aparat crític. Pensem, doncs, que cadascuna d'aquestes famílies es podria remuntar a un còdex diferent, que no tenim en cap dels testimonis conservats, ja que tots ells tenen errades pròpies que no venen reproduïdes per cap altre, com es pot veure a l'aparat en els casos de confluència parcial amb variants d'altres mss. Aquests còdexs potser haurien estat còpies de l'exemplar escrit per Eiximenis per la proximitat relativa de les dates. Malgrat tot, sabem que la munió de mss. perduts fa improbable aquesta possibilitat, i ens sembla més encertat parlar d'un arquetip, l'existència del qual, però, només podem demostrar per alguna errada que hem cregut trobar i ens ha portat a l'*enmendatio* del text transmès per tots els mss, o per algun passatge fosc que hem interpretat, però dubtem si correctament.

Considerem una errada la que trobem a la pàg. 12, línia 9 on editem <*in*> *tabernaculum testimonii* basant-nos en la citació del *Levitic* perquè creiem que la variant *tabernaculi* que donen *ed. a* obedeix a una simplificació del text. També creiem que hi ha un pas mal transmès a la pàg. 36, línia 30, on Eiximenis cita Sèneca El Vell. Tots els mss. ometen *et recipiebantur* -el mss. *To* perquè es troba mutilat en aquest pas- i és l'*editio princeps* la que proporciona la variant, creiem, per conjectura. La imprecisió de la referència i la citació *ad sensum* que Eiximenis fa de la majoria de les fonts clàssiques que

fa servir, no ens permet d'estar segurs d'haver localitzat el passatge. Tot i així, creiem que es refereix al fragment en què Sèneca diu⁵¹: " *Inter barbaros quid passa sit nescio; quid pati potuerit scio. Sacerdoti ne purus quidem contigit dominus. Absint ex hoc foro lenones, absint meretrices (...)*" . El sentit de la contraposició el dóna la conjectura d'*ed.*, que nosaltres mantenim amb un interrogant. Un altre passatge on també editem la conjectura de *ed.* és a la pàg. 123, línia 20, on tots els mss. donen *Amantium* i és només *ed.* la que dóna *Damasum*. Ens sembla difícil que Eiximenis, bon coneixedor de l'obra de Jeroni, cometés l'errada d'anomenar Papa a qui no va passar de prevere. Tot i així, donem per bona la conjectura perquè l'única carta que Jeroni dirigeix *ad Amantium presbyterum* no conté les explicacions que apareixen al nostre text⁵².

Els passatges foscós tenen al nostre text una interpretació, tot i que no ens atrevim a assegurar que sigui la correcta. Parlem del fragment que trobem a la pàg. 153, línies 60-2, que diu: " *Tertia conclusio est hec, uidelicet, quod religiosis est plusquam clericis periculum et damnabile ducere lautam uitam*" . Hem entès, tal com expliquem a una nota a la traducció, que es fa diferència entre clergues seglars i religiosos d'un ordre eclesiàstic, i la variant que dóna *Val* afegint *secularibus* abans de *clericis* sembla corroborar aquesta interpretació. Tot i així ens seria més entenedor que la contraposició s'establís entre seglars i eclesiàstics directament, tal com es fa més avall al mateix capítol.

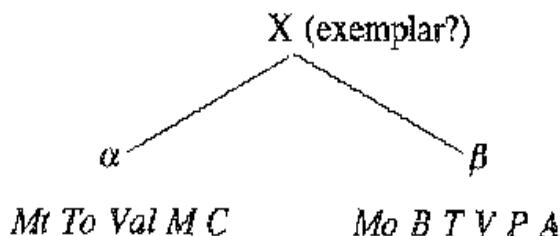
⁵¹ Sèneca el Vell, *Controversiae* 1.2.1.3. The Loeb Classical Library. Londres 1974.

⁵² Veure a *Epistolario* de Sant Jeroni, B. A. C. Madrid, 1993 la carta adreçada a *Amando, presbitero* a les pàgs. 525-534.

Altres dos passos foscós trobem a la pàg. 166, línies 25-6 i a la 205, línies 17-20, on les diferents variants dels mss. no ajuden a entendre ben bé el text, tot i que l'*editio* tendeix a donar una variant explicativa. Així, a la pàg. 166, davant del text "...et incitamenta luxuria uitent, que sunt (...): Beate Virginis salutatio..." on nosaltres no afegim res i entenem que per evitar la ira cal fer el que ve després dels dos punts, *ed.* afegeix :" *remedia luxurie sunt hec* ", que simplifica notablement el text, però que és un afegit propi que cap mss. més dóna. Tanmateix, la munió de diferents variants que consiguen a l'aparat deixa veure que no és un pas clar. Tampoc no ho és el de la pàgina 205, que diu: "*Illis autem conuenientius committitur hoc officium ex ratione sui status, quorum religionis institutio et instituentis intentio predicationis officio plus concordatur religionis in quantum institutio, quia...*". A la línia 19, els mss. *Mo B T* dónen en lloc de *in quantum* la variant *iusta*, que donaria una *lectio difficilior* i suposaria un punt i seguit després de *concordatur*, però faria difícil la relació semàntica amb el *quia* posterior.

No hem esmenat, però sí que són errades evident, les citacions bíbliques, de la *Patrologia* o del cànons que apareixen equivocades a tots els mss. i que completem i corregim a l'Índex. La raó ha estat que no podem saber si formen part de les errades de l'autor. Quan un grup de mss. dóna la citació correcta, nosaltres l'editem encara que es trobi en minoria. Quan tots els mss. s'equivoquen, donem l'equívocació del consens de la majoria.

Aquesta primera divisió de què hem parlat vindria reflexada per:

Si comencem analitzant la tradició manuscrita *a*, que integren els còdexs *Mt To Val M C* veiem que presenta, ultra les lectures enfront de *Mo B T V P A* extensament il·lustrades, coïncidència de *lecciones* de *To Val* que difereixen de *Mt M C* però que són coincidents, excepció feta de la pàg. 166, amb la lectura impresa a l'*editio princeps*, tal com ja es va veure al primer estudi dels mss., a les pàgines 4 a 8, 82-3, 85, 201-2 204 i 206, que no repetirem. La majoria d'aquestes errades són evidents per tractar-se d'omissions on la resta de mss. dóna el text sencer. En aquells casos on hi ha una variant alternativa, és el context i els criteris ja esmentats els que ens la fan considerar com errada, a més de l'oposició del consens de la resta de mss. És el que podem observar també a les pàgs. 25, 28, 39, 51, 94, 130, 155, 166, 171, 172, 175, 190.

Errades de To i Val amb ed.

Pàg. 25, línies 9-10.

item refert de Canonico qui iuxta Cristi corpus idem faciebat in
Aquisgranis *om. ed. To Val* : item ...faciebat inanis graui
Mt. : item...faciebat in aliquod graui *A* : item...in Aquisgrani *V P C*

Pàg. 28, línia 10.

placent approbat et que non *om. ed. To Val.*

Pàg. 39, línia 10.

summus sacerdos et *om. ed. To Val*

Pàg. 51, línia 56.

obliuione : obligatione *ed. To Val.*

Pàg. 94, línia 29

animatus vini : amicus vini *ed. To Val* : inebriatus vino
(*suprasc.*)*Mo*

Pàg. 130, línia 22.

de illis: dicit ille *ed. To Val*

Pàg. 155, línia 20.

disssimulatione : similitudine *ed. To Val*

Pàg. 166, línies 25-26.

uirgine ...profunda *B V T A* : et frequenta passionis Christi
ed. uirgine : diuinum in creatoris *corr. Mo. m. s.* uirgine : -ni *P*
Dominii Ihesu Christi : -us *P* Dominii Ihesu *om. Mt.*
beate...reuelatio : etiam prodest ad pregationem talis corruptionis
uirginis sacratissime salutatio *M* beate ... cogitatio *om. To Val*

Pàg. 171, línia 12

pater *om. ed. To Val*

Pàg. 172, línia 44.

uirtute : ubi tu *Mt* : illo tunc *ed. To Val*

Pàg. 175, línia 37.

gentium : egentium *ed. To Val*

Pàg. 190, línies:

54-5. alias...prestandum : portandum *ed. Mt. To Val*

54. alias : et A : om. VP

En quasi tots aquests passatges la resta de mss. donen la lectura que considerem bona, i que ens permet de dir que probablement un d'aquests dos mss., segurament el ms. de Toulouse, -si no tots dos-, hauria estat la base per a la primera edició de Barcelona. Tenim els exemples ja mencionats de les pàgines 4-7, 10, 79, 84, 86, 201, 205-7, així com els de les pàgines 56, 72, 137, 143, 155, 166, 186, on la lectura impresa només es servada per aquest ms. Els consignem aquí a tall d'exemple per bé que molts altres es poden veure consultant l'aparat.

Errades de To amb ed.

Pàg. 56, línia 43.

pollebant, qui erit de illis, qui post Dei add. ed To.

Pàg. 72, línia 19.

episcopus : episcopi VP : episcopum Mt. M : quoniam in
plerisque ed. To : quoniam C

Pàg 137, línia 22.

conversio : conuersatio ed. To.

Pàg. 143, línia 47.

penas : pecunias ed. To

Pàg. 158, línies 18-9.

capitulo..X om. ed. To.

Pàg. 166, línies:

11.-c. CXXX-.habent consecare: hunc consecrant ed. To : om. Mt.

33. sanctum : iustum ed. To.

Pàg. 186, línia 7 -c. CXLVII-.

iustitia correctiu : correctiu *ed. To.*

La quantitat d'exemples, però, ens és suficient per diferenciar-los com a possibles models de l'*editio*. Ultra les relacions evidents d'aquests mss. amb *ed.* els còdexs d'aquesta família presenten algunes etiades que els agrupen entre ells. Els mss. *Mt To i Val* tenen com a característica comú, que també presenta *ed.*, i que no segueixen *M C*, l'omissió sistemàtica de totes les referències bíbliques que apareixen després de la seva citació a la segona meitat del llibre, on es troba l'exposició de les tres regles apostòliques. Per exemple, tots els mss., inclosa l'*editio*, donen a la pàg. 100, línia 8 : "Vnde Ezechielis XXXIII: Nunquid greges a pastoribus pascuntur? ". En canvi la pàg. 170, línia 12 -c. CXXXV- presenta: "Cuique tali dici potest illud dictum Petro: Tu ex illis es, nam et loquela tua manifestum te facit, Matthei XXVI ", on *ed. Mt To Val* ometen *Matthei XXVI*. Això es pot veure també, en nombre sensiblement inferior, a alguns passatges on la referència apareix abans, però ho podem observar sistemàticament a les referències que es troben després de la citació. És l'exemple de les pàgines 90, línia 23; 91, línia 38; 92, línia 64; 125, línia 17; 131, línies 17 i 19; 134, línia 6; 145, línia 50; 148, línies 21-22; 152, línia 21; 164, línia 14; 170, línies 14 i 12 -c. CXXXV-; 175, línia 23; 177, línies 26-7; 189, línia 29; 195, línia 5; 206, línia 2 i 208, línia 26.

Pel que fa a la seva autenticitat, ens queda el dubte de si es trobaven o no a l'original. Pensem que no és gaire versemblant que el còdex origen de la possible supressió eliminés sistemàticament totes les referències *a posteriori* i pensem més en espais deixats en blanc per posar la citació correcta i en

incorporacions posteriors d'algun copista, com de fet hem trobat en els nostres mss., en altres casos. No descartem del tot que l'original les contingüés, i que es tractés de verificacions de la citació que mai no es van arribar a fer, però ho considerem bastant improvable. Tot i així les incorporem al text entre [ ], perquè creiem que Eiximenis té voluntat de citar les fonts que fa servir, sobretot en el cas de citacions literals i, més encara, de fragments bíblics.

Aquest fet ens presenta la família *a* diferenciada entre els mss. *Mt To Val* i els mss. *M C*. Hi ha molts casos, a més dels ja esmentats, en què les lectures de *M C* oscil·len. Moltes vegades s'alinen amb errades que mantenen la resta de mss. de la família *a*, com ja hem vist. En altres ocasions, segueixen en les errades a la família *b*.

D'una banda, el ms. *M* té multitud de faltes pròpies que no es troben contingudes a cap altre, com són totes les omissions que podem veure a l'aparat. A més, té la particularitat de contenir l'index de capítols a l'inici de cadascuna de les parts, cosa que també presenten els ms. *Mt i C*. D'altra banda, el ms. *C* és el que conté la presentació de la carta dient que va adreçada al Cardenal de València; aquest encapçalament del llibre no el presenta cap altre ms. més. També conté una important errada: a la segona part hi ha desordre dels capítols CIX a CXII, alteració que tampoc repeteix cap altra còpia. També presenta la particularitat de numerar des de zero els capítols a cada part i no fer-ne correlació, característica que també presenta *M*. Hem de creure aleshores que *M C*, que a més de les particularitats ja esmentades presenten errades que els uneixen amb *b*, es remuntarien a una copia perduda o que potser presentaria contaminació amb algun ms. de la família *b*., fet que explicaria, a més de la presència de les citacions bíbliques que els altres miss.

d'ú ometen, les errades que, a tall d'exemple, consigem a continuació, en les que hem utilitzat, majoritàriament, el criteri d'autoritat.

Errades de M i/o C amb b :

Pàg. 69, línia 12.

munditia : munditias *b* (in *suprasc. B*)C

Pàg. 115, línia 7 -c. XCII-

ministri:-ter *b MC*

Pàg. 116, línia 17.

Sidon : Sideo *Mt* : ideo *b MC*

Pàg. 117, línia 6 -c. XCIII-

honestum *post* sed *add. b C*

Pàg. 145, línia 52.

murmuratione :-re *b MC*

Pàg. 148, línia 17.

sanctorum : sanctum *b MC*

Pàg. 149, línia 36.

de defunctis aut *post* uel *add. b MC*

Pàg. 157, línia 45.

ad *ante* omnes *add. b C*

Pàg. 167, línia 32.

quia : quoniam *b M*

Pàg. 170, línia 8.

efficacissimum : edificatuum *b C*

Pàg. 184, línia 49.

littera : regula *b MC*

Pàg. 185, línia 19.

Increpations : -tores à M.C.

Pàg. 191, línia 5.

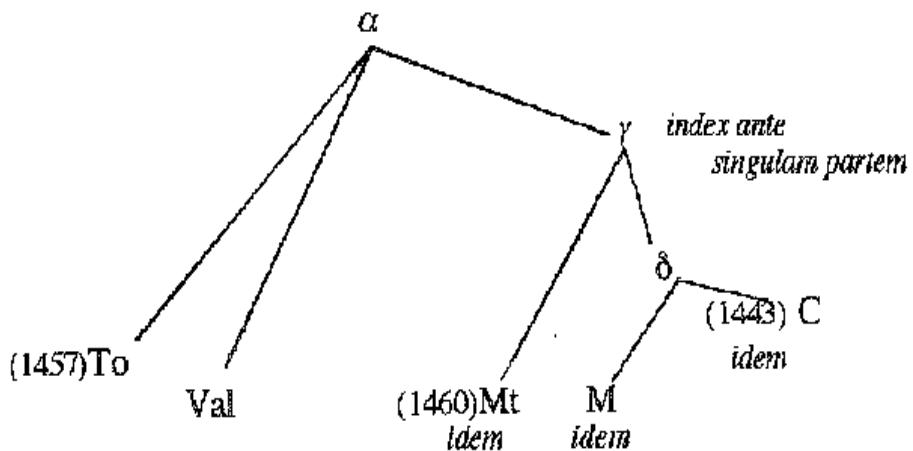
qui: cui *b* C

Pág. 195, línia 28.

facilius : faciendum b C

Per altra banda, l'acord dels mss. *To* i *Val* en les errades que ja hem vist, coincidents, a més, amb l'*editio*, els uneix davant *Mt* que entenem relacionat amb *MC* per contenir l'índex de capítols a l'inici de cada part, però no còpia del mateix mss. Pensem que *Mt* es remuntaria a un còdex γ del qual δ també en seria còpia i que hauria tingut així distribuïts l'índex dels capítols. *To* i *Val*, clarament diferenciats pel seu acord quasi sempre amb l'*editio princeps*, serien les còpies del mss. α del qual podrien haver derivat directament. Això ens proporcionaria el següent *stemma* parcial:

Familia a.

Si passem a analitzar la família β veiem que presenta una distinció clara entre els seus mss.: novament hi ha casos en què *Mo B T* presenten variants no compartides per *V P A*, motiu pel qual cap d'ells no podria haver estat el model d'aquesta família, fet que ens mena a suposar una còpia β , avui perduda, que recolliria les lectures que aquests sis mss. presenten enfront de la família α . Per altra banda, en els casos que podem veure a les pàgines 54, 91, 94, 120, 139, 140, 162, 179, 183, 199, 201 i 204 (lectura que considerem bona) i 27, 61, 69, 107, 114, 116, 130, 169, 172, 176, 191, 196, 197 (errades) *Mo B T* donen una lectura enfront de *V P A*, que coincideixen amb alguns o tots els mss de la família α i amb l'*editio*. L'oscillació de lectures correctes i incorrectes que creiem observar entre aquests dos grups de mss., es troba, majoritàriament, en errades que formen part de citacions. Potser altre tipus de text permetria de considerar aquestes variants de poc valor a l'hora de definir-les com a errades significatives, però al nostre llibre la major part del text es composa de citacions ampliades pels comentaristes que les han glossades. Tanmateix, és a les citacions dels comentaristes on Eiximenis parla més *ad sensum*. Així, aquestes no ens han servit, quan les hem pogudes localitzat, per a la literalitat, però sí pel sentit. Les bíbliques, en canvi, en són referència obligada. Però hi ha vegades també en què Eiximenis només s'inspira a la Bíblia per conferir autoritat a allò que li interessa. Aquests cops canvia la citació, en barreja dues o bé cita *ad sensum*. Ho trobem a la pàg. 172, línies 27-8, on adapta un *Salm*: "*Deus spreuit eos tanquam puluerem, quem proiicit uentus a facie terre*", quan a Ps 17(18): 43 diu: "*Et comminuam eos ut puluerem ante faciem uenit*"; a la pàg. 68, línia 15 on cita indirectament barrejats Mt 25:30 : "*Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores*" i Mt 22:13 : "*Ligatis manibus et pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores*" quan diu: "*Seruum inutilem ligatis manibus et pedibus proiicite in tenebras*

"*extiores*"; i també a la pàg. 191, línies 19-20 on fa venir bé una citació de Pr 27; 23 - que atribueix a l'Eclesiàstic- que diu: "*Diligenter agnosce uultum pecoris tui*" quan escriu: "*Diligenter cognosce uultum peccatoris tui*". En tots aquests casos els mss. no presenten variants.

De tota manera, la major part de les citacions bíbliques directes mantenen bastant la literalitat. Hem creut, doncs, que quan uns mss. donaven una versió i altres la versió literal, l'elecció més encertada era la de la versió literal. Quan cap mss. donava la versió literal, hem creut que el text bo era el que millor recollia l'espirit de la versió literal. Com a exemple d'aquest criteri tenim les lectures de les pàg. 183, línia 33 i la pàg. 162, línia 11, a més de la pàg. 64, línia 32 ja comentada amb l'exposició de les diferències entre *a* i *b*.

A la pàg. 183, línia 33 on *testes* és omès per *ed.V P A a*. El context és: " *Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te et ipsum solum. Si te non audierit, adhibe tecum unum uel duos testes, quod si te non audierit, dic ecclesie* " La cita bíblica no dóna *testes* amb *duos* però sí a la següent oració: " *Si te non audierit, adhibe tecum adhuc unum uel duos, ut in ore duorum, uel trium testium stet omne uerbum* ".

A la pàg. 162, línia 11 tenim l'omissió de la paraula *hominis* per part de *ed.V P A a*. Nosaltres donem la variant que es troba en minoria perquè el *Salm* és: "*Oprobium hominum et abiectione plebis*".

Altre criteri ha estat el de l'*usus scribendi* d'Eiximenis. Així, característiques de l'estil de l'autor i del bon ús del llatí, perquè criem que estem davant d'un

text bastant clàssic, ens han fet editar una o altra variant segons el cas.

Observem, a tall d'exemple, l'oscil.lació dels mss. a les pàgines següent:

Errades de V P A i la resta de mss.

Pàg. 54, línia 37.

cepas : cepe *ed. V P A a*

Pàg. 91, línia 41.

ipse :*om. ed. P A a* : (l. 40-41) scis tu utrumque

testamentum ? et ipse respondit quod si *om. V*

Pàg. 94, línia 38.

tollit : aufert *ed. V P A a*

Pàg. 120, línia 36.

uillationis tue *om. ed. V P A a*

Pàg. 139, línia 23.

sapientes : homines *ed. V P A a*

Pàg. 140, línia 44.

Sidrado : Asael *ed.a* : Aisael *V P A*

Pàg. 162, línia 11.

hominis *om. ed. V P A a*

Pàg. 179, línia 33.

a peccato : peccata *ed. V P A a*

Pàg. 183, línies:

12. uade et *om. ed. V P A a*

33. testes : *om. ed. V P A a*.

Pàg. 199, línia 15

spiritus : angeli *ed. V P A a*

Pàg. 201, línia 29.

uidebo : uidebis *ed. V P A a*

Pàg. 204, línia 3 -c. CLXIII-.

prenuntiatione: -em *ed. V P A a* (pro- *Mt*)

Errades de Mo B T :

Pàg. 27, línies.

31. imperatis : impetatis *ed. To* : *om. B* : (*cum spatio*) *Mo T*

35. sine dubio *om. Mo B T*

Pàg. 61, línia 6 -c. XLVII- :

patientur : substinebunt *Mo B T*

Pàg. 69, línia 37.

significabatur *ante castitas add. in marg. Mo T* : -bitur *add. B*

Pàg. 107, línia 6.

grauati *ante dant add. Mo B T*

Pàg. 114, línia 23.

ut *ante Dei suprasc. Mo* : *add. B T*

Pàg. 116, línia 18.

si *ante cum add. Mo B T*

Pàg. 130, línia 35.

ubi in fine dicte decretalis dicit *post exiui om. Mo B T*

Pàg. 169, línia 8 -c. CXXXIII-.

lapide pretioso : laude pretiosa *Mo B T.*

Pàg. 172, línia 39.

militare: multarum *Mo B T*

Pàg. 176, línia 5.

virtutis : -tes Mo B T

Pàg. 191, línia 1.

que: qui Mo B T (in tabula)

Pàg. 196, línies 23-24

*sed a Deo. Si autem excedat scienter, tunc tenetur veniam
petere om. Mo B T Val*

Pàg. 197, línia 20.

nolit: uelit Mo B T : noluit Mt. : noluerit C.

Per tant, dintre de la família *b*, que podriem derivar de la còpia perduda *β*, hi hauria, entre aquests dos grups de còdex, una clara divisió que, a més, ve recolzada pel fet que els mss. *Mo B T* tenen l'índex a l'inici del llibre, abans de l'epistola i *V P A* presenten primer el cos del llibre i l'índex després de l'*explicit* 53. Aquesta circumstància i el fet que els mss. *Mo B T* donin en molts casos errades comuns davant la resta és la que ens ha portat a suposar una altra còpia perduda *ε*, que tindria l'índex abans de l'Epistola i que hauria estat el model pels mss. *Mo B T*.

De la tradició manuscrita *b* només coneixem la data d'un dels còdexs, la del mss. *Mo* que és de 1455, tal com es diu a l'*explicit* del mss. Quant a l'origen dels còdexs, sembla que tots, excepte el de París, foren escrits per una mà italiana, la qual cosa encara els acosta més; J. Peramau⁵³ diu fins i tot que la caplletra de la primera obra que conté el volum V i les caplletres del mss. *Mo* són idèntiques, fet que no ha d'extranyar gaire si tenim en compte que tots dos fan constar la seva vinculació amb la família Capranica. La coincidència quasi

⁵³ Peramau (1982), pàg.273, nota 4, ja havia fet notar aquesta circumstància en els mss. *V i A*.

⁵⁴ Ibidem.

total de les *lectiones* de *Mo B T* davant la resta ens ha fet molt difícil de destriar les relacions entre ells, per bé que hem observat que, en alguns passatges, no gaires si tenim en compte l'extensió del llibre, les *additiones* al marge de *Mo* es troben incloses al text pels altres. Altres vegades és només un dels dos, *B* o *T*, el que segueix *Mo* en les seves omissions essent *T* el ms. que assumeix amb més freqüència errades, com les que trobem a les pàgines 18, 27, 73-4, 95, 162, 181, que segueixen.

Errades de Mo que segueixen B o T.

Pàg. 18, línia 41.

maxime *om. B*: (*cum spatio*) *Mo T*

Pàg. 27, línia 31.

imperatis : impetatis *ed. To* : *om. B* : (*cum spatio*) *om. Mo T*

Pàg. 73-4, línia 30-1.

sic malus rector totum gregem sibi commissum uorat et
dissipat *in marg. Mo* : *post quia (l. 29) transp. B*

Pàg. 95, línia 44.

in capite *om. Mo* : in... sunt *om. T*

Pàg. 162, línia 5.

infimis : infinitis *Mo V P T* (alias infimis *in marg. Mo T*)

Pàg. 181, línia 18.

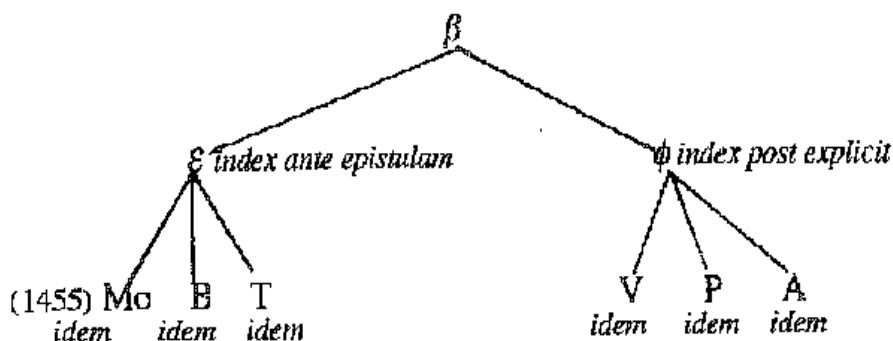
fauere: fouere *Mo T Val* : (l.18-21) unde...Error *om. B*.

Pel que fa a l'altra branca d'aquesta tradició manuscrita, prou evident per la multitud d'exemples que ja hem aportat, integrada pels còdexs que tenen l'index de capítols al final del llibre, ens ha sorprès la coincidència, en certes

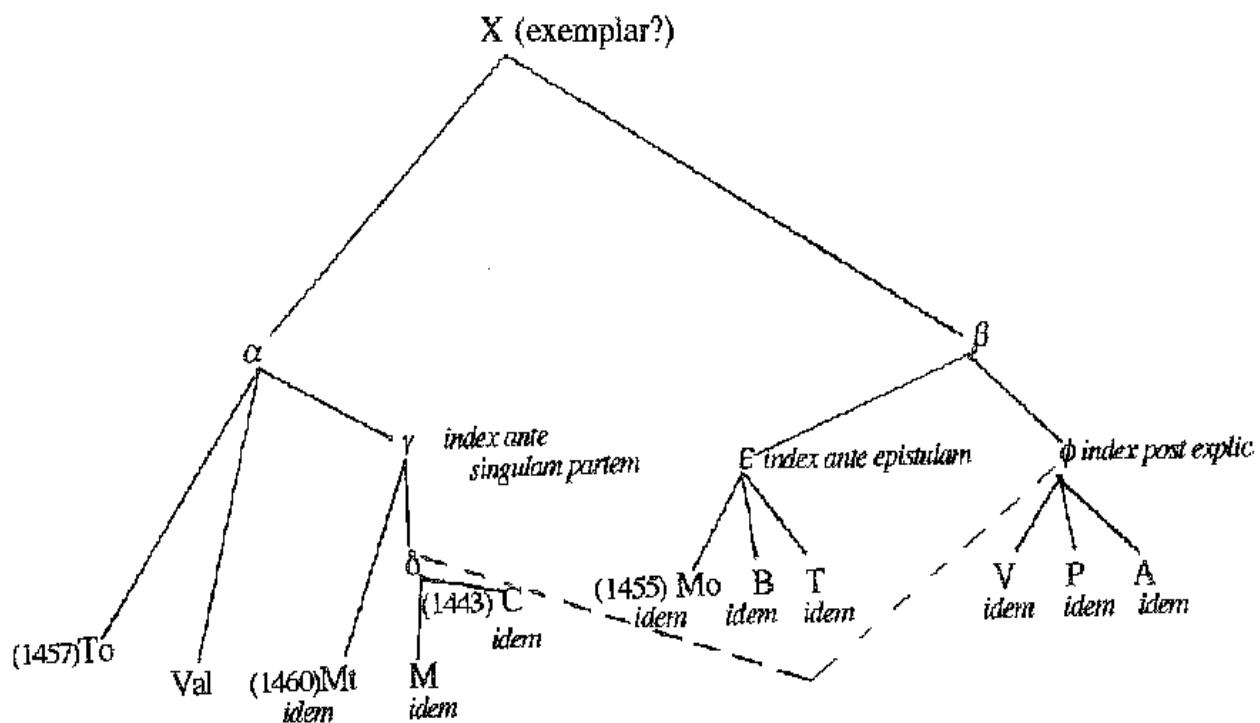
errades pròpies, del ms. *VPA* i *PA* però no hem trobat cap cas significatiu que permetés veure clarament les seves relacions ni pogués assenyalar la dependència d'un dels altres.

Tampoc no tenim prou evidències per considerar que *Mo*, amb moltes correccions, sigui còpia de *B* o *T* o un dels dos còpia d'aquell, perquè no repeteixen errades pròpies que tots presenten i mantenen individualment. Ens decantem més per la hipòtesi de que tots tres, com ja hem dit, procedeixin de la còpia perduda *E*, que hem suposat abans, i que derivaria del mss. *β*. Aquest podria haver estat model pels mss. *VPA*, però la coïncidència d'errades quan *Mo B T* dónen la lectura bona i el fet que els mss. *MC* només presentin acord amb la família *b* sencera i mai quan no hi són *VPA*, ens fa creure que potser va haver un còdex intermediari *φ*, amb l'índex al final del llibre, que creuriem model dels còdexs *VPA* i amb el que tindria relació la còpia perduda *δ*. D'aquests, *A* en seria còpia i dubtem pel que fa a la relació entre *P* i *V*, sobretot si tenim present la vinculació de *V* amb la casa Capranica d'on prové també *Mo*. Això ens donaria un *stemma* parcial com el que segueix:

Família b.

Com hem anat veient, la major part de les variants expliquen les relacions que il·lustrem a l'*stemma* que donem tot seguit. Dels manuscrits que hem estudiat només els còdexs *M C* tenen algunes traces de tenir relació amb la tradició manuscrita *b* a la que no pertanyen. Per aquest motiu, hem de considerar la possibilitat de que la tradició del *Pastorale* pugui trobar-se una mica falsejada i que, un cop més, ens trobem davant d'un *stemma* de dues branques que emmascari una tradició tripartita on *V P A M C* formarien una pròpia família. Tot i així, les nombroses errades que hem aportat recolzen el nostre *stemma* i no ens permeten parlar d'aquesta possibilitat perquè les variants que l'explicarien podrien haver estat comeses independentment a cada còdex. La resta de mss. tenen tots senyals de contaminació esporàdica, perquè no és infreqüent trobar al marge la possibilitat de llegir una paraula d'una altra manera, afegint *alias*. El mss. que més insistentment presenta aquest tipus de correccions és *Mo* seguit de *T*. El ms. *B* té un nombre inferior i salta sempre les omissions en què *Mo* i *T* deixen espai en blanc, tal com es recull a algunes de les variants de l'aparat. La resta de mss. tenen esporàdicament correccions al marge que no hem valorat quan altres mss. no hi presentaven variants.

Stemma codicum :

El text que presentem respon a l'estudi individual de cadascuna de les variants significatives, basant-nos en els elements interns que ja hem comentat, com són el criteri de la *lectio difficilior*, el de l'*auctoritas* de les fonts utilitzades pel mestre Eiximenis, sobretot les bíbliques, que són les més literals, i en l'estil de l'autor. Això fa que, de vegades, apareguin al text variants que textualment es troben en minoria. Un cert nombre, però, de les variants que aparèixen a l'aparat són poc significatives o podrien ser considerades poligenètiques. Les donem perquè pretenem consignar totes les diferències que la nostra edició presenta respecte a l'*editio princeps*. En aquest tipus de variants, hem utilitzat

l'*stemma* que donem tot seguit per a l'elecció de la lectura correcta, seguint el mètode usual. En el nostre cas, quan no es dóna el *consensus codicum*, entenem que l'acord total o parcial dels mss. de la família *b* amb alguns mss. de *a* o l'acord total o parcial de *a* amb alguns mss. de la família *b* proporciona la lectura bona. Quan la separació de les dues famílies és total i la variant no és rellevant, donem la lectura de *b* que acostuma a donar la *lectio* més clàssica, perquè entenem que el nostre text, sense tenir en compte els problemes de grafia que tractarem més endavant, manté certes característiques clàssiques, com són els casos de les preposicions i els règims verbals que no fan inversemblant aquest criteri.

Pensem que el text que presentem és molt aproximat al que va escriure el mestre Eiximenis, el que consta a l'inventari de la seva biblioteca fet poc després de la seva mort i que creiem l'exemplar que eixí de les seves mans, encara que no descartem que una lectura sencera de tot el text a tots els manuscrits pogués arribar a modificar algunes lectures.

CRITERIS FORMALS D'EDICIÓ.

L'elaboració del nostre *stemma codicum* ens ha permès de destriar quines serien les variants que més s'acostarien al text original consignant a l'aparat les lectures secundàries que proporcionen altres mss. Tot i així, hi ha certes *liturae et transpositiones* que no hem reflexat al text ni a l'aparat perquè les *lectiones* corregides donaven el mateix text que la resta de mss., o bé perquè les hem considerades irrelevants. En els casos que no és així, es troben incorporades a l'aparat.

Igualment, com bé es pot veure a la descripció dels mss., són alguns els exemplars que tenen abundància d'anotacions marginals. La majoria d'elles es deuen a una segona mà i són aportacions que pretenen donar la citació exacta del passatge en qüestió o il·luminar amb una altra citació d'autoritat el text que Eiximenis escriu. No les incorporem aquí, però pretenem que puguin arribar a ser, en el futur, un apèndix a aquesta edició que ara presentem.

Pel que fa a la grafia, i tenint en compte que cap dels mss. conservats és l'autògraf, els nostres mss. oscil·len, en general, entre una grafia més clàssica, la família *b*, i una grafia més medieval. Quan es dóna, hem seguit l'acord gràfic de tots els mss. Quan hi ha divergència, seguim la grafia dels més clàssics. Pel que fa a l'aparat, hem considerat oportú no reflexar, en la major part dels casos, les variants de grafia dels tipus següents:

- <i>abiiciat/abiciat</i>	- <i>bracam/bracham</i>
- <i>maiestas/magestas</i>	- <i>tempteris/tenteris</i>
- <i>nil/nihil/nichil</i>	- <i>inre-/irre-</i>

-discipat/dissipat	-bricosum/brigosum
-imō/immolymmo/ymo	-super/supra
-quolibetō/colibeto	-capud/caput
-nosces/nosses	-idcirco/iccirco

No reflexem tampoc, excepte en els casos rellevants, les variants de tipus *et* ; *ac*; *nec*; *neque*; *uel*; *aut*; *uidelicet*; *scilicet*, *igitur*; *ergo*, *super*:*supra* i de semblants.

Pel que fa a les monoftongacions dels distongs clàssics *ae*, *oe*, en *e*, seguim la grafia medieval i donem la paraula monoftongada, fins i tot en els casos en què apareix en cites bíbliques, on hem seguit - a efectes de puntuació- el text de la *Biblia Vulgata*⁵⁵. També hem mantingut la tendència d'escriptura de certes paraules al contrari que en llatí clàssic, per la qual cosa certs mots sobtaran, en un primer moment, al lector. Ens referim a paraules com *omelia* i *hostium* (ll. clàssic: *homilia* i *ostium*) que deixem així. Una altra característica dels textos medievals, la conversió de *-ti-* en *-ci-*, apareix al nostre text editada seguint el llatí clàssic, atès que no hi havia cap mena de coherència ni dintre dels propis mss., consignant de vegades *-t-* i de vegades *-c-*. El mateix hem fet pel que respecta a la fluctuació de *b/u*, i mantenim la grafia clàssica. Quant a la numeració, i novament davant de la manca d'un criteri fix, hem pres la tradició medieval en detriment de la clàssica, fent així XXXIII en lloc de XXXIV.

Hi ha, però, una part del text en la qual ha estat difícil d'establir un criteri coherent de classificació. Ens referim a les citacions textuales de cànons, Antic i

⁵⁵ Colunga-Turrado, *Biblia Vulgata*. Ed.BAC, Madrid 1991.

Nou Testament, Papes, Pares de l'Església, doctors i comentaristes, que no sempre es troben citats amb correcció⁵⁶. Quant als aspectes formals, el criteri és el següent:

Citacions textuais:

a) Bíbliques: Autor en majúscula -en el cas sintàctic adequat- i número del capítol -si n'hi ha-, seguit de dos punts (:) i la citació sense cometes. Exemple: ...*illud Mathei V.*...

b) Jurídiques:

b.1. La paraula *distinctio* -en el cas sintàctic adequat- i el número del cànon seguit de dos punts (:) i el títol del cànon en majúscula. Exemple: ...*distinctione XLV: Episcopum...*

b.2. El número de la causa seguit de coma (,), la paraula *questio* i el nombre de la qüestió seguit de dos punts (:) i el títol de la qüestió, en majúscula. Exemple: ...*XII, questio I: Videntes.*

c) Comentaris sobre llibres bíblics: El nom de l'autor, en majúscula, seguit del comentari en majúscula. Exemple: *Crisistomus Super Mattheum.*

En la major part dels casos hem tret les c. que precedien algunes vegades els nombres de cànon o capítol sense consignar-les a l'aparat, excepte en els casos que s'hi adeia, per la construcció del període oracional.

Pel que fa a les citacions que no són textuais, les hem considerades dintre del període oracional en què s'hi trobin, i no van precedides de dos punts (:) ni assenyalades de cap manera. Quan es fa referència a una obra en general o al

---

⁵⁶ Algunes de les citacions correctes del text les proporciona, com ja hem vist, l'*editio princeps*, amb acord o no d'algún ms. de la seva família., com podem veure a les pàgines 41, 60, 73, 106, 182, 183, 187, 189, 191, 195 i 197. No creiem inversemblant, pel problema de correcció a totes les cites, que l'*editio princeps* hagués comprovat alguna cita abans de fer la impressió.

tipus d'escrit, com ara quan es diu: *in quodam sermone, in tractatu, in quolibeto, in omelia*, hem deixat els noms d'aquests escrits en minúscula per bé que, si apareix el seu títol, es troba posat en majúscula.

Pel que fa a la puntuació del text, hem intentat de servir el màxim la poca puntuació que apareixia als mss. que hem estudiat i només fer-ho quan era estrictament necessari. Amb aquest interès, i a fi de conservar l'esperit medieval en què fou escrita l'obra, no hem fet cap subdivisió en paràgrafs i, per tant, els capitols es presenten, tots, amb el text seguit, sense cap punt i a part i amb mateix tipus de lletra. Només el títol de capítol apareix en negreta i amb doble espai respecte al cos del text. Com és habitual en aquest tipus d'edicions, les línies de la pàgina apareixen numerades de cinc en cinc a l'esquerra i per capitols per facilitar la consulta de l'aparat, negatiu només per alguns títols de capítol, i pel hem seguit les normes usuals d'elaboració⁵⁷.

La composició del text.

El text del llibre *Pastorale* es troba integrat, com es pot veure a la descripció dels mss., per una Carta de presentació, l'*Epistola*, una taula de capitols, *Tabula*, i el cos del llibre, per bé que la disposició de la taula de capitols varii d'uns manuscrits a altres.

De la carta de presentació ja hem parlat amb motiu dels problemes textuais que presenta i no ens extendrem més. Tanmateix, sobre la taula de capitols que conté el llibre hem de fer algunes observacions que justifiquen el seu lloc a la

---

⁵⁷ West (1973), Brambilla (1974).

nostre edició, així com les variants textuales que es donen als títols de capítol quan els llegim incorporats al text.

És ben sabut que els títols i les caplletres dels manuscrits s'acostumaven a copiar després de la totalitat del text, quan un expert en filigranes i ornaments, il·luminats o no, prenia el text per copiar i dibuixar el que mancava. Els manuscrits que ens queden del nostre text no són especialment rics en aquest aspecte, tot i que tenim algunes caplletres ben boniques, però només l'alternança de color que alguns presenten en els títols i el tamany de la caplletra i, fins i tot, la inclusió d'alguna sanefa ens mostra clarament que foren copiats en acabar la totalitat del text, la major part de vegades, per la mateixa mà. Encara més ens ho corrobora el fet que faltin títols de capítol al cos del text d'alguns manuscrits, com és ara el *Mt.*, on no n'hi ha, o bé els del *P* fins el canvi de mà, escrits amb lletra minúscula al final de la pàgina, quan, per altra banda, la taula no hi manca. També hem vist que, en el cas dels còdex que sí tenien la taula i els títols de capítols al cos del text, és molt freqüent trobar diferències a les *lectiones* d'un mateix títol a la taula i al cos del llibre, respectivament. Algunes, les de la pròpia *editio* i el mss. *M i Val*, semblen degudes a la manca de previsió del copista en deixar poc espai. Per resoldre l'edició dels títols hem decidit de prendre com a referència la taula de l'inici de capítol i consignar a l'aparat la variant que pugui donar-se dins del propi ms. amb el numeret 2 volat, com ara *ed²*, *Mo²*, *Val²*, sense fer constar les lectures que no varien respecte a l'index dels capítols, on proporcionem aparat amb totes les lectures de tots els mss. Quant al seu emplaçament dintre del text, com que l'oscil.lació entre els mss. és total atès que uns la col.loquen a l'inici mateix *Mo B T*, després de la carta de presentació *To Val*, després de l'*explicit V P A*, a l'inici de cada part *Mt M C*, el situem a l'inici i el

numerem a part en xifres romanes, sense correlació amb el text. Igualment, per tractar-se d'una part diferent al cos del text, hem numerat tot seguit les seves línies i les editem a dues columnes, format que ha fet impossible la col·locació de l'aparat al peu de cada pàgina. Excepcionalment, doncs, l'aparat apareix sencer al final de l'índex. Afegeim també, tots seguits, els números de capítol, que no es troben a l'*editio*, que numera per quaderns, ni a alguns manuscrits, com *To Val Mi* i que oscil·len a *VPA*, que corren un número perquè consideren l'Epístola de l'inici el capítol I, a més dels ja esmentats *MC* que numeren novament cada part.

Dintre del cos del text, quatre són les parts, com també hem comentat, en què es subdivideix el llibre i que nosaltres hem començat amb epígraf a part i amb intitulació en majúscules. Aquestes quatre parts, però, que contenen un nombre de capítols molt desigual, es troben compostades per l'exposició, més o menys extensa, de les diferents ensenyances de les regles per a la direcció de la vida episcopal que el mestre Eiximenis tenia al seu abast, és a dir, les que proporcionen a alguns passatges dels seus escrits el Papa Inocenci III - c. XIII- , l'Apòstol Sant Pau, en les cartes a Timoteu -c. LV- i Titus -c. XCIII- respectivament, i Sant Gregori al seu *Liber Pastoralis* - c. CXXXII-. Aquesta exposició de les regles per a la direcció de la vida del bisbe constituïria, de fet, una subdivisió de la segona part que potser justificaria un llibre de parts més homogènies en l'extensió i en la unitat de sentit, però que els manuscrits que tenim no fan. Nosaltres, però, hem inclòs a l'índex general les pàgines on comença cadascuna de les diferents regles, tant per facilitar-ne la consulta ràpida com per permetre la comparació entre elles, molt semblants entre si -sobretot les regles apostòliques- però que Eiximenis considerà prou

importants com per desenvolupar-ne a fons el contingut que, tot i així, escurça, com ell mateix diu, *amore breuitatis*.

La traducció.

L'esforç per donar a conèixer les obres del mestre Eiximenis no consisteix, al nostre entendre, exclusivament en les edicions acurades de les seves obres que bé en llatí, bé en català de mitjans del segle XIV inicis del XV, es fan difícils de valorar per lectors que no comprenguin bé la llengua dels textos. És amb aquest ànim que nosaltres hem cregut convenient de completar aquest treball amb una traducció a la nostra llengua a fi que tothom - no oblidem que pretenia ser *utilissimus omni christiano* - pugui disfrutar i estimar aquest text que dóna una idea de la profunditat teològica del mestre Eiximenis i l'encert i, si se'n permet, l'erudició amb què aporta els diferents escrits dels comentaristes per il·luminar un text que no només es pot interpretar com una compilació de fonts del seu temps⁵⁸, sinó com un veritable esforç per arribar a l'essència de la vida cristiana i dels qui han de ser, per excel·lència, models i exemples vivents pels demés, com són els bisbes a qui s'adreça aquest *Pastorale*. En la seva exposició, Eiximenis deixa veure la seva opinió envers prínceps i regents que, com sabem, li va costar retractar-se posteriorment⁵⁹, la situació de l'església al seu temps, l'allunyament de la vertadera fe, l'abús de les dignitats eclesiàstiques, i altres consideracions que afecten a l'actitud de l'home envers els seus semblants, per bé que dintre de l'àmbit de l'home d'església i del cristià. Tot i així, pensem que Eiximenis mostra una profunda reflexió sobre el comportament de l'home en contacte amb el poder, eclesiàstic, en aquest cas-, com és de difícil mantenir la integritat quan s'està

⁵⁸ Veure notes 14 i 15.

⁵⁹ Wittlin, Curt J. (1989).

al capdamunt, i com aconsella defugir-lo al màxim perquè només lluny d'ell es pot aconseguir la salvació eterna, que ha de pretendre tot cristia.

Per aquest motiu, perquè es tracta d'un text en l'àmbit de la religió catòlica, perquè, com hem comentat, hi ha multitud de citacions de la *Bíblia*, del *Corpus Juris Canonici*, de Comentaristes, Papes i Pares de l'església, mantenim, com és usual, les majúscules per a les persones de la Trinitat, pels Sants i pels mots que hi facin referència -pronoms-, excepte en cas de dubte. També, per considerar-lo el text d'autoritat indiscutible en la nostra llengua, hem seguit la traducció de *La Bíblia* dels Monjos de Montserrat⁶⁰ en totes les citacions textuales i en totes les indirectes que hem estat capaços de reconèixer i de les que donem la citació exacta a peu de pàgina, seguint l'edició de la *Bíblia Vulgata*. Hem fet excepció a les citacions de *Salms*⁶¹, perquè nosaltres hem seguit la versió antiga d'aquest llibre i *La Bíblia* tradueix la nova versió llatina feta per Pius XII i aprovada al 1945. No hem traduït els noms de bisbes i eclesiàstics que se citen per la seva diòcesi, perquè una traducció desvirtuaria el sentit del text en donar només el nom de la ciutat cap de la seu episcopal, però mai el total de la diòcesi o el monestir de què es tracti. Si els noms propis que són ben coneguts i tenen traduccions de les seves obres a llengües modernes.

La traducció que aquí oferim es troba anotada per ajudar a la intel·ligibilitat del text, només, però, quan s'endinsava en conceptes teològics que podien impedir la bona comprensió del mateix i el seu gaudiment. D'altra banda, ja hem esmentat que donem la citació exacta de les fonts que Eiximenis incorpora

---

⁶⁰ *La Bíblia* (1983).

⁶¹ Pel llibre donem la traducció de *Salms* que dóna *La Bíblia*, però ens estimem més mantenir la paraula psalmista amb ps- inicial.

de manera indirecta així com de les que, citades de manera molt imprecisa, hem pogut esbrinar.

Heu acompanyat aquesta edició i traducció d'un índex de fonts citades subdividit en: Índex de fonts bíbliques, Índex de fonts jurídiques, Índex de Sants Pares, Doctors i Escriptors eclesiàstics i Índex de fonts Clàssiques, on apareixen totes aquelles que directament cita Eiximenis, correcta o incorrectament i el número de pàgina on s'inicia la citació al text en llatí. L'índex de fonts bíbliques es completa amb la citació -que novament corresponen a la *Biblia Vulgata*- complementada i corregida, si era el cas, en negreta i cursiva. A l'índex de fonts jurídiques, es dona la citació exacta que apareix a *Index canonum et Legum Totius Corporis Iuris Canonici et Civilis*⁶², afegint al text llatí la paraula <Causa> que manca a totes les citacions dels *Dicta Gratiani*. A l'índex de Sants Pares..., per la imprecisió de les citacions d'Eiximenis, només hem pogut donar la referència de l'autor, a la *Patrologia*⁶³, per bé que alguns han romàs sense identificar. Les fonts clàssiques, amb citacions d'autors i obres ben conegudes, no es completen ja que la majoria d'elles són *ad sensum*, fent servir paraules que no apareixen als autors⁶⁴.

Finalment, incorporem un petit annex amb la reproducció en fotocòpia del foli de l'*editio* i dels mss. on apareix l'epistola inicial, tot i que lamentem l'escassa qualitat d'algunes de les pàgines per manca de contrast al microfilm.

---

⁶² Ochoa J. i Diez A. (1964).

⁶³ Migne (1857-1912).

⁶⁴ La recerca d'algunes d'aquestes fonts clàssiques, així com d'algunes fonts bíbliques "introbables", que si han estat incorporades, ha estat possible mercès a la desinteressada col·laboració d'Antonio López García que va perdre el seu temps a l'ordinador localitzant-les amb *Pandora 2.5.2 i SNS-Greek & Latin 3.0* dintre del *PHI CD-ROM # 5.3*.

Resta, per últim, donar les gràcies a totes les persones que m'han ajudat a dur a terme aquest treball i que l'han fet possible amb el seu suport i, en primer lloc, mostrar tot el meu agraïment al meu mestre, el catedràtic José Martínez Gázquez, director d'aquesta tesi, perquè mai s'hagués pogut enllestitr aquest treball sense el seu encoratjament continu, les seves amables directrius i l'atenció sol·lícita en tots els moments de dificultat. Ell em va animar, des del primer moment, a dur a terme aquesta edició i em va fer costat presentant el resultat dels meus progressos al catedràtic Virgilio Bejarano, a qui haig de donar les gràcies de manera especial per l'interès que va posar en la revisió del treball i per la gran utilitat que representaren per a mi les seves acurades correccions.

També mereix ser mencionat de manera expressa el col·lega i amic Antonio Sánchez Romero per les seves encertades observacions i el seu ajut en els problemes de la traducció i pel seu inestimable suport personal, sense el qual no hagués pogut arribar a estimar tant de debò aquest text.

Igualment agraeixo sincerament totes les persones que, puntualment, han contribuït a l'arrodoniment d'aquesta tasca; així, Antonio López García, Domingo Marcos Calderón, Lorenzo Jiménez Patón i totes les persones que, amb la seva paciència, m'han ajudat en la consulta dels còdexs a les biblioteques esmentades amb un interès que excedia el zel professional, d'entre les quals haig d'anomenar la bibliotecària Reis Fontanals, de la Biblioteca de Catalunya, el P. Xavier Poch, de la Biblioteca del Monestir de Montserrat, la Dottoressa Clara Vitulo, de la Biblioteca Reale di Torino i la bibliotecària C. M. Hall, de la British Library, així com el Canonge Arxiver de l'arxiu de la

catedral de València i la bibliotecària de la secció de manuscrits de la
Biblioteca de Toulouse.

Per últim, tots els amics, companys i família que han respectat i comprès el
meu humor al llarg d'aquests anys així com les absències obligades en més
d'una ocasió.

A tots es deuen bona part dels encerts d'aquesta edició, essent responsabilitat
exclusiva de l'autora totes les errades que s'hi puguin trobar.

A tots ells, moltes mercès.

BIBLIOGRAFIA:

ALVAREZ DE LA BRAÑA, R. *Siglas y abreviaturas latinas*. León, 1884.

ANTOLÍN, G. *Catálogo de códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*. Madrid, 1916.

ANTONIO, N. *Bibliotheca hispania vetus, sive hispani scriptores qui ab Octaviani Augusti aevo ad annum Christi MD floruerunt*. Madrid, 1788.

BATLLORI, M. "Dos còdexs catalans a la Biblioteca Reial de Torí" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, VIII (1928-32), pp. 241, 252.

BERTÍ, M. "La Biblioteca Dalmases" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*. Barcelona, 1916, pp. 31-32; 51.

BEUTER, P.A. *Primera y segunda parte de la crónica general de España (...).* 1546-1551.

BLAISE, A. *Dictionnaire Latin-Français des auteurs chrétiens. Avec le concours de CNRS*. Strasbourg, 1954.

BLAISE, A. *Le vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques*, Brepols, Turnhout. Bèlgica, 1966.

BLAISE, A. *Lexicon Latinitatis Medii Aevii*. Turnholt, Brepols, 1975.

BOHIGAS, P. "Repertori de manuscrits catalans" *Estudis Universitaris Catalans*, XII. Barcelona, 1927, pp. 411-457.

BOHIGAS, P; MUNDO, A. M; SOBERANES, A. J. "Normes per a la descripció codicològica dels mss." *Biblioteconomía*, 77-78 (1973-74), 93-99. Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

BRAMBILLA AGENO, Franca, *L'edizione critica dei testi volgari*. Ed. Antenore, col. Medioevo e Umanesimo, 22. Pàdua, 1984.

BUTLER, P A *Check List of Fifteenth Century Books in the Newberry Library and in other Libraries of Chicago*. Chicago, 1933.

CAPPELLI, A. *Dizionario di Abbreviature latine ed italiane*. Hoepli. Milà, 1987.

Catàleg d'ús intern de l'Arxiu de la Catedral de València. No publicat.

Catálogo colectivo provisional de incunables existentes en las bibliotecas españolas. Madrid.(Ed. facs.).

Catalogue des Bibliothèques Publiques des Départements. París, 1855, t. VII, Toulouse-Nimes.

Catalogue général des MANUSCRITS LATINS. Tome IV nº 3014-3277, Bibliothèque National, Paris, 1958, nº 3188.

Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years MDCCXLVIII - MDCCCLIII. Printed by order of Trustees 1868 (reprinted 1965). Additional Manuscripts acquired in the year 1848.

Catalogus Codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Secundum Andreae SCHMELLERII indices composuerunt Carolus HALM, Friedericus KEINZ, Guillelmus MEYER, Georgius THOMAS. Tomi II, Pars II, Codices num. 11001-15028 complectens (*Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis* Tomi IV, pars II Codices latinos complectens) Munich, 1876,1.

COLUNGA-TURRADO. *Biblia Vulgata.* BAC, 8 edició. Madrid, 1991.

COLUNGA-TURRADO. *Sagrada Bíblia.* BAC, 15 edició. Madrid, 1991

DU FRESNE, Ch. SIEUR DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a (...).* París, 1840-1850.

EIXIMENIS, F. *Dotzè llibre del Crestià.* Obres De Francesc Eiximenis 4. Col·legi Universitari de Girona. Diputació de Girona, 1987.

EIXIMENIS, F. *Scala Dei. Devpcionari de la Reina Maria.* A cura de Curt J. Wittlin. Versió al català modern d'Elisabet Ràfols. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1985.

FRAILE, G. *Historia de la Filosofía.* Tom. I-II. B.A.C. Madrid, 1986.

GAFFIOT, F. *Dictionnaire Latin-Français*. Hachette. París, 1934.

GAMS, B.P., *Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro Apostolo*. Ratisbona, 1873.

GARCÍA ROJO, D. y ORTIZ DE MONTALVÁN, G. *Catálogo de incunables de la Biblioteca Nacional*. Madrid, 1945.

GOFF, F.R. *Incunabula in American Libraries : The Third census*. Millwood, New York, 1973.

GRAHIT, E. "Memòria sobre la vida i obres del escriptor geroní Francesch Eiximenis ", *La Renaixensa*, III (1873), 185-88, 195-99, 208-12, 234-36, 256-69 i 266-69.

GUARNESCHELLI, M. i VALEZIANI, E. *Indice generale degli incunaboli delle Biblioteche d'Italia*. Roma, 1943-72

GUDIOL, J. "Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich" *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* , VII (1920-22) p. 71, núm 29.

GUITARTE IZQUIERDO, V. *Obispos auxiliares en la historia del Arzobispado de Valencia*. Excelentísimo Ayuntamiento de Castellón de la Plana, 1985.

HAEBLER, K. *Bibliografía Ibérica del siglo XV*. La Haye. Leipzig, 1903-17.

HAEBLER, K. *The Early Printers of Spain and Portugal*. Chiswick Press, 1897. pp. 91 i segs.

HAIN, Ludwig. *Repertorium Bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD*. París, 1826-38.

HAUF, A. G. "La Vita Christi de Fr. Eiximenis, O. F. M. (1340?-1409?) como tratado de Cristología para seglares", *Archivum Franciscanum Historicum*, LXXI (1978), pàgs. 37-64.

Incunables de la Biblioteca Universitaria, Universidad de Barcelona. Barcelona, 1945.

Inventario General de manuscritos de la Biblioteca Nacional. Madrid, Tom. I.

La Bíblia. Versió dels textos originals i notes pels Monjos de Montserrat. Ed. Casal i Vall, 3 edició. Montserrat, 1983.

MARTÍ DE BARCELONA. "Fra Francesc Eiximenis, O F M (1340?-1409?). La seva vida. Els seus escrits. La seva personalitat literària" *Estudis Franciscans*, XL (1928), pp. 437-500.

MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José, "Fr. Eiximenis y la 'Oratio S. Thomae' en la 'Gratiarum actio post missam'", *Humanitas in honorem A. Fontán*, Gredos, 1992, pp. 391-395.

MASSÓ I TORRENS, J."Les obres de Fra Francesc Eximenic (1340?-1409?).
Essaig d'una bibliografia." *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, any III
(1909-1910). 588-591 i 677-688.

MIGNE, J.P. *Patrologiae cursus completum omnium SS.Patrum, Doctorum
scriptorumque ecclesiasticorum sive Latinorum sive Graecorum*. J.P.Migne,
Petit Motrouge; de Migne 1857-1912, reproducció fotogràfica. Turnholt,
Brepols, 1966-1969. Índexs 219-220 (Sèrie Llatina) i l'Índex de la Sèrie
Grega.

MONFRIN, D."La bibliothèque de Francesc Eiximenis", *Bibliothèque
d'Humanisme et Renaissance*, XXIX (1967), pp. 447-484.

MONTFAUCON, B. de, *Bibliotheca Bibliothecarum manuscriptorum nova*.
París, 1739. 2 vols.

NICOLÁS, J. *Tractatus de Siglis Veterum omnibus elegantioribus litteraturae
amatoribus utilissimus*. Londres, 1703.

Nueva Biblia de Jerusalén Revisada y aumentada por Desclée de Brouwer,
Bilbao, 1975.

OCHOA, J. i DÍEZ, A. *Indices Canonum, Titulorum et Capitulorum Corpus
Iuris Canonici*. Institutum Iuridicum Claretianum. Roma, 1964.

OLMOS Y CANALADA, E. *Códices de la Catedral de Valencia. Catálogo
descriptivo*. Valencia, 1943.

OLMOS Y CANALADA, E. *Los prelados Valentinos*. Valencia, 1949.

PALAU i DULCET, A. *Manual del librero hispano-americano*. Barcelona, 1948.

PELAEZ, M.J. "Notas críticas a Cuatro Recientes Estudios sobre Francesc Eiximenis en los *Catalan Studies . A Volume in memory of Josephine de Boer*." *Estudios Franciscanos*, nº 364, vol 80. Gener-Abril 1979, pp. 67-74.

PELZER, A. *Abreviations Latines Médiévales. Supplément au Capelli, Dizionario (...)*. 2 edició, Louvain, Paris, 1966.

PERARNAU I ESPELT,J. "L'exemplar muniquès del *Pastorale de F. Eiximenis*." *Arxiu de textos Catalans antics . I* (1982), pp. 271-274.

PLANTE, J.G. *Checklist of Manuscripts Microfilmed for Hill Monastic Library*. St. John's Abbey and University, Collegeville. Minnesota, 1978.

POU, P. J. "Visionarios, beguinios y fraticelos catalanes" *Archivo IberoAmericano*, t. 23, 1925, pp. 349-69.

REYNOLDS, L.D. i WILSON, N.G. *Scribes and Scholars*. 2 Edició. Oxford, 1986.

SAN BENITO, *Regla*. Abadía de Sto. Domingo de Silos, 8 edición, 1985.

SAN JERÓNIMO, *Epistolario*. Ed. bilingüe por Juan Bautista Valero. Ed. BAC. Madrid, 1993. Tom 1.

SENECA MAIOR, *Controversiae*. The Loeb Classical Library. Londres, 1974.

SEVA, A. Dir. *Diccionari Llatí-Català*. Enclopèdia Catalana. Barcelona, 1993.

SANT ANTONI, Joan de. *Bibliotheca Universa Franciscana*. Tomus primus, Madrid, 1732. Facsímil per Gregg. Press. Limited. Farnborough, Hants., Anglaterra. pp. 381, 448-9.

TORRES AMAT, F. *Memoria para ayudar a formar un Diccionario crítico de escritores catalanes*. Barcelona, 1836.

VICIANA, M. de. *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*. Barcelona, 1566. [facsímil, 1972]. Tom. III, IV.

VIERA, D. J. "Incunables i llibres rars del P. Francesc Eiximenis (1340?-1409?) publicats entre 1478 i 1542" *Estudios Franciscanos*, nº364, vol. 80 (Gener-Abril 1979), pp. 43-66.

VIERA, David.J. "Manuscritos eximianos no catalogados por J. Massó Torrents." *Estudios Franciscanos* , 1979, nº 365, (Mayo-Agosto 1979) p. 157-165.

VIERA, David J. *Bibliografía anotada de la Vida y obra de F. Eiximenis* (1340? - 1409) F. Salv. Vives Casajuana. Barcelona, 1980.

VILLANUEVA, J. *Viaje literario á las iglesias de España*. Madrid, 1806-1852. 22 vols.

WADDINGUS, L. *Annales Minorum in quibus res omnes trium ordinum a S. Francisco institutorum (...)*. Londres, 1647.

WADDINGUS, L. *Scriptores Ordinis minoris*. ed. nov. Roma 1650.

WEST, Martin L. *Textual Criticism and Editorial Technique applicable to Greek and Latin texts*. B. G. Teubner. Stuttgart, 1973.

WITTLIN, C. "Models i fonts per a l'estrucció del *Dotzè de Francesc Eiximenis*" *Actes del IV Colloqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*. Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1985.

WITTLIN, Curt J. "Quae maxime damnant principes. Fünf antimonarchische Kapitel im *Pastorale des Francesc Eiximenis*", *Zeitschrift für Katalanistik*. Frankfurt, Maig, 1989. vol. 2. pp. 98-114.

E D I C I Ó

RUBRICE PASTORALIS

	E t primo prologus libri.	A quibus debet clericus multum cauere.
	D e statu clericali. c. I.	c. XXVIII.
	C ur clerici ferunt tonsuram. c. II.	
5	Q uid est tonsura et primus ordo, qui est hostiarius. c. III.	55 I ncipit secunda pars huius Pastoralis ubi agitur de dignitate et statu episcopali et primo de nominibus episcopi et quod dignitas episcopalis non est ordo. c. XXIX.
	P onit historiam pro bene exercentibus dictum ordinem et bene dicentibus diuinum officium. c. III.	60 Q uid dignitas episcopalis addit ad sacerdotium et in quo stat dignitas episcopalis. c. XXX
10	D e lectore. c. V.	I n quo euacuatur quedam cauillatio mota contra predicta. c. XXXI.
	D e exorcista. c. VI.	65 Q uomodo plenitudo potestatis super totum corpus Christi mysticum est in Papa. c. XXXII.
	D e acolito. c. VII.	Q ualis debet esse episcopus. c. XXXIII.
	D e subdiaconatu. c. VIII.	Q uod prelato episcopalis non est appetenda. c. XXXIII.
	D e diaconatu. c. IX.	C ontra ambitiosos et ambitionem eorum. c. XXXV.
15	D e presbyteratu quantum est honorabile. c. X.	Q uod exemplo Patrum est omnis prelatio contemnenda et quare principes sunt in magno periculo ut saluentur. c. XXXVI
	Q uod episcopi summe attendant ne faciant malos homines sacerdotes. c. XI.	Q uid senserunt imperiti de salute animarum principum mundi dicentes quod possunt saluari. c. XXXVII.
20	Q uod sacerdotium est multum honorandum. c. XII	80 Q ue sunt que maxime dominant animas principum. c. XXXVIII.
	Q uod sacerdotes debent esse illuminati per Dei scientiam. c. XIII.	P onit alia que conferunt multum ad damnationem principum. c. XXXIX
	C ontra clericos abundantes sua mala scientia in malos usus. c. XIV.	P onit alia mala quibus principes aliqui damnantur. c. XL.
25	Q uod clerici sint ornati per bonam et sanctam conscientiam. c. XV.	P onit quandam exclamationem ad regentes ut caueant ne damnentur. c. XLI.
	Q uantum sunt infideles Deo et populo mali sacerdotes. c. XVI.	P ropter que ambitio est cauenda. c. XLII.
	Q uod sacerdos pre aliis debet esse deuotus et Deo reuerens. c. XVII.	C ontra ambitionem clericorum. c. XLIII.
30	E xortatorium ad diuinam laudem. c. XVIII.	M ulti false proponunt multa facere si assequantur honores. c. XLIII.
	Q uod clericus reuerenter tractet sacra. c. XVIII.	Q ualis debet esse qui uenit ad regimen animarum. c. XLV.
35	Q uod fedantes ecclesiam morte turpissima perierunt. c. XX.	A n potestas dominandi sit appetenda. c. XLVI.
	Q uod clericus sit suo prelato subiectus per obedientiam. c. XXI.	Q uantum periculum sit uiro non uirtuoso presidere. c. XLVII.
40	Q uod clerici sint compositi, morigerati et exemplares. c. XXII.	A n presidentia iniuncta sit recusanda. c. XLVIII.
	Q ui non sunt digni celebrare missam. c. XXIII.	Q uid debet facere qui uouit non presidere, si ad regimen assumatur. c. XLVIII.
	Q ualiter sacerdos debet se preparare ad missam. c. XXIII	A n assumpitus ad regimen teneatur esse melior aliis. c. L.
45	Q ualiter sacerdos potest sibi procurare deuotionem ante missam et post. c. XXV.	Q ui sunt assumendi in episcopos. c. LI.
	Q ue oratio debet dici post missam et quomodo sacerdos debet se regere in dupli memento. XXVI.	
50	Q ue pro honestate sunt seruanda a clero. c. XXVII.	
		105

- 110   **A**n electores episcopi teneantur eligere 160
             meliorem. c. LII.
- Q**uid debet cogitare assumptus ad 165
             regimen. c. LIII.
- Q**ualis debet esse uita episcopi. c. LIV.
- Q**ualis debet esse episcopus consecratus 165
             secundum primam regulam
             apostolicam. c. LV.
- O**cto sunt officia boni episcopi.
             c. LVI.
- Q**uod oportet episcopum 170
             irreprehensibilem esse et unius
             uxoris uirum et esse sobrium.
             c. LVII.
- 120   **Q**uod episcopus debet esse prudens.
             c. LVIII.
- A**d huc probatur aliter quod episcopus
             debet esse prudens. c. LVIII.
- A**d huc agitur quomodo episcopus
             debet esse prudens c. LX.
- 125   **Q**uod episcopus sit pudicus. c. LXI.
- Q**ua pena punitur presbyter seu episcopus
             impudicus. c. LXII.
- D**e castitate episcopi. c. LXIII.
- 130   **C**um quibus mulieribus permittantur
             esse episcopi et presbyteri. 185
             c. LXIII.
- Q**ue sit pena clerici non seruantis
             castitatem in publico. c. LXV.
- 135   **E**x quibus signis presumitur clericus
             incontinens. c. LXVI.
- Q**uod episcopus debet esse ornatus
             uirtutibus. c. LXVII.
- Q**uod episcopus liberaliter recipiat
             hospites honestos. c. LXVIII.
- 140   **Q**ualiter se debet habere episcopus in 195
             mensa. c. LXIX.
- Q**uale debet esse conuiuum episcopale.
             c. LXX.
- 145   **Q**ue conuiua prohibentur uel
             conceduntur episcopis et clericis. 200
             c. LXXI.
- Q**uod episcopus debet esse doctor, id est,
             predicator et informator aliorum.
             c. LXXII.
- 150   **Q**uantum autem obligantur prelati 205
             ad informandum populum.
             c. LXXIII.
- Q**uod episcopus nullo modo sit
             uinolentus. c. LXXIII.
- C**ontra ebrietatem in ecclesiastico viro. 210
             c. LXXV.
- Q**uod episcopus non sit percussor.
             c. LXXVI.
- Q**uod episcopus sit totus modestus et
             compositus. c. LXXVII.
- Q**uod episcopus non sit litigiosus.
             c. LXXVIII.
- Q**uod episcopus non sit cupidus nec
             auarus. c. LXXVIII.
- Q**uartuor sunt signa communia auaritie
             clericorum, quorum primum est
             pecuniarum crudelis exactio.
             c. LXXX.
- S**ecundum signum auaritie clericorum est
             multorum beneficiorum aggregatio.
             c. LXXXI.
- Q**uod nulli puero detur beneficium
             ecclesiasticum. c. LXXXII.
- T**ertium signum auaritie clericorum est
             diuini cultus subtractio. c. LXXXIII.
- Q**uartum signum auaritie clericorum est
             nulla ad pauperes compassio.
             c. LXXXIII.
- C**ontra malos prelatos Dominus irascitur.
             ualde. c. LXXXV.
- P**onit alia signa auaritie contra clericos
             qui non intrant chorum nec uenient
             ad officium diuinum nisi propter
             lucrum. c. LXXXVI.
- P**onit etiam alia signa auaritie contra
             clericos uolentes satisfacere multis
             unica missa. c. LXXXVII.
- P**onit idem, uidelicet, contra auaritiam
             clericorum qui per unicam missam
             dictam pro uno intendunt satisfacere
             de omnibus sibi commissis pro aliis.
             c. LXXXVIII.
- C**ontra auaritiam clericorum qui
             non habentes propositum celebrandi
             ex cupiditate libenter celebrant si eis
             occurrat aliquis qui uelit celebrare.
             c. LXXXIX.
- C**ontra sacerdotes nunquam celebrantes.
             c. XC.
- C**ontra maiores sacerdotes qui reputant
             sibi ad honorem quod no celebrent et
             si celebrent non nisi raro. c. XCI.
- Q**uod episcopus debet bene regere sibi
             subiectos et specialiter domum suam
             et familiam. c. XCII.
- I**n isto capitulo ponitur secunda regula
             episcopalnis tradita ab apostolo.
             c. XCII.
- P**rimum documentum eius est quod
             oportet episcopum esse sine criminie.
             c. XCIII.
- Q**uod episcopus est Dei dispensator.
             c. XCIV

215	Q uod talis dispensatio sit fidelis integra et sincera. c. XCVI.	270	Q ue fecerunt pagani pro zelo iustitie. c. CXXIII.
	Q uod talis dispensatio non diminuit statum perfectionis. c. XCVII.		Q ualiter Christus inuehit malos prelatos non seruantes iustitiam. c. CXXIII.
220	D e quibus possunt restituere ecclesiastici illa que male administrant et expendunt in usibus illicitis. c. XCVIII.	275	C ontra prelatos appetentes laudari et famari ab hominibus. c. CXXV.
	Q ualiter etiam debent restituere qui bona ecclesie male suscipiunt. c. XCIX.		Q uomodo aliqui mali prelati amant gulam et honorem. c. CXXVI.
225	Q uod episcopus non sit superbus. c. C.	280	Q uomodo ecclesiastici semper sine saturitate appetunt habere plus et plus dum uiuunt. c. CXXVII.
	Q uod non stant simul superbire exterius et interius humiliari. c. CI.		Q uomodo ecclesiastici appetunt sibi reuerentias fieri. c. CXXVIII.
230	Q uod superbire non potest fieri propter honorem Dei. c. CII.	285	Q uomodo mali prelati minima ponderant et maxime ponderanda contemnunt. c. CXXIX.
	Q uod sublimitas status episcopalnis non requirit superbe uiuere. c. CIII.		Q uare oportet episcopum esse pre aliis continentem. c. CXXX.
	C ontra pompas ecclesiaticorum quorumcumque. c. CIII.		Q uod prelati debent cordialiter Scripturam Sacram legere ut sciant alios informare et etiam repugnare hereticis et malis hominibus. c. CXXXI.
235	Q uod episcopus non sit iracundus. 290 c. CV.		H ic ponitur tertia regula pro directione uite episcopali. Et primo dicit quod episcopus pre aliis debet uideri homo et alii pecus si ei comparentur. c. CXXXII.
	Q ue sunt remedia ire. c. CVI.		Q uod episcopus habeat mundas cogitationes. c. CXXXIII.
	P onit alia remedia ire. c. CVII.		Q uod episcopus abundet pre aliis operibus bonis. c. CXXXIII.
	P onit alia remedia ire. c. CVIII.		Q uod episcopus sit discretus in silentio. c. CXXXV.
240	P onit hic duas species de ira, scilicet, 295 bona et mala et quomodo bona ira pertinet ad prelatum. c. CVIII.		Q uod episcopus sit utilis in uerbo. c. CXXXVI.
	C ontra tirannidem prelatorum. c. CX.		Q uod episcopus sit compassiuus proximis suis. c. CXXXVII.
	Q uomodo prelatus debet cauere a nimio potu. c. CXI.	300	Q uod episcopus sit pre aliis contemplatiuus. c. CXXXVIII.
245	Q uod prelatus nullum per se percutiat. c. CXII.		Q ualiter sit contemplandum. c. CXXXVIII.
	Q uod prelatus non cupiat turpia lucra. c. CXIII.		Q uod episcopus sit bonis uiris ut socius. c. CXL.
250	Q uod prelatus debet deuote et hilariter 305 recipere peregrinos. c. CXIII.		Q uod episcopus sit criminosis rigidus. c. CXLI.
	Q ualis et quanta debet esse benignitas episcopalnis. c. CXV.		Q uod episcopus intus et extra sit circumspectus. c. CXLII.
255	P robat per hystoriam qualis et quanta debet esse benignitas episcopalnis. 310 c. CXVI.		I ncipit tertia pars Pastoralis que est de officio pastorali ad quae applicato. Et primo ostenditur in quo commendatur episcopalis correctio. c. CXLIII.
	D e prudentia episcopali. c. CXVII.		Q ualis debet esse corrector et correctio. c. CXLIII.
	Q ualiter prudentia episcopalnis ostenditur in correctione subditorum. c. CXVIII.	315	
260	Q ualis debet esse sobrietas episcopis. c. CXVIII.		
	Q uod prelati ecclesie non possunt ducere lautam uitam. c. CXX.		
265	Q uod in ecclesiasticis non potest colorari 320 superbia sui status per honorem diuinum. c. CXXI.		
	Q ualiter debet apparere iustitia in prelato. c. CXXII.		

	Q uantum sit bona et utilis correctio et contra contemptores. c. CXLV.		Q uod prelatus summopere debet esse secretus et reseruare pacem. c. CLVI.
325	Q uod correctio est species iustitie et opus caritatis. c. CXLVI.	350	Q uod status episcoporum est summus in ecclesia et semper habet angelum specialem ratione status. c. CLVII.
	Q uod quilibet potest corrigere alterum suo tempore et loco. c. CXLVII.		H ic ponitur quarta pars principalis et ultima huius pastoralis, in qua agitur de premio episcoporum et prelatorum in patria. Et primo quod prelatus dicitur architector. c. CLVIII.
330	Q uomodo Sancti Patres amabant correctionem. c. CXLVIII.	355	Q uantus est agricultor . c. XLVIII.
	Q uantum bona sit correctio. c. CXLVIII.		Q uantus est pastor. c. CLX.
	Q ue impediunt correctionem. c. CL.		Q uantus est fideiussor. c. CLXI.
335	Q ue sint alia impediencia correctionem. c. CLI.	360	Q uantus est medicus. c. CLXII.
	Q ualis modus debet teneri in correctione. c. CLII.		Q uantus est speculator. c. CLXIII.
	Q uod aliqui sunt modi requisiti ad correctionem, et quale sit consilium. c. CLIII.	365	C ur specialiter conuenit prelatis ecclesie dos agilitatis. c. CLXIII.
	Q uod triplex est species correctionis. c. CLIII.		Q uas penas Deus paravit in inferno malis prelati. c. CLXV.
340	Q uod alii tenentur corriger ex officio, alii ex caritate, et monitio debet precedere denuntiationem et 370 punitionem. c. CLV.		Q ue gloria debetur bono prelato. c. CLXVI.
345			D e fine libri et de iterata presentatione eidem domino Valentino. c. CLXVII.

DEO GRATIAS.

APPARATUS CRITICUS HUIUS TABULAE.

1 sequentis post rubrice add. Mo B T   rubrice pastoralis : hec que sequuntur sunt rubrice libri Pastoralis
 editi per Reuerendissimum magistrum Franciscum Eximenecz V P A (magistrum om. A)   1-2
 rubrice...libri om. Val M C   2 et : et hic proceditur serie et ordine subsequenti. Ponitur enim V P A
 agitur in primis post libri add. V P A : igitur in primis post libri add. ed. a.   Pastoralis magistri Francisci
 Eximenecz post libri add. P A   3 et hic proceditur serie et ordine subsequenti. Ponitur enim primo quid
 debet intelligi nomine clerici post clericali add. ed. Mt To Val (proceditur : prosecutur Val) : et h. p. s. et o.
 s. per capita inferius annotata. Primum q. d. i. n. c. post clericali add. M C (debet: -eat M)   4 ferunt:
 portant ed. To Val   5 est : dicitur M C   5-6 primus...hostiarius : ad quid tenetur exorcista ed. Mt To :
 a. q. t. hostiarius Val   7 ponit historiam : ponitur historia M   7-9 ponit...officium : qualiter
 honorantes domum Dei et bendicentes ibi officium a Deo honorantur et facientes contrarium ponuntur ed. Mt To
 Val   10 lector: secundo ordine ecclesiastico qui dicitur lectoratus ed. : secundo o. e. q. d. lector Mt To
 Val : s. o. q. d. lector V P A M C   11 exorcista : tertio ordine qui dicitur exorcistatus ed.   tertio
 ordine qui dicitur ante exorcista add. V P A a   12 accolito : quarto ordine qui dicitur accolitus ed. To :
 quarto o. q. d. accolitus Mt Val   13 subdiaconatu : quinto ordine qui dicitur subdiaconatus ed. Mt To : q. o.
 q. d. subdiaconus Val   14 diaconatu : diacono V P A : sexto ordine qui est diaconatus ed. Mt To Val
 (est : dicitur To)   15 presbyteratu : septimo ordine qui dicitur presbiteratus ed. Mt To Val.   quantum est
 honorabile om. ed.   honorabile : -bilis ed. Mt : -bili M   17 summe : sumere err. Mt. se ante
 attendant litur Mt. attendant: teneantur aduertere ed. : tenentur a. Mt To Val   23 abundantes : abutentes ed.
 a mala om. ed. Mt. To Val   24 in malos usus om. Val   25 clerici : ecclesiastici ed. a sint
 : sunt ed.   ornati : ordinati Val M C   25-6 et sanctam om. ed. a   27 quantum : quod A
 sunt om. T   29 sacerdos : -dotes M   debet : -nt M   30 reuerens : -ntes M   et Deo reuerens om ed.
 33 tractet : contractet ed. a   sacra : sancta C   35 quod om ed. 36 perierunt : sunt perempti ed. Mt To
 Val   37 quod om. M   suo om. C   41 qui.. missam : de clericis indignis ad missam celebrandam
 To   43 sacerdos : presbyter Mo B T : -dotes C   debet : -bent C   45 qualiter: quomodo V P A :
 quando M   sacerdos om. Mo B T   46 ante missa et post : in missa uel ante ed. Mt To Val
 48 ponitur ante que add. To Val : hic p. ante que add. Mt   a sacerdote post missam add. ed. Mt To Val
 49 sacerdos om. ed. Mt To Val   51 sunt : sint Mo B   51 a clero om. ed Val.   53 se ante
 debet add. P   55 secunda : tertia err. B T   huius Pastoralis : libri Mo B T   huius om. To Val
 55-57 incipit... et om. M C   56 principalis ante ubi add. V P A   ubi : in qua To Val   et statu
 om. To Val   56-59 ubi ...ordo om ed.Mt.   57 et om. V P A   primo : primum est M C
 57-60 et...ordo: in se considerata To Val   58 quod om. A C   60 dignitas... ad : superaddit supra ed. Mt
 To Val   63 in quo euacuat : impugnatur ed. Mt To Val   65 quomodo : que Val   69
 episcopalis om. ed. : ecclesiastica Mt To   71 loquitur ante contra add. To   73 exemplo : -plis ed. Mt To
 Val C   prelatio : presidentia ed. Mt To Val   74 et om. To Val   quare principes : cur reges ed. Mt To
 Val   75 ut saluentur : saluandi ed. Mt. To Val   77 imperiti : periti ed. Mt. To Val   78-9

dicentes quod possunt saluari *om. ed. Mt. To Val* 82 ponit : sunt *ed. Mt To Val* multum *om. Mo B T*
82-3 om. A 84 ponit *om. ed. To Val* 86 ponit quandam exclamationem : exclamatio *ed. Mt To Val*
 88 que *om. M* est *om. T* 89 clericorum : eccle- *ed. a* 91 quod *ante* multi add. *To* false :
 falso *ed. To M* : falso colore *Mt.* multa: magna *ed. a* 93 ille *ante* qui add. *ed To Val M C* 95 sit
om. C 97 periculum : -osum *V P A* 101 qui : si *To* uouit : nouit *Val M C* 103 teneatur :
 -neat *B* 108 assumptus : aspectus *M* 109 animarum *post* regimen add. *C* 112-13 secundum
 ... apostolicam *om. Val* 113 apostolicam *om. Mo B T* 116 quod *om. M To* episcopum *om. Mo*
B T 117-118 et...sobrium *om. Mt Val* 118 et *om. To* 120 quod *om. Val*
 122 probatur aliter : presbyter alter *T* quod episcopus *om. T* 123 et conscientius *post* prudens add.
M 124 agitur : igitur *To* agitur quomodo : etiam probatur *Val* 125 et conscientius *post* prudens
 add. *ed. Mt. To M C* prudens *om. M* 127 qua pena : quantum *ed Val* : quod *To* seu: sine err.
M 131 presbyteri : clerici *ed. a* 134 in publico : publior *err. Val* 135 presumitur :
 presumatur *ed. Mt To M C* 139 recipiat : accipiat *M* 140 honestos *om. ed B M* 142 mensa:
 missa *M* 143 episcopale *om. Val* 146 episcopis et clericis *om. Val* 148 esse *om. T*
 id est : et *T Val* 148-9 id est, predictor *om. V P* 149 et: uel *Val* 151 quantum : quod *M*
 autem *om. To* obligantur : -gentur *ed. Mt To Val* 152 ad predicandum et *ante* ad add. *ed a* ad
 informandum populum *om. Val* populum : subditos sibi *Mt To M C* 156 ebrietatem : ine- *C*
 uiro *om. To* 160 totus *om. Val* 160-61 et compositus *om. Val* 164-5 nec avarus *om. T To*
Val 166 quod *ante* quattuor add. *ed. Mt.* 167 quorum *om. To* 170 quod *ante* secundum
 add. *Val* signum avaritie clericorum *om. Mo B T*. 173 detur : debent dari *Val* beneficium : -cia *Val*
 175-6 tertium...c. LXXXI *post* c. LXXXIII (l. 179) *M* 177 avaritie clericorum *om. Mo B T*
 clericorum : ecclesiasticorum *C* est *om. C* 180 quod *ante* contra add. *To Val* 181 ualde *om. ed.*
 182-185 ponit ... lucrum : avaritia dat in clericis alia mala signa *ed. To* (quod *ante* avaritia add. *To*) : de
 aliquibus aliis magnis signis que ex avaritia mostrantur in clero que notabiliter sunt ad magnum Dei
 contemptum *Val* : *omnia om. Mt.* 182 contra clericos : avaritie clericorum *C* 183 chorum nec
 uenient *om. M C* 186 etiam *om. M* 186-188 ponit ...missa : de abusionibus simoniaci
 introductis ex avaritia in ecclesia *ed. To Val* (aliquibus *post* de add. *Val*) : *omnia om. Mt.* 189-192
 ponit ... aliis: de quadam alia malitia per clericos ex avaritia perpetrata *Val* : *om. Mt.* 189 ponit ...
 uidelicet *om. ed To* contra : de *ed To* avaritiam : -as *M* 190 clericorum : presbyterorum *ed To*
 unicam : unam *ed.* 191 pro uno *om. To* intendunt : credunt *ed. To Val M C* 191 dictam
om. ed To 192 de : pro *T* de ... aliis : multis missis *ed.* : multis missis eis commissis *To*
 194-197 contra... celebrare : contra celebrantes intuitu pecunie uel propter spem pecunie *ed.* : contra c. i.
 pecunie *To* : de quadam alia malitia clericorum qui de mane uenient ad ecclesiam cum proposito non celebrandi
 et ducti a malitia propter solutionem sibi promissa celebrant *Val* : *omnia om. Mt.* 195 propositum
 celebrandi *om. b* : deuotionem *C* 196 libenter *om. ed. To Val C* 195-6 ex cupiditate : ex avaritia *M*
 197 celebrare : facere celebrari *M* : -ri *C* 199 contra... celebrantes : contra non celebrantes prebendatos
ed. : c. n. c. maxime p. *To* : *omnia om. Mt.* contra...celebrantes *post* c. XCI (l. 203) *M*

non post nunquam add. ed To Val C 199-201 contra... qui: in conspectu cleri quod canonici et maiores
 in magnis ecclesiis Val 201- 202-3 et si celebrent om. ed. To Val M C 203 contra ... raro :
 hic de multis defectibus ecclesiasticorum virorum ed. To (hic om. To) : omnia om. Mt 204 bene
 regere om. Val sibi om. ed. a 205 subiectos om. ed. a et om. ed. C specialiter om. ed.
 206 et familiam om. ed. Mt M 207 isto : primo b : quo M C 207-209 in isto ... c.
 XCIII post c. XCIII (l. 212) T 207-208 in.. apostolo : incipit secunda regula apostolica pro
 episcopis dirigendis ed. Mt To Val M 208 tradita : -to M 210 in hoc capitulo incipit declarari
 secunda regula pro episcopis dirigendis ante primum add. b M (declarari : -re A tradita ab
 apostolo ante pro add. A apostolica ante pro add. M hoc capitulo : quo M) primum ... est om.
 Val 210-211 omnia om. ed. 213 est om. M 215 dispensatio : -tor Val 215-6
 integra et sincera : -ger et -rus Val 217 quod om. ed. diminuit: dimitat T 220 administrant et
 om. ed. a 221 in usibus illicitis om. ed. a 223 debet err. M 223-224 omnia om. ed.
 227 exterius om. ed. 227, 229 et 231 quod om. ed. Mt To 229 quod superbire om. M
 231 episcopalis corr. B : spiritualis Mo (expunct. B) A 234 quoruncumque om. ed. 235 quod
 om. M 237 sunt : sint Val 238 ponit om. ed. Mt To Val 239 ponit om. ed. Mt To Val
 iterum ante alia add. Mo B T omnia om. A 240 hic om. M C 240-242 ponit.. prelatum :
 de tribus speciebus ire ed To 240 ponit... species : de duabus speciebus Mt Val de ira : ire Val
 241 bona et mala : de b. et de m. Mt. quomodo : cum Mt. 242 ad prelatum : prelato Mt. 243
 tirannide : tiranniam ed. Mt. To Val 244 et qualiter ante prelatus add. ed. Mt To sibi ante cauere
 add. ed. Mt. To C 244-5 om. Val 246 quod : quomodo A nullum om. B 250
 debet : debeat ed. 254-255 qualis...episcopal : hocmet ed. To Val : predictam Mt. 254-6 omnia
 om. M 259 subditorum om. Val 263 quod : quomodo Val 264 lautam : lentam To
 265 potest colorari: debet tollerari Val 266 superbia sui : -bie sue Mo B T 268 in om.
 Val 272 inuehit : inuenit Val contra ante malos add. M 274-5 et famari : infamari M
 276 gulam : gloriam To 278 semper om. To 279 et plus : et minus V P A 281
 ecclesiastici om. M dum ante appetunt add. P sibi om. ed. 282 fieri om. ed. 283
 prelati om. b M C ecclesiastici ante mali add. To 284 maxime : -ma V P A To Val C
 288 debent : dicunt T 289 legere : diligere ed. To : amplectere Mt : scire Val 290 etiam om.
 ed. Mt To Val 292 hic : in quo V P A M C hic ponitur om. To Val pro: hic Val 293 et
 primo dicit : est To 294 episcopus : prelatus V P A M C si ei comparentur : eius
 comparatione ed. To Val si ei contemnentur Mt. 300 in ante operibus add. C operibus bonis : in alis o.
 P 301-2 omnia in marg. B 305 compassiuus : -ssibilis Mo B : -ssionabilis T 309-10
 omnia om. M 311 ut om. To bonis : -us Val : om. C 315 et ultimum ante quod add. M
 317-20 incipit.. correctio: tertia pars pastoralis ed. 317- 19 incipit.. quo : sequitur tertia pars
 presentis pastoralis (...) Mt C. 317 incipit: hic ponitur Mo B T principalis huius ante Pastoralis
 add. V P A pastoralis : principalis libri Mo B T 317-20 que ... correctio : in qua agitur de officio
 pastorali ad oues applicata Val : om. ed. To 319 applicato : -ta V P A C et primo

ostenditur : cuius sequentia explicatur per rubricas et capitula subsequentia quorum capitulum primum est C
 ostenditur : -dit Val C : dicit Mt 322 ostendit ante qualis add. V P C eius post correctio add. ed. Mt
 Val C et correctio : in eius correctione To 324 et post bona om. To Val correctionis post
 contemptores add. ed. Mt Val C 325 contra om. C 326 est : sit A 326-7 et opus caritatis om.
 ed. 328 quod om. ed. Mt. To 330 quomodo : quod A : quali C 332 quantum : quanta ed. Mt
 To Val sit : facit ed. Mt. To Val 332-3 omnia in marg. Mo 335 que : qui Mo B T sint :
 sunt ed. To A. 335-6 omnia om. Mt. 337 teneri om. C 339 quod om. ed. Mt. To
 aliqui : alii Val C 340 sit : debet esse ed. a 342 quod om. ed. Mt. species correctionis :
 correctio ed To Val 344 quod om. ed To. alii : aliqui P debent et ante tenentur add. ed Val
 346-7 et ... punitionem om. V P A 348 summopere : summe ed. V P A a 348 et 350
 quod om. ed. Mt To Val 349 secretus et om. To reseruare pacem : conseruator pacis ed. a
 356 et ultimum ante quod add. C 350-372 omnia om. To 351 semper om. V P A
 352 ratione status om. V P A 353 hic ponitur : incipit ed V P A Val : sequitur Mt M C principalis
 : pastoralis Val : om. C 353-4 et... ultima om. Val : principalis et ultima om. M hic ... agitur:
 nunc restat et breuiter tractare de quarto tractatu et ultimo presentis libri, uidelicet, de eius premio supernali et
 gloria parata circa que procedendum est in modum per rubricas inferius explicatas. Ostensum et primo Mt.
 354 Pastorialis : libri Mo B T libri ante Pastorialis add. P 355 eius ante premio add. ed.
 episcoporum : pastoris M C 355-7 episcoporum ...architector : supernali et gloria ed. 355-6
 episcoporum ... in patria : eius premio supernali et gloria parata Val M C 356 et om. M C primo
 : primum M 356-7 et... dicitur : continens decem capitula quorum capitulum primum est de premio
 correspondente prelato quatenus est C : p. est de premio c. prelato q. est M 356-7 quod ... dicitur : in
 hoc capitulo de premio correspondente prelatum in quantum est V P A 358-62 quantus : quod Mo
 B T 358 quantus : secundo quantum ed. Mt Val : quatenus V P A C : s. est quatenus M
 episcopus post agricola add. ed. V P M 359 quantus: tertio quantum ed. Mt Val : t. quantus V P : t.
 quatenus A : tertio est quatenus M episcopus post pastor add. ed. 360 quantus : quarto quantum ed.
 Mt Val : q. quantus V P : q. quatenus A : q. est quatenus M : quatenus C episcopus post fideiussor
 add. ed. 361 quantus : quinto quantum ed. Mt Val : quatenus V P A C: q. est quantum M 362
 quantus : sexto quantum ed. Mt Val : quatenus V P A C : s. est quantum M 363 conuenit : competit
 ed. Mt. Val 364 dos : duos M corporis post agilitatis add. ed. Mt Val C 365 octauus est
 ante quas add. M 367 que... prelato : septimo quantum est dux episcopus ed. : quantum est dux post
 prelato add. MtVal : s. est quatenus dux M nonus est ante que add. M 369 decimus est et ultimus
 ante de add. M : et ultimus ante de add. C de om. Mt. huius ante libri add. ed. Val et conclusione
 ante libri add. Val presentatione : representatione Mt 369-370 et ... Valentino om. ed Val
 370 eidem : eiusdem Mt 372 amen ante Deo add. V : amen explicit ante Deo add. P : finit tabula ante
 Deo add. Val Deo gratias: explicit tabula pastoralis om ed. Mt M C.

INCIPIT PASTORALE MAGISTRI FRANCISCI EXIMENECZ.

Reuerendissimo in Christo Patri et Domino domino Hugoni, diuina prouidentia
 episcopo Valentino, frater Franciscus Eximenecz ordinis fratrum minorum,
 eius humilis seruus et filius, seipsum totum cum omni reuerentia ueri pontificis
 et summi Ihesu Christi et in eius gloria totiusque ecclesiastice dignitatis.
 5 Reuerendissime pater et Domine: Feruor uestre benignissime caritatis quo
 cupitis dignitatem episcopalem ac Christi cleri patefieri toti mundo, ut Christus
 etiam in eo altius honoretur, me sepius impulit ut iuxta mei imperitiam
 tractatum aliquem conderem, qui predicta saltem utrumque describeret et
 10 statum episcopalem ac cleri cunctis fidelibus dignum, magna reuerentia
 demonstraret. Vester etiam uenerabilis seruitor dominus Michael de Miraculo,
 Rector de Penaguila, ex parte uestra me ad hoc opus peragendum tanta
 instantia solicitauit quod abinceps non ualui quantumlibet resilire, licet
 15 infirmus et senex. Quod igitur hic magnitudo sapientie a Domino nobis date
 sanum inuenierit Spiritui Sancto attribuatur a quo omne uerum procedit; quod
 autem corrigendum apparuerit, uestre prouidentie ac Sancte Romane ecclesie
 submittatur. Processus autem huius libri, pater reuerendissime, sequenti serie
 declaratur. Habebit enim tractatus iste quattuor partes principales. Prima agit
 in generali de clero, siue de statu uel religione clericali quantum sit exaltata.
 20 Secunda de dignitate episcopalii in se considerata. Tertia de officio pastorali ad
 ues applicato. Quarta de eius premio supernali et gloria parata.

1 Pastorale : -lis *P* incipit ... Eximenecz : Epistola *ed.*: In nomine Ihesu *Mt.* : *om.* *To M* : Prohemium
 libri qui dicitur Pastoralis editi a magistro Francisco Eximenecz, magistro in sacra pagina, ad instructionem
 prelatorum et omnium clericorum *Val* : In nomine Domini nostri Ihesu Christi et eius genitricis Marie.
 Sequens littera fuit directa Reuerendissimo domino Cardinale Valentie a fratre Francisco Eximenecz, ordinis
 fratrum minorum in et super promissione libri pastoralis quem eidem domino Cardinali destinavit. Prout sequitur
 C 2 diuina: digna Dei *ed.a* prouidentia: gratia *a* 3 Eximenecz : *-mis ed.* : *-nii Mt* : *-mencz To*
 : *-niz Val* : *-nit M* : *-nez C* 5 Christi *om. ed. a* eius *om.ed. Mt. To Val M* totiusque : totius *a*
 6 feruor : fauor *V* : *om. P* uestre: nostre *M* benignissime: excellentissime *ed. a* quo : qua *Val*
 7 cleri: clerum *ed.* 8 altitus *post eo Val* sepius: superius *M* ut : et *V* 9 predictar: per
 dicta *ed.* : predictam salutem *M* utrumque: utcumque *T A M* : utramque *Val* 10 episcopalem ...
 reuerentia *om. M* 11 Miraculo : *-culi Mt.* 12 peragendum : *-nda M* 13 instantia: importunitate
ed. a abinceps : ab inceptis *ed. Mt. To M C* quantumlibet : quemlibet *M* : *om. ed. To Val*
 14 uobis: nobis *V P A* 15 inuenierit : inueniret *P* uerum: rectum *ed. To Val* 16 sancte iter. *M*
 sententie *post ecclesie add. T V A M t M C* 17 autem : igitur *Mt* 18 tractatus : liber *a*
 habebit : habet *T* principales *om. ed. Mt. To Val* agit: aget *Mo B* 19 *de post siue om. Mt.* de
 ante religione *add.B* 21 *uies: homines Val* applicato: *-ta M C To Val* : *-tur Mt* supernali :
 -lis (-s linur. *Mt.*)

De statu uel religione clericali. c. I.

Primo enim uidendum est quid intelligi debeat nomine clerici, ad quod respondetur Extra De Prebendis: Cum secundum Apostolum ubi dicitur quod clericus a cleris dicitur quod sors uel hereditas Domini nominatur, quia secundum Hieronymum, Epistola XXXIIII: Ideo clerici sic dicuntur, quia de sorte Domini sunt et Dominus est sors et pars et portio eorum est. Vnde Deuteronomii X et Iosue XIII dicitur quod tribus Leui non habuit partem nec possessionem cum fratribus suis, quia Dominus possessio eius est. De quibus etiam dixit: Ipsique mei erunt, id est, deputati specialiter ad eius cultum et seruitium. Vnde licet omnis rationalis creatura obligetur ad Omnipotentem Deum colendum et honorandum, tamen populus leuiticus, id est, clericalis specialiter est ad hoc obligatus et deputatus a Deo et ex institutione ecclessie, ut orent pro populo uiuo et defuncto et suppleant defectus et uices laicorum, qui iugiter ad hoc intendere nequeunt propter occupationes et negotia mundana, quibus oportet eos necessario implicari. Et propter hoc laici statuerunt clericis dare prouentus notabiles et uitam opulentam, exemptiones et honores speciales, tamquam populo a Deo electo et diuino seruitio mancipato, ut merito eis dirigatur illud Prime Petri II: Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta et populus acquisitionis ut, uidelicet, uerbo et exemplo uirtutes annuntietis, uidelicet, populo Dei eius qui uos uocauit in admirabile lumen suum, uidelicet, in lumine fidei et Scripturae ac legis, ut ipsi sint lumen populo Dei, quibus dicit Apostolus illud Matthei V: Vos estis lux mundi et illud Isaie XLIX potest clero dirigi, uidelicet: Dedi te in lucem gentium, quia clerici boni lumen sunt populo Dei uerbo et etiam exemplo.

1 uel religione b2 continens XXVIII capitula sequentia *post* clericali add. C2 incipit liber Pastoralis editus a Francisco Eximeniz magistro in sacra pagina de ordine minorum ad instructionem prelatorum ante de add. ed. 1-22 de ... Dei om. To 3 libro tertio ante ubi add. ed. C : li. ter. capitulo IX add. Mt M 3-4 ubi... cleris dicitur om. P 6 est post eorum om. ed. A 11 leuiticus om. T 14 intendere : attendere A Val C : accendere M 19 populus : populo Mo B T 20 annuntietis : nuntietis TV ed. Val C 21 lumine : lumen ed. C 22 apostolus : Christus ed. a 24 populo : populi ed. a

Cur clerici portant tonsuram. c. II.

Ideo in signum predicte dignitatis clerici portant tonsuram, ut dicit Hugo libro II De sacramentis, parte III, capitulo X, unde dicit quod primum signaculum clerici est tonsura, que corona dicitur, qua signatur quod clericus uocatus est ad altitudinem diuini ministerii, cui seruire regnare est. Corona enim regale decus significat, quia clerici in populo Dei precipuum locum habent et statum ut reges, ideo dicuntur regale sacerdotium, ut supra est dictum. Propter hoc etiam coma capitis ipsi clero in modum corone tondetur et summitas capitis desuper denudatur, quo intelligitur ut reuelata facie gloriam Domini contempletur, ut dicit Hugo ibidem, et ut non sit medium inter intelligentiam eius et Deum. Vnde prohibetur nutrire comam ibi, De uita et honestate clericorum, ne in crinibus glorientur quasi carnales et muliebres. Monentur etiam ibidem, ut habeant religiosa uestimenta, ut habetur distinctione XXIII: Clerici. Vestimenta etiam nec calciamenta habere non licet nisi que honestatem sapiant et religionem. Vnde dicit Hieronymus in predicta Epistola: Turpissimum est quod de rosa procedat fetor, et de lumine fumus, et de paupere superbia, et de inope pompa, et de sancto dissolutio et praua edificatio, et de corona clericali corona superbie, cui Dominus maledictionem imprecatur eternam, cum dicitur Isaie XXVIII: Ve corone superbie! ubi quedam glosa sic inquit: Detestabilis est superbia in clero, qui fonti humilitatis optimo Ihesu per suum misterium se coniunxit. O quam turpiter talem a se repellit Dominus et quam moleste eius portat siruitum. O quam odibiles sunt Ei preces illius!. De istis dicitur Trenorum IIII: Qui nutriebant in croceis amplexati sunt stercora. Hugo libro De sacramentis predicto sic inquit: Tonsura ecclesiastica a Nazareis sumpsit exordium, qui caput radebant et capillos in igne sacrificii ponebant, ut patet Numerorum VI, significans quod qui diuino sunt misterio deputati, omnes cogitationes seculares debent a se abscindere et Deo omnes cogitatus offerre. Vnde licet labor magnus sit semper habere cogitationes mundas, non tamen illi, qui abstinent est, sicut erant nazarei et qui a mundo segregatus est ut illi qui oratione efficaci et societate deuota famulatur.

1 cur : quod Mo² 5 ministerii : misterii B T V Mt To 7 dicuntur : dicitur ed. To Val M C
 11 prohibetur : -ntur ed. M C 12 crinibus suprasc. To : criminibus ed. litur. To : [mi-]litur. Val 13 etiam
 ante habetur add. ed. Mt To M C 15 sapiant : capiant Mo B P Mt 16 turpissimum ... fetor transp. post
 ve (l.19) Mo T 19 dicitur : dicit B C 20 de ante optimo add. ed. To C 22 portat : pereat b 23
 nutriebant : -ntur T V A Mt Val C 27 abscindere : abscidere T V Mt M : abscide C 28 suos ante cogitatus
 add. a 30 illi : ille T P ed. To Val M famulatur : fulcitur ed. To Val : fulciuntur M

Quid est tonsura et primus ordo qui est hostiarius. c. III.

Tonsura non est ordo sed est dispositio, preambula ad sacros ordines, non necessitatis absolute sed congruitatis et ex statuto ecclesie. In omni enim transitu de statu ad statum maxime de inferiori, ut de laicali, ad superiorem, qui est clericalis, conuenienter interponitur aliqua dispositio disponens et preparans suscipientem. Talis enim dispositio est tonsura siue corona, que etiam significat assumentem leuari in statum diuini cultus, qui a sanctis dicitur status regalis, que etiam est signum aliqualiter distinctium predictorum statuum, scilicet, laicalis et clericalis. Et hic nota quod laicalis status a statu clericorum distinguit dupli signo, uidelicet, interiori, quod est caracter, qui datur in omni ordine, et exteriori, quod dicitur corona, quod etiam artificialiter distinguit, ut dictum est. Hec autem omnia ponit latius Hugo libro III De sacramentis, et hic aduerte, ut tradit Hugo De sacramentis et Magister Sententiarum in IV: Septem sunt ordines, uidelicet, hostiarius, lector, exorcista, acclitus, subdiaconus, diaconus et presbyter, quorum quilibet imprimit caracterem et quilibet est signaculum quoddam, in quo potestas specialis traditur ordinato et officium; ideo psalmistatus nec episcopatus sunt ordines quia caracterem non imprimunt. Finis autem sex ordinum est presbyteratus; ideo propter Eucaristie reuerentiam in qua uerum conficitur corpus Christi per solum presbyterum, statuit ecclesia a Spiritu Sancto inspirata, ut sex ordines alii predicti precederent septimum, scilicet, presbyteratum tamquam preparationes et dispositiones ad illum. Primo igitur in collatione ordinum datur primus ordo, qui dicitur hostiarius, cuius officium est, ut dicit Hugo ibidem, custodire locum confectionis sacramentorum ab his, qui immundi determinati sunt, scilicet, ab excommunicatis. Dicit Hugo ibidem quod isti huius ordinis in Veteri Testamento significati sunt per ianitores templi. Ad hos pertinet, ut dicit idem, portare claves ecclesie et eam, ut Dei templum, discrete claudere et aperire temporibus competentibus, fideles etiam recipere, et excommunicatos excludere, immo isti tenentur templum Dei facere seruari mundum ab omni turpitudine corporali et spirituali, quantum in eis est, et ne ibi committantur turpia spiritualiter maxime nec etiam corporaliter et summe obseruare tenentur, ne Christi templum per

1 et...hostiarius *om. M²*   3 et *om. ed. To*   7 in : ad *ed. Mt To Val C*   cultus : clericatus *ed. To Val*   8 distinctium : distinctum *V P To Mt*   13 *idem ante Hugo add. ed. B Val M C*   15-16 quilibet imprimit caracterem et *om. ed. To Val*   17 specialis : spiritualis *A T*   27 *idem : ibidem A To ibidem post idem add. ed. C*

quamcumque turpitudinem polluatur. Vnde dicit Apostolus Prima Corinthiorum III quod qui templum Dei uiolauerit, disperdet illum Deus.

35 Vnde sicut hystorie antique tradunt, omnes principes qui templum Dei fedauerunt in fine turpiter confusi sunt et destructi. Sicut in speciali fertur de Pilato, et de Nabucodonosor, et de Antiocho, et de Pompeio, et Iuliano Apostata, et de aliis multis, unde fedare sacra graue sacrilegium est. Vnde omnes clerici hec uidentes, cum omnes sint hostiarii, debent zelare fortissime pro honore templi Dei, quod dicitur ecclesia, ubi conficitur corpus Christi quod ibi nulla turpitudo committatur. Nec possunt sine magno onere conscientie sue dissimulare ut quantum in eis est, ibi non fiant commercia, tripudia, baraterie nec dissolutiones quecumque, cum ad hoc obligentur ex ordine hostiarii suscepto immo et, quantum in eis est, debent uitare ne fiat perinde uia, sic Dominus ostendit Marci XI, qui non permisit uas transire per templum, nec debent ibi permettere esse animalia ut canes nec quod ad missam audiendam ducantur aues uenatice nec fiant ibi inutiles sermocinationes nec quecumque inhonesta. Hoc ordine usus est Dominus siue hunc ordinem expressit nobis quando de templo Dei eiecit ementes et uendentes et numulariorum efudit omnes, ut patet Mathei XXI et Iohannes II, allegans illud Luce XIX: Quia domus mea domus orationis uocabitur; uos autem fecistis illam speluncam latronum. Vbi Hilarius: Domus ecclesie soli cultui diuino dedicata est et qui ibi dissoluta fecerit, grauiter punietur a Deo.

Ponit historiam pro bene exercentibus dictum ordinem et bene dicentibus diuinum officium. c. IIII

Legimus de Doroteo archiepiscopo Treuirensi quod in morte sententiam damnationis accepit, eo quod semper existens in diuino officio in choro soluebat silentium nec soluentes corrigebat, sed sepius ponebat se cum propinquis sibi ad loquendum de montibus, et ridebat, et trufabatur inuercundus et officium diuinum etiam in choro festinari faciebat. Cui uiuenti dixit semel Sanctus Leopodus, ut refertur ibidem: Quia tuis dissolutionibus fedasti tuam sedem et sponsam et aliis fuisti occasio fedandi et diuinum

35 templum : templa ed. Mt To Val M 36 fertur : infertur P T Val : refertur Mt M 38 unde post est : ideo ed. a 40 dicitur : est ed. To quod dicitur ecclesia : et de ecclesia Dei Val 43 tripudia : turpia ed. To Val 44 et corr. supra Mo : nec B P T A Mt : etiam ed. C debent : debere P T To 49 Dei om. Mo B 51 Luce XIX : Isaie LVI ed. To Val 1-2 ponit...officium: qualiter honorantes domum Dei et bene dicentes ibi officium a Deo honorantur M2 6 montibus om. ed. : moribus Val Mt : omnibus To : rumoribus M 8 Leopodus : Leopardus ed. To Val 9 occasio...diuinum in merg. Mo

10 officium oblitus es, Dei gloriam non aduertens, nec emolumenta que per Dei seruitium suscipis non recompesasti honoribus et seruitiis debitissimis, immo in hoc specialiter Creatorem tuum offendisti, propter hoc isto anno in lecto tuo sententiam eterne mortis recipies, ut Deo tuo ingratus et stultus. Ideo successor eius Calopodius altissime emendauit defectus Dorotei, faciens dici officium diuinum deuotissime, et ecclesiam expurgando ab omni turpi facinore et propterea gloriosissime finiuit dies suos, dicens sic circumstantibus eum in fine: Quia Deum meum totis uiribus coli feci et honorari maxime per diuinum officium in choro et honorem mihi possibilem sedi sacre et templo Dei exhibui, missus est mihi a Christo princeps gloriosissimus Michael cum grandi multitudine angelorum, qui cum honore premaximo habet inde me modo deferre in celum. Ideo rogo uos omnes, quantum possum, filii mei, ut Deum meum specialiter in officio diuino, quantum ualueritis, honoretis in choro, et templum reuereamini pro uiribus, scientes quod ista sunt Deo multum accepta et grandi remuneratione digna.

De secundo ordine ecclesiatico, qui dicitur lector. c. V

Secunda preparatio que fit in sacerdote ad Eucaristiam est per secundum ordinem qui dicitur lector sub quo comprehenditur psalmistatus, de quo specialiter loquitur Isidorus libro VII Ethimologiarum, capitulo XII, licet secundum aliquos per primam tonsuram fiat clericus psalmista. Et sic patet quod tunc psalmistatus non est ordo, quia dictum est supra quod tonsura non est ordo nec ordini alicui necessario annexa. Sciendum est quod actus lectoris est legere in ecclesia propheticas et apostolicas lectiones, ut dicit ubi supra, capitulo sexto, et etiam alia que in choro leguntur, quia ergo gesta Eterni Regis habent isti legere in templo Dei coram clero et populo, ideo summe debent aduertere ut sciant bene legere et legenda intelligere, distinete proferre, bene accentuare cantum et sonum lectionum scire et etiam ubi est punctus altus et depresus et circumflexus et interrogatio et pausa fienda et, gestu semper deuoto et reuerenti, non extra librum oculos ducere uagos et dissolutos, sed potius prouocando auditores ad deuotionem, non ad risum nec

10 officium...gloriam *in marg.* Mo 16 p. g.: per hoc gloriose ed. To Val M C : propter h. gloriose Mt.
 17 meum om. ed. To Val 19 gloriosissimus : -sus ed. V To 20 inde om. V P A Mt C 22 meum :
 nostrum ed. Val : uestrum M 23 eius post templum add. ed. T A To 24 digna : con- ed. To
 1 secundo...dicitur b2 lector Mo2 T2 V2 P2: -oris A2 : -toratus B2 C2 5 psalmista: -tatus P T Mt Val
 5-6 et sic p. q. : et si sic p. q. ed. To Val M C : et si sit quod Mt 8 pro- prophetias ed. T To Hugo ante
 ubi add. A ed. To Val 13 ita fiat post fienda add. ed. To Val M

ad dicenda quecumque. Sciendum est tamen quod cum hi ordinantur, queritur de eorum uita et fide et ingenio, et eis traditur codex ab episcopo ordinante eos. Hoc officium Christus presignauit quando in medio seniorum aperuit librum Isaie prophete, legens illud Isaie VI: Spiritus Domini super me et cetera, et sicut patet Luce IIII, et hoc dicit Hugo ibidem quod per hoc significauit Dominus quod uerbum Dei annunciantes speciali gratia debent clarere coram Deo et populo eius.

De tertio ordine, qui dicitur exorcista. c. VI.

Tertia preparatio sacerdotis ad Eucaristiam fit per ordinem dictum exorcistam, quibus datur spiritualis potestas eiciendi demones de corporibus hominum. Hi, cum ordinantur, librum accipiunt de manu episcopi, et quia istam potestatem non omnes habent, ideo dicit Apostolus Prima Corinthiorum XII: Numquid omnes gratiam habent curationis? quasi dicat quod non. Sed hic dubium, quia multi habentes hunc ordinem non sufficiunt expellere demones et sufficiet aliquando unus laicus idiota et simplex, ad quod dicitur a quibusdam quod aliquando sic est quia tales sunt magni peccatores et in quibus demones dominantur, ideo non est dignum quod tales imperent eis, ex quo ipsi uolunt se culpabiliter subicere. Hoc officio autem Christus usus est, quando tetigit aurem et linguam muti et surdi dicens: Epheta, quod est aperire, Marci VII.

De quarto ordine, scilicet, de accolito. c. VII.

Quarta preparatio ad Eucaristiam fit per accolitum officium. Acoliti est ferre lumen dum euangelium legitur et offertur sacrificium. Hi aliter dicuntur ceroferarii, quasi ferentes cereos accensos, quod lumen corporale significat lumen euangelice doctrine quo nunciatur ut homines uideant recte ire ad regnum Dei et tenebras peccatorum fugere. Et hoc officium ostendit nobis Dominus Christus se habere quando dixit: Ego sum lux mundi et qui sequitur

16 dicenda : indecentia ed. : indecentiam Val : incidencia M cum om. To M cum hi : hi quando ed. queritur : quia Mo B T V P M 17 et ante fide om. V ed. Val M C 20 et ante sicut om. ed. To M C 21 Spiritus Sancti post gratia add. ed. a 1 tertio..dicitur b2 2 sacram ante fit add. ed. a exorcistam : -ta VT AVal M : -tatus B ed. C 3 isti sunt ante quibus add. ed.a spiritualis : specialis ed. B T To Val M 5 ideo om. P ad post prima add. Mo V 6 curationis : -num ed. M C est post sed add. T V A Val M C 9 quia : quod ed. To Val 1 de...scilicet Mo2 B2 T2 A2 : de...o. P2 s. de a. : qui dicitur accolitus V2 ed2 To2 2 accolitum : -tatum ed. M : accolitis C 6 Dei om. ed. To 6-7 nobis D. om. ed. To

me, non ambulat in tenebris, Iohannes VIII, ut dicit Hugo ubi supra capitulo VIII.

De quinto ordine, scilicet, subdiaconatu. c. VIII.

Quinta preparatio ad Eucaristiam fit per ordinem subdiaconatus. Quorum officium est accipere oblationes ab offerentibus et eas offerre diacono, uel eas ponere in altari, pallas et substractoria lauare et sacra uasa tractare et ministrare episcopo et sacerdoti circa altare, quibus dicitur Isaie V: Mundamini, qui fertis uasa Domini. Et hunc ordinem presignauit nobis Dominus Iohannes XIII cum precinxit se linteo et lauit pedes discipulorum. De istis dicit Hugo ubi supra, capitulo II, quod quia tamen accedunt ad corpus Christi et ad contingentia ipsum, quod obligentur ui talis ordinis ad perpetuam castitatem legere epistulam. In his non est actus principalis, secundum Alexandrum de Alis, sed consequens ordinem istum.

De sexto ordine, qui est diaconatus. c. IX.

Sexta preparatio ad sacram Eucaristiam fit per sextum ordinem, qui dicitur diaconatus. Iste potest facere quicquid omnes precedentes ordines faciunt, et ultra predicare, dicere euangelium, et hortari populum ad adorandum et ad flectendum genua et ad pacem Domini nuntiandam. Hunc ordinem Christus presignauit, quando sacramentum in cena dispensauit et postea ad orandum in orto inuitauit apostolos dicens: Vigilate et orate, Matthei XXVI. Hos ostendit Apostolus quales debeant esse, Prima ad Timotheum III, uidelicet, pudicos, non bilingues, non uinolentos, non sectantes turpia lucra, et habentes conscientiam puram. Et hi probentur prius et sic ministrent nullum crimen habentes, hi debent esse constantes et firmi, exemplo Laurentii et Vicentii, homines magne fidei, honesti et sapientes, sicut Stephanus, qui cum sex aliis fuit electus ab apostolis ad custodiā uiduarum, ut patet Actuum VII. Ad ostensionem fortitudinis zeli istorum statuit ecclesia quod super eorum humerum sinistrum portaretur stola, que significat patientiam et zelum Dei in omni aduersitate et in hoc cognoscant se paratos esse ad ferendum iugum

1 quinto..scilicet Mo² B² T² V² q. o., scilicet, de s. P²A² 2 quorum : cuius ed. 4 pallas : poculas Val : patenas M¹ substractoria : -tersoria ed. 7 lauit : lauavit ed. 8 II : XX ed. M 9 hi post obligentur add. Val 10 et ante legere add. ed. To. 1 sexto..diaconatus : diacono Mo² B² T² : de diacono, s. o. P² est : dicitur V² Val 2 3 iste potest : isti possunt ed. To Val 9 uinolentos : - tes M : uolentos T P 15 portaretur : poneretur ed. a

Domini in omni tribulatione. Vnde dicit Hugo quod nimis dolendum, quod talis gradus detur dissolutis et hominibus indeuotis et miserabilibus, et pontifices a quibus isti sumunt textum Euangeliorum, multum debent ad hoc attendere et suos officiales compellere, ut in his et in eorum etate et moribus sint attenti, et inducere eos debent ut, maxime quando ministrant in altari, attendant ut omnia fienda fiant sine defectu et caueant ab omni risu dissoluto, gestu et sui compositione silentio et oratione prouocentur circumstantes ad sacramentum Eucaristie honorandum et ad Dei timorem et amorem.

**De septimo ordine, scilicet, presbyteratu quantum est honorabile.
c. X.**

Septimus ordo qui est finis precedentium est presbyteratus, et hi dicuntur uicarii discipulorum Christi, sicut episcopi dicuntur esse sucessores apostolorum. Horum statum extollit multum Hugo De sacramentis et ex multis causis. Primo ex sigillo gloriose, quia iste ordo imprimis characterem, ut dicit Hugo ibidem, quia character est signum a Deo creatum in anima sacerdotis, quod a nullo deleri potest nisi a solo Deo. Ideo sacerdotium in isto signo fundatum non potest tolli a Papa nec ab aliquo mortali, etiam a degradato, excommunicato, irregulari uel maledicto. Hoc signo, ut dicit Hugo ibidem, distinguitur sacerdos a clero non sacerdote, et per hoc signum potest angelus et diabolus cognoscere de homine sibi preposito, an sit sacerdos, qui in beatis sacerdotibus est in magnum honorem et gloriam, et in damnatis in confusionem grandem. Hoc signum sacerdotiale non communicatur a Deo angelis, immo nec gloriose matri Dei, sed solis sacerdotibus. Hoc signum est tante reuerentie apud angelos, ut dicit Fulgentius, quod citius angelus deferret reuerentiam sacerdoti sibi obuio quam angelo simili sibi. Secundo extollitur sacerdotium ex posse miraculo illi a Deo collato unde, sicut ostendit Magister Sententiarum in quarto, sacerdoti in consecratione datur potestas consecrandi corpus et sanguinem Christi et conficiendi ui sacramorum uerborum sacramentalium, adhibita debita materia et intentione. Hoc sacramentum instituit Christus et usus est eo in cena quando conuertit panem in corpus suum

17 est post dolendum add. ed. V A a. 23 et sui : ut sui B corr. supra Mo presuentur : -cent ed. B To M C 1 septimo ordine Mo2 B2 T2 P2 A2 : et est septimo ordo V2 scilicet Mo2 pres...honor: qui dicitur presbyteratus ed. 3 est pres- dicitur pres- ed. A a. : om. V 4 LXXII post uicarii add.ed. P A To Val. 7 quia : qui ed. a 8 isto : primo Mo B T : illo V 11 distinguitur : debet distingui ed. To M C 12 preposito : pro- T V P Val C 17 reuerentiam : -dia V P : om. ed. To M C 18 collato : collocato Mo. 20 conficiendi corr. in marg. Mo.

et unum in sanguinem suum, ut legimus Matthei XXVI. Ad sacerdotes pertinet confessiones audire et peccata discutere et iudicare, ligare et soluere, et Deo animas sibi confessas reconciliare, sacramenta ministrare, predicare, et pro populo orare speciali cultu, uidelicet, cultu misse, quia ad hoc est specialiter deputatus et etiam pertinet ad eum Christum Patri in sacrificio offerre pro populo et inter Deum et populum mediare. Hinc est quod, ut dicit Basilius, officium sacerdotis, cum sit summe reuerentie, debet notabiliter honorari.
 30 Vnde in lege antiqua iussit Dominus sacerdotes esse multum honorandos, uocans eos angelos, ut patet Malachie secundo, ubi dicitur, quod labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem requirent de manu eius, quia angelus Domini exercituum est. Hos, inquit, ostendit Dominus multum reuerendos, dum noluit eos implicari in cultu terre, ut patet in Leuitico, sed solum eos suo cultui mancipauit dicens: Hi enim mei erunt, id est, solo meo seruitio deputati. Sepius etiam reperitur in Lege antiqua Domini ut honor sacerdotibus deferatur in omnibus tamquam Dei ministris. Constantinus etiam imperator, sicut legimus in Hystoria tripartita, multum eos honorauit, non permittens quod a seculari homine iudecarentur, allegans quod de eis poterat dici illud propheticum: Vos dei estis et filii Excelsi omnes. Nec permittebat inter eos nasci lites, immo semel combussit processus contra eos sibi portatos, dicens: Absit a uobis lis, qui filii Dei et filii pacis estis. Hinc est quod uolens ostendere Dominus Ihesus quanto honore uult sacerdotes extolli, omnes sacerdotes honorantem et fauorantem honorauit et exaltauit etiam in uita presenti, ut patet
 40 de eodem Constantino et Theodosio, Iustino et Carolo imperatoribus, uno etiam de Dauid et Salomone et Ezechia et Iosia regibus Israel. Etiam per oppositum confudit et destruxit omnes eos inhonorantes notabiliter, sicut patuit in Saule, Ozia, Anthioco et Juliano Apostata et aliis imperatoribus Legis noue.
 45

32 requirent : requirunt Mo B T (u) corr. Mo 35 mei om. ed. To 36 reperitur : repetitur Mo M honor om. ed. a 38 et ante non add. ed. Val 43 omnes : hominem ed. Val 46 Iosia : Josue ed. To
 47 confudit : confundit VP Val

**Quod episcopi summe attendant ne faciant malos homines
sacerdotes. c. XI.**

Ex quibus infert idem Basilius ibidem quod summe tenentur aduertere pontifices quos ordinant et assumunt ad tantum officium, cum aliquando propter turpem et scandalosam uitam sacerdotum, populus nimis scandalizetur et officium eorum notabiliter contemnatur. Prelati etiam, ut dicit ibidem Basilius, qui quando consentiunt sacerdotibus male uiuere, siue permittunt eos male populum edificare, grande Dei iudicium incurunt in fine propter magnam irreuerentiam ab eis Deo factam. Legimus de Ricardo, archiepiscopo Neapolitano quod cum sibi adducti essent duo presbyteri, quorum unus fuit sibi delatus quod iurabat turpiter partes corporis Christi et quod teneret publice concubinam et alter quod luderet publice ad taxillos, utrumque priuauit beneficio ecclesiastico et pro semper, quod audiens Innocentius Papa sancte memorie dictum iudicium, notabiliter extulit et approbavit. Refertur etiam ibidem quod cum Arnulfus episcopus Paduanus annuatim in Synodis remisisset omnia crimina clericis suis quoad forum ecclesiasticum pro certa quantitate pecunie, et hoc fuisse intitatum Honorio Pape, statim remouit eum ab administratione dicte ecclesie tanquam simoniaccum et uidentem iustitiam ecclesiasticam et fauorantem peccata subditorum suorum. Et idem ibidem. Sic summe expedit ecclesie Christi habere sacerdotes religiosos et exemplaris uite, ne Christi sacramentum prebeant contemptibile populo et suis exemplis nequissimis et sacerdotium Christi propter eos ludibrio et contemptui exponatur. Ideo dicit Gregorius, II libro Moralium quod nemo in ecclesia Dei plus nocet quam qui peruerse uiuens nomen uel gradum sanctitatis habet. Hunc, inquit, nemo audet corrigere et tunc culpa talium uehementer in exemplum extenditur, dum pro reuerentia gradus uel ordinis peccator honoretur. Hinc est quod ad confusionem talium statuit ecclesia ne missa publici fornicatoris presbyteri ab aliquo audiatur, et hoc quia talis non timet sacramentum altissimum corporis Christi aliis contemptibiliter proponere, dum ipse peccator publicus publice tam sacrum misterium contractare pollutis manibus non ueretur.

1 attendant : debent aduertere Val2 : teneantur ad. To2   summe : multum Val2   1-2 ne... sacerdotes : ne malefacent sac. M2   6 contemnatur supras. Mo : -nitur Mo B T P A M   7 quando : quoquomodo ed.a 11 sibi om. ed. To Val   13 pro semper om. ed. To Val   quod om. ed.   15 cum om. b To C   20 dicit ante idem add. ed. Mt To Val M   21 religiosos : - se ed.a exemplaris : -are ed.M : -ate To Val 22 et ante suis om. ed.Mt. To Val M   24 Dei om. ed. Mt To Val   25 gradum : uel gratie ed. : gradus To : gratiam Val   27 honoretur : -ratur ed. Mt To Val M   30 publice om. ed. To Val

Quod sacerdotium est multum honorandum. c. XII.

Liconiensis etiam sermone decimo corporis Christi nititur ostendere multiplicitate sacerdotium Christi esse notabiliter honorandum et consequenter etiam ministros eius. Et primo quia uidetur homini quasi naturale et naturaliter humane nature insertum, ut sacerdotium specialiter honoretur, unde a mundi principio primogenitus deputabatur diuino cultui et ueste speciali et quibusdam aliis ceremoniis pre ceteris filiis honorabatur. Similiter in lege a Deo condita, ut patet in Exodo et Leuitici VIII, ubi etiam habetur quomodo Aaron et ministri *<in>* tabernaculum testimonii honore multiplici aliis de populo preferebantur. Ipsi enim in spiritualibus erant iudices populi iuxta illud Deuteronomi XVII: Si difficile et ambiguum et cetera, ad uerbum eorum omne negotium dependet. Et Matthei XXIV hoc idem precipit Christus dicens: Quia super cathedram Moysi sederunt scribe et pharisei, ideo quecumque dixerint uobis facite. Honorem etiam istum expressit cum dixit: Nolite tangere Christos meos, immo iussit populo Israelitico de sacerdote habere speciale curam dicens Deuteronomi XII et XIII: Cae ne dimittas leuitam omni tempore quo uersaris in terra. Ad eos etiam ostendit pertinere premitias et innumerabilia alia iura, sicut patet in libris legalibus, immo et hostie, iuxta illud Leuitici XIII. Ad sacerdotem pertinent hostie, quia Deuteronomi X dicit: Ego sum possessio eorum. Tempore etiam famis Egypci Farao mandauit quod sacerdotes de publicis horreis regis alerentur, ut patet Genesis XLVII. Refert etiam Valerius Maximus libro II et titulo primo, scilicet, De cultu deorum, quod fugiens imperator romanus quesiuist quid esset de sacerdotibus suis et inuentos iussit eos poni in curru suo ut sic euaderent hostes suos. Exemptionem etiam sacerdotum legimus iam precessisse tempore antiquo, quia legimus primo Esdre VII quia Nazarei et Leuite et sacerdotes erant exempti a uectigalibus regiis quod etiam postea per Constantimum et Theodosium et Iustinum et Iustinianum et Carolum magnum imperatores est amplius dilatatum et confirmatum. Et hoc sumarie totum confirmat Apostolus dicens Prima Timothei V sic: Presbyteri duplii honore

2 decimo : primo ed. a 7 in : a Mo B P A 8 ubi etiam : ibi ed. Mt To Val M 9 ministri : -ter VP
A tabernaculum : -culi ed. a 11 Deuteronomi .... cetera om. ed. To Val C : cetera om. TV P A
: si .... cetera om. M : XVII in marg. M 12 idem : etiam ed. To Val precipit : precinit b C 13
scribe : principes b M 17 leuitam: as ed. : -tem C : limites To terra : terram Mo B T 18
innumerabilia : innumera ed. Mt To Val M : innumeralia iura C 19 pertinent hostie : pertinent hostia ed. a
21 publicis : populis Mo B T V P C 22 II om. ed. a 24 eos : illos ed. Mt To Val M sic
om. ed. To 25-26 iam ... legimus om. ed. P

digni sunt, maxime hui qui laborant in uerbo et doctrina. Vbi Glosa Aymonis sic inquit: Et si ex uerbo et doctrina honorandi sunt presbyteri, maxime tamen quia illis dirigitur illud Christi sublime uerbum, Matthei XVI: Quodcumque ligaueris super terram, erit ligatum et in celis, et quodcumque solueris super terram erit solutum et in celis, quod est intelligendum clave non errante. Hec ille. Patet igitur ex predictis quod sacerdotes sunt notabiliter honorandi ratione sacri ordinis sui et ultimi, scilicet, presbyteratus.

Quod sacerdotes debent esse illuminati per Dei scientiam. c.XIII.

Innocentius etiam tertius in primo sermone De clero nouo, extollens sacerdotium et statum presbyteri ponit de eis sequentes conclusiones et doctrinas. Prima est quod debent esse illustrati per Dei scientiam, unde Leuitici I dicitur: Habeatis scientiam discernendi inter sanctum et profanum. Glosa: Ut sciatis quid agendum, quid respondendum, quid loquendum, quid timendum, quid amandum, quid sequendum, quid fugiendum. Vnde Hieremie XV: Si separaueris pretiosum a uili quasi os meum eris. Ideo in decretis, distinctione XXXVIII: Que ipsis, docetur que specialiter sunt scienda a clericis.

Vbi sic: Que ipsis sacerdotibus sunt necessaria ad sciendum sunt ista, scilicet, sacramentorum liber, lectionarius, antiphonarius, baptisterium, compotus, canones penitentiales, psalterium, omelie, que per circulum anni dominicis diebus et singulis festiuitatibus aperte leguntur, ex quibus omnibus, si unum defuerit, sacerdotis nomen uix in eo constare poterit, quia ualde periculose sunt euangelice mine, quibus dicitur: Si cecus ceco ducatum prestet, ambo in foueam cadunt. Hec ibi. Consultit ibidem dictus dominus Papa, quod clerici laborent efficaciter ad sciendum bene grammaticam, quia ista est eis pre aliis necessaria ad intelligendum Scripturam, post theologiam et est ad grandem eorum ornatum et decorum. Sed sicut dicit ibidem idem sanctus Pater: Hostis antiquus sic turbat clericos quod capaces scientie ex suis bonis naturalibus non curant de scientia, sed sunt ignorantes, quidam alii attendunt ad scientiam, sed male, quia fiunt deuoratores. Primi sunt quidam fere semper detrahentes scientibus, quia scientia non habet hostem nisi ignorantem. De istis Isaie LVI: Speculatori eius sunt ceci, id est, ignorantes. Ex istis sunt qui communiter

31 hui om. ed. To : illi Val : eos MC 33 Christi om. Mo B T A 34-5 et quodcumque ... celis om. ed. To Val 37 scilicet om. Mo B T 1 quod...scientiam : iter. rubrica capituli XII A² 5 I : X ed. To Val 7 Hieremie : Isaie ed. To : om. Val 9 XXXVIII (XX expunct. Mo) : XXXVII ed. Mt : III Val 13 aperte : apte ed 15 evangelice : evangelii ed. To Val ceco ducatum : cecum ducat ed. To Val prestet om. ed. To Val 16 dictus om. Mo B T 17 laborent : laborarent ed. Mt To

25 incedunt per uillas ad spatiandum uagabundi leuantes oculos ad fenestras, ut
 uideant mulieres. Hi semper loquuntur de mulieribus et de cibis et potibus quia
 ex abundantia cordis os loquitur et incurruunt uitia otiositatis, qui si interrogentur
 quid faciunt discurrendo, dicent quod querunt famem et appetitum comedendi,
 quos non oportet famem querere per uicos, quia in domibus parentum suorum
 inuenirent eam frequenter; numquam student Biblam, nec librum utilem
 eorum saluti, sed hystorias troianas uel romanas uel forte librum risus, sicut
 est facetus uel librum dictum de uulpe et lupo uel Esopum. Librum autem de
 uitiis et uirtutibus nec de officio diuino, ut Rationale uel Iohannem Belleti uel
 similes, numquam uident. Numquam uadunt ad scholas theologie licet
 precipiatur Hieremie XVIII: Non prohibit lex a sacerdote et Osee III: Quia
 scientiam Dei repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. Et merito,
 quia sicut dicitur Sapientie XIII: Vani sunt omnes homines, in quibus non est
 scientia Dei, et Proverbiorum XXVII: Cor rectum inquirit scientiam. Isti
 autem plus intendunt fabulis et stultiis quam scientie Dei; de istis potest dici
 illud Hieremie LI: Stultus factus est omnis homo a scientia sua. Legimus de
 beato Hieronymo studente Ciceronem quod in iudicio interrogatus cuius
 professionis esset, respondit quod christianus; mentiris, dixit iudex, sed potius
 ciceronianus es, et dum fecisset ipsum fortiter uerberari, et Hieronymus
 clamaret misericordiam sibi fieri quia si unquam amplius uideret, legeret uel
 haberet aliquid Ciceronis, quod reputaret se Christum negare; tunc attendens
 iudex quod cum tanta assertione abiurasset doctrinam illam misertus est ei,
 tamen expergefactus sentit se fuisse percussum fortissime et multum
 doloratum. Ecce quantum abhorret Dominus in clero et homine Deo dato
 intendere philosophicis doctrinis et dimittere religiosas et ad salutem
 pertinentes. Plus enim placaret Deo in clero non multum curare de scientia
 iuris et canonum uel de speculativa theologia sed, habita grammatica, curare
 diligenter de scientia salutis anime sue; hoc enim esset Ei acceptius, unde
 Ecclesiatici IX dicitur sic: Melius est qui minuit sapientia et indiget sensu et
 timet Deum quam qui abundat sensu et transgreditur legem Altissimi. Et
 Proverbiorum XXVI dicitur sic: Vidisti hominem sapientem sibi?; in Deo

25 spatiandum : spiciendum ed. leuantes oculos : -uatis -is ed. Mt To Val M 29 discurrendo ante per
 add. ed. a 31 eorum : sue ed. a 32 librum dictum : -ber -tus ed. Mt To Val 35 precipiatur : -
 piat Deus ed. Mt To Val M 38 inquirit : sentit Mo B T V P C : querit A : exquirit Mt M : exquiret To
 : exquisit Val 39 autem : tamen ed. To Dei om. ed. A To 40 LI : LVII Mo B T P A C ; LII
 V : libro To 42 professionis : profectionis ed. respondit : dixit ed. To 44 clamaret : clamavit ed. To
 dicens ante quia add. ed. 48 abhorret : horret ed. a 50 Deo : Domino ed. V P A Mt To M C 52 Ei
 om. ed. Mt To Val acceptius : -um ed.: -tabilius To : -tus Val 53 melius : -ior ed. a 55 sic
 om. A sibi : igitur ed. To Val

magis spem habebit illo insipiens. Refert enim sanctus abbas Effrem, quod multi sancti uiri fuerunt, qui propriam sapientiam et consilium absconderunt et ostendebant se ignorantibus in publico, ut minus turbarentur a secularibus et magis possent uacare orationi et contemplationi ut fugerent honores et laudes hominum et perfectius intenderent Deo et conscientie sue. Non tamen propter hoc uolo condemnare studium et scientiam doctorum et studentium profunde in iure uel in theologia uel in aliis utilibus artibus, licet simplicibus esset magis expediens plus intendere necessariis ad propriam salutem.

Contra clericos abundantes sua mala scientia in malos usus. c. XIII.

Secundi uerum alii sunt qui habent scientiam, non tamen theologicam, quia illa non est de pane querendo, sed habent scientiam lucratuam, scilicet, iuris canonici uel ciuilis que, quamuis sit bona in se, est tamen mala eis, quia conuertunt illam ad multas malitias, et ad extorquendum pecunias a simplicibus et modis exquisitis. Ideo isti comparantur aquile, que habent uisum acutissimum, tamen habent rostrum mordacissimum, et pedem rapacissimum, et cor crudelissimum; sic isti sunt periti in scientia, tamen sunt mordacissime lingue, semper uerba sua dirigentes ad mordendum alios et ad detrahendum; ut causas inueniant contra eos et occasiones nocendi, habent etiam pedem rapacissimum quia semper tendunt ad rapinas et ad hauriendum quicquid possunt; sunt etiam crudeles in rapiendo et in extorquendo pecunias et alia bona a simplicibus non audentibus resistere sibi et dant de se infinita mala exempla illis percipientibus mala opera eorum, immo trahunt plures ad similia mala facienda. Istis maledixit Christus Luce XI dicens: Ve uobis legisperitis, qui tulistis clauem sapientie et scientie, ipsi non introistis et qui introibant prohibuistis. Propter quod, ut dicit quedam glosa, permittit eos Deus obsecari mentaliter propter abusum scientie et sic consequenter cadere in profundum peccatorum. Et hoc uoluit dicere Paulus Ad Romanos primo dicens de istis sumarie sic: Dicentes, inquit, se esse sapientes, stulti facti sunt. Sequitur: Ideo tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant que non conueniunt, repletos omni iniquitate, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidiis, contentione, dolo, malignitate ut sint susurrones, detractores

57 fuerunt : fugerunt *Mo B V P* : fugierunt *T*   58 publico : -cum *ed. a* : -cam *V*   59 ut fugerent : et possent fugere *ed. Mt To Val M* : et fugerent *C*   60 intendenter : intendere *ed. a*   propter : per *ed. To Val M C*   61 profunde *om. ed. To*   1 id est *ante sua add. A²* : id est abutentes *P²*   abundantes *C²* 2 theologicam : -giam *ed. Mt To Val M*   14 immo : ideo *ed.*   17 ibi *ante quedam add. ed. P a*   21 ea ante que *add. ed.*   22 malitia post iniquitate *add. ed.*   23 ut sint *om. ed. Mt.*

Deo odibiles, contumeliosi, superbi, scelesti absque federe et sine misericordia. Hec ille. De istorum mala scientia siue sapientia dicitur Isaie V: Sapientes sunt, ut faciant malum, bonum autem facere nesciunt. Glosa Hilarii: Sunt enim quidam litterati ita astuti ad faciendum mala quod uidentur diaboli, et sic rudes et imperiti ad bonum quod uidentur asini, quod totum habet radicem ab impressione et sequela consueti peccati. O quam difficiliter tales efficiuntur boni!; nec mirum quia nec Deum timent, nec homines uerentur, nec inueterata malitia eos sinit leuare caput ad Deum, qui eos exosos habet et quasi nullos despexit. De istis etiam dicit Salomon quod nemo potest tales corrigerre quia eos Deus despiciens numquam ad se trahit. Hec ille. Interrogatus Alanus qui sit bestia magis ferox, respondit quod malus litteratus, eo quod totam suam scientiam et astutiam conuertit ad malum, cui concordat commune prouerbium gallicanum dicens quod tria sunt animalia summe fatua, uidelicet, capra, asinus et magnus ac malus clericus; primo capra, que semper nititur in altum ascendere, non respiciens altitudinem ascensus, ideo sepius cadit et frangitur tota. Secundo asinus, qui communiter dimissa annona currit ad comedendum cardones, qui faciunt sibi stupescere dentes et pungunt sibi palatum, donec non possunt ultra comedere; tertio et super predicta magnus et malus clericus est mala bestia, quia cum optima sciat semper peiora facit. De istis dicitur Luce XI: Seruus sciens uoluntatem domini sui et non faciens uapulabit plagis multis. Vbi glosa Rabani: Talibus inferuntur plage cecitatis mentis et duricia cordis, ne reuertantur ad Deum, sed semper incuruentur ad faciendum peiora usque ad mortem; ideo istis psalmista imprecatur dampnationem eternam cum predictis plagis dicens: Obscurerunt oculi eorum, ne uideant et dorsum eorum, id est, conscientiam, semper incurua, id est, incuruari permitte ad omne genus peccati donec moriantur, ut uidentes non uideant et intelligentes non intelligent, id est, non sibi proficiant, sed potius sibi noceant de omni scientia et astutia sua. Ex quibus patet principale propositum, uidelicet, quod clerici debent esse illustrati per Dei scientiam sicut predictus Innocentius predict.

24 contumeliosi, superbi : -sos, -bos *ed.* scelesti : -rati *Val* : sterili *Mt* : *om. ed.* elatos, inventores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectiones *ante* absque *add. ed.*
 25 scientia: conscientia *Mo B T V A* : sapientia *M* 26 nesciunt : nescierunt *ed. To* 30 homines : hominibus *ed. To* 31 inueterata *om. ed. To Val* 36 gallicanum : gallicum *ed. Mt. To Val M* 38 in altum : ui *A* nititur : nitit *ed.* respiciens : inspiciens *ed. To Val* 43 sui *om. ed. A To Val* 48 ne ... eorum *om. ed. T To* eorum *ante* semper *add. PA* 51 quibus : quo *ed. To Val* 53 predictus : dictus *ed.* predict : dicit *ed. P Mt.* : primo dicit *To M*

Quod clerici sint ornati per bonam et sanctam conscientiam. c. XV.

Secunda doctrina eiusdem Innocentii ibidem est quod clerici debent specialiter esse ornati per bonam et sanctam conscientiam, et ad hoc debet eos mouere maxime, quia habent contractare sacra. Ideo dicitur illud Isaie LII: Mundamini, qui fertis uasa Domini. Sacerdotes proprie dicuntur ferre uasa Domini, dum contractant Christi corpus, quod dicitur sacre diuinitatis uas mundissimum, et calix quem contractant est uas preciosissimi sanguinis Ihesu Christi; altare etiam et uestimenta missarum et alia contingentia Christum, omnia dicuntur uasa Domini, que solus mundus minister Dei habet contractare. Ideo dicit per psalmista Dominus: Ambulans in uia immaculata hic mihi ministrabat, scilicet, iuste, et non aliis. Sed sicut dicit Beda, De honestate clericis: Vbi hodie tot feditates, ubi tot uilitates, ubi tot spurcitie, inmundicie et carnalitates horrende, sicut inter ecclesiasticos, qui semper mala cogitantes, pessima loquentes et horrenda operantes presumunt confidere corpus Christi et sacra alia ministrare et contractare, non attendentes illud III Regum VI de Osa sacerdote qui arcum inmundus tetigit et statim pro temeritate mortuus cecidit?. Considerent etiam tales Iohannem Baptistam, qui tam sanctus fuit, quod a Christo de eodem dictum est, quod inter natos mulierum non surrexit maior Iohanne Baptista, et tamen indignum se reputauit tangere corrigiam calciamenti Christi. Et unus imprudentissimus sacerdos presumit confidere et recipere et ministrare Christi corpus et sanguinem sine omni timore Dei, impreparatus, male contritus, male confessus et qui non satisfecit cui tenetur, nec reconciliauit se cum illis quos offendit, cum ad hoc sit obligatus per Christi preceptum positum Matthei V. O, inquit Beda ibidem, detestabile scelus! O horrendum flagitium! O nefanda rabies peruersorum! O quantum ostenditur ibi patientia Dei!, que tamen in posterum horribiliter puniet eos, dicente Apostolo Ad Hebreos X: Et si quis irritam faciens legem Moysi, sine ulla miseratione moriatur: quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filiu Dei conculcauerit et sanguinem testamenti pollutum duxerit?. Sequitur: Horrendum est incidere in manus Dei uiuentis. Crisostomus: Horum preces contemnit Deus et orationes abominatur, non obstante quod pre ceteris

1 clerici : sacerdotes M2   sint ed2   3 ad ante hoc om. ed. Mt To Val M   mouere : monere Mo B T
 4 eis ante illud add.ed. a   9 et ante omnia add. Mo B T   12 clericis : ecclesiasticorum ed. Mt To Val
 M : clericorum C   15 III : II ed.   17 et ante considerent add. ed. To Val   18 eodem : eo ed. Mt To Val
 M   19 Iohanne Baptista om. ed. V P A To Val C   20 imprudentissimus : impuden- ed. To Val M C
 24 V : VIII ed. Mt To Val M   26 que : qui ed.   28 moriatur : -etur ed. To Val M 30 incidere :
 incurrire Mo B T

teneantur orare et Deo offerre preces et sacrificia tam pro se quam pro aliis de
 quorum elemosinis uiuunt, siue sint mortui atque uiui. His dirigit Omnipotens
 Deus illud Isaie primo, dicens: Cum ueneritis ante conspectum meum, quis
 35 quesiuerit hoc de manibus uestris?. Ne offeratis mihi sacrificium frustra, quia
 abominatio mihi est. Sequitur: Solemnitates uestras odiuit anima mea; laborai
 sustinens. Sequitur: Cum extenderitis manus uestras ad me et multiplicaueritis
 40 orationes uestras, non exaudiam, quia manus uestre sanguine plene sunt.
 Sequitur: Ergo lauamini, mundi estote; auferte malum cogitationum uestrarum
 ab oculis meis; quiescite peruerse, agere et discite bene facere. Que uerba
 maxime ultimo posita adducit ad propositum, scilicet, pro sacerdotibus
 45 Urbanus III in sermone Corporis Christi dicens sic: Et cui aptius conuenit
 quiescere, peruerse et bene agere quam sacerdoti, qui pre ceteris debet esse
 iustior et mundior a peccatis et maxime intentus ad bene agendum, cum
 potissime debeat esse intentus ad semper perficiendum in omnibus Dei
 uoluntatem et qui datus est ceteris in exemplum et cui ratione Sacramenti
 50 Eucaristie maxime conuenit uerbum Apostoli Ad Corinthios II dicente: Probet
 autem seipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat. Hec autem
 probatio debet fieri per diligens sui examen exquisitum, ut se fideliter
 examinet, an conscientiam habeat puram et hoc examen committetur ardens
 oratio et fidelis confessio. Talis enim est fidelis mediator inter populum et
 Deum, quia talis habet Deum amicum; Proverbiorum XXII scribitur quod qui
 diligit cordis munditiam iam habebit amicum regem, id est, Christum et talis
 meretur dici presbyter et seruus Dei et fidelis amator populi christiani.

35 quesiuerit : quesiuuit *ed. Mt. To Val M*   hoc : hec *ed. V P a*   ut ambularetis in atris meis *ante ne add.ed.*
M Val   mihi : ultra *ed.*   41 maxime *ante ultimo om.B : om. (cum spatio) Mo T*   propositum :
 populum *ed. To*   43 et bene *om. ed. V*   et discere benefacere *ante quam add. ed*   45 debeat : -ant *Mo B*
T V P   intentus : intenti *Mo B T*   46 pre *ante ceteris add. Mo B T*   46 Sacramenti *om. ed. To.*   50
 committetur : -titur *P* ; committet *ed.* : communiter dicitur *To* : communiter est *Val*   52-53
 Proverbiorum...amicum *om. ed. To*

Quantum sunt infideles Deo et populo mali sacerdotes. c. XVI.

Grandem falsitatem et illegalitatem committit in rem publicam et in populo Dei siue magnam fraudem ille sacerdos qui emolumenta, ut dicit Seuerus, sacerdotalia recipit ab ecclesia siue populo Dei et tamen male uiuit, nec est dignus ut pro populo intercedat ad Deum nec quod Deo irato in populum se opponat. Vnde Gregorius in Pastorali sic inquit: Cum is qui displicet ad intercedendum mittitur, irati animus ad deteriora prouocatur. Sacerdos autem siue presbyter ad hoc est constitutus secundum Apostolum Ad Hebreos, ut sit mediator inter Deum et populum, quod ergo propter sua demerita populus perdat talem intercessorem et non habeat apud Deum mediatorem, grande flagitium committit et infidelitatem in Dei populum et grandis pene est reus, et nedum ipse, immo et prelatus eius qui hoc dissimulat quoquomodo, nam conuincitur secundum Hieronymum, quod consentit criminis preses qui crimen dissimulat subditi sui. De talibus prelatis dicitur Isaie LVI: Canes muti non ualentes latrare, non habentes saturitatem, quia aliud appetunt propter quod silentium suum uendunt. Vbi Glosa Strabonis: O statera mortifera! que uendentem et eum cui uenditur, pariter in eodem impulsu in infernum prosternit. Preter hoc sacerdos male uiuens peccat scandalizando subditos suos quia tunc subditi contemnunt suas predicationes et monitiones et quicquid boni facit, ideo dicit Gregorius in Omelia quod cuius uita despicitur, restat ut eius predicatione contemnatur. Immo contra istos loquitur Christus Matthei XV: Quicumque scandalizauerit unum de pusillis istis, qui in me credunt, restat ut suspendatur in collo eius mola asinaria et demergatur in profundum maris. Hieronymus: Mola asinaria eterna inferni pena est quam incurrit qui proximum scandalizat suis iniquis operibus atque uita. Et istis loquitur Dominus per Malachiam capitulo II dicens: Vos recessistis de via mea et scandalizastis plurimos, ideo dedi uos contemptibiles omnibus populis. Glosa: Merito dat Deus malos ecclesiasticos mundo contemptibiles pre ceteris, quia ipsi Deum contemnunt et contemptibilem reddunt omni populo, dum eius seruitores se confitentur et ei obedire nolunt, immo et obedientes ei tepescere suo malo exemplo compellunt. Sequitur: Et quod peius, non obstante quod sic uiuant, iustos se esse existimant similes phariseis, qui secundum dictum

3 ut om. Val dicit S. : dixit S. ed Val M : dixi superius To . 5 se om. ed. 6 is : quis ed To : hiis P Mt Val C 7 per hoc ante irati add. ed. VP A Mt To Val M 9 suum ante quod add. ed. Mt Val M C quod : cum Mo 11 Dei om ed. Mt To Val 14 prelatis om. ed. 15 aliud : aliquid ed. a 16 o : omnis ed To Val. : om. C statera : creatura ed. To : instatura M : qui statura C 17 in om.ed. Mt Val M 18 preter : propter ed. Mt To Val 32 existimant : estimant ed. V To Val M C

Saluatoris erant sicut sepulchra dealbata exterius, sed intra erant plena
 spurcitia et feditate. De istis loquitur Salomon Prouerbiorum XXX: Est natio
 35 que sibi munda uidetur et tamen non est lota a sordibus suis. Hos precedent
 publicani et peccatores in regno Dei iuxta sententiam significati per
 phariseum qui se existimabat iustum, cui tamen pretulit Christus publicanum
 qui se peccatorem extimans clamabat contritus ad Deum dicens: Deus propitius
 40 esto mihi peccatori, cuius humilitatem ab alto repiciens Dominus iustificauit
 illum quia qui se humiliat, exaltabitur, sicut Christus asserit ibi late. Ex
 quibus patet ista secunda doctrina, scilicet, qualiter pollere debet sacerdos per
 bonam conscientiam.

Quod sacerdos pre aliis aebet esse deuotus et Deum reuerens.
c. XVII.

Tertia doctrina eiusdem domini Innocentii tertii ibidem, quod sacerdos
 ferueat per specialem deuotionem et Dei reuerentiam, quod ostendit per hoc,
 quia specialiter est Deo coniunctus ex officio suo. Cleros enim dicitur sors, ut
 dictum est supra, ideo clericus dicitur pre aliis esse de sorte Domini, id est, de
 consortio et de astricta familia eius, propter quod dixit Dominus de eis ut
 patet Numerorum III: Ipsique mei sunt. Vbi glosa: Etiam, Domine, sunt res
 populi, dum pro populo tenentur specialiter orare, dicente causam Domino
 Osee IIII: Ipsi, inquit, peccata populi mei comedunt. Glosa: Id est, hoc quia
 10 orando pro populo eternam uitam ab eo merentur habere, dicente Apostolo,
 Prima ad Corinthios IX: Si nos uobis spiritualia seminamus, non est multum si
 uestra carnalia metamus? quia qui altario seruit, de altari uiuere debet. Leuitici
 XII: Si quis immundus fuerit, orabit pro eo sacerdos, et sic mundabitur. Ideo
 15 oportet sacerdotem mundum esse, quia Ecclesiastici XXXIII: Ab immundo,
 quis mundabitur?. Gregorius: Superiectas eas sordes tergere non ualet manus,
 que lutum tenet. Sanctus abbas Effrem, sermone VI qui est de sacerdotibus, sic
 inquit: Nihil Deo detestabilius quod sacerdos Deo irreuerens et indeuotus, qui
 officium diuinum uix persoluit, qui Deo non nisi mercede seruit, qui coactus
 20 ad chorum uenit, qui missam nisi coactus celebrat et illam miserabiliter
 persoluit, qui ecclesiam abhorret, deuotis detrahit, spiritualibus uiris

34 XXX: III ed. To Val M. 37 existimabat : estimabat ed.V a 1 sacerdos : -dotes Mo2 B2 T2 deuotus : -
 ti Mo2 B2 T2 Deum Mo2 B2 T2 reuerens : -ntes Mo2 B2 T2 et D. r. om. To2 3 est ante quod add.ed.
 Mt To Val M 4 uel floreat post ferueat add. b C 7 astricta : scripta ed. To : stricta Val 8 Domine :
 sacerdotum ed. 10 id est : et Mt ed. To Val 11 eternam om. ed.a 16 eas om.ed. a 21 abhorret : horret
 ed. Mt To Val M

inimicatur, qui cor semper tenet distractum, hinc inde girouagis oculis
 25 continue respicit, semper suspirat ad recessum, in omnibus indeuotus, in
 cunctis dissolutus, qui nullum signum ostendit amoris nec Dei timoris, sed est
 in scandalum omni eum intuenti. Iste semper per uiam mortis pergit, nec est in
 statu salutis. Quomodo igitur iste pro aliis ueniam postulat, quem in ira Dei
 esse sibi et omnibus constat?. Hec ille. Contra predictam indeuotionem
 30 ecclesiasticorum loquitur Decretalis, Extra De celebratione missarum:
 Dolentes sic dicens: Dolentes referimus quod non solum quidam minores
 clerici uerum etiam aliqui ecclesiarum prelati circa comessationes superfluas et
 confabulationes illicitas, ut de aliis taceamus, fere medietatem noctis
 expendunt et somno residuum relinquentes uix ad diuinum officium concentu
 35 auium excitantur transcurrendo undique syncopa matutinum. Sunt et alii qui
 missarum solemnia uix celebrant quater in anno et, quod deterius est, interesse
 contemnunt et si quando dum hec celebrantur intersint, chori silentium
 fugientes intendunt exterius collocutionibus laicorum, deinde auditum ad
 indebitos sermones effundunt aures intentas, non porrigunt ad diuina. Hec
 40 igitur et similia sub pena suspensionis penitus inhibemus districte precipientes
 in uirtute sancte obedientie, ut diuinum officium nocturnum pariter et
 diurnum, quantum Deus eis dedit, studiose celebrent pariter et deuote.

Exortatorium ad diuinam laudem. c. XVIII.

Occasione predicte Decretalis scripsit Paulinus patriarcha Hierosolimitanus
 omnibus suffraganeis episcopis suis ut omnino intenderent diuine laudi et cultui
 ecclesiastico, allegans eis illud psalmiste: Sacrificium laudis honorificabit me,
 5 quia illic iter quo ostendam illi salutare Dei. Et consequenter tangit in suo
 exortatorio dictam Decretalem punctualiter, ut est posita et superius recitata.
 Et in fine subiungit sic: Sed reuera ingratitudo ecclesiasticorum et indeuotio
 multum prouocat Omnipotentem Deum. Sunt enim plures in ecclesia excessiue
 reddituati de patrimonio Ihesu Christi, qui nunquam dixerunt missam nec
 10 uolunt etiam ordinari uel si sint sacerdotes rarissime celebrant, non
 attendentes quod ratione officii sacerdotalis et etiam beneficii pre aliis Domino

22 inimicatur : iniuratur ed. To Val : imictatur M 29 dolentes : edolentes M : om. b quidam om.b
 32 relinquentes : -querunt ed. Mt Val : -quent T. 33 et om.ed Mt To Val. 40 quantum : quod ed. : quem
 Val 4 honorificabit : honorabit ed. To Val M 5 illi : ei Mo B T tangit : tetigit ed. Mt To Val
 8 Deum om. ed. To Val 9 Ihesu om. ed.Mt To Val

obligantur licet institutor ad hoc eos non obligauit expresse. Sunt tamen exosi et ordine oblii, quod non otiose debet esse susceptum, nec missam supplent per orationes alias speciales, qui nec officium diuinum persoluunt uix sed semper distracti ad impertinentia cum grandi Dei contemptu se referunt et non ad officium, quod male persoluunt. De quibus dicit Dominus illud Isaie primo: Hic populus labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Glosa Ambrosii: Et Deus semper est longe ab eis. Sequitur: O infelices et quid dicent in morte Deo, quando dicetur: Redde rationem uilicationis tue. Quid fecisti de patrimonio Christi tibi credito ad administrandum? Certe non dedisti pauperibus, qui iuxta te moriebantur frigore atque fame. Quid igitur infelix fecisti de eo? Et: Qualiter illud dispensasti?, quia ibi nihil habebas preter nudam uitam. Ideo dicet iudex: Serue male et piger. Et: Nonne oportuit illa dispensare pro Deo, qui tam late tibi contulit, quod in tui dispendium fatue expendisti? Certe totum euomes, quando dicet Christus demonibus: Seruum inutilem qui nullum fructum intulit de sibi commissis: ligate manibus et pedibus et eum statim prolicite in infernum. Item Hieronymus sententialiter in epistula quadam in persona istorum summarie sic inquit: Ego, infelix clericus in domo paterna uix unquam uinum biberam, uix carnes gustaueram, inter asinos et capras iacebam, rusticano pane et uestimento me sustentabam; modo, ex quo clericus sum, non sapiunt mihi nisi specialia culta et delicata, uina discerno, carnes etiam delicatas fastidio, uestimentis utor preciosis, et qui semper de fimo loquebar, de iure et de aratro, modo reges diiudico, ciuitates et ciues uilipendo. Sequitur: O rustice et sic de sorte Domini impinguatus!

Expecta, expecta, quia cito ueniet dies illa in qua dicetur de te ministris mortis: Rapite otium inutilem istum, stultum et cecum, et quantum se glorificauit in deliciis, date ei perpetuo luctum et penas. Hec Hieronymus. Alanus etiam in suo Directorio ait: Abominatio est Domino, ut Scriptura testatur, quod diues sit mendax et senex sit stultus sed maxime detestatur quod pauper de bonis Crucifixi ditatus sit superbus et delicatus, qui cum datus sit ceteris in exemplum. Hos sepius permittit Deus conculcari contemni et depauperari et esse ludibrium et deriso populis cunctis. Et hoc comminatur eis

12 obligauit: -uerit ed. Mt To Val M 13 exosi: ex officio ed. To Val 13 oblii: obligati ed. To Val 15 impertinentia: impertiam ed. To M Dei om. ed. To 16 illud om. Mo B T 17 primo om. ed. To Val M C 19 fecisti om. b 20 credito: tradito ed. a ad admin-: ad min- ed. Mt. 22 eo: illo ed. a 23 te ante illa add. ed. a 24 tam om. Mo B T 26 fructum: seruitium ed. To Val M C 27 ligate: -tis ed. 27 et eum: reum ed. To : om. P 30 capras: porcos Mo B T 31 uestimento: uestitu ed. Mt To Val 33 de iure om. ed. To Val : de rure C de ante aratro om. ed. Mt B Val M 34 diiudico: iudico ed. : Dei iudico To 34 impinguatus: -guaris ed. To Val 36 otium: -us Mo B T: -osum Mt : om. ed. To Val 38 quantum: quam ed. 38 ait om. ed. a 40 cum: tamen ed. Val M sit post datus: est ed. A Mt M : esset To : om. Val

dicens Baruch III: Delicati mei ambulauerunt uias asperas, ducti sunt ut grex direptus ab inimicis. Vnde Petrus Blasensis in Exortatorio suo dicit:

45 Abominabile est Domino et intollerabile ut nobiles uelint bona ecclesie hereditare et tenere pompam et statum de patrimonio pauperum quorum dicuntur homicide, iuxta illud Ecclesiastes XXXIII: Panis egentium uita pauperum est et qui fraudat illum, uir sanguinis est, sed abominabilius est Creatori cum filii simplicium de eodem patrimonio uiuunt laute et iacent culte,

50 presumunt supra posse et loquuntur grandia in sola substantia temporali confisi, quam non a parentibus sed a Chriti ecclesia indignissimi susceperunt. Sequitur: O et quale exterminium est eis paratum a Domino quia nemo cogitare sufficit pre magnitudinem penarum et dolorum. Ex predictis patet ad quanta mala dicit clericos carentia deuotionis, ideo dixit Anselmus quod nullus est maioris pretii nec reuerentie nec quis dignior premio temporali et celesti quam clericus modestus, deuotus et honestus, Deo reuerens et populo exemplaris. Talis, inquit, una grandis columna est in ecclesia christiana, et sic patet doctrina tertia.

Quod clericus reuerenter tractet sacra. c. XIX

Quarta doctrina eiusdem Sancti Patris est quod clericus reuerenter contractet sacra ut ecclesiam, uasa sacra, pannos, altaria, sacros calices et reliquias et maxime corpus Christi et etiam sanguinem pretiosum et specialiter. De reuerentia corporis Christi Domini loquitur Honorius Papa, Extra De celebratione missarum: Sane, ubi sic inquit: Ne propter incuriam sacerdotum diuina indignatio grauius inardescat, districte precipiendo mandamus quatinus a sacerdotibus Eucaristia in loco singulari et mundo et signato semper honorifice collocata deuote ac fideliter conseruetur. Sacerdos uero quilibet feruenter doceat plebem suam ut cum in celebratione missarum eleuatur hostia salutaris se reuerenter inclinet. Idem faciens cum eam portat presbyter ad infirmum, quam in decenti habitu superposito mundo uelamine ferat et referat manifeste et honorifice ante pectus cum omni reuerentia et timore semper lumine precedente, cum sit candor lucis eterne, ut ex hoc apud omnes fides et

46 patrimonio : -niis Mo B T C 48 pauperum : -ris ed. Mt To Val ; om. P . fraudat : defraudat ed. Mt Val et ..sanguinis est transp. Mo : om. P 49 filii in marg. Mo et post laute om. ed. Mt To Val M 50 supra posse post grandia add. ed. To Val 54 mala..deuotionis transp. Mo 57 et sic : ut ed. To M 1 tractet; -tat A2 3 sacros om.ed.V P A a 4 et ante specialiter om. ed. To 5 Christi om. ed.a 7 inardescat : ex- ed. V P A a 10 feruenter: frequenter ed. V P A a 11 salutaris: saluatoris ed. inclinet : -nent Mo B T C faciens : -entes b 12 referat : inferat ed. To Val 14 ut corr. supra Mo.

15 deuotio augeatur. Prelati autem huius mandati grauiter punire non differant
 transgressores si et ipsi et diuinam et nostram uolunt effugere ultionem.
 Anselmus colectorio Canturiense sic inquit: Licet quolibet die celebrare sit
 temerarium eis qui nondum excellentem caritatem nec uirtutum apices
 attigerunt omnino, tamen celebrent sacerdotes deuoti frequenter, premisso
 semper conscientie sue examine et pura confessione, quam sincera contritio
 antecedat et proximi reconciliatio, si sit opus. Missa semper dicatur spatiose,
 discrete et distincte, syncopa qualibet procul pulsa, quia syncopata missa non
 est tota missa, sed pars misse. Dicatur etiam deuote et fiant signa mature non
 repente, oculis semper demissis quando ad populum se sacerdos conuertit, et
 post missam gratiarum actio fiat de tanto collato misterio homini indigno,
 quod misterium matri sue noluit ipse conferre neque angelis paradisi. Et
 supplicetur ut indignitati parcat et gratiam conferat ac uite profectum cum fine
 felici et exaudire dignetur celebrantem illum pro omnibus et specialiter pro
 illis pro quibus missam obtulit Deo Patri. Sequitur: Et quia Christus rex
 celorum in tanto sacramento dignatur personaliter etiam secundum hominem
 nobiscum esse miro modo, sacerdos studere debet ut corporalia, uestimentum
 et palle et alia omnia semper sint munda, immo et ecclesiam ab omni sorde
 excludatur, quantum in eo erit, immo ibi non colloquia cum secularibus nec
 negotia tractentur ibi, nunquam sint colloquia cum mulieribus, quia scriptum
 est: Domus mea domus orationis vocabitur. Non fiat igitur quouis modo
 spelunca latronum nec platea mercatorum nec prostibulum meretricum
 maxime ab his, quibus ecclesie cura specialiter est commissa. Sequitur:
 Attendant igitur sacerdos ad dictum Apostoli dicentis: Qui Christi ecclesiam
 uiolauerit, destruet illum Deus. Et exemplificat de Antiocho qui templum Dei
 fedavit et de Pompeio siue de Iuliano Apostata, de quibus dictum est supra. Et
 generaliter omnes qui templo Dei fedarunt, omnes mortui sunt horrenda morte
 et ante mortem etiam temporalia perdiderunt.

16 et ante ipsi ei diuinam om. ed. To Val 17 colectorio : collegio ed. To Val MC 25 misterio :
 ministerio ed. To Val 26 misterium : ministerium ed. 32 ecclesiam : etiam ed. To Val 34 tractentur :
 con- ed. Mt To Val 38 igitur : ergo A : om. ed. To Val

Quod fedantes ecclesiam morte turpissima perierunt. c. XX.

Et ibidem narrat de Eufrodisio clero suo qui latenter in ecclesia Cantuariensi abutebatur mulieribus, quem publice eum fulgor de celo percutiens interfecit. Similiter de Conrado canonico Londoniensi, qui mulierem sepius osculabatur iuxta altare et eam turpiter contigebat et ideo ipse et mulier in die sancti Andree in eodem loco pariter expirarunt. Item de Fuluillo, preceptore Parisiensi, qui occulte hora secreta in sede iuxta altare Virginis committebat turpia cum quadam muliere et subito ruit lapis ex alto super utrumque qui ambos interfecit. Item refert de Canonico qui iuxta Christi corpus idem faciebat in Aquisgranis. Item de Eustachio, Eboracensi sacrista, cum esset mulieri turpiter innixus in quodam latenti angulo ecclesie in die sancte Agnetis cum grandi eiulatu mortuus est muliere remanente immobili, donec oratum fuit pro ea prolixius per episcopum Eduardum, qui sanctissime uite fuit. Et dicit in fine sic post multa, quod sacra fedantes et ecclesiam per carnis turpitudinem maculantes in hoc seculo et in futuro a Deo terribiliter puniuntur. Dicit etiam consequenter quod clerici etiam in choro silentium non tenentes sicut negotiantes uel cum laicis loquentes notabiliter offendunt Christi sacramentum dum locum Deo deputatum suis mundanis et fabulosis uerbis et dissolutionibus fedant. Et ultra, male edificant alios hoc uidentes quia aliquando dimisso officio diuino et uolentes eis satisfacere ad eos accedunt et cum eis in suis sceleribus commiscentur loquendo, agendo, contemnendo, officium diuinum dimittendo et ceremonias chori et ecclesie omittendo et in omnibus Deum pro uiribus offendendo. Quid?, inquit Augustinus ibidem: Quid faciet Deus istis, qui in Deum non dubitant committere quicquid displicet Illi et sacraria eius fedant? Certe non cum hominibus, sed cum demonibus Dei contemptoribus perpetuo flagellabuntur. Sequitur ibidem: Et si ecclesiam fedare prophanum est quia ibi sacra Domini reconduntur, quanti igitur criminis reus est sacerdos qui corpus et animam suam iugiter fedat per crimina carnis in scandalum sui officii et in Dei contemptum, cuius est minister specialis et seruus et ipse sacerdos est ordinatus ut sit Dei templum dum ex officio proprio eum recipit in altari? Non dubites

1 quod om. To 2 Val 2 perierunt : sunt perempti A 2 3 quem : quod ed. To : om. Val MC 5 et ante ideo om. ed.a 6 item : idem ed. To 9-10 item...Aquisgranis om. ed. To Val : item ...faciebat in anis graui Mt : item ...faciebat in aliquod graui A : item ...in Aquisgrani V P M C 16 puniuntur : -entur ed. To Val : -mur 19 et ante ultra om.ed. To 24 Augustinus : Anselmus ed. Mt. To Val

quod tali est hic parata grandis deiectio et in futuro terribilis pena eterna et pre aliis horibilis cruciatus.

Quod clericus sit suo prelato subiectus per obedientiam. c. XXI.

Quinta doctrina eiusdem Sancti Patris ibidem est quod clericus summe debet esse suo prelato subiectus per obedientiam, nam clericis, ut dicit, dirigitur specialiter illud Prime Petri V: Humiliamini sub potentis manu Dei ut uos exaltet in die uisitationis. Manus, inquit, potens prelatus est qui accepit a Deo potestatem super subditum, cui si subditus sit humilis et obediens, a Domino potest confidenter spectare premium exaltationis in gratia et in gloria. De istis dicit Gregorius in Primo Dialogorum quod nunquam debent fieri prelati qui prius non fuerunt boni subditi, et dicit: Non debet preesse qui subesse non didicit. Hoc contra obedientiam prelatorum faciunt bricosi, qui semper murmurant contra prelatos eo quod sub nullius regimine uolunt esse, sed semper uiuere secundum propriam uoluntatem. De istis dicit distinctione XCII sic: Nulla ratione habendi sunt clerici, qui sub nullius episcopi disciplina uel prouidentia gobernantur. Tales enim acephalos, id est, sine capite prisca consuetudo nuncupauit. Hec ille. Item Bernardus de his loquens dicit: Hi uolunt esse humiles tamen sine despectu, pauperes sine defectu, bene uestiti sine sollicitudine, pasci sine labore; aliis adulantes, aliis detrahentes, mordaces ut canes, dolosi ut uulpes, superbi ut leones, rapaces ut lupi. Hi uolunt esse sine autoritate iudices, sine uisu testes, postremo falsi accusatores licet omni ueritate carentes. Hec ille. Ex dicta rebellione si non corrigantur, presumunt insultare quibuscumque et se in altum leuare et ab omnibus supra alios eleuari et a cunctis finaliter ex suis maleficiis et iniquis operibus honorari. Contra istos loquebatur Christus Matthei XXIII dicens: Amant primos recubitus in cenis, primas cathedras in synagogis, salutationes in foro et uocari ab omnibus rabbi. Item Crisostomus exclamans contra rebelles clericos sic inquit: Tales se dignos omni honore extimantes in prelatos suos non dubitant irruere et postquam omne malum fecerint, se credunt mereri aliis alloquentes: O, inquiunt, uidete quanta mala patimus pro ecclesia sancta Dei!. Omnia sibi licere extimant ex quo tonsuram portant et si eos de suis arguatis flagitiis,

1 quod om. C² suo om. M² subiectus : porrectus C² per o. om. A² 5 manus : magnus b C 7 spectare : ex- ed. A Mt. To Val M 11 nullius r.: nullum regimen ed. To 21 omnibus : hominibus ed. Mt. To Val M 25 Crisostomus : Cesarius ed. To Val : Cesarus Mt. 26 prelatos suos : -tis suis ed. Mt VP AMC 29 arguatis : aggrauatis ed. To

30 statim improperabunt uobis quod estis unus magnus fatuus qui presumitis manum et os ponere in Christum Domini et si eos imperatis quantumlibet, procurabunt excommunicationes quas non ferret equus nec mulus. Et ultra formabunt processus contra uos quod estis hereticus et erexitis uos contra ecclesiam sanctam Dei et quod, sicut alii persecutores, prophetabunt de uobis quod mala morte estis feriendus sine dubio et in breui. Cum tamen ipsi sint precipue persecutores ecclesie propter sua scelera et mala exempla quibus prouocant laicos ad persequendum eam, immo isti sunt ueri hostes ecclesie, dicente Gregorio quod nemo in ecclesia plus nocet quam qui peruerse uiuens nomen uel gradum sanctitatis habet. Hec ille. Ideo dicit Ciprianus: O uos cleric!, attendite quod omnis potestas a Domino Deo est, idcirco proponit uobis quod obedientiam uult plusquam sacrificium. Si ergo uultis ad superna attingere premia, obedientiam ueris prelati seruate nec curetis eorum uita discutere sed humiliiter illorum iussionibus uos subicite sine repugnantia, dum nihil contra Deum iussum sit nec contra conscientie puritatem. Ex quibus patet quinta doctrina Sancti Patris Innocentii, que de obedientia fuit posita supra.

Quod clerici sint compositi, morigerati et exemplares. c. XXII.

Sexta doctrina dicti Sancti Patris est de compositione et morigeratione clericorum et hoc specialiter pro quanto sunt dati mundo in exemplum, iuxta illud Ad Philipenses II: Luceatis in medio nationis praeue et peruerse inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Basilius: Cum totus mundus tenebrosus sit, ex summa Dei prouidentia ecclesiastici positi sunt illis in exemplum et in forma uiuendi, quod si illi defecerint iam non erit qui Deum iratum placare ualeat et ecce Dei ira generaliter super omnes. Hec ille. Theodorus: Ecclesiasticus status nuncupatur primogenitus Dei in populo christiano. Hinc est quod sicut mortuis primogenitis in Egipto statim necatus est rex cum principibus et magno populo regni, sic deficiente bonitate et cultu morum in ecclesiasticis cadit fere tota uniuersitas christiana, propter quod prouidit eis ecclesia Dei de norma uiuendi, que posita est in tertio libro Extra De uita et honestate clericorum, ubi monentur non ire ad spectacula, nec uidere choreas nec ludos nec audire cantilenas secularis nec carnalis amoris et quod habeant linguam modestam

30 reprehenditis ante statim add. ed. To 31 imperatis : imperatis ed. To : om. B : om. (cum spatio) Mo T
 35 sine dubio om. Mo B T 36 precipue : -pui ed. To Val 34-36 prophetabunt ... persecutores om. Mt.
 39 gradum : gratiam ed. To hec ille om. ed. dicit : dixit ed. a 1 et ante morigerati add. Mo2 B2 T2
 5 lucetis : luceatis ed. To 7 placare ualeat : placet ed. Mt To Val M : placat : VPAC et suprasc. Mo.
 8 Theodorus : Theophilus ed. a : theologus A

nec sint mendaces nec dicant secularia scurrilia nec horride iurent, et quod sint
 sobrii et populo exemplares. De his omnibus loquitur multa pulchra Hieronymus
 in Epistula ad Nepotianum. Item Lactantius, in Epistula ad episcopum
 Aliensem, sic inquit: Vide, pater, de sceleratis clericis meis quomodo prouocant
 Deum, nam tenent publice concubinas et infelix pastor eorum dissimulat,
 ludunt ad aleas et taxillos, qui pro Deo non darent denarium, non differunt a
 secularibus, sed sicut populus, sic sacerdos: Sunt curiosi, superbi, indeuoti,
 incompositi, adulatores, semper appetentes et requirentes laudem et pompam et
 qui laicos amplius scandalizant. O quantum ostenditur hic patientia Dei! qui
 tales sustinet recipere beneficia ecclesiastica et sibi assistere in spiritualibus,
 cum bonorum morum sint potentissimi corruptores et populi scandalum ac
 uiuant in contemptum crucis Christi et in deiectione clericalis status et in
 ruinam catholice dignitatis et sublimitatis. Non ei uerentur isti ferre arma, ire
 ad bella et ad uenandum, immo et ad exercendum mercantias per se uel per
 interpositam personam. Nimirum si Deus tales horret et eos dat in contemptum
 brachii laicalis et in odium secularium. De istis dicit Dominus demonibus illud
 Ezechielis IX: Percutite et non parcat oculus uester et a sanctuario meo
 incipite. Et hoc totum prouenit quia clericos uidet populus incompositos,
 inmorigeratos, carnales et mundanos et sine omni bonitate et compositione et
 uirtute et summe indispositos ad contractandam et suscipiendam sacram
 Eucaristiam et ad celebrandam sacratissimam missam.

Qui non sunt digni celebrare missam. c. XXIII.

Figurans Dominus quales in Testamento Nouo essent maxime indispositi ad
 susceptionem sacre Eucaristie, mandauit Moysi, ut legimus Leuitici XXI, quod
 non offerret panes Deo suo primo cecus, quod exponit Gregorius libro primo
 sui Pastoralis de illo qui lumen superne contemplationis ignorat, nec de seculo
 uenturo aliquid in corde percipit, perplessus negotiis seculi eum obcecantibus
 ad intra. Secundo claudus, qui remissus et tepidus in uia Dei ambulat sine omni
 ardore diuini amoris. Tertio qui habet paruum nasum, ubi Gregorius: Talis est
 homo qui indiscrete uiuit nec discernit inter sanctum et prophanum, sed omnia
 que sibi placent approbat et que non placent impugnat. Quarto qui habet pedem

16 secularia *om. ed. Mi To Val M* scurrilia *om. C* 19 meis : nostris *ed. a* 22 sacerdos : -dotes *ed. To*
 23 incompositi : et com- *ed.* : comp- *To* 24 laicos : -cis *ed. Mt Val C* : clericis *To M* scandalizant :
 secularizant *ed. a* 27 deiectione : -nem *ed. Mt To Val C* 1 missam : -sas *Mo2 B2 T2* 6 perplessus :
 pressus *ed. Mi To Val* : perpressus *M C* obcecantibus : obscurantis *ed.* : obsecrantis *To Val* -canti *Mt.* 7
 qui ante claudus *add. ed. To* 10 placent ... non *om. ed. To Val.* non *om. Mt.*

fractum uel manum, et est secundum Gregorium ille qui per uiam Dei non ambulat perficiens eius mandata nec de hoc curat. Quinto gibbus, qui solis terrenis intendit, oneratus negotiis secularibus et amore mundi totus aggrauatus. Sexto lippus est homo dispositus ad uiam Dei, sed carnis delectationes et cogitatus eum obscurant. Septimo albuginem habens in oculo est, qui sui extimatione et reputatione cecatur, sicut illi de quibus dicit Apostolus: Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Octauo qui patitur iugem scabiem. Exponit Theophilus dicens: Pati talem scabiem est ferre in corde intus grauem ad proximum rancorem, que ad extra prosilit, dum linguam et manus extra exosum excitat et ducit. Nono qui impetiginem habet in corpore, qui auaritia fedatur, que impetigo totum corpus decoriat, sic et auaritia omnes uirtutes ab homine excludit et omnia mala inserit, dicente Apostolo quod radix omnium malorum est cupiditas. Decimo ponderosus. Theophilus: Recte tepidus ad bene operandum dicitur ponderosus, quia grauatus sui oneris pondere non ualet ad bene agendum se eleuare. Ex predictis ostendit Dominus nobis qui sunt illi, qui indigni sunt sibi Eucaristiam offerre, licet sint multa alia peccata que indignum offerentem constituunt et ineptum.

Qualiter sacerdos debet se preparare ad missam. c. XXIII.

Bonauentura in quodam suo tractatu ubi agitur de preparatione ad missam ponit sequentia pro sacerdotibus documenta. Primum est quod ante missam sacerdotes se probet et examinet iuxta consilium Apostoli, et profunde cogitet an sit in peccato mortali, uel si dubitet, consulat peritiorem. Secundum quod de peccatis factis doleat et peniteat iuxta uires, et propositum sincerum habeat non reuertendi et omnes occasionses reuertendi a se abiciat ne ratione occasionum iterum relabatur. Tertium est quod oret ad Dominum efficaciter sic dicens: Fac me Domine Deus meus per hoc sacrum sacrificium te digna latria colere Christi Ihesu filii tui mortem pretiosissimam et caritatem recolere et etiam digne conficere et totam sanctam ecclesiam uiuorum et mortuorum etiam adiuuare. Nota quod beatus Ambrosius fecit orationem quandam dicendam a sacerdote ante missam, que incipit: Summe sacerdos et uere pontifex Ihesu Christe, licet extunc sint facte multe alie breuiores. Quartum quod prouideat,

14 ad uiam Dei : et uie Dei V A uidendum ueritatem uite et post ad add.ed a 15 carnis : - naliuom ed. a
20 extra : contra ed. a excitat et : -tatas ed. To Val 21 decoriat : dedecorat ed. To Val 26 sibi om. ed. To
Val 1 sac. Mo2 B2 T2 : -tes To2 debet : -nt To2Val2 omnia om. A 9 me om. Mo B T

15 an teneatur alicui reconciliari uel satisfacere de rebus uel de fama et ante missam satisfaciat. Quintum quod post predicta confiteatur pure et clare confusibiliter et dolorose et cum circumstantiis peccatorum. Sextum est quod attendat si sit mundus in corpore, uidelicet, quod habeat bracam mundam, quia dicunt doctores quod peccat mortaliter qui cum braca polluta celebrat. Ideo olim patres nostri speciales bracas tenebant pro missis celebrandis et illas nunquam ferebant nisi dicendo missam. Si autem sacerdos sit talis status quod non portaret femoralia et percipiat se esse pollutum, ante celebrationem spoliat sibi tunicam, in qua fuerit pollutus seu sic turpiter resolutus. Septimum quod preparat se pro uiribus ad habendam deuotionem et pro hoc oret et intendat per omnia ad reuerentiam tanti misterii, ut sit ad illud sacramentum totus intentus, non distractus, et proferat quicquid habet dicere distinete, sine syncopa, spaciose et deuote et facere signa etiam studeat non repente, sed spaciose et, quantum poterit, teneat oculos demissos in terram. Et curet quod, quantum fieri poterit, non sint mulieres iuxta eum, immo nec alia persona, si fieri potest, et si secularis aliquis nimis accedat ad altare¹⁶, faciat eum retrahi, nec permittat quod secularis ascendat ad altare, nec tangat ipsum, nec calicem nec uestem, immo iuxta ordinationem ecclesie secularis stet extra cancellos, nec eos permittat osculari corporalia nec altare. Hoc tamen de osculo altaris permititur in Francia et in Italia ex mala consuetudine introducta et ex remissione et defectu prelatorum et presbyterorum, qui eis a principio resistere noluerunt.

Qualiter sacerdos potest sibi procurare deuotionem ante missam et post. c. XXV.

Docet autem dictus doctor qualiter potest sacerdos procurare deuotionem cogitando sequentia: Primum ut considerent quod ibi est Christus uerus Deus et homo et ille idem, qui in cruce pro nobis pependit et modo regnat in celo et dicat ei loquens sic: Redemptor humani generis tu es hic. O quam bene uenerit maiestas tanti Dei, tanti Patris, tanti Regis! O quam felix essem si te uiderem? O quando uidebo te? Sed quia modo non possum, saltem tange, moue uere cor meum ad te amandum, honorandum, timendum ac reuerenter contractandum, ut merear a te exaudiri pro me et pro

16 quintum : -to Mo B T V P 22 esse : fuisse ed. To Val 23 sibi : se ed. 25 sacramentum: sacram Mo B T V P : sacrarium A 35 in hoc post principio add. ed. Mi To Val M 1 qualiter : quomodo Mo2 B2 T2 C2 sacerdos om. M2 1-2 et post om. To2 M2 7-8 o...uiderem om. b 10 pro his post et add. ed. a

quibus orare debedo et intendo. Secundum ponit Augustinus in quodam suo opusculo et est istud, uidelicet, quod inmediate post eleuationem corporis Christi faciat quoddam particulare et breue memento infra se et sub silentio, sine uerbis uel sine multa expresione uerborum, in quo petatur peccatorum remissio, continua utriusque hominis directio et finalis saluatio. Tertium ponit idem dicens quod tempore communionis dicat sacerdos in corde suo sic Christo: Serenissima Lux, ad hoc altissimum sacramentum recipiendum sum indignus propter peccata preterita et presentia et dispositionem ad futura et quia ad hoc modica precessit preparatio, que omnia animam meam fimirium fetentissimum faciunt pensata summa excellentia tua, quia tamen scio quod est infinita misericordia et uis nos hoc recipere sacramentum et indigeo multum una cum populo pro quo oro, accedam et summam ipsum confidens quod amplius non te offendam et quod hoc mihi procurabit communio ista sacra. Tunc accedat et sumat cum omni humilitate et reuerentia. Quartum post missam sacerdos oret, si habeat tempus et locum et nullo modo effundat se ad uerba maxime dissoluta, sed ostendat se alteratum ex tali communione beata. Vnde sunt multi infelices qui post communionem et missam statim redeunt ad loquendum, ridendum, burlandum et trufandum, ac si non dixissent missam. O miserabiles, et quantus Dei contemptus est iste! Quantum malum exemplum est hoc uidentibus!, quibus ostendunt quod cum modica deuotione celebrauerunt et modicum sentimentum habuerunt a Deo et modicum extimant et ponderant illud reuerendissimum sacramentum. O Deus, et ad quantas penas et despctus et miserias preparauit Deus tales!, certe satis patet, si ad premissa superius uolueris aduertere. Quintum est quod Beda aduertens dignitatem et seruitium seu utilitatem huius beatissimi sacramenti sic dicit: O sacerdotes!, cauete ne indigne celebretis, quia parati sunt demones et pene maxime pro indigne celebrantibus. Preparate igitur corda uestra et seruite Regi uestro soli et illi hoc pretiosissimum sacrificium offerte in quo offerimus Patri eius dilectissimum filium, quo nihil sibi acceptius, nihil preciosius esse potest.

40 Sequitur: Quia sacerdos qui est sine peccato mortali et in proposito bono et non celebrat cum oportunitatem habeat, quantum in eo est, Sancte Trinitati aufert honorem, letitiam quamdam aufert angelis, homines uiatores priuat beneficio et auxilio, animas in purgatorio priuat auxilio et succursu. O, igitur,

17 altissimum : salut- Mo B T P A : sacrat- V recipiendum in marg. Mo. 18 indignus : -issimus ed. Mt To Val M 20 fetentissimum : feti- ed. Mt Val : fetidi- To M 29 et ante quantum add. ed. a quantum : quam ed. To Val 31 a : de ed.a 34-35 et seruitium : fructum ed. To Val 38 pretiosissimum : -tiosum ed. Mt. To 39 nihil post acceptius : nec ed. V P A a 43 et ante animas add. ed. To Val MC

uidete quantum malum est missas sacras negligere et quantos habet contra se
 45 clamantes presbyter apud Omnipotentem Deum.

Que oratio debet dici post missam et quomodo sacerdos se debet regere in dupli memento. c. XXVI.

Petrus de Reuenna in suo Deuotatorio suadet sacerdotibus post missam semper dicere sequentem orationem: Gratias ago tibi Domine, Sancte Pater Omnipotens, qui me peccatorem indignissimum per tuam gratiam satiare dignatus es precioso corpore et sanguine Domini nostri Ihesu Christi, Filii tui, et precor ut hec communio salutaris non sit mihi reatus ad penam, sed intercessio specialis ad ueniam, sit mihi armatura fidei et scutum bone uoluntatis, sit mihi uitiorum meorum euacuatio, concupiscentie et libidinis refrenatio, omnium uirtutum totius sanctitatis adeptio, contra insidias omnium inimicorum meorum munitio et omnium motuum meorum spiritualium et carnalium tuitio ac totius sanctitatis assecutio, et precor te ut ad celestem patriam me miserum perducere digneris, ubi tu es lux et beatitudo consumata per eundem Dominum nostrum Ihesum Christum. Docet etiam ibidem sacerdotem facere memento duplex, scilicet, pro uiuis et pro mortuis, et ut inuenitur memoria eius docet facere duos triangulos, quorum primus sic ordinetur ut in primo puncto sit Deus, sicut ostenditur inferius in figura sequenti, sic sacerdos ordinet missam primo ad gloriam summi Dei, ut uirtute tanti misterii Deus ab omni uiatore cognoscatur, timeatur, ametur, laudetur et obediatur semper. Et statim post Deum in braccio dextro ponatur Papa, pro quo specialiter oretur, et statim post Papam ponantur cardinales et omnes prelati ecclesie, et consequenter religiosi et tota pars ecclesiastica. In parte sinistra ponatur imperator, et post reges et consequenter omnes magnates et maxime tales uel tales, sicut obligatio uel affectio recta te ducet et consequenter pater et mater et propinquii et benefactores et post populus totius ecclesie Dei maxime talis uel talis ut supra. Eadem series seruetur in triangulo designante memoriale pro mortuis:

1 que : hic ponitur ed² To² Val² sacerdosTo² : a sacerdote transp. ante et ed² : om. M² dici : esse A² 4-5 Sancte...Omnipotens: Deus meus ed. : Domine Deus To : Domine Ihesu Christi Val : om. Mt. 6 nostri om. ed. Mt. To 11 munitio : m. alias tuitio V P : tuitio ed. Mt. To Val et...spiritualium om. C 12 tuitio : refrenatio ed. To : perfecta quietatio Val : om. Mt. omnium uirtutum et ante totius add. ed. P A a. te om. ed. Mt. To Val 14 eundem om. ed a Ihesum Christum : et cetera ed. Mt. To filium tuum qui uiuit et regnat per omnia secula seculorum amen ante docet add. Val 17 ordinetur : natur ed. Mt. Val M 18 quod post sic add. ed. Mt. To M C 24 et ante maxime om. ed. To 25 pater et mater : patri et matri Mo B T 26 uel talis om. ed. M

		Deus	
		Imperator Papa	
		Reges	
30		Magnates	Cardinales
		Parentes	
		Propinqui	Omnis prelati ecclesie
		Benefactores	
35	Populus christianus		Omnis religiones
	Omnes heretici		
	Omnes infideles		Tota pars ecclesiastica

Nota hoc quod olim patres sancti cum dicerent missas coram populo, ne ipsum detinerent usque ad tedium, faciebant ambo memento in cella uel camera ante missam uel post missam, et hoc faciebant etiam ad exemplum nostrum.

Que pro honestate sunt seruanda a clero. c. XXVII.

Hieronymus Epistula XXXIII ad Nepotianum instruit alte clericos qualiter debeant uiuere et se cum aliis habere. Et in summa ponit sequentia: Primo quod clericus debet esse multum sobrius in cibo et potu, et hoc idem consultit 5 Apostolus Ad Titum primo, et Lex Vetus ad hoc tendit ut patet Leuitici X. Secundo, quod infert ex primo, est quod ecclesiastici uiri multum debent uitare conuiuia quia, ut etiam dicit Gregorius in primo Moralium: Conuiuia uix celebrantur sine culpa. Ibi enim destruitur sobrietas tam ex abundantia ciborum quam ex societate ad hoc prouocante, quam etiam ex multiplicatione 10 carnalium gaudiorum undique concurrentium, que notabiliter laxant hominem et prouocant ad dissolutionem et ad multa peccata. Quid est plus prouocans ad peccatum quam uinorum pretiosorum multiplicatio et presentia comptarum mulierum et hominum dissolutorum?. Et hec fuit causa quare ecclesia prohibuit quod clero constituti in sacris non intersint conuiuiis, distinctione 15 XXXIII in decretis: Presbyter. Etiam que a quibuscumque sint cauenda in conuiuiis inuenies distinctione XLIII: Conuiuia cum sequentibus, et de

28-36 *destra et sinistra transp. ed.* figura de memento *add. in medio ed.* 33 propinqui *om. ed.* 38 nota: notandum *ed. To Val* hoc: hic *ed. VP Val MC*: *om. A*: quod *Mt. To* 39 *in post uel add. ed. Mt. V To Val M* 1 a clero *om. To 2* 3 debeant: -bent *ed. To Val M* sequentia *om. ed. a* 15 XXXIII : XXIII *ed. Mt.* etiam: et *ed. Mt. To Val* 16 XLIII : XX *ed. To Val*

consequentibus, distinctione ultima: Nullus presbyterorum. Et de excessu uitando etiam in conuiuiis prelatorum uide III, questio III, capitulo ultimo. Propter inhonestatem et excessum expensarum que fiunt in conuiuiis dixit
 20 Cato: Conuiua raro. Maxime autem debet cauere a consumando ille qui bona pauperum exponit conuiuiis et gulositati carnalium in damnatione anime sue. Ideo Apostolus Ad Romanos XIII: Honeste ambulemus et non in comessationibus et ebrietatibus, quia conuiua inducunt sepius ebrietates et multas inhonestates in uerbis et in factis. Ideo statuit sanctus Ambrosius, ut
 25 refertur, in suo archiepiscopatu quod nullus presbyter sub pena priuationis beneficii alicui conuiuio interesset nisi de speciali licentia sua, quam raro uolebat concedere, et tunc uiris approbatis et ex causa pia, et non aliis ullo modo. Tertio consulti ibi et etiam Epistula III ad Oceanum quod nullo modo clerici, maxime iuuenes, uisitent mulieres religiosas nec quascumque alias,
 30 maxime iuuenes. Hoc quia, ut dicit, non es fortior Sansone, nec sapientior Salomone, nec Dauid uirtuosior. Ita, inquit, temptamenta clericorum sunt frequentes feminarum accessus, nec titulo deuotionis debent fieri, ut dicit, tales uisitationes, et hoc quia quilibet sane mentis maxime iuuenis debet timere quin
 35 ex tali accessu temptetur, uel insurgat temptatio ex utraque parte uel ex altera, et nihilominus tenetur quilibet uitare malum exemplum, quod transit ad alios ex tali frequenti uisitatione. Facit enim frequens uisitator mulierum contra illud preceptum Dei positum Deuteronomio VI: Non temptabis Dominum Deum tuum. Et ego assero, dicit Hieronymus, quod in talibus uisitationibus frequentibus non deerit uiscarium diaboli. Non enim potest ignis ponи in sinu
 40 et quod uestimentum non ardeat, nec potest puro nec toto corde cum Domino habitare, qui feminarum accessibus copulatur. Ideo sancti patres omnino fugiebant consortia quarumcumque mulierum, sicut refert etiam Gregorius in nono Registri, etiam sorores et matres. Et refert de Augusto et Seuero ibidem et de multis aliis et etiam de beato Benedicto et sorore eius sancta Scolastica.
 45 Ideo beatus Arsenius dicebat: Solum in deserto me tutum extimo, quia ibi non est nec uidetur nec sentitur mulier. Et refertur quia dicebat quod grandis temeritas et presumptio et ars diaboli euidens erat de quibusdam ecclesiasticis presbyteris, religiosis et iuuenibus, qui titulo sanctitatis et religiose predictionis seu informationis libenter uisitant mulieres et frequenter sunt
 50 cum eis et gratanter suscipiunt eorum seruitia et amicitias speciales faciliter de

18 III post uide: IV ed. a 25 priuationis om. ed. To Val 27 uiris: uiris Mo B T: uerbis V P A: uiris M 30 et ante hoc add. ed. Mt. Sansone: Adam ed.a 31 ita: prima ed. Mt. To Val 32 frequentes: -ens. V P Mt To M C 46 mulier in marg. Mo. 50 gratanter, faciliter: libenter ed. a eorum: ea- ed. M

eis conferunt. Qui etiam gulam diligunt, nam cibaria delicata uolunt et uina pretiosa requirunt et bene uestiri et satis dormire et letari. Et quia se a publicis preseruant scandalis, sancti uocari conantur, non obstante quod humilitatem et patientiam non habeant, nec ament etiam paupertatem, sed opulentias et pecunias requirunt et diligunt, si habere possunt, et sub tali hypocriticali uita sepius missas celebrant in grandem Dei contemptum, qui homines rectos et ueraces diligit et non hypocritas nec hominum deceptores. Hi sunt aliorum grandes detractores, omnium iudicatores, amatores uoluptatum plusquam Dei, qui modicum Deum diligunt, neque proximum neque animas suas, licet uelint 55 aliis predicare et loqui de magnis, quia non remansit eis de Deo nisi lingua et etiam illam exaltant, et dilatant per eam sua philateria, et sub eius umbra carnaliter et deceptorie uiuunt. Sequitur: O infelices et quantum sunt Deo detestabiles et odibiles!, quibus Christus ore suo sanctissimo maledixit dicens: Ve uobis hypocrite et pharisei, qui estis sicut sepulchra dealbata exterius et interius plena putredine et feditate. Dico uobis quod publicani et meretrices precedent uos in regno Dei. Hec Arsenius abbas benedictus. Gregorius etiam ad idem propositum dicit sic: Viri perfecti ut Deo semper placeant, nedum uitant illicita, sed etiam licita, que proxima illicitis apparent uel que alias male edificare possunt. Vnde Apostolus: Licet carnes licite comedere possim, tamen 60 nolo, ubi per esum earum proximum scandalizarem. Vnde sanctus Zozinus: Si sancti patres extenuati ieuniis semper intenti orationibus sic fugiebant consortia mulierum, quanto magis clericus seu ecclesiasticus iuuenis, qui totus bullit ardore libidinis et iuuenilis etate et temptationibus multis, debet fugere omne colloquium muliebre. Ideo distinctione XXXII prohibetur ne cum 65 clericis cohabitent mulieres, capitulo: Interdixit. Et distinctione LXI: Clericus solus, prohibetur ne clerici frequentent nec uisitent uirgines nec alias mulieres tam propter sui periculum quam propter aliorum malum exemplum.

A quibus debet clericus multum cauere. c. XXVIII.

Monet etiam clericos beatus Hieronymus ut omnino caueant ab omni auaritia et consequenter a ludis taxillorum et a iuramentis communibus secularium unde ex predictis ostendit sequi magna peccata et maxima scandala populorum. 5 Et Epistula XXXIII multa ponit de ista materia addens quod clericus non

54 habeant: -ent *ed. To M* et p. non: p. nec *ed.* 61 et *ante sub:* ut *ed. To Val MC* 62 uiuunt *corr.*
Mo.: -ant *ed. VP A a* 66 *benedictus:* -*dicens ed. Mt.* 70 *earum in marg. Mo.* 74 *omne om. ed. To Val*
 1 *se ante debet add A2*

debet esse secularista, sed totus religiosus operibus atque uerbis. Horrendum,
 inquit, est et detestabile apud Deum et homines quod ecclesiasticus uir sit
 ribaldus et sicut leno uiuat et scurrilem se prebeat et contemptibilem moribus
 cum hoc transeat ad grandem Dei contemptum. Ludere autem ea que debent
 10 dari pauperibus et sunt patrimonium eorum est grande sacrilegium et
 apertissimum sceleris, superans omnium predonum crudelitatem. Et ideo
 dicitur distinctione XLVI quod clericus omnino sit mundus ab omni cupiditate
 maxime ab illa, que rapit bona pauperum. Quesiuit abbas Symeon a quodam
 15 perito uiro in quibus debent expendi bona ecclesie, respondit quod in
 necessitatibus ministrorum ecclesie moderate et honeste, residuum autem in
 suportandis pauperibus ac maritandis puellis pauperculis et captiuis
 redimendis ac ecclesiis reparandis, quorum necessitates improuise per clerum
 omnes simul clamant contra illud ad Deum tanquam contra homicidam
 20 illorum, quia scriptum est, ut superius fuit iam dictum, quod qui illa eis rapit,
 uir sanguinum est, id est, homicida. Ibidem monet Hieronymus clericos, ne se
 occupent in negociis secularibus, quia tunc oportet eos esse seculares et
 mundanos et nihil sentire de Deo. Et oportet quod non sint dispositi ad
 celebrandum missam, quia talis est quilibet, qualia negotia exercet. Et de hoc
 25 ecclesia multa instituit, ut patet in decretis, distinctione LXXXVIII et in III
 libro Decretalium: De uita et honestate clericorum. Item Plato in primo libro
 Timei dicit quod etiam apud Atenienses tunc paganos sacerdotes idolorum
 stabant separati a populo, ne aliqua contagione populari polluerentur. Et
 Seneca primo libro Declamationum dicit quod apud gentiles repellebantur a
 30 sacerdotibus homicide, lenones et magnis uitiis maculati, et qui lupanaria
 uisitabant, et recipiebantur(?) qui uiuentes sobrie non uidebantur a parentibus,
 nec oua nec carnes nec lac nec uinum sumebant, lectum de uitibus et capitale de
 ligno habebant, passim ieunabant et aspere et honestissime induebantur. Ecce
 quales seruitores et sacerdotes inuenit sibi Satanas, et Christus uix unum talem
 inuenit, qui tamen Deus est liberalissimus remunerator seruitorum suorum.
 35 Clerici autem nostri temporis ad hec non attendunt, quia nec Deum diligunt
 nec populum eius neque etiam animas suas. Ideo dicit Bernardus Ad
 Eugenium Papam: Clerici nostri uolunt uideri milites sed non pugnant, etiam
 sancti cupiunt putari, sed non sancte uiuunt, cuius ordinis sint, ego nescio. Hoc

11 sceleris : scelus *ed.* 15 moderate et honeste : -tis et -tis *ed.* V P A a 17 ac ...reparandis *om.* *ed.a* 25
 Decretalium *om.* *ed.* Mt To Val 28-39 repellebantur ... nulla *om.* To 30 et recipiebantur *ante* qui *om.b*
Mt Val M C 36 neque etiam : nec *ed.* Val M : etiam *om.* C 37 nostri : uestri *ed.a* quia *ante* uolunt
add. b C 38 putari : reputari *ed.* Mt. Val M

summe appetunt, uidelicet, laudari et reputari et hoc trufaticum est, dum nulla
 40 uirtus in eis appareat, cum tamen secundum etiam philosophos laus et honor
 premia sunt uirtutum. Sed quis sana conscientia laudabit insanum et publicum
 peccatorem, qui sine ordine uiuit et sine bonitate, secundum gradum
 presbyteratus ac predicationis fastigium occupat?. Absit a tali laus, cum talis
 uere sit abominatio desolationis sedens in loco sancto in contemptu Dei et
 45 ecclesie sue sancte. Hec ille. Anselmus etiam in suis Synodalibus ita inquit:
 Sacerdos, cum presumatur sciens et sapiens, ad sui salutem summe debet esse
 attentus, ut qui positus est ad alios medicandum, primo de sua medela sit
 sollicitus, ne sibi dicatur, cum aliis predicauerit: Medica primo te ipsum.
 Secundo debet attendere saluti suarum ouium, quibus est datus pastor et pater
 50 et ut eas etiam pascat uerbo et exemplo. Habeat aliquando coadiutores, si
 oporteat, quibus satisfacere tenetur, quia iuxta Christi doctrina dignus est
 operarius mercede sua. Et cum dictis coadiutoribus soluat Deo debitum quod
 dictis ouibus debet, uidelicet, predicationem et alia ad que tenetur. Talis enim
 55 rector diligens dignus est beneficio et honore iuxta dictum Apostoli dicentis:
 Presbyteri duplici honore digni sunt, maxime qui laborant in uerbo et
 doctrina. Hec ille. Hilarius: Etiam et si malos clericos et ecclesiasticos male
 perdet Altissimus, bonos tamen exaltari disposuit, de quibus dixit: Nolite
 tangere Christos meos et in electis meis nolite malignari. Ideo de illis Dominus
 60 dicit: Qui illos honorabit, honorabo eos et qui ipsos exaltabit, exaltabo eos in
 gloria. Et in hoc terminetur totus primus tractatus, qui est de clero in generali
 et de statu clericali. Expleta per Dei misericordia prima parte huius libri in
 qua dictum est de statu clericali, nunc ergo agendum est de secunda parte huius
 libri, uidelicet, de statu episcopali circa quem cum auxilio Saluatoris
 procedendum est per capitula sequentia.

41 sunt : sint ed. Mt Val M C 42 sine bonitate om. ed. secundum : sanctum ed. gradum : gradus b 48
 medica : medice ed. corr. Val cura ante primo add. ed. corr. Val 50 et om. ed. Mt : etiam A . 54-55
 iuxta..honore transp. Mo 56 etiam om. ed. Mt. 59 honorabit -bunt T : -nificabunt ed.: -ficabit Val
 honorabo : -rificabo ed. Mt.Val exaltabit : -bunt ed. 61 Explicit primo tractatus primi libri. Incipiunt
 capitula secundi libri ante expleta add. M 61- 64 expleta...sequentia om. ed. Val. 40-64 omnia om. To.

**INCIPIT SECUNDA PARS PRINCIPALIS HUIUS PASTORALIS,
ubi agitur de dignitate et statu episcopali.**

**Primo de nominibus episcopi et quod dignitas episcopal non est
ordo. c. XXIX.**

5 Ad secundam igitur partem huius libri accedendo, iuxta ordinem supra dictum est, primo uidendum quid nomine episcopi sit intelligendum, ad quod soluit Basilius Super Lucam dicens quod tria sunt nomina imposita ei, qui in dignitate succedente apostolis prefert populo Dei. Et sunt ista, uidelicet, episcopus, antistes et pontifex. Episcopus dicit, quod dicitur ab *epi*, quod est supra, et *scopos*, quod est intentio, quia episcopus prefertur intentionibus aliorum, dum ponitur ad regendum illa que homines cogitant et intendunt, ne errant mala intendentis et post illa uerbo et opere persequentes, et hoc facit episcopus orando, predicando et operando. Secundo dicitur antistes, id est, antestatus quia precedit status suorum subditorum, tanquam dux cuneos suorum militum et pastor gregem suum qui cum precedit oves, ille sequuntur eum, tanquam sui directorem et optimum patrem, amicum et pastorem. Tertio dicitur pontifex, id est, pons factus per quem transeat grex eius ad uictualia pascua et ad terminum finalem huius uite, scilicet, ad Deum. Ipse enim quasi pons est, quoddam medium inter populum et Deum per quem populus bene edificatus de eo transit ad uitam virtualem, que in eo relucet quasi in claro speculo et inde transit consequenter ad gloriam post terminum huius uite. Preter ista nomina attribuuntur episcopo multa alia nomina magne excellentie, que omnia indicant episcopum debere esse virum sanctissimum et hominem perfectum in se, et datum populo Dei in exemplum et in grande auxilium apud Deum. Dicitur enim pater, princeps ecclesie et pastor dominici ouilis et dux populi Dei. Nota quod hec dignitas fuit instituta per Christum post resurrectionem, quando commisit apostolis plenam potestatem dimittendi et retinendi peccata dicens eis: Quorum remiseritis peccata, remissa sunt: et quorum retinueritis, retenta sunt, Iohannes XX. Tunc fecit eos episcopos,

1 principalis huius Pastoralis *Mo2 B2 T2* p. huius *om. ed2 Mt2* 2 ubi...episcopali : in qua agitur de dignitate episcopali *ed2 M2* inconsiderata *post episcopali add. ed2 M2* continens CXIII capitula sequentia *post episcopali add. C2* 3-4 *omnia om. Val2* 5 secundam : -dum *ed. Mt Val* igitur *om. M* partem : tractatum *ed. Mt Val* accedendo: accedo *ed. supra*: primo *ed.* 6 dictum: datum *ed.* 12 mala: male *ed.* 1-12 incipit...post *om. To* 14 antestatus : -stans in marg. *Mo* : antestans *B T* quia precedit status *om. ed. To* ducens post dux *add. ed.* 16 directorem: ductorem *ed. To* 18 quasi : quia *ed. To* *Val* 19 est iter. *ed.* 23 debere *om. ed. To*

30 quod in die cene facerat sacerdotes, committens eis tunc potestatem conficiendi et consecrandi corpus suum et sanguinem sicut ecclesia Christi predicat et sacri euangeliste enarrant. Et hic aduerte quod dignitas episcopalis non est ordo, quia tunc non essent tantum septem ordines, sed octo. Nec episcopatus imprimis characterem, quia tunc non posset episcopus renuntiare episcopatui sicut nec sacerdos potest renuntiare sacerdotio. Et hec omnia tangit Decretalis Extra De translatione episcopi: Inter corporalia, que dicit quod super electum et confirmatum episcopalis dignitas nihil addit. Electio autem et confirmatio nihil spirituale addunt dignitati episcopali, unde si aliquid spirituale habet sibi addi, adderetur sibi in consecratione sicut fit in sacerdotio, cum ergo in consecratione nihil sibi addatur, ut ostensum est, sequitur quod dicta dignitas non est ordo nec aliquid imprimens spirituale, ut est dictum.

Quid dignitas episcopalis addit ad sacerdotium et in quo stat dignitas episcopalis. c. XXX.

Episcopalis igitur dignitas nihil addit reale super gradum sacerdotalem nisi autoritatem posse ordinare plures sacerdotes de iure, quia secundum doctores 5 simplex sacerdos ui caracteris sacerdotalis sibi a Deo impressi et infusi in sui consecratione posset etiam consecrare alios sacerdotes, quia quilibet potest communicari alteri quod ordinando suscepit. Tamen non posset hoc facere de iure quia ius statuit quod latitudo consecrationis seruetur sacerdotum uni et quod ille uocetur episcopus quod nomine a Christo cepit exordium, qui est 10 summus sacerdos et summus episcopus, secundum ordinem Melchisedec ut dicit in locis pluribus Scriptura Sacra, ut supra fuit dictum.

31 etiam post sicut add. ed. To Val 34 tunc in marg. Mo 36 episcopi : prelati Mo B T V A 38 addunt : superaddunt ed. Mi To Val M. 41 est : sit ed. Mi To Val M. 4 licet ante secundum add. ed. 5 ui : in b 6 posset : possit ed. : potest corr. To 8 solum ante uni add. ed.a 9 cepit : sumpsit ed. a 10 summus sacerdos et om. ed. To Val

In quo euacuatur quedam cauillatio mota contra predicta.
c. XXXI.

Ex predictis etiam appareat friuola illa distinctio que datur a quibusdam, uidelicet, quod in episcopo per gradum sui episcopatus perficitur caracter sacerdotalis, qua perfectione potest alios ad sacerdotium ordinare. Sed hoc est falsum, quia caracter iam est perfectus in sacerdote cum sibi a Deo fuerit impressus; alias si tunc non fuit perfectus, sequitur quod secerdos non potest perfecte confidere corpus Christus nec perfecte posset facere aliquid pertinens ad sacerdotium, cum nulla imperfecta uirtus sit principium alicuius operis perfecti in sua specie. Secundo sic, quia quero de tali perfectione superaddita caracteri sacerdotali, aut dicit nouam potestatem aut non; si non, ergo frustra ponitur; si sic, ergo cum omnis potestas ordinandi sacerdotem, sit potestas caracteris. Sequitur quod episcopatus ponat nouum caracterem et consequenter sequitur quod prius, scilicet, quod episcopus non potest renuntiare episcopatu, quod est falsum. Sequitur etiam, quod prima consecratio sacerdotalis fiendi episcopi fuit imperfecta et insufficiens, ex quo post perficitur per aliam sibi impertinentem. Ad hoc possunt adduci multe rationes philosophice de forma caracteris quas pretermitto breuitatis amore. Sufficiat ergo scire quod potestas episcopalis supra simplicem potestatem simplicis presbyteri nihil addit nisi specialem iurisdictionem, qua episcopus de iure potest ordinare alios presbyters, immo et multa alia facere pertinentia ad corpus Christi mysticum et ad regimem animarum que simplex sacerdos non potest, sicut confessor, qui potest absoluere de omni casu, habet iurisdictionem spiritualem super plures, super quibus non potest simplex sacerdos, quia ui talis iurisdictionis datur sibi materia in qua potest de iure extendere posse suum super multos, in qua simplex sacerdos non potest. Ex quibus sequitur quod alia est iurisdictionis spiritualis et alia temporalis que datur super bona temporalia ecclesie iudicando uel condemnando uel excommunicando alios, que omnino sunt in foro exteriori et temporali directe, licet indirecte redundant in ipsum.

1 in quo euacuatur : impugnatur M2 5 ordinare *in marg.* Mo 6 est : fuit ed. Mt To Val : om. C 10 perfecti om. ed. To Val 15 sacerdotalis : sacerdotis ed. Mt. To Val M 17 impertinentem : superuenientem ed. 18 ergo : hoc V P A C : hic ed. Mt To Val M scire : satis ed To Val 23 spiritualem : specialem ed. Mt. To 26 qua : quo ed. Mt. 28 omnino : omnia ed. To Val M C : bona Mt

**Quomodo plenitudo potestatis super totum corpus Christi mysticum
est in Papa. c. XXXII**

Pro evidentia dignitatis episcopalis nota aliqua que sequuntur. Primum est quod in ecclesia christiana est unus, primus et solus Summus Pontifex, qui de iure habet plenitudinem potestatis et generalem principatum et administrationem super totum orbem terrarum. Et iste dicitur Vicarius Dei generalis et Christi filii eius et aliquando Petri. Hoc patet Matthei XVI, ubi Christus promisit hoc Petro cum dixit illi: Tu es Petrus et super hanc petram edificabo ecclesiam meam et porte inferi non preualebunt aduersus eam. Et tibi dabo claves regni celorum. Et quodcumque ligaueris super terram erit ligatum et in celis: et quodcumque solueris super terram, erit solutum et in celis. Secundo notandum est quod hec potestas est intelligenda generaliter, ostenditur distinctione XXI: In nouo et distinctione XXII: Sacrosancta. Ad idem est Crisostomus Super Iohannem, et Decreta Sanctorum innumerabilia idem dicunt. Item Bernardus Ad Eugenium Papam libro III, capitulo XIII istam materiam dilatat altissime et potestatem Summi Pontificis pretactam, uidelicet, quod omnis christianus tenetur obedire Summo Pontifici, ut clerici in spiritualibus et temporalibus. Hoc etiam patet De consecratione, distinctione I: Corporalia. Et laici in spiritualibus, ut patet Extra De maioritate: Si quis, et De iudiciis: Nouit. Et hic nota et tertio, quod secundum quod dicit Ricardus in suo III Sententiarum, licet omnes apostoli potestatem clavium immediate receperint a Christo, tamen potestatem iurisdictionis acceperunt mediante Petro et quia iurisdictio ministrat materiam, scilicet, subditos, que materia requiritur ad hoc quod potestas clavium exeat in actum, ideo usus illius potestatis indirecte dependebat a Petro, et idem est dicendum de potestate episcoporum per comparationem ad Papam. Ex predictis etiam patet, quod supra presbyteratum est in ecclesia aliqua potestas eminens viatoribus et supra, scilicet, Summi Pontificis Vicarii Ihesu Christi.

4 primus *om. ed. To et om. To* 5 generalem: quemlibet *ed. To Val* : generale *Mt.* 7 XVI : XII b *M C* : XXII *Mt.* 8 Petro : primo *To* illi : ei *Mo B T* 9 et ...aduersus *in marg. Mo* eam *om. Mo* 12 ut *ante* ostenditur *add. ed.* 13 XXI : III *Mo B T A* : XXII V : *om. P* in *om. Mo B T A* 15 XIII : XIV *ed.* 16-7 pretactam ... pontifici *om. To* 17 ut : *et ed.* 28 summi...Christi : Domini Pape *ed. a*

Qualis debeat esse episcopus. c. XXXIII.

Qualem autem virum requirat ipsa episcopalis dignitas ostenditur VII, questio I: Nouatianus, ubi dicitur quod episcopus debet esse etate antiquus, fide integer, probatus in pressura et qui magis uelit rerum suarum proscriptionem quam ecclesiam deserere. Et ibidem: Quia super aliud dicit quod ecclesia debet suscipere episcopum sicut Dei legatum et preconem ueritatis. Item Maximus Sermone super illud: Bonus pastor ponit animam suam pro omnibus suis, dicit sic: Episcopus, qui factus est pater animarum et custos contra lupos in culis Christi, exemplum debet esse ceteris omnis virtutis a cunctis culpis immunis, quem sapientia et scientia Dei uenustant et qui conscientia magna pollet et speciali gratia Dei. Hi in zelo custodie animarum summe sunt Deo accepti, quia ut dicit Gregorius in Pastorali: Nullum in conspectu Omnipotentis Dei maius sacrificium quam zelus animarum. Oportet enim eos iugiter laborare circa salutem animarum. Ideo dicit Augustinus De ciuitate Dei II quod episcopus nomen est onoris, non honoris. Oneris quidem conscientie magne, quia scire debent episcopi quod in obitu suo eos oportet reddere rationem de animabus sibi commissis. Vnde in consecratione episcopi secundum ritum antiquum consuevit consecrator querere ab eo qui consecratur sic: Es tu paratus in die iudicii rationem Deo reddere de animabus tibi commissis?. Respondet ille qui consecratur: Sic, ita sum. Hinc est quod Sancti Patres timentes hoc periculum, summe fugiebant quoscumque honores maxime episcopatus, ne de animabus sibi commissis eos oporteret Deo reddere rationem. Ideo legimus quod beatus Marcus, primus episcopus Alexandrinus, pollicem manus sibi fecit abscindi, ut impediretur a dignitate episcopali. Magnus Gregorius se in dolio fecit excludi de Roma, ne Summus Pontifex fieret. Quibus exemplum praebuerat Christus, ut habetur Iohannes VI, quem cum uoluissent facere regem, fugit ab eis. Propter hoc dicit Apostolus Ad Hebreos V quod nemo assumat sibi honorem, sed qui vocatur a Deo sicut Aaron. Ideo dicit Hugo, De Sacramentis quod nullus est ad episcopatum assumendus nisi qui prius in gradibus et ecclesie ordinibus sacris fuerit religiose conuersatus.

1 debeat Mo2 B2 T2 epis- : clericus V2 5 super aliud : frater ed. super : frater Mi To 6 suscipere : sustinere ed. seu suscipere ante episcopum ed. item : idem b 8 caulis : causis b 10 uenustant : -tat ed. Mi To Val 14 II : XI ed. Mi Val C : VI To : om. B T quod om. ed. 19 ille : ipse ed. Mi To Val M : om. C 24 impediretur : repu- ed. Mi To Val 26 praebuerat : contri- ed. To habetur : legimus ed. VP A a quem : quoniam ed. : om. To : qui Val eum post cum add. ed. To Val M : ipsum add. Mt. 28 assumat : sumat ed. Mt To Val M

Quod prelato episcopalis non est appetenda. c. XXXIII.

Docent igitur Sancti Patres quod prelato ecclesiastica non est appetenda nec desideranda, cum sit multum periculosa et talis appetitus ex radice occulte superbie procedit et ex ignorantia proprie miserie et defectus. Vnde 5 Bernardus: Eo ipso quo quis episcopatum sibi procurat, statim indignus illo iudicandus est et presumptuosus quia, qui sibi non sufficit, optat in custodem aliis exhiberi, nec talis debet censeri uerus prelatus, nec pater, sed hostis populi atque sui ac temerarius et superbus sicut ostendit Augustinus IX De Ciuitate Dei, capitulo XIX. Et Ecclesiastici VII dicitur: Noli effici iudex, nisi uirtute 10 ualeas disrumpere iniquitates. Reuelauit quidam cisterciensis cuidam alteri fratri quod sibi post mortem fuit reuelatum in diuina essentia quod, si fuisset factus episcopus, fuisset damnatus et quod nihil sic ostendit bonitatem aut malitiam aut fictionem aut Dei zelum esse in homine sicut prelato aut regimen hominum. Vnde dicit Aristoteles in primo Politicorum: Principatus probat 15 uirum, ubi commentator: Quia ibi cognoscitur hominis prudentia, honestas, fortitudo et iustitia, ueritas et clementia. Cur, inquit, homines dominia semper ambiunt imprudenter, cum talia querere ostendat hominem fatuum, presumptuosum, temerarium et anime sue siue sibi ipsi hostem crudelem?. Eo quod honores huiusmodi inquietant hominem, ostendunt patenter eius defectus 20 et tenent ipsum in periculo damnationis et propter mentis inquietudinem et uexationem frequenter abbreviant hominis uitam. Scriptum est enim: Omnis potentatus breuis uita. Hilarius: Cum honor secundum philosophos sit premium uirtutis et uirtus in ambitioso nulla appareat, inde est quod communiter homines sic imprudenter requirunt et cum laboribus et expensis honores, 25 dominia, prelaturas et promotiones immo et maxime illi, qui ad honores sunt magis inepti, indigni et insufficientes. Tales enim sunt ualde obsecinati amore proprio, quod non percipiunt suos defectus et ardor ambitionis sic eos infatuat potenter quod perdunt intellectum, uerecundiam et conscientiam, in tantum quod omne scelus committerent ad hoc, ut possent honorem obtinere quem 30 exoptant. Sequitur: O infelices et perdit homines carentes conscientia, sapientia, uerecundia et omni Dei timore, qui nec se regere sciunt innumeris peccatis polluti! Ideo nec allis uix prodesse possunt et tamen semper appetunt

1 episcopalis : ecclesiastica ed2. Val2 M2 C2 4 procedit : procedat ed. To 5 illo : ille ed. To Val 10 disrumpere: irr-ed. a 11-2 si ..episcopus om. Val 12 quod ante fuisset add. ed. Mt M C 19 huiusmodi : huius mundi ed.: huius M eius : suos ed. To Val 30 imperiti ante et add. ed.

35

preesse qui nunquam nouerunt subesse, et uerbis, donis, pecunia, amicis et muneribus non cessant promotiones ambire et querere sine modo, et quasi amentes et insensati se laudant ore proprio et laudari procurant, ut reputentur, qui indigni sunt omni honore et beneficio in ecclesia sancta Dei. Hec ille. Item Cirillus: Qui toto posse exaltari et promoueri procurat, indignissimus est omni honore et gradu, nec contra se habet peius testimonium quam suum ambitiosum desiderium, quo dignus sit omni uituperio et contemptu, nam omnis talis in ista parte insensatus esse conuincitur et etiam inuercundus, superbus, cecus et contemptibilis nimis. Hec ille. Item Ricardus de Sancto Victore: Nihil Deo abominabilius quam quod abominatio desolationis stet in loco sancto. Talis est qui suis arte et studio in sublimi sedet, qui potius cum bestiis conuersari deberet sua cogitatione et uerbo et uita pensatis; quibus parata est societas superborum demonum et teter locus inferni. Hec ille. Item Victor: Miseri quidam contra propriam uirtutem uolentes indiscrete ascendere seipsos nituntur diffamare, quoniam, ut dicit Philosophus, principatus uirum ostendit. Vnde tunc cunctis monstrant suam imprudentiam, superbiam, impatientiam, inhonestatem, ignorantiam et insufficientiam magnam, et se procurant contemni et uilipendi ab omnibus, qui sine tali promotione fuissent ab omnibus uenerati. Accidit eis sicut simie, que semper nititur ad alta ascendere et sic ascendendo habet suas turpitudines intuentibus demonstrare. Sis igitur contentus cum propheta non ambulare in magnis, sed in nouissimo loco recumbere, quantum in te erit, et Deus dabit tibi in futurum honorem et gloriam coram simul discubentibus et etiam in presenti.

40

45

50

55

Contra ambitionem eorum. c. XXXV.

Contra predictam ambitionem et pestilentem appetitum honorum loquitur Gregorius in Moralibus ostendens quod talis appetitus procedit ex radicata superbia, eo quod homo non sit natus ad presidendum hominibus, sed bestiis, auibus et piscibus, ut innuit Dominus dicens Genesis II: Faciamus hominem ad imaginem nostram et presit piscibus et cetera. Vnde dominum ex peccato fuit inuentum, et Lucifer dominium concupiscens de celo cecidit et factus est diabolus. Et Ecclesiastici VII: Noli querere ab homine ducatum neque a rege

5

48 monstrant : -travit Mo B T V P C 49 impatientiam om. Mo B T V imperitiam ante imp. add. A
 55 hec ille post presenti add. ed. Mt To Val M 1 loquitur ante contra add. Val2 M2 3 procedit :
 procedat ed. Mt. 6 et similitudinem ante nostram add. ed.C et : ut ed.V P A a 8 et om. ed. V P A a

10   cathedralm honoris. Vbi quedam glosa: Quia a solo Deo habent dari talia et
 quibus parata sunt ab Eo. Ideo neque ab homine etiam a rege homine sunt
 appetenda. Secundo Bernardus: Tantum est pondus regiminis, quod etiam
 angeli, si peccare possent, timerent hominibus presidere. Ideo Gregorius in
 principio Pastoralis, capitulo II: Ab imperitis pastoralis dignitas qua temeritate
 suscipitur, cum ars artium sit regimen animarum. Ideo dicit Hieronymus: Cae
 15   honores, quos sine culpa tenere non potes. Et Gregorius exponens illud
 Moralium: Gigantes gemunt sub aquis, tanti periculi et oneris est pondus
 regiminis, quod etiam sancti uiri et magni gemunt et timent de se, si regimen
 detur eis. Item Aymo super idem uerbum: O stulte ambitiose!, et quid mouet te
 ad presidendum aliis, cum sis oneratus peccatis maximis et semper fere sine
 20   gratia Dei?. In quo confidis?. Et cur de te tantum presumis, qui nescis te ipsum
 regere nec unicam passionem domare aut uitium nec fragili etiam contentioni
 resistere et presumis alios regere, cum animarum regimem habeat omnem
 artem in difficultate excellere et superare?. O miser, et quam potenter
 25   te deiecit diabolus et tua presumptio, cum sis puer moribus et inutilis penitus,
 et extimaste posse quod sancti uiri fugiunt et recusant etiam ad tempus
 modicum acceptare! Sublimitas honorum, frater mi, scias, quod magnitudo
 scelerum est unde si infernum finaliter adeas, innumerabiles uidebis, qui
 honores ambierunt sicut et tu, et in honoribus et post eos finaliter sunt
 30   damnati. Raro uidisti amatores honorum saluari, quia dum fumus honorum
 illos obcecat et delectat, crescit culparum pondus illos deiciens usque ad
 profundum eternarum penarum. Hec Aymo ibi. Item Cirillus: Dictum est ab
 antiquis quod presidens ambitiosus et honorum amator non debet dici rex nec
 prelatus, sed asinus coronatus, et cum supra se portet pondus regiminis et
 35   animarum onus, non sentit, quia est mortuus Deo, immo et sibi etiam et
 populo suo, dum nulli placet, nec est utilis subditis, neque sibi. Sequitur: Nulla
 est maior plaga in populo et in nullo Deus illi pro hoc statu maiorem ostendit
 iram, quam illum subdere infelici pastori qui de salute non curat ouium, quia
 non est pastor nec pater, sed mercennarius, qui non querit salutem populi, sed
 mercedem et emolumentum seculi, in quo stat tota retributio eius. Item
 40   Damascenus: Quis cogitare sufficit, quantum malus presidens populo christiano
 nocet, dicente Scriptura Proverbiorum XXVIII: Regnantibus impiis ruine

21 unicam passionem : uitam passionabilem ed. Mt Val : uitam pastoralem To uitio seu ed.

21 contentioni : tenta- ed. a 28 sicut et tu post honoribus iter b. 32 quod om. ed. 33 et cum : ut-cum

ed. 34 etiam : immo ed. To Val M C : et Mt. et ante sibi om. A 40 Damascenus : Damasius ed.

sufficit : sufficiat ed. To Val M

hominum, quia non querunt in ouibus salutis pascua, nec dant illis, ut tenentur spiritualia, nec temporalia subsidia, sed in omnibus exempla pessima, ut potius uideantur predones uel raptoris quam ueri patres. Quid igitur de istis Deus habet facere? Considera, quia in laboribus hominum non sunt, ideo non cum hominibus flagellabuntur, sed cum demonibus perpetuo in inferno. Hec ibi. Proverbiorum XXVIII: Leo rugiens et ursus exuriens princeps impius super populum pauperem. Et XXIX dicitur: Dux indigens prudentia multos opprimet per calumniam. Bernardus: In nullo sentio mihi ita Deum iratum quam in hoc, quia cum indignus essem poni ad remum, positus sum ad plastrum siue ad gubernaculum in regimine status mei. Custodiat nos Deus ab ista peste, alias perditi sumus.

Quod exemplo Patrum est omnis prelatio contemnenda et quare principes sunt in magno periculo ut saluentur. c. XXXVI.

Exempla sanctorum multum debent nos mouere ad contemendum honorem et ad horrendam maledictam ambitionem hominum. Vnde Christus, caput nostrum, cum uellent eum facere regem fugit et abscondit se, Iohannes VI. Rabanus per hoc ostendit quod periculosa est prelatio hominum et hoc in tantum ut incomparabiliter esset melius quibusdam mori corporaliter quam temporaliter promoueri. Gloriosus Gregorius fugit ne Summus Pontifex haberetur, ut superius fuit dictum. Similiter magnus Augustinus fugiebat omnem ciuitatem non habentem episcopum, ut non eligeretur. De Ambrosio alia exempla multa habent ad hoc inferius ponи. Beatus Ludouicus, frater minor, fuit quesitus cur renuntiasset regno Sicilie et intrasset ordine minorum. Respondit: Feci sic, quia pauci reges saluantur. Quesitus in quo reges communiter sunt magis Deo obnoxii, respondit: Quia non seruant iuramenta que faciunt, nec pacta populo promissa, neque iustitiam faciunt, immo ipsam sine uerecundia uendunt, conuertunt totum dominium in tyranniam et raptum pecuniarum, non diligunt populum nec rem publicam, nec unquam in hoc student, cum tamen recipiant propter hoc redditus et emolumenta ultra debitum, nec ullum faciant populo seruitum, nisi mercennarium et pecuniosum, nunquam dicunt nec seruant ueritatem, etiam iuratam, gaudent

1 exemplo : -plis M2. prelatio : presidentia M2 et om. To2 Val2 quare : ideo M2 2 ut saluentur om. C2 3 contemndendum honorem : -ptum -rum ed. Mt To Val M. 4 horrendam : -dum ed. To Val ac ante maledictam add. in marg. Mo 10 ut non b : ne in episcopum ed. a de Ambrosio om. ed. a 11 ad hoc om. ed. To Val 19 faciant : -unt ed. V P A To Val C

de litibus et casibus et controuersiis populi et pacem odiunt, immo caute inter eos lites nutriunt, ideo omnium malorum que ratione bandagiorum uel discidii populi committuntur, maxime homicidiorum et uexationes eius, omnium sunt ipsi causa et rei apud Deum. Non habent secum homines timentes Deum, sed similes sibi fures, raptore et sine conscientia et timore Dei, numquam uere confitentur, nec sine maximis criminibus communicant, numquam satis faciunt, semper optant capere bona ecclesie et illam continue offendunt et ei sine timore Dei iniuriantur, semper sunt excommunicati, nec absoluuntur, semper intendunt uoluptatibus, vindictis, furtis et rapinis ut uideantur peiores demoniis; nulli compatiuntur, quia sunt crudelissimi rei publice hostes. Quomodo igitur saluabuntur tales, si iustus uix saluabitur? Vt dixit Beatus Petrus: Impii, igitur, ubi apparebunt in iudicio?. Et quis miser ista considerans non fugit imperia et regna et omnem speciem promotionis, cum uideat sibi clare infernum esse preparatum et mortem?. Hec dicebat dictus sanctus, ideo noluit effici rex.

**Quid senserunt periti de salute animarum principum mundi,
dicentes quod possunt saluari. c. XXXVII.**

Iuxta predicta de salute regum legi quod Robertus Sicilie rex, frater sancti dicti Ludouici, audiens predictam sententiam a memorato sancto, quesuiuit a quodam grandi magistro et famoso in theologia quid ipse sentiebat de salute regum et an sint in uia salutis. Pro responsione ad dictum principem dixit dictus magister puncta sequentia: Primum quod christianus uiuens in statu regio, uiuens secundum Dei leges erat in uia salutis. Et probauit quia Deus instituit illum statum, ut patet Primo Regum XV de Saule, et post de Dauid in II Regum. Et dilexit multos reges Iuda et extra Iudeam, sicut de Job et de Agabaron, cui misit Thomam post eius ascensionem, de Tribus Regibus orientis uenientibus ad eum adorandum, et de multis aliis uiuentibus secundum legem naturalem. Secundo quia ecclesia Christi multos canonizauit. Patet de sancto Ludouico Francie et de Ethimundo Anglie et de Ildefonso Castelle et de multis aliis. Tertio, quia regibus et principibus est commissa cura animarum et inunguntur coronatione in signum, quod sunt speciales serui Dei

21 de litibus : delicis *M* et casibus *om. ed. To Val* 22 discidii : decidii *ed.*: difusionum *To* 23 eius : earum *P* : illius *ed. Mt Val* : illi corr. *To* 32 isti ante ubi add. *ed. a* et *om. ed. To Val* 34 dictus :

ille *Mo T* 1 periti *Mo2 B2 T2* senserunt *ed2 b2 To2 Val2 M2 C2* 2 dicentes... saluari *om. M2*.

3 predicta : pretacta *ed. To Val C* 14 rege post Francie *M* : in marg. *Mo* et Carolo post Francie *add. ed. Ethimundo* : Echinundo *ed. To*

et per eum electi et ad magna destinati et possibilia obseruari. Non est ergo dubium, quin sibi seruientes secundum normam eis a Deo prefixam, quin uiuant multum meritorie et quin eis dentur magna premia post mortem in celo.

20 Confirmatur etiam per illud dictum Gregorii in Pastorali: Nullum in conspectu Dei Omnipotentis maius sacrificium quam zelus animarum. Cum ergo regale officium totaliter sit conuersum ad salutem animarum, seruando leges iustitiae et destruendo et persequendo peccatores, tenendo et ministrando iustitiam, pacem et ueritatem in populo, certum est consequenter quod sunt in via salutis et eo amplius, quo pre aliis sunt ordinati ad maiora bona facienda quam quecumque alii inferiores eis.

25

**Que sunt que maxime principaliter damnant animas principum.
c. XXXVIII.**

Secundum punctum quod idem magister posuit fuit istud, uidelicet, quod multi reges exorbitant a via salutis propter eorum mores damnabiles et eorum uitam et opera digna morte. Nam ipsi primo notabiliter offendunt Deum semper, cuius sunt uicarii sed quia eius sacre legi et preceptis nimium contradicunt, ut patet si per precepta diuina singula discurras descendendo ad particularia in quibus multum offendunt. Secundo quia multi principes reguntur consilio uxorum ad grandem sui confusionem et infamiam et destructionem iustitie et extimantur efeminati et consequenter insensati. Item quia etiam habent iuxta se homines consiliarios sine omni timore Dei quia semper querunt eis placere in omnibus, Deo spreto, immo ueritate et iustitia et pactis iuratis ommissis. Tertio quia insurgunt contra seruatores Dei, uidelicet, contra brachium ecclesiasticum trahentes ecclesiaticos ad forum suum, et propter hoc dixit Decretum eos deponendos esse, ut patet II, questio I: Saluator. Item in grandem contemptum Dei et sue reuerentie permittunt prelatos ecclesie sibi genuflecti et osculari manus, nec eis uenientibus assurgunt, immo permittunt eos per longum tempus stare genuflexos in terra, quod est contra sanctas consuetudines sanctorum imperatorum et regum. Et condemnantur distinctione X: Certum est, et distinctione LXIII: Valentinianus, et Extra De iudiciis: Nouit, et de hoc in Autentico, De sanctissimis episcopis. Item aliqui ducunt

20

20 etiam *om. ed. To Val MC 23 et ministrando om. ed.a 1 principaliter b2 (et princ- A²) 4 exorbitant : -bant ed. To M 6 sed *om. ed.V To* : scilicet *Val 9 et ante infamiam om. ed. To Val 12 et post immo add. ed.a. 15 II : XI ed. C : I Mt. To I om. To 18 genuflexos : genu flexo ed. To 19 de istis post condemnantur add. ed. To Val. 20 X: XCVI b : IX ed. To Val ideo ante certum add. b certum om. ed. Mt. To**

prelatos et clericos ad bella et suis et indignissimis precibus procurant a
 Summo Pontifice dignitates, beneficia et episcopatus cum uerbis sonantibus
 minas, que claudunt impressionem et extorsionem, et recipiunt a prelatis
 25 homagium uel simile et uendicant sibi, quod sunt iudices exemptorum,
 allegantes quod prescribunt in talibus iniuriis, cum contra libertatem
 ecclesiasticam nulla sit possibilis prescriptio, ut patet Extra De immunitate
 ecclesiarum et in multis aliis locis. De his etiam legitur et notatur Extra De
 symonia et diligentia, et De regulis iuris, capitulo ultimo. Item capiunt bona
 30 ecclesiastica et ad ea que non rapiunt, semper aspirant et suspirant et per
 consequens committunt sacrilegium, XII, questio II: Indigne, et II, questio III:
 Sacrilegium. Item impugnant ecclesiam, in quibus possunt et fauorant uexantes
 ecclesias et monasteria, que tamen tenentur defendere, sicut in sua coronatione
 35 promittunt, XII, questio II: Qui abstulit, XCVII distinctione: Ecclesie, et
 XXIII, questio V: Principes et XII, questio I: Futuram, et XVII distinctione:
 Hinc. Immo si ecclesiam non defendunt, debent deponi, XCVII distinctione:
 Ecclesie, et XV, questio VI: Alius. Item quando coronantur, iurant seruare
 fidem ecclesie romane et domino Pape. LXIII distinctione: Ego, et Extra De re
 40 iudicata: Ad apostolice. Per illud etiam sunt criminosi, quia nedum in
 predictis uiuunt periuri sed etiam nec seruant priuilegia subditis, nec iuramenta
 per predecessores suos firmata illis, propter que mala perdunt multum cor
 populi et gratiam Dei et occurrunt eis finaliter multa mala.

Ponit alia que conferunt multum ad damnationem principum.
c. XXXIX.

Cantuariensis etiam in libello quem fecit De laborantibus pro penis inferni
 addit sequentia mala ostendens quomodo multi principes damnantur propter
 5 sequentia mala. Primum dicit quod est irreuerentia ecclesiasticorum, quibus
 uolunt dominari, habere bona eorum et semper inuident eis, et sustinent et
 fauorant quod barones et nobiles et milites rapiant bona eorum et dissimulant
 si communitates aliquae preiudicent eis in quoquam. Contra quos sunt multa
 decreta, specialiter XXIII, questio VIII: Quo ausu, et XXXVI distinctione: Si

22 clericos: reliquos ed. To precibus : seruitoribus ed. : om. To M C : modis Val 25 manuum post
 homagium add. ed. : manifestum To Val 26 iniuris : iuribus ed. To Val 28 et notatur : et noua ed. : in
 nouella To 32 et fauorant : prestare fauorem Mo 33 defendere : -sare ed. Mt. To Val 34 abstulit :
 abstulerit ed To Val. 36 hinc...distinctione transp. ante ecclesie (l. 34) b hinc..di om. C 39 illud :
 ided. Mt. To Val 40 priuilegia : priuilegium ed. To Val M C 1 ponit M2 multum Mo2 B2 T2 d. :
 depravationem A2 6 et sustinent om. ed. To Val 7 et ante nobiles om.ed. To Val 9 et om. Mo B T

10 quis. Item quia extorquent a clericis penas et pensiones contra iura, XXV,
 questio II, ubi uidetur quomodo tenentur ad penam X librarum auri, XXV,
 questio II: Quicumque. Item multi exercent contra primum preceptum diuinum
 artes prohibitas sicut geomantiam et nigromantiam, que habent pacta occulta
 cum demonibus, et habent maleficos familiares, innituntur etiam alchimistis ut
 possint falsare aurum, quod asserunt exponendo eum in suis pecuniis esse
 finissimum et est totum alchimicum et fictum. Mutant etiam pecunias, quando
 uolunt in destructionem populi et ad sui temporale profectum, et cum deberent
 esse patres et protectores rei publice, sunt capitales hostes illius maxime
 exercendo in populis tyrannidem continue manifestam. Secundum est quia
 nunquam est in eis ueritas et pro nihilo habent soluere iuramenta et pacta
 facta cum quibuscumque, foros etiam et leges, quod non faciunt principes
 pagani nec infideles. Tertium est quod rapiunt quicquid possunt a subditis
 etiam aliquando omni colore excluso, et eligunt sibi raptiores maximos et
 officiales, qui sunt crudeliores lupis et leonibus, qui cum eis diuidunt adquisita
 per predicta et imponunt etiam populo tallias, uectigalia que non possunt cum
 sint contra foros et consuetudines antiquatas. Super omnia diligunt pecunias et
 propter pecuniam committerent omnem fraudem et omne malum, nunquam
 aliud aspirant, nec aliud considerant, nec de alio fere est unquam in eis sermo.
 Quartum nullam faciunt iustitiam, sed eam publice uendunt; indulgent
 homicidis et reis de omni crimine, si pecunia intercedat, cum tamen dicat lex
 diuina: Non patieris maleficos uiuere super terram, Exodi XXII et III Regum
 XX, dictum est ipsi Acab regi Israelis, pro quanto dimiserat Benadab, regem
 Syrie, abire: Quia dimisisti uirum dignum morte, dabitur anima tua pro anima
 sua et populus tuus pro populo eius. Quintum quia sunt publici homicide,
 35 assumentes guerras contra alios sine iusta causa, licentiantes subditos ad
 faciendum inuicem bandagia, lites et mortes, immo, quod peius est, cum
 teneantur facere seruari pacem inter suos et ipsi nutriunt lites et scismata,
 expectantes quod subditi forte faciant, ut inde possint haurire pecunias et
 uendicare sibi bona subditorum, non considerantes quod propter conseruandam
 40 pacem et iustitiam ministrandam a Deo sunt constituti et positi in principatu et
 a populo propter hoc admissi. Immo propter hoc dat populus eis honores
 transcendentes et emolumenta maxima et seruant eis ut dominis naturalibus et

14 et om. ed. To alchimistis : aliqui in istis ed. Mt. To 16 alchimichum : -matum ed. To Val : -matum M
 C : -mitiatum Mt 25 predicta : predam ed. a et post tallias add. ed. P Val 28 ad ante aliud add.
 ed. Mt. To Val M 31 super terram om. ed. Mt. To Val M 36 ad ante inuicem add. ed. a 38 forte :
 fori ed. To : fore Val : om. Mt. 39 uendicare : -cant ed. To Val 40 ministrandam : tenendam ed. a
 constituti et om. ed. To Val 41 dat : det ed. To

45 ipsi recipiunt dicta emolumenta omnia sine seruitio facto populo. Summe gaudent de omni scandalo et diuisione populi et talia libenter nutriunt in eis ut inde habeant occasionem hauriendi pecunias ab eis. Item faciunt iniurias innumeratas et iniusticias populo, quem tenent non quasi fratrem, sed ut captiuum et empticium contra Deum et caritatem. Ideo uidemus multas domos regum turpiter cadere et eos perdere regna pro semper, Ecclesiastici XX: Propter iniurias, dolos et iniusticias transfert Deus regna de gente in gentem.

50 Item ponunt super populum exactiones, pedagia, onera importabilia et uectigalia contra consuetudines et iura patrie, et depauperant gentes usque ad desperationem, nulli compatiuntur, sed sunt sicut demones, quia non sunt Dei misericordiam consecuturi, sunt publici hostes rei publice, quia non habent, qui eis audeat resistere. Consentiunt piratis rapere bona etiam suorum et posse

55 rapere bona quorumcumque aliorum, de quibus nulla satisfactio sit unquam, sed cum tali obliuione descendunt in infernum. Inueniunt continue nouos modos hauriendi pecunias et uexandi subditos, et habent confessores tales quales ipsi sunt, homines sine timore Dei et conscientia, qui ut possint ab eis exaltari et promoueri, absoluunt eos late ab omni crimine, ut sic cecus cecum ducat in profundum inferni.

Ponit alia mala quibus principes aliqui damnantur. c. XL.

Cesarius etiam in libello De luctu ecclesie terre sancte ponit etiam sequentia mala, quibus multi principes damnantur. Primum quia multi uidentur peccare in fide dum uidentur dubitare de resurrectione mortuorum, quod diabolus

5 procurat eis ostendendo infinitatem suorum criminum et penarum futurarum, ideo consolando eos inducit ad credendum quod nulla pena est eis parata nec ipsi hesitant talem heresim sibi imprimere et ex corde. Secundum quia pro lucro suo temporali in grauamen populi mutant monetas et falsificant contra Deum quia tenentur ad restitutionem maximam si primam iurauit tenere, Extra

10 De iure iurando: Quanto. Tertium est quia occupant terras et possessiones alienas propriis non contenti, XXIII, questio III: Transferant, nec possunt saluari quantumcumque bene administrent nisi restituant, XIII, questio V: Neque et LXI distinctione : Miramur. Quartum quia assumunt guerras et bella

43 omni ante seruitio add.ed.a 47 contra Deum in marg.Mo 48 et reges post regum add. ed. VP A a (multos post reges suprasc. To) 49 gentem : -tes b 53 consecuturi : -quendi ed. V a 56 obliuione : obligatione ed. To Val 58 et ante ipsi add.ed.a 1 iter rubrica capituli XXXVIII M2 6 eos ante ad add.ed.a 9 res- maxi- : satisfactionem, maxime ed. Mt.: s. maximam To Val M C satisfaciendum post ad add. Val 13 miramur : mirantur ed.Mt.

iniusta, quia bellum aut guerra iusta est pro fide uel ex approbatione ecclesie
 15 uel pro rebus repetendis uel defendendis, XXIII, questio II: Dominus. Quintum
 quia faciunt leges iniquas et contra caritatem, quod arguitur XXIII, questio
 III: Si ecclesia et in fine distinctione IIII: Si est nec autem. Sextum quia non
 puniunt blasfemos, et turpiter iurantes publice in Christi contemptum et Beate
 Virginis et Omnipotentis Dei, XXIII, questio III: Non inuenitur. Immo nec
 20 agunt contra aliquos malefactores, XXIII, questio V: Non frustra. Septimum
 habent consiliarios pessimos, LXXV distinctione: Tanta et prima, questio I:
 Estote et Extra De iure iurando: Quanto in principio. Specialiter delectantur in
 adulatoribus, detractoribus et mendacibus et crudelibus, nec diligunt timentes
 25 Deum, nec zelantes ueritatem. Octauum nullam correctionem sustinent a
 quocumque. Sunt superbissimi et pro nihilo vindicati, refinent semper
 odium et propositum vindicandi, habent gestus feroce et odibiles, nunquam
 iniuriam sibi factam parcunt ex corde. Nonum in uanitatibus expendunt fatue
 et excessiue. Pro amore Dei dant malo corde: reputant tale datum se
 30 perdidisse. Ponunt beatitudinem in laudibus hominum, pompa et uanagloria in
 gula et in uoluptatibus. Inuident sibi equalibus ut de illis uix possunt bonum
 audire. Sunt summi peccatores et ualde elongati a Deo et ab omni bonitate et
 uirtute. Nulli seruant fidem nec tenent in quocumque ueritatem nec
 uerecundantur mentiri, nec publice male agere. Et in fine doctor iste concludit
 contra omnes principes tam ecclesiasticos quam seculares, sic dicens:

**Ponit quandam exclamationem ad regentes ut caueant ne
 damnentur. c. XLI**

O igitur uos principes attendite tam ecclesiastici quam seculares, attendite
 quia nisi uos bene uiuatis et Deo in uestris officiis fideliter seruiatis, scitote uos
 5 perpetuo esse pre aliis cruciandos, nec operiatis uos ad extra uulpina hypocrisi
 quia conditor cordis cor aspicit et ad illud principaliter attendit et iudicat. Et
 unde possetis mereri gloriā paradisi, procuratis uobis supremas penas

17 in fine *om. ed.* si est nec : sine nunc *B* : erit *ed.* : nec *om. Mt* : sicut *To Val* : nunc *M C* quia *om. ed. a.* 18 et *t.* nec *t.* *ed To Val M C*: puniunt...iurantes *om. Mt.* 20 aliquos : *aliors ed.a.* XXIII: XIII
ed.To XII M : XXII Mt. 21 LXXV distinctione Tanta et *om. ed.* LXXV: LXXVI *M*.*To Val* 23 et ante
 mendacibus *om. ed.**To Val* 28 amore Dei : Deo *ed.a* : *Dei om. P* 29 in ante pompa add. *ed. a* 30
 possunt : -sint *ed. Mt*.*To Val* 31 ualde : summe *ed. a* peccatores *om. M* 32 quocumque: quibuscumque
*ed.**To Val* nulli ... ueritatem *om. C* 1 ponit quandam exclamationem : exclamatione *M2* 4 attendite ante quia
om. ed.Mt. 5 perpetuo *om. ed.*

inferni et breuitatem presentis uite et calamitatem multam in ea, quia clamores populi Dei uobis commissi, quem pessime gubernatis et regitis, 10 ascendunt ad Deum quem Deus, qui pura pietas est, exaudiuit contra crudelitatem et maliciam uestram. Attendite igitur, quid uobis dicat Altissimus Sapientie VI: Audite ergo, reges, et intelligite; discite, iudices finium terre. Prebete aures, uos qui continetis multitudines, et complacetis uobis in turbis nationum. Quoniam data est uobis potestas a Domino et uirtus ab 15 Altissimo, qui interrogabit opera uera, et cogitationes frustrabitur; quia cum essetis ministri regni Illius, non recte iudicatis, nec custodistis legem iustitie, neque secundum uoluntatem Dei ambulastis. Horrende et cito apparebit uobis, quia iudicium durissimum his qui presunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur. Sequitur: 20 Fortioribus autem fortior instat cruciatio. Hec ibi. Ideo consulti rectoribus seculi rex David Psalmo II dicens: Et nunc reges intelligite, eruditimi qui iudicatis terram. Seruite Domino in timore et exultate Ei cum tremore. Apprehendite disciplinam ne quando irascatur Dominus et pereatis de uia iusta, ne, scilicet, possitis benefacere cum uolueritis quia tunc iam cessabit uobis 25 tempus merendi et potestas beneficiandi et penitendi. Ex predictis apparet quam periculosum est principibus male uiuere et male regere et quanta mala sint eis parata a Domino Deo suo. Apparet etiam ex predictis propositum principale, uidelicet, quam mala et periculosa sit ambitio et amor honorum in quibuscumque inueniantur et maxime in viro ecclesiastico solo diuino cultui 30 mancipato.

Propter que ambitio est cauenda. c. XLII

Beatus Metodius in suo Dietario capitulo XII singulariter impugnauit ambitionem et propter multa. Primo quia dixit quod ambitiosus multum est nocivus et primo quia semper est anxius et tristis et pauidus quid dicat uel 5 faciat, unde posset perdere quod optat. Ideo honestatem fingit, humilitatem simulat, libenter omnibus adulatur, omnibus se inclinat, omnium est seruus, omnium est tributarius. Grauem pugnam habet semper in se, dum iniquitas mouet et pulsat eius animum et ambitio retrahit manum et timor dissimulat

10 quem : quos ed. To Val 13 multis post in add b 17 Dei : meam b : om. C horrende: horrendum ed.
18 in ante his add. ed. Mt. enim : autem Mo 20 autem : quam ed. To : aut Mt. : om. Val alii
ante fortior add. ed. To Val fortior: fortis Mo B T instat : extat ed. Mt To Val M 26 regere : agere ed. 27
sunt : sunt ed. Mt. To M 29 solo : soli ed. To Val M 3 quod om. ed. : expunct. To : quare C 4 et ante
tristis om. ed. et p. : timidus ut p. M quid post uel add. ed. To M 5 posset : possit ed. Mt. To Val

uultum. Honores enim secum pericula trahunt; unde quanto magis altior, tanto
 10 frequentius percutitur fulgure et impressionibus aeris multis, magni enim libertatem perdunt, dum non audent ire nisi cum multis et cum armatis. Secundo quia ambitiosi, si presint, sunt ualde nocui populis, Proverbiorum XXVIII: Regnastibus impiis sequuntur ruine hominum. Ideo: Leo rugiens et 15 ursus esuriens, princeps impius super pauperem populum, et: Dux indigens prudentia multos opprimet per calumniam, Proverbiorum XXIX. Tertio quia presidentie sepius sunt occasio committendi multa et maiora peccata, sicut docet Hieremias capitulo V dicens: Ibo ad optimates et loquar eis, scilicet, arguendo eos ex parte Dei. Sequitur: Quia magis hi confregerunt iugum, ruperunt uincula, id est, legem et precepta. Sequitur: Isti inuenti sunt laqueos 20 ponentes ad capiendos uiros. Sequitur: Et sic magnificati sunt et ditati, quia preterierunt sermones meos pessime. Ideo dicit Gregorius quod licet aliquando aliquos perfectissimos uiros vocauerit Deus ad regimem animarum, sicut Petrum et similes, aliquos etiam quos tenere diligit, a talibus laboribus et 25 periculis elongauit sicut paterfamilias seruos suos ad laborem agri mittit, filios autem a tali uexatione eximit et inde filii in secreto domi in decore resident, cum serui in pulueribus et in estibus deturpantur. Similiter capa pluialis non ideo superponitur ceteris uestibus, ut carior habeatur, sed ut inferiores uestes preseruentur a pluia et ipsa sola balneetur et sic propter utilitatem aliarum 30 uestium ponitur supra alias uestes. Hinc est quod qui preest, non debet credere quod sit subditis melior, sed debet credere quod a Deo positus est in presidentia propter subditorum utilitatem et non propter suum meritum, immo forte aliquando, ut eius appareat improbitas, de qua forsitan habet damnari. Expedit enim ut unus moriatur pro populo, id est, labori magno exponatur et 35 periculis et non multi simili labore perdantur; unus enim ponitur alte in patibulo ut alii corriganter et non interficiantur. Sed, sicut dicit Gregorius, stulti ambitiosi exemplo stultorum filiorum Israelis manna fastidiunt, et porros et cepas desiderant, que non sine lacrimis masticantur, nam honores et presidentie semper uirum prudentem debent ad lacrimas adducere, dum se uidet tantum ferre pondus in suo humero sub quo merito rationabiliter, ne 40 damnetur, habet timere semper et dolere. Hec ille. Item Cassianus: Grandis macula adquiritur dignitati cum homini improbo et indigno confertur,

9 multum : multum ed. P A To magis : mons ed. To Val turris ante magis add. M 12 populis : propriis ed. 13 ideo : item ed. Mt. To M C : sicut Val 15-17 tertio..LV transp. Dei (l. 18) P : om. C 16 et om. ed. To 17 V : Mo B : LXXVII T 18-19 quia ..sequitur in marg. Mo 25 in decore : decori ed. a 37 cepas : cepe ed. V P A a

attamen qui peiores sunt, maiores dignitates querunt, quia ualorem dignitatis non intelligunt nec penam, que eis seruatur pro sua ambitione, aduertunt. Scriptum est Sapientie VI: Potentes potenter tormenta patientur. Et Apocalipsis 45 XVIII: Quantum glorificauit se iste in deliciis, date ei tormentum et penas, que mala etiam moriendo sentiunt, quando mala sua nec remediari non possunt. Legimus de multis et magnis principibus quod in morte lacrimantes et cum clamore dicebant: Vtinam fuisse rusticus uel cerdo et nunquam rex uel princeps! O miser!, et quid erit de me?. Et quid mihi dicet et faciet Deus?. 50 Hec ibi. Item Ciprianus: Honores, pecunie et mulieres potestatem habent infatuandi homines, immo et irruendi in Deum, quod figuratum est Matthei XXVII, ubi dicitur quod milites accipiendo arundinem de manu Christi inde percutiebant caput eius. Glosa: Arundo que uacua est, potestatem significat terrenam que nulla uirtute fulcitur, dum a peccatore tenetur, cum tali enim 55 malus preses percutit Christum in capite, dum suum regimen in Dei contemptum et populi nocumentum uergit. Ventus enim solet flamas incendere, sic terrena potestas malitiam hominum solet augere, donec aqua diuine gratie faciet hominem honorum huiusmodi contemptorem.

Contra ambitionem ecclesiasticorum. c. XLIII.

Gloriosus etiam Bernardus libro III Ad Eugenium Papam multum impugnat ambitionem, maxime in ecclesiasticis, dicens: O ambitio, ambitientum crux et quomodo omnes torques et omnibus places et tamen nihil acerbius cruciat, 5 nihil molestius inquietat, nihil tamen apud miseros mortales celebrius negotis eius! An non limina apostolorum plus iam ambitio terit quam deuotio? An non uocibus eius uestrum tota die resultat palatum?. An non questionibus eius tota legum et canonum disciplina insudat? An non spolijs eius omnis terra inhiat inexplebili auditate fera rapacitas? Hec ille. Item Cromatius, De mundi 10 contemptu sic inquit: In clericis meis pre aliis uitiis apparel ambitio, immo et stultitia magna, nam qui maxime carent sapientia et uirtute et industria ad

42 attamen : et tamen ed. Mt To C : tamen Val 43 pro om. ed. To Val 45 tormentum : -ta b 46 moriendo : mordendo ed. To 48 rex uel : r. nec ed. V To : r. neque M C 50 irruendi ante habent add. ed. To Val 51 infatuandi : infamandi ed. To M C 52 accipiendo : -entes ed. Mt. To Val M 56 uergit : uerit ed. To 58 faciet : faciat ed. Mt. To Val C huiusmodi : haberi ed. To : esse Val : huius mundi M hec ille in fine add. To 4 omnes om. Mo 5 et ante mortales add. ed. To Val 7 uestrum : nostrum ed. P A Mt To Val tota die : totum ed. eius tota : eius tam ed. To Val 8 et : quam ed. To Val omnis : omnia ed. : omni to 9 inexplebili : inexplicabili b : et explebili Mt. Val 11 uirtute : -tibus ed. To : -tis Val

regendum, illi in hoc mari magno peccati nituntur naues maximas gubernare, non ponderantes ualidos uentos tentationum, nec fluctus tribulationum, nec carentiam uirtutum, ubi abundant mendacium, furtum et homicidium et adulterium et mala alia per excessum. O extra modum stulti et tardi corde ad credendum Scripturis Sacris et exemplis sanctorum et experiens temporum! Que omnia attestantur quod presidentia sit, quid periculosum, maxime in eo, qui de Deo nihil sentit nec bonum uirtutis aliquod in se experitur, sed in spiritualibus per omnia intendit ignorans penitus et brutalis. O igitur ambitiose, bestialis et stulte! In tua confusionem respice ad paganos qui, licet sapientes, famosi et periti, indignos se de regimine arbitrantes fugiebant, cum se ad regimen populi uocarentur. Et exemplificat ibi de Marco Scipione nobili Romano, qui electus in imperatorem propere fugit de Roma dicens: Melius est Rome perdere Marcum, quam si Marcus sua insipientia destruebat Romanum.

Similiter exemplificat de Fabio Maximo, qui nullo modo electioni de se facte uoluit consentire. Et dicit ibi quod eo ipso quod aliquis procurat sibi dignitatis honorem, eo ipso debet a tali honore ut indignus repelli et ut inuercundus, temerarius et insanus. Hec ille. Item Epiphanius: Grandis est ars mundanorum ad procurandum sibi honores, quia aut precibus magnorum aut magnitudine obsequiorum aut nobilitate parentum uel hypocritali simulatione aut ficta humilitate allegantes se esse indignos, ut digni reputentur. Et hec omnia uidens summus iudex cuilibet istorum dat premium, quod meretur, scilicet, hic confusionem et contemptum gentium et in posterum barathrum infernale. Et ad hoc adducit multa exempla, et primum est de Ambrosio referens quanta fecit ne episcopus fieret; similiter Gregorius et de sancto Amonio, qui aurem sibi precidit, et ultimo uoluit sibi precidere linguam, nisi quia fuit dimissus, et illud tertii libri Hystorie tripartite de Vilamone, monaco electo in episcopum Ierapoline tam efficaciter se dedit orationi quod a Deo impetravit ut statim optime moriretur, ideo concludit sic: Si ergo tam preclari uiri et tantis donis Dei insigniti sic efficaciter fugerunt ecclesiasticas dignitates propter periculum suarum animarum et populi, quem extimabant male regi debere per eos, qua temeritate et imprudentia, carentes uirtutibus, uita et exemplo et dictis donis Dei uolunt per fas uel nefas tales dignitates sibi impudenter et scandalose et publice procurare. Ideo dixit Gregorius in prima parte Pastoralis, capitulo IX,

19 et: ut suprascripsit Mo. 21 et ante famosi add. ed. To 23 propere add. in marg. Mo :: prosper V P A : semper ed. Mt To Val : pro semper M C 26 ibi om. Mo B 26-27 dignitatis honorem : -atem et -rem ed. Val : -tem -rem A To 30 parentum : parentum ed. 34 adducit : addunt ed. Val : addit To 36 precidere: prese- A : precindere ed.: prescind- To non post quia add. in marg. Mo : add. B T 39 si om. ed. 41 qua : qui ed. To : que Val 43 pollebant, qui erit de illis, qui post Dei add. ed. To (qui erit : quid erit To)

45 quod uir uirtutibus pollens, uocatus ad regimem, si coactus ueniat, sed uirtutibus uacuus etiam si cogatur abscedat. Capitulo etiam VII in fine sic dicit: Hinc ergo quique precipites colligant cum quanta culpa, ex appetitu proprio ceteris preferri non metuunt, si sancti uiri ducatum plebium suscipere etiam Deo iubente timuerunt, quia Moyses suadente Domino trepidat et infirmus quisque ut honoris onus percipiat, anhelat et qui ad casum ualde urgetur ex propriis humeris, libenter opprimendus ponderibus submittit alienis: Quod agit ferre non ualet, et tamen auget quod portet. Hec ibi. Et capitulo VIII eiusdem Pastoralis in fine subiungit: Ipse ergo sibi testis est, qui episcopatum appetit, quod non per hunc boni operis ministerium, sed honoris gloriā querit. Sacrum quippe episcopatus officium non solum non diligit omnino sed nescit quod qui ad culmen regiminis anhelans in occulta meditatione cogitationis ceterorum subiectione pascitur, laude propria letatur, ad honorem cor eleuat, rerum affluentium abundantia exultat, mundi ergo queritur lucrum sub eius honoris specie, quo mundi lucra destrui debuerunt, 55 cumque mens humilitatis culmen arripere ad elationem cogitat, quidem foris appetit, intus euacuat et innitat.

**Multi false proponunt magna facere si assequantur honores.
c. XLIII.**

Capitulo etiam IX eiusdem Pastoralis Gregorius tangit, licet per uerba prolixa, que a more breuitatis omitto. Sumarie tamen dicit quod multi anhelantes ad honores siue ad episcopatus proponunt, antequam talia habeant, quod si consequantur illa, tunc occasione dicti status miranda opera exequantur et quod tunc erunt amatores diuini cultus et seruorum Dei, obliuiscentur mundum, dimittent preteritas iniurias et futuras, dabunt largas elemosinas, intendent utilitati proximi et erunt nimium exemplares et sic de aliis multis. Tamen 5 mentitur iniquitas sibi, quia illa nunquam facient adueniente prosperitate eo quod eorum desiderium non fuit rectum desiderantes prosperitatem, sed sub tali desiderio latebat ambitio uolendi ascendere sub pietatis et bonitatis falso colore, quia dispositio ad bene agendum non est ascensus ad honoris gradum,

46 nec ante etiam add. ed. Mt To si ante cogatur om. ed. Mt To cogatur: coactus ed. Mt To Val si cogatur: cito cura Val abscedat: accedat ed. To 47 precipites: principes ed. 51 ex propriis: ex populis Val humeris: -ros B: humerum ed. a opprimendus: -dum ed. : -tibus Val 54 hunc om. ed. To ministerium: misterium b Mt M C 59 debuerunt: -rant ed. V P A Mt To Val C: -boreat M 61 innitat: irritat B: suprasc. Mo: alias irritat in marg. T: immutat ed. V P A a 1 false: falso C2: falso colore M2 magna b2 si..honores om. M2 6 exequantur: -quentur ed. To M C: -quuntur Mt 6-7 occasione ... tunc om. Val

sed potius descensus ad humilitatis profunditatem. Humilitas et mundi
 15 despectus solidum est fundamentum uirtutum et porta ac initium ad iuste
 uiendum, quod tamen totum confunditur cum superbia colore falsi et facti
 propositi operitur. Ideo dicit ibi Gregorius: Quid est potestas culminis nisi
 tempestas mentis, in qua cogitationum semper procellis nauis cordis
 contrariatur et huc et illuc incessanter impellitur, et per repentinorum excessus
 20 oris et operis, quasi per obuiantia saxa frangatur? Inter hec itaque quid
 sequendum est et quid tenendum nisi ut uirtutibus pollens coactus ad regimen
 ueniat, sed uirtutibus uacuus nec coactus accedat? Sequitur: Considerandum
 quoque est quia cum causam populi electus presul suscipit, quasi ad egrum
 medicus accedat. Si ergo adhuc in eius opere passiones uiuunt, qua
 25 presumptione percussum mederi properat ipse, miser, qui in facie uulnus
 portat? Hec ibi. Ex quibus concludit quod nemo ex proposito beneficiandi
 promotiones querat, quia sicut dictus Gregorius dixit ibidem, capitulo VI. Ipse
 Isaias offert se Domino querenti, quem mitteret, dicens: Ecce ego, mitte me.
 Sed considera quid ibidem statim sequitur: Quia ille Esaias qui mitti uoluit,
 30 ante hoc per altaris calcum se purgatum uidit, quia supple aliter non se
 obtulisset ad officium predicandi populo. Sequitur: Quia tamen ualde difficile
 est se purgatum esse cognoscere, ideo officium predicationis seu regiminis
 tutius declinatur quam assumatur a quocumque mortali homine.

Qualis debet esse ille qui uenit ad regimen animarum. c. XLV.

Qualis etiam esse debeat ille, qui uenit ad regimen animarum, Gregorius
 ostendit in prima parte Pastoralis predicti, capitulo XVIII, ita dicens: Ille
 5 igitur modis omnibus debet ad exemplum uiuendi protrahi et ad populos
 predicandum, qui carnis cunctis passionibus moriens iam spiritualiter uiuit, qui
 prospera mundi postposuit, qui nulla aduersa pertimescit, qui sola interna
 desiderat, cuius intentioni bene congruens, nec omnino per imbecillitatem
 corpus, nec ualde per contumeliam spiritus repugnat, qui ad aliena
 10 concupiscenda non ducitur sed propria largitur, qui per pietatis uiscera citius
 ad innocendum flectitur, sed nunquam plusquam deceat innocens ab arce
 rectitudinis inclinatur, qui nulla illicita perpetrat, sed mala pacta ab aliis

14 profunditatem : fundum ed. a 19 contrariatur : quatitur ed. Mt To et ante illuc om. ed : suprasc. T et per : ut per ed. V P A a 21 quid om. ed. 24 accedat: -dit ed. Mt To Val M 29 ibidem : ibi ed. To Val 33 assumatur : -itur ed. 1 debeat Mo 2 B2 T2 ille b2 2 debeat: -et ed. Mt Val 3 XVIII: X ed. a 4-5 ad populos predicandum : ad populis presidentum ed. Mt To Val M 5 predicandum: -ndi B T V P A C induci ante qui add. in marg. Mo

tanquam sua deplorat, qui ex affectu cordis alienae infirmitati compatitur,
 sicque in bonis proximi sicut in suis profectibus letatur, quia ita se imitabilem
 ceteris in cunctis, que agit, insinuat, ut inter eos non habeat quod de transactis
 15 saltem erubescat, qui sic studet uiuere, ut proximorum corda arentia doctrine
 ualeat fluentis irrigare, qui orationis usu experimento iam didicit quod
 obtenere a Domino, que poposcerit, possit cui per effectus uocis iam
 specialiter Dominus dicit: Adhuc te loquente dicam: Ecce adsum. Si enim
 fortasse quis ueniat ut pro se ad intercedendum nos apud potentem quempiam
 20 uirum, qui sibi iratus nobis uero ignotus dicat, protinus respondemus ad
 intercedendum uenire non possumus, quia familiaritatis eius notitiam non
 habemus. Si ergo homo apud hominem de eo minime presumit fieri intercessor
 et erubescit, qua mente apud Dominum intercessoris locum pro populo arripit,
 qui familiaritatem eius gratie esse per uite meritum nescit aut ab eo quomodo
 25 aliis ueniam postulat, qui utrum sit sibi placatus ignorat? Qua in re adhuc est
 aliud sollicitius formidandum, ne qui placare posse iram credat hanc ipse ex
 proprio reatu mereatur. Omnes enim nouimus, quia cum is, qui displicet, ad
 intercedendum mittitur, irati animus ad deteriora prouocatur. Qui ergo
 terrenis desideriis astringitur, caueat ne districti iudicis ira grauius accendatur
 30 et dum loco delectatur glorie, fiat subditis actor ruine. Solerter ergo se quisque
 metiatur ne locum regiminis assumere audeat, si adhuc in se uitium
 damnabiliter regnat, ne is quem crimen damnat proprium, intercessor fieri
 appetat pro culpis aliorum. Hec ille.

An potestas dominandi sit appetenda. c. XLVI.

Astensis libro VI, titulo XXXVIII: De dignitatibus ecclesiasticis, questio III
 querit an potestas dominandi sit appetenda, ad quod sic respondet, uidelicet,
 quod triplex est potestas dominandi. Prima est temporalis, que habetur per
 hereditariam successionem. Secunda est etiam temporalis, que adquiritur per
 electionem uel principis substitutionem. Tertia est spiritualis, que habet
 animarum curam et rerum temporalium administrationem. Prima potest licite
 appeti sicut et licita propria hereditas, que licite appetitur, cum appetens in sic
 appetendo nulli iniuriatur. Secunda potest etiam licite appeti tribus

16 didicit : -disce ed. : -discit To C 17 uocis : -cem ed. V A a 21 possumus : -sum ed. 23
 intercessoris : -ssionis ed. Mt To Val 24 esse om. ed. Mt. 30 se om. ed. 32 damnat : deprauat ed.
 Mt To Val M 33 hec ille om. ed.a 2 Astensis : -ser ed. 3 respondet : -dent ed. Mt To : -detur C 8
 licita om. ed. a sicut et licita : tribus concurrentibus A (iter. I. 9-10 p. 60)

10 concurrentibus, de quibus V Politicorum, capitulo VI, argumento habetur sic: Primo cum principans diligit rem publicam. Secundo si sit fortis et iustus et pacem conseruans. Tertio si uerax, liberalis et castus, talis potest appetere principatum, non propter se, sed propter utilitatem rei publice. Non tamen debet ipsum petere, ut dicit Philosophus in II Politicorum, capitulo VI, quia petere reddit petentem indignum, quia ostendit petentem imprudentem, temerarium et inuercundum, nec tali debet principatus dari quoquimodo. Tertia autem potestas, scilicet, spiritualis non potest licite peti nec appeti, unde Augustinus in libro De ciuitate Dei, IX et XIX, inquit: Locus superior sine quo populus regi non potest, indecenter appetitur et cetera. In hac enim potentia, dicit Astensis ubi supra: Attende tria, uidelicet, celsitudinem honoris, abundantiam et administrationem rerum temporalium propter exercitium operationis spiritualis. Propter primum appetere prelationem spiritualem est presumptuosum et a Deo reprobatum, Matthei XX: Amant primos recubitus in cenis, primas cathedras in synagogis, salutationes in foro, et uocari ab hominibus Rabbi. Nec etiam potest appeti licite propter secundum, quia est cupiditas signum, eo quod sic appetens preponit minus bonum finem rei melioris. Prelatio enim spiritualis est melior re temporali, ideo dicit Christus Matthei VI: Primum querite regnum Dei et hec omnia adiicientur uobis. Hoc etiam improbat Christus Iohannes ultimo, dicens Petro: Pasce oues meas. Non dixit te, sed oues meas, quia primum est caritatis et secundum proprietatis. Tertium etiam non licet appetere, quia stultum et superbum est uelle habere aliquid cum periculo, quod haberi potest sine periculo, quia sine officio prelationis potest homo bene operari, ideo licet opus desiderari, quia bonum est, non est autem necessarium ad opus illud habere prelationem nec statum honoris, ut dicit Crisostomus Super Mattheum, qui sic arguit: Qui prelationem seu honorem appetit propter bonum opus annexum, aut credit se ad hoc dignum, et tunc est presumptuosus et consequenter indignus, aut indignus et tunc est stultus et peruersus querendo illud quo sentit se indignum et per consequens sibi periculosum. Sed dices quod scribitur Proverbiorum XI: Qui animas suscipit, sapiens est, sed inde, quia non dixit qui curam animarum

10 argumento *om. ed. Mt To Val* 11 cum : si *ed. Mt To* 12 sit *ante uerax add. ed.* tunc *ante talis add. ed.* talis : tunc *To Val* 15 o. petentem : o. eum *ed. Mt.* 18 in libro *om. ed.a* et XIX *om. ed. IX et om. Mt.* 20 Astensis: -ser *ed.* attende : -do *ed. Mt To Val* 21 propter : et *ed. Mt To Val* 21-2 propter... spiritualis *om. MC* 22 operationis : operis *ed. To Val* 23 recubitus : accu- *ed. Mt To M C* : incu- *Val* 26 appetens : -tentis *Val* preponit : ponit *ed. Mt To M C* : ponunt *Val* 31 ei superbum *om. ed. Mt To Val* 32 quod : cum *ed.* quod ... periculo *om. M* non ante potest *add. To* potest : solet *A* 33 possit post licet *add. ed. a* : posset *V A* 35 arguit : ait *ed.* 39 XI: II b : VI *To* 40 inde : uide *ed. A a.* animas ... animarum *om. Val*

suscipit uel appetit, sed qui suscipit, quod sic intelligitur quod qui curam animarum suscipit sibi per obedientiam impositam ad salutem earum attendens, ad onus et non ad honorem reuerenter suscipit, sapiens est quia meretur summe, dicente Gregorio quod nullum apud Omnipotentem Deum maius meritum quam zelus animarum, licet secundum glosam ibidem prelatio possit meritorie suscipi, cum per obedientiam iniungitur et fructus animarum intenditur et non pompa et etiam pietas corporum, quibus prelati subuenire tenentur cum possunt. Dicit etiam Gregorius in Pastorali exponens illud Prime ad Titum III: Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, quod hoc fuit dictum tempore illo quando episcopus primus ad martirium ducebatur, quia tunc sola caritas ducebat episcopum ad dictum gradum acceptandum et non auaritia nec uanitatis amor, sicut modo quando omnes student auaricie. Sicut dixit Isaias: Ideo sicut populus, sic sacerdos, quia omnia obediunt pecunie et quilibet aspirat ad illam.

Quantum periculum sit uiro non uirtuoso presidere. c. XLVII.

Quanta autem sint pericula in uiro non uirtuoso de facto presidere, ostendit Remigius in quodam sermone sic dicens: Officium prelationis sine culmine uirtutis et meriti non est uera sublimatio, sed horribilis deiectio, non gloriosa excellentia, sed periculosa ruina pro eo quia, ut dicit Scriptura, potentes potenter tormenta patientur et durissimum iudicium fiet his, qui presunt. O quantum eos penitet prefuisse, quando sunt in mortis articulo cum eis proponitur: Redde rationem uillicationis tue, quia non poteris ulterius uillicare. Item Rabanus Super Lucam: Prelatus ex ipso prelationis officio tenetur non solum ad ea que sunt salutis proprie sed etiam plebis sibi commisso, nam ei pro quolibet subditorum a Domino dicitur: Custodi uirum istum, qui si lapsus fuerit, anima tua pro anima illius erit. Item Dionisius in Ecclesiastica hierarchia dicit: Sicut qui hierarchiam summam dicit uniuersorum sacrorum ornatum, ita dicens episcopum dicit uirum hierarcham in Deo manentem et diuinum uirum, in quo hierarchia omnis perficitur quasi totum corpus in capite sanitate. Vbi commentator eiusdem libri sic inquit: Nunc autem quia omne caput languidum, ideo in toto decursu ecclesie christiane a planta pedis

41 suscipit ... qui om. Val 41 sed qui : s. q. annuas ed. 43 sibi ante attendens add. ed. 45 tunc post prelacio add. ed. To Val : talis add. A Mt MC 1 periculum: -osum Mo2 B2 T2 quantum ... sit : idem l. 2 M2 2 quanta a. sint : quanti a. sit ed. a. pericula : -lo ed. : -li Mt To Val MC 5 quia : quod ed. To Val MC 6 patientur : substinebunt Mo B T 14 hierarcham : -chia Val: prearchiam ed. : prearcham To 16 capite : -tis ed.Mt To MC 7 sanitate : -tem ed. Mt. To Val.

usque ad uerticem non est in eo sanitas, neque uestigium alicuius perfecte
 20 virtutis. Item Hieronymus in Epistola ad Fabiolam: Tanta debet esse prudentia
 et eruditio episcopi et pontificis Dei, ut gressus eius et motus, sermo et actus,
 omnia sint exempla uirtutum et morum et quasi alter apostolus. In omnibus sit
 compositus, dulcis, matus, sine ira et turbatione mentali, sed super omnia in
 eo splendeat sapientia, caritas, ueritas et honestas. Item idem Hieronymus Ad
 25 Oceanum sic inquit: Talis eligatur pastor ecclesie, cuius comparatione subiectus
 populus merito grex dicatur. Item Gregorius in Pastorali: Tantum debet
 excedere uitam populi uita presulis quantum distat a grege uita pastoris; ideo
 ostendit quod ad prelationis statum non decet accedere nisi uirum perfectum,
 uerum sic dicit: Virtutibus pollens coactus ad regimen ueniat, sed uirtutibus
 30 uacuis etiam nec coactus accedat. Item Beda: Honor annexus presidentie
 multos precipitat in grandem superbiam et in uanam gloriam et consequenter
 in uitia multa, nam sicut dicit Augustinus Super Psalmos: Quanto plus
 honoramur, tanto plus periclitamur. Huiusmodi autem occasionem ostendit
 Gregorius loquens Super illud Iob, qui dicit regi apostata, sic inquit: Omnis
 35 rector quotiens extollitur in eo quod ceteros regit, totiens per lapsum superbie
 a summi rectoris officio separatur. Item Gregorius in Registro: Ego uiam
 capit is mei sequens summopere decreueram esse opprobrium hominum et
 abiectio plebis, ut tanto ueraciter intus ascenderem et proficerem, quanto foris
 humilius iacerem. Item Origenes Super Leuiticum: Prelatura nedum est
 40 periculosa ratione honoris, sed etiam ratione oneris et grandis occupationis.
 Quia ut ponit Gregorius VII libro Moralium: Omnis qui dispensandis rebus
 terrenis presidet, occulti hostis iaculis latius patet, nam cum administranda
 exterius mens efficaciter extendere nititur, a sui consideratione separatur. Item
 Aymo Super Genesis: Prelati status simul est excelsus et periculosus; ideo
 45 ipsum appetere simul est presumptuosum et stultum. Item Augustinus XIX De
 ciuitate Dei dicit: Locus superior sine quo populus regi non potest, et si ita
 administretur, ut decet, tamen indecenter appetitur, quia talis locus
 illecebrosus est et parans grandes laqueos et multiplices ad cadendum. Item
 Gregorius XVIII Moralium dicit: Sancti uiri nequaquam curas extrinsecas
 50 appetunt sed occulto ordine sibi super impositas gemunt et quamvis illas per
 meliorem intentionem fugiant, tamen per subditam mentem portant quas
 quidem summopere si liceat, uitare festinant. Sed timentes occultas
 dispensationes Dei tenent quod fugiunt et exercent quod uitant. Hec ille. Ex

32 huiusmodi : huius ed. To Val M 41 ad post cum add. ed Val. 43 prelati : prelationis ed. Mi. To Val :
 prelati MC 49 sic ante super add. ed. V To

- predictis aperte colligitur, quod locus prelationis pro sublimitate gradus non est appetendus et multi formidant periculum a viris iam probate uirtutis.
- 55 Potest tamen cum coactione et formidine suscipi; a peccatoribus uero et caducis tota debet intentione uitari, a nullis prorsus appeti et ab omnibus honorari.

An presidentia iniuncta sit recusanda. c. XLVIII.

Ostenso per Dei gratiam quod dignitas prelationis non debet appeti, nec est ambienda, consequenter queritur an iniuncta sit omnino recusanda. Et dicit idem Astensis qui prius quod non, et ponit libro VI, capitulo XLIII, unde dicit sic: In assumptione episcopatus duo sunt consideranda, scilicet, quid decet hominem appetere secundum propriam uoluntatem et quid decet facere ad superioris iussionem. Quantum ergo ad propriam uoluntatem conuenit homini principaliter insistere proprie saluti sed quod saluti aliorum insistat hoc conuenit ei ex dispensatione sui superioris. Vnde sicut ad deordinationem uoluntatis sufficit quod aliquis proprio motu feratur ad alias gubernandum, ita etiam ad inordinationem uoluntatis pertinet quod aliquis omnino contra superioris preceptum hoc recuset. Hoc enim est contra humilitatem et contra caritatem proximorum, quorum utilitati quis se debet exponere pro loco et tempore. Vnde Augustinus XIX De ciuitate Dei dicit quod negotium iustum suscipit necessitas caritatis. Et idem Augustinus in Epistula ad Eudosium: Si opera uera desiderauerit mater ecclesia, nec elatione auida suscipiatis, nec blandiente desidia respuatis, nec uerum otium utilitatibus ecclesie preponatis. Secundo quia recusare dignitatem repugnat humilitati per quam quis mandatis superiorum se subiicere tenetur. Vnde Gregorius in Pastorali sic inquit: Tunc ante Dei oculos uera est humilitas cum ad respuendum hoc, quod utiliter subire precipitur, pertinaciter non recusatur. Notat hic sanctus Thomas secunda, secunde questio, capitulo CLXXXV, articulo II quod potest contingere quod ille cui iniungitur prelationis officium, sentiat in se aliquid per quod non liceat ei prelationem accipere. Hoc autem impedimentum aliquando remoueri per ipsummet potest, cui iniungitur cura pastoralis. Puta si habeat propositum predicandi, quod potest deserere, ideo propter hoc non excusatur quin teneat

54 non est appetendus *in marg.* *Mo* : om. ed. *V P A a* multi formidant : multiformitate *ed. Mt To Val M* periculum a viris : exemplo virorum *Mo* : periculi a viris *ed. Mt To Val M* tamen om. ed. *Mt To Val* 2 Ostenso : *Ast-M* 3 ambienda : ambienda *ed. Mt To Val C* 6-7 et ... uoluntatem *om. Val* 7 ergo : igitur *ed.* 9 dispensatione : disposi- *ed.a* 11 pertinet : patet *ed.To* : oportet *Val* 12 est *om. b C* 14 dicit *om. ed. Mt Val M* 18 quia recusare : quia si recusant *ed. To Val* : quia si recusare *V P A Mt C* : quia sic recusare *M* repugnat : -nt *ed. To* 24 aliquando : quandoque *ed.V P A a* 26 predicandi : peccandi *ed. Mt To Val M*

prelato obedire sibi hoc precipienti. Quandoque uero ipse cui prelatio iniungitur non potest impedimentum remouere, sed prelatus qui iniungit potest ut si sit irregularis uel excommunicatus, et tunc debet talem defectum prelato reuelare, qui prelatus si uoluerit remouere impedimentum, tunc debet ei humiliter obedire. Vnde Exodi IIII cum Moyses dixisset: Obsecro, Domine, non sum eloquens ab heri et nudiusterius. Dominus respondit ei sic: Ego ero in ore tuo et docebo te quid loquaris. Quando uero non potest remoueri impedimentum per iniungentem prelaturam nec per eum, cui iniungitur, sicut cum episcopus non potest super irregularitate dispensare, et tunc subditus non tenetur ei obedire ad suscipiendum episcopatum uel etiam sacros ordines, si sit irregularis. Ex quibus patet solutio ad dubium.

Quid debet facere qui uouit non presidere si ad regimen assumatur.
c. XLVIII.

Pro clariori euidentia predictorum attende quid dictus sanctus doctor Thomas dicat ibidem in solutione tertii argumenti, ubi sic: Nota quod accipere episcopatum non est de se necessarium ad salutem, sed fit necessarium ex 5 precepto superioris. His autem que sunt necessaria ad salutem, potest quis impedimentum licitum apponere, antequam preceptum fiat, alias non liceret alicui transire ad secundas nuptias, ne semper hoc impediretur ad susceptionem episcopatus uel sacri ordinis. Non autem hoc liceret de his, que per se sunt de necessitate salutis, unde beatus Marchus non egit contra preceptum sibi 10 digitum amputando, quamuis pie credamus, quod hoc fecerit ex speciali instinctu Spiritus Sancti, sine quo non licet alicui sibi manus iniicere, sicut canit Hieronymus in prologo Super Marchum. Nota etiam quod sicut idem Thomas ponit ibidem quod qui uotum emittebat de non suscipiendo episcopatum, si per huiusmodi uotum intendat se sic obligare ad suscipiendum episcopatum 15 per obedientiam superioris, illicite uouit, si autem intendit se sic obligare, ut quantum est de se, non querat episcopatum nec suscipiat nisi necessitate imminente, licitum est uotum et seruabile, quia uouit illud quod decet virum bonum facere.

32 ei om.b. 33 quando : quandoque ed. a 1 quid...facere om. C2 qui To2 si ad regimen assumatur ante om. b2 assumatur : eligatus M2 5 sic ante que add. ed. Mt : post que To Val MC 7 semper : per ed. To Val MC propter Mt. ad susceptionem : a suscepione ed. a 11 instinctu : -um C : instructione ed. To Val MC 12 canit : tangit ed. Mt. To V P A 13 emitit : emisit ed. 14 sic om. ed. non post ad add. ed. Mt M C suscipiendum : recipiendum ed. Mt MC 14-15 ad...obligare om. To Val 15 intendit : intendat ed. P Mt M sic om. ed.

An assumptus ad regimen teneatur esse melior aliis. c. L

Dubitant aliqui an ille qui fit episcopus teneatur esse melior aliis sibi subiectis et hoc de necessitate salutis. Et dicunt hic doctores et concorditer diffiniunt quod non, sed sufficit quod sit bonus in se et bonus pro grege; ideo sufficit bonum eligere nec oportet eligere meliorem. Idem dicit Astensis libro VI, capitulo XLIII, et notat quod in assumptione alicuius in episcopatum aliquid est considerandum in assumente et aliquid in assumpto, quia assumens debet fideliter diuina ministrare et diuina ministeria dispensare ad utilitatem ecclesie, secundum illud II Corinthiorum III: Ad edificationem ecclesie querite ut abundetis. Ideo ille qui debet aliquem in episcopum assumere siue eligendo siue prouidendo, non tenetur assumere simpliciter meliorem, uidelicet, ipsum qui est maioris sanctitatis, sed meliorem quoad regimen ecclesie, qui, scilicet, possit ecclesiam instruere et defendere et pacifice gubernare. Assumptus etiam non requiritur quod se reputet aliis meliorem, immo hoc esset nimis superbum et presumptuosum, sed sufficit quod nihil in se inueniat, per quod sit ei illicitum assumere officium prelationis. Vnde Petrus requisitus a Christo an Dominum pre ceteris diligenter, respondens non pretulit se ceteris, sed solum confessus est quod Christum amaret; quesuit tamen Dominus ab eo de dilectione ampliori ad ostendendum quod regimen ecclesie specialiter requiritur, et est idoneus ipse qui pollet in dilectione Dei. Quo non obstante si alias bonas conditiones habeat quis pro regimine minus diligens Deum et melior aliis magis diligentibus Deum, debet ille in episcopum potius eligi. Cum toto hoc tamen qui totum haberet, scilicet, sapientiam pro regimine et dilectione Christi maiorem aliis, ille esset aptior presul pre aliis et esset potius eligendus. Quod autem sancti dicant communiter quod prelatus debet alios excellere in scientia et sanctitate, debet intelligi de eo qui iam est constitutus in dignitate, qui debet nisi quoad alios in scientia Dei et in sanctitate precellat et non loquitur de eligendo et nondum constituto in presulatu. Et hoc idem dicit Thomas ubi supra: Quantum autem scelus sit eligere indignum scienter et quam graue peccatum committit et quante pene est reus ille, qui solum respicit preces, munera, amiciziam vel alias corruptiones! Non potest hec malitia exprimi sufficienter, nec pena tali parata, sicut tangit Basilius in Epistola ad Torcuatum, quod probatur per hoc quia talis est Deo proditor et rei publice,

¹ ad r. : in regime M2 teneatur B2 aliis om. C2 13 instruere : sustinere To Val et ante de- om. ed. To Val defendere : sustinere ed. 19 ad ante reg- add. ed. Mt To Val M 22 melior. -res ed. V P A To Val MC: -ris Mt. 25 dicant: -unt ed. a 27 quoad: quod ed. To Val MC 33 probahr: -bat ed. a

que tota incurrit penam subuersionis et nocimenti maximi et miser populus
 35 per talem exponitur lupis et priuatur paternis auxiliis et gloriis exemplis, que
 omnia dantur populis a bonis prelatis. Vnde dicit in fine quod nulla est in
 populo maior Dei ira quam quando populus subiicitur malo regenti, qui causa
 est fere omnium malorum que in populo Dei contingunt. Et adducit pro se
 illud Boetii, primo *De consolatione*, metro VI. Heu grauem sortem!
 40 Quotiens iniquus additur seu gladius ueneno³⁹, quod adducit propter Neronem,
 qui totam rem publicam subuertit propter suam fatuitatem. Et addit quod
 numquam elector scelerati presidis moritur sine grandi et notabili signo
 iracundie Dei et hoc quia talis peccauit in Deum et in animam suam et in rem
 publicam transcenderet, ideo consequenter est reus omnium malorum que
 45 occasione dicti mali electi contingunt.

Qui sunt assumendi in episcopos. c. LI.

Placuit patribus statuere, quod nullus consecretur in episcopum nisi fuerit
 canonice electus. Vnde distinctione LXII: Nullus, sic habetur: Nullus in
 episcopum nisi canonice electus consecretur, et quod si presumptum fuerit, et
 5 consecratus absque recuperationis spe deponantur. Sequitur:
 Laici uero nullo modo se debent inserere electioni. Item distinctione XXIII:
 Qui episcopus, ponitur late de quibus est episcopus examinandus ante
 consecrationem, uide ibi. Item Leo Papa in Sermone de bono pastore: Fiat
 10 episcopi electio non propter commodum temporale eligentium uel propter
 spem emolumenti, nec propter hominum preces, nec propter promissiones uel
 comminationes, nec propter parentelam uel amicitiam carnalem aut
 mundialem, sed solum propter Dei Omnipotentis gloriam et subiectorum
 utilitatem, maxime propter animarum salutem et specialiter propter eligendi
 15 perfectionem et bonitatem seu uirtualis uite profectum. Et dicit ibi Leo:
 Summe attendendum est in electione prelati quod ante uixerit religiose et sit
 uir prudens et bone conscientie et fame et non sit dissolutus, brigans nec
 sociardus, sed deuotus et grauis moribus ac timens Deum et salutem rei publice
 optans et pro illa constanter zelans et qui fuerit probatus et in temptationibus
 fortis, non iuuenis, sed annosus, non decrepitus, sed ad minus XLVI annorum

39 in ante primo add. ed. *Mt To Val M* 40 iniquus : -quis ed. *To Mt.* adducit : dicit ed.: addunt *Mt.* 44 et
 ante ideo add. ed. *To* 2 fuerit om. ed. a. 4 et ante quod om. ed. a. 12 mundialem : -danalem ed. *Mt.*
 Dei om. b. 14 bonitatem : -tis ed. *VPA a (-lis To)* profectum: perfectionem ed. *To Val.* : perfectum *Mt M* 17
 in ante moribus add. ed. a 19 XLVI annorum : *XLV a. V* : ab anno XL ed. *Mt To Val* : ab a. *XLVI M C*

20 assumatur et hoc confirmat dictus Leo Papa per illud Leuitici et Numeri VIII, ubi Dominus precepit quod ab anno quinquagenario assumantur sacerdotes ad custodiam uasorum templi et non ultra ministrent, quod exponens Gregorius XXIII Moralium dicit quod per uasa significantur fideles, quorum curam non presumant iuuenes nec inexperti in operationibus uirtutum, 25 sed qui fortia bella temptationum subegerint et qui Dei bonitatem in corde per deuotionis gratiam experti fuerint et qui exemplariter fuerint conuersati.

An electores episcopi teneantur eligere meliorem. c. LII.

Licet electores episcoporum non teneantur de necessitate salutis eligere simpliciter meliorem, ut est supra dictum, tamen Deo multum placeret quod semper melior esset electus, unde Leuitici VIII dicitur quod ait Dominus ad Moysem sic: Congrega omnem cetum ad hostium tabernaculi in electione Aaron et filii eius ut sciant omnes quis sit prestantior ex omni populo et doctior et sanctior et uirtutibus eminentior et ille ad sacerdotium eligatur, sicut adducit ibidem Origenes in glossa addens sic: Caeuant sibi electores pontificis ne modis incompetentibus regimini moueantur ad eligendum 10 indignum, ne clamor defraudatorum subiectorum sit contra illos ad Dominum pro eo quod in caulis Domini non pastorem sed raptorem et hostem animarum crudelissimum et stultissimum induixerunt. Narrat Gregorius III libro Dialogorum de Pascasio quod nulla alia causa fuit tantis penis expositus, nisi quod in partem Laurentii contra Symacum, uirum perfectum, eligendo eum in 15 episcopum consensit. Et primo libro Registri dicit idem Gregorius quod omnes culpas et negligentias sibi imputare debet qui ministerium uirtutis et uicariatus Christi homini infirmo et caduco commisit, quod maxime habet uerum cum quis consentit in eum qui se ingerit, quia talis ipso facto repellendus est ab omni officio regiminis ut indignus et etiam inuercundus et malus ac etiam notabiliter ambitiosus, quia in eo dominatur libido presidendi 20 et presumptuosa temeritas, ignorantia criminis quod committit et supplicii ad quod est deputatus a Deo. De hoc multa Augustinus IX De ciuitate Dei, XVIII capitulo, dicens quod episcopatus nomen est oneris, non honoris.

23 quod *om. ed. To* significantur : figurantur *ed. Mi To Val.* 8 sibi : igitur *ed. Mi To Val.* 10 sit :
insurgat *ed. To* : ascendat *Val* : *om. M C* 15 consensit : consentit *ed. Val* 21 et *ante pres-* *om. ed. Mi To*
M 22 et *ante de hoc add. ed. To Val*

Quid debet cogitare assumptus ad regimen. c. LIII.

Cogitet igitur uocatus ad regimen ad quid assumptus est, quia sicut dicit Augustinus Epistola LXXVII: Nihil felicius fidelibus quam fideliter seruire Creatori in fideli regimine suarum ouium, nec pastori utilius, nec ouibus acceptius, nec per contrarium periculosius, tristius nec damnabilius quam abuti tali regimine, nec aliud debet prelato tantam tristitiam ingerere quam uidere se esse abominabilem desolationis sedentem in loco sancto, qui tempus suum totum occupat in uanitatibus, immemor diuini cultus et seruitii et miseriarum pauperum et suarum ouium, infelicis uite et tristis, cuius cor semper est plenum stultiis et lingua sine freno in uerbis insensatis et ignominiosis et manus semper in operibus brutis. Ut quid, Domine Ihesu, talis terram occupat, qui elemosinis pauperum tam late pascitur et talento accepto tam pigre utitur et tantis malis exemplis populum tuum lacerat et in scandalum hominum uiuit et semper stulte laborat? Precipiat igitur de tali tua zelans iustitia dicens: Seruum inutilem ligatis manibus et pedibus proiicie in tenebras exteriores, quia Tu dixisti quod omnis arbor que non facit fructum bonum excidetur et in ignem mittetur. Viri enim perfecti ad regimen assumpti semper timent quid erit de eis, semper formidantes quin uocati sint ad regimen potius suis demeritis quam meritis, dicentes cum Gregorio in primo Registri quia simia leo uocari potest, leo autem esse non potest.

Qualis debet esse uita episcopi. c. LIV.

Hugo autem libro II De sacramentis, capitulo XIII ostendit qualis debet esse uita episcopi et conuersatio ex forma uestimentorum eius, et dicit quod pontifex utitur in pedibus sandaliis, que sub planta habent soleam ne pes in terra tangat, et superius sunt aperta, licet in episcopis latinis sit solular integer et completus, quod misterialiter factum est, uidelicet, ut episcopus non maculetur terrenis, sed aperiatur supra intendens celestibus semper, unde sandalium etiam latinum apertura gerit supra, per quam intrat pes, que significat cogitationem fixam que debet cingi corio mortuo, id est, memoriam mortis semper habere. Secundo portat episcopus caligas bissinas uel lineas usque ad genua, quia subditus debet honestatem habere et se castitate operire et

1 ad regimen *om. M* 3 felicius : fidelius *M* : *om. C* fidelibus *om. ed. Mt To Val M* 10 est *ante* sine add. *Mo B T ed. Mt.* 14 laborat : laboratur *ed.* 19 quia : quod *ed. Mt* 1 autem *ante* debet add. *Mo 2 4-5 in terra : terra A : terram ed. Mt To Val : in terram M*

munditia uite. Tertio portat in manu cirotetas cericeas preciosae ornatas, quo
 significatur quod eius omnia opera sint opera uirtuosa et ornata magna
 prudentia et ceteris data in exemplum. Quarto portat in dito manus dextre
 15 pulchrum anulum, quo significatur quod ex dextera Dei uocatione factus est
 sponsus ecclesie et amator sponsi Christi et totius sequele sue. Quinto portat
 baculum pastorale, qui superius est curuus, quia fugitiuos attrahere debet et
 reducere dispersos de domo Dei amicabiliter et ratione compellere. Est etiam
 idem baculus inferius cum acumine, quia rebelles debet pungere, percutere et
 20 cordialiter uulnerare per paternam correctionem et increpationem duram, sed
 discretam. Sexto portat tiaram siue mitram in capite, que est diuisa in duas
 partes, quia episcopus debet habere scientiam celestem utriusque Testamenti,
 que regit omnes sensus, quo signatur quod omnis episcopi sensatio debet esse
 25 edificatoria aliorum. Vnde eius aspectus non debet esse uagus, sed matus, nec
 debet audire nisi utilia nec olfare odores in honestos, nec portare olfalia, unde
 dicit quod turpe est episcopo portare muscum, nec se spergere aqua rosacea
 nec algalia nec talibus que magis competunt dissolutis et carnalibus hominibus
 quam patri totius populi, qui est episcopus et omnium exemplum. Nec debet
 30 habere gustum multum carnalem nec appetentem saporosa, cum sit exemplum
 penitentie et austерitatis, nec tantum querentem mollia, ut credatur et de facto
 sit sibi austerus, quia inde presumitur castus et purus. Per tunicam etiam, dicit
 Hugo ibidem, significatur uirtutum abundantia que hominem tegit et ornat; per
 zonam, integra et probata continentia; per stolam in modum crucis
 35 positam, patientia; per casulam, que omnia tegit, caritas. Ponit etiam Hugo
 ibidem quod summus sacerdos in lege portabat uestimenta significantia ea ad
 que tenebatur, unde tunica linea significabat conuersationem laudabilem,
 pulchram, dulcem, amicabilem et famosam; in cingulo castitas; in tunica
 hyacinthina, contemplatio celestis quia hyacinthus est coloris liuidi siue celestis;
 in superhumerali, laborum tolerantia et legis obedientia uoluntaria; in rationali
 40 discretio et sapientia. Et lapides preciosi ibidem IIII significant IIII uirtutes
 cardinales, que maxime debent fulgere in excellentia episcopali; in cidari
 intentio recta in omnibus, uidelicet, quod omnia fiant ad gloriam Dei; in

12 munditia : munditias b (in suprasc. B)C 18 compellere : compellate ed To: compellentem Mt. 23
 regit : tegit ed. Mt To Val signatur : significatur ed. Mt To Val 24 edificatoria: -tura ed.; -tior Mt : -tua
 To : -tio Val 26 in ante episcopo add. ed. Mt To Val M spergere : spar- B A : resp. ed.a 27 algalia : eug-
 ed. : elg- Mt : elecgabilia To 31 sibi om. ed. To Val : igitur Mt. 32 significatur : -natur ed. Mt Val M 35
 veteri post lege add. ed. 37 et ante dulcem add. ed To Val MC significabatur ante castitas add.in marg. Mo
 T : -bitur add.B in ante tunica : et ed. To : item P

femoralibus custodia cordis magna, maxime contra uenerea. Et contra omnia
 finta et sordida uestimenta huius ponuntur late Exodi XXVIII et Leuitici VIII,
 45 de quibus late loquitur Hieronymus Epistola LXXXV, tamen ad uitandum
 prolixitatem sufficient que de dictis uestimentis diximus tacta ab Hugone supra.

Qualis debet esse episcopus consecratus secundum primam regulam apostolicam. c. LV.

Consecrato episcopo uidenda sunt ea, que ipsum directe in persona respectu sui
 contingunt. Secundo ea, que ipsum respiciunt respectu sui gregis commissi.

- 5 Respectu igitur sui et qualis in se esse debeat episcopus, ponit Apostolus Prima
 ad Timotheum III sic dicens: Oportet episcopum irreprehensibilem esse, unius
 uxoris virum, sobrium, prudentem, pudicum, ornatum, hospitalem, doctorem,
 non uinolentum, non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non
 cupidum, sue domui bene prepositum, filios habentem subditos cum omni
 10 castitate. Sequitur: Non neofitum. Sequitur: Quem oportet habere testimonium
 ab his, qui foris sunt. Similem regulam tradit quasi idem Apostolus in Epistola
 ad Titum capitulo I, licet uarentur ibi aliqua uerba, ubi ait sic: Oportet
 episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non
 15 iracundum, non uinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum, sed
 hospitalem, benignum, prudentem, sobrium, iustum, sanctum, continentem,
 amplectentem eum, qui secundum doctrinam est fidelem sermonem, ut potens
 sit exhortari in doctrina sana et eos qui contradicunt, arguere. Nota quod quia
 20 in predictis duabus regulis stat tota episcopalnis uita, ideo mixtim capiam in
 exponendo eas aliquid de utraque, scilicet, quando una supplet aliam et ponit
 quod alia omisit.

Octo sunt officia boni episcopi. c. LVI.

Incipit igitur Apostolus sic imponendo primam regulam: Si quis episcopatum
 desiderat, bonum opus desiderat. Glosa Theofili: Notanter dixit bonum opus,
 quia bonus uir uolens episcopari non desiderat dignitatem, nec quietem carnis,
 5 nec emolumentum, nec delicias, sed opus, ex quo patet quod hoc nomen
 episcopatus importat operationem. Dicitur enim episcopus ab *episcopi*, quod

43 castratio *ante* cordis add. b   custodia : castratio MC   44 huius : huiusmodi ed. Mt To   46 ubi post
 Hugone add. ed. Mt To Val M   1 primam om. M2   regulam : religionem A2   2 apostolicam Mo2 B2 T2
 3 de *ante* consecrato add. ed. C   4 sui *ante* gregis om. ed. To   2 sic om. ed. To

est supra et scopus, quod est intendere, quia episcopus supra se et alios habet intendere. Idem dicit Augustinus in Glosa: Sicut Adam fuit positus in paradiſo ad operandum et ad custodiendum, sic episcopus in ecclesia. Ideo Augustinus ibidem: Sciat se non esse episcopum sed predonem in Christi ecclesia, qui preesse desiderat et non prodesse. Notat autem Tarantasius super isto loco quod opus episcopi siue officium in ecclesia est primo speculatoris in prouidendo ecclesie pericula, Ezechielis III: Fili hominis speculatorem dedi te. Secundo est opus episcopi siue officium doctoris, et hoc in exponendo sacra uerba Scripture, Ad Titum primo: Amplectentem eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem. Tertium opus et officium episcopi est pastoris in ministrando subsidia uite corporalis et spiritualis, unde sibi dirigitur illud Iohannes ultimo: Pasce oves meas. Quartum opus est officium dispensatoris, quia habet dispensare sacramenta, Luce XII: Quis putas est fidelis dispensator? Quintum opus et officium eius est mediatoris in reconciliando et remittendo peccata, Deuteronomii V: Ego sequester et medius fui inter uos et Deum. Sextum opus et officium episcopi est aduocati siue oratoris impendendo orationum suffragia, Sapientie VI: Properans homo sine querela deprecari pro populo. Septimum est iudicis puniendo crimina, Deuteronomii I: Date ex uobis uiros sapientes et gnaros. Octauum est officium ducis et principis dirigendo contra bella spiritualia, Psalmus: Constitues eos principes et cetera. Ex his octo operibus seu officiis predictis apparent uerum dictum apostoli, uidelicet, quod qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, id est, predicta octo opera et officia desiderat. Ciprianus: Tunc fuit bonum episcopatum desiderare, quando episcopus erat primus in laboribus, ultimus in refectionibus, fere nunquam in solatiis, sed semper in seruitiis Dei et populi eius.

Quod oportet episcopum esse irreprehensibilem et unius uxoris virum et esse sobrium. c. LVII.

Pro igitur apparatu uite episcopalibus premittit Apostolus in prima regula, dicens: Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse. Causa est, quia ad eum pertinet alios reprehendere propter quod oportet quod ipse irreprehensibilis

7.8 quia...intendere om. ed. Mt. To M 7 supra ante alios add. VA Val C : super se et super a. P habet : tenetur Val C 15 primo : id est ed. 25 gnaros : graues ed. Mt To 26 psalmus : Sapientie XLIII ed. Mt 27 et cetera : super omnem terram ed.a 29 id est: immo ed. Mt To Val bona ante opera add. ed. Mt To Val 1 quod om. Val2 episcopum Mo2 B2 T2 esse om. A2 1-2 et...sobrium om. To2 M2

sit, ut sibi efficacius obediatur et reuerentius, nam populus non libenter
 permittit se reprehendi ab eo qui reprehensibilis extimatur sed potius dicit ei
 illud Luce IIII: Medice primo cura te ipsum. Oportet igitur episcopum
 irreprehensibilem esse, id est, sine notabili defectu et integre fame, ad quod
 multum confert bona societas. Vnde II, questio VII: Cum pastoris, dicitur quod
 cubicularii episcopi debent esse electi monachi uel clericci. Et ad eius famam
 etiam confert exemplaris uita, quia dignitas non facit episcopum sed uita, II,
 questio VII: Non omnes episcopi. Ad hoc etiam facit eruditio lingue, ut nullus
 ab eo recedat sine uerbo salutis et boni exempli, quia sic incumbit ei, qui est
 pastor, pater aliorum et magister. Vnde glosa super irreprehensibilem dicit,
 id est, accusationi et damnationi obnoxium, quia exemplum est aliorum.
 Secundo addit apostolus unius uxoris uirum, quia solum potest habere unam
 sponsam, ecclesiam, et non plures simul, unde ciuitas una non potest habere
 nisi unum episcopum, ut patet Extra De officio ordinarii: Episcopus nec; per
 illud unus episcopus non debet habere nisi unam sedem. Augustinus exponit
 sic, uidelicet, quod qui ordinandus est episcopus, si uxorem habuit ante
 baptismum et post baptismum aliam, bigamus est et consequenter non potest
 ordinari, quia bigamia non tollitur per baptismum, quia in baptismo relaxantur
 crimina et non sacramenta. Hieronymus tamen ibidem uidetur dicere
 contrarium, sed opinio Augustini uerior reputatur, ut dicit Petrus de
 Tarantasia in postilla sua super isto passu. Et ad hoc iudicio meo potest trahi
 Decretum, distinctione LXXXII: Proposuisti, licet glosa videatur dispare.
 Tertium quod addit apostolus, est sobrium. Epiphanius: Id est, parcum in cibis
 quo ad quantitatem et qualitatem, quia cum sit pater legis et minister debet
 ostendere se amatorem penitentie et austерitatis et, consequenter, castitatis, que
 sine sobrietate haberi non potest iuxta dictum Augustini, quia impossibile est
 sensibus late satisfacere et uitiis sensuum non parere. Vnde Apostolus:
 Cauete, ne grauentur corda nostra crapula. Statuit enim Basilius episcopus ut
 prelati Grecie uterentur grossis cibis et in uestibus, nec uterentur communiter
 carnibus sed leguminibus et oleo et in festis carnibus grossis et hoc propter
 exemplum aliorum et ut in eis uigeret castitas et exemplum penitentie ad alios
 et ut essent dispositiores ad contemplationem, que maxime est necessaria

9 integræ : -ger ed. Mt. To Val M   fame : fama ed.   19 episcopus : episcopi VPA : episcopum Mt.
 M : quoniam in plenisque ed. To : quoniam C   20 illud : idem ed. Mt To Val : id M.   debet :
 potest ed.   24 et om. ed. Mt To Val.   ibidem om. ed. a   34 Grecie om b   35 festis : festivis ed.
 To Val

prelatis, qui pre ceteris Deo familiariores esse debent, ut ipse idem Basilius dicit.

Quod episcopus debet esse prudens. c. LVIII.

Quartum quod addit predictus Apostolus est ipsum esse prudentem, id est, quod episcopus sit prudens. Alcuinus exponens hoc dicit quod episcopus indiget primo naturali prudentia, ne sit naturaliter stultus uel quasi stultus, quia stultus dicitur qui habet passiones statim ducentes ad stultitiam, sicut est ira subita siue furia, et crassa superbia, que statim fuit, et bestialis affectio, que non discernit sed agitat statim affectatum aspectum per odium uel per carnalem amorem quasi demon. Qui tales promouet ad regimen grauissime peccat, quia est causa omnium malorum que per istos tales fiunt. De istis dicitur Ecclesiastes X sic:

5 Est malum quod uidi sub sole per errorem egrediens a facie principis: positum stultum in dignitate sublimi. Vbi Climacus: Hoc enim est pro hoc statu unum de principalibus malis egredientibus a principibus et prelatis propter errorem sue male conscientie, scilicet, preficere populo malum rectorem et hominem insipientem seu indignum et male uite, qui uiuit et regit in

10 contumeliam Dei et christiane religionis et in damnationem ponentis talem bestiam non ad regendum, sed ad destruendum que per Deum et per sanctos patres fuerant instituta. Quod fit sepe, ut dicit Crisostomus, in damnationem ponentis et positi et in penam peccatorum populi, cui talis prefertur. Vnde scriptum est Osee XIII: Dedi eis regem in furore meo et auferam, scilicet,

15 bonum rectorem in indignatione mea. Hec, inquit, est summa plaga Dei in populo: presul reprobus, hypocrita et falsarius, qui sub colore boni semper agit et cogitat malum et qui callide bonus nititur apparere, ut plus possit nocere et cautius deuorare. Hec, inquit, est prudentia diaboli de qua dicit Iacobus III quod est terrena, animalis et diabolica. Terrena, inquit, ad hauriendum

20 pecunias, animalis ad se saturandum deliciis et diabolica ad exercendum uindictas. Tali dicitur Zacharie XI: O pastor et idolum derelinquens gregem! Glosa: Quia non pertinet ad eum de grege, non enim intrauit per hostium, sed per tractum suum. Proverbiorum XXVI: Sicut qui mittit lapidem in aceruum Mercurii sic qui tribuit insipienti honorem, quia sicut lapis ex alto

25 cadens totum aceruum dissipat sic malus rector totum gregem sibi commissum

30

1 quod om. To 2 M2 2 predictus : -tis ed. Mt Val. 4 stultus quia om.ed.Mt. : quia stultus om. To 7 aspectum om. ed.a. 9 Ecclesiastes: -tici b To Val : -cos Mt 23 diaboli : -lica ed. III om. ed. Mt To Val 24 prudentia post est add.ed.Mt. 29 Mercurii : milii ed. 30 sic ... com. in marg.Mo : post quia (l. 29) transp. B

uorat et dissipat quasi hostis. De hoc Iob XXXIIII dicitur, quia Deus regnare facit hypocritam propter peccata populi. Vbi Gregorius multa dicit in Moralibus in expositione dicti uerbi dicens quod dat Deus multitudinem principum secundum merita populorum. Quod Dominus expressius dicit Osee XIII: Dabo eis reges in furore meo. Tales enim non dantur a fideli principante, sed a stulto et crudeli, qui non curat de salute animarum, sed de complacentia supplicantium. Ideo de talibus dicitur Osee VIII: Regnauerunt et non ex me, sed, supple, ex industria diaboli incitantis eum et illos, qui ad promotionem talis fuerunt machinati, qui nituntur quod stultus presideat, ut stulte regat et sub eo innumeri pereant, quasi si cecus cecos ducat in perditionem. Igitur optime dicit Apostolus quod episcopus eligatur et sit prudens, ut prudenter se et alios regat et dirigat et ad bonum finem perducat.

Adhuc probatur aliter quod episcopus debet esse prudens. c.LVIII.

Super illud uerbum Apostoli loquens Gregorius Nicenus Super Iohannem, ubi agitur de pastore, capitulo X, sic inquit: Ad quid ualet cibus sine sale et prelatus sine prudentia nisi ut expellatur a regimine et detur ad conculcandum hominibus? Et Durandus in Summa capitulo LI, secundo titulo De ordinibus, questio XX, sic inquit: Prelatus debet habere triplicem prudentiam, uidelicet, Scriptura Sacra, XXXVI distinctione: Per totum. Secundo secularium litterarum, XXXVII distinctione: Legimus, Si quis grammaticam et canone sequenti. Tertio secularium negotiorum, XXXIX distinctione per totum. Sacram autem Scripturam et ecclesiasticam disciplinam debet scire episcopus ad subditorum animas informandas, XXXVI distinctione, capitulo II: Et Sancta, Ecclesie et capitulo: Si quis uult. Et propter hoc statuit ecclesia, ut in ecclesiis metropolitanis teneantur doctores sacre theologie propter clericos informandos, quia episcopus iam presumitur sciens. Et statutum est quod clerici exeentes prouinciam ad audiendam theologiam percipient integra stipendia, immo si non sufficient sibi sua, et si illi sint honesti et bene addiscant,

31 uorat at dissipat *in marg.* Mo : ante sicut (p. 73, l. 29) transp. B 32 ubi : unde Mo B T 37 dicitur : dicit ed. dominus ante Osee add. ed. Mt. 40 innumeri : multi ed. numeri M 42 regat et om. ed.a. 1 probatur aliter T2 quod episcopus T2 2 Nicenus : Nazanenus ed. Mt : et Nicetus Val 8 parrafo post legimus add. ed To C si quis g. corr. in marg. Mo : om. B : sed e contrario ed. a : expunct. Mo 11 et ante om. Mt. To 11-2 et Sancta om. Val : et parrafo C 12 sancta om. P M : octauo A: parrafo ed.To C 13 sacre om. ed. a 16 sufficient: -unt ed.a sibi : eis ed. a

debet eis ecclesia ministrare, Extra De magistris: Quia nonnullis et Super
 specula. Debent etiam episcopi scire seculares scientias ad eruditionem et ut
 possint discernere uerum a falso et per eas habere aditum ad scientiam pietatis;
 non autem ad uoluptates nec ad delectationes, XXXVII distinctione: Cur ergo.
 20 Et secundum hoc soluitur multiplex contrarietas multorum capitulorum in
 eadem distinctione; ideo est statutum ut teneantur magistri liberalium artium.
 Debet etiam episcopus habere notitiam secularium negotiorum, quia non solum
 per spiritualia sed etiam temporalia debet subditis et necessitatem patientibus
 25 ministrare, XXXIX distinctione per totum. Vnde dicit Gregorius
 ea distinctione: Petrus: Hoc tempore talis in regiminis arce debet institui, qui
 non solum de salute animarum immo etiam de intrinseca utilitate et cautela
 sciat esse sollicitus. Ideo repulit clericum Petrum electum in episcopum quia
 erat nimis simplex et ignorans, ut dicitur ibi. Et notat ibi dictus Durandus quod
 30 licet propter prefatam simplicitatem repellatur quis ab obtinendo beneficio,
 non tamen deiicitur ab obtento sed ei coadiutor datur, ut dicitur VII, questio
 I: Quia super, et Extra De electione: Cum in cunctis. Ordinato autem omnino
 est necessarium habere scientiam competentem et si non eminentem.
 Vocatur autem scientia competens, que necessaria est ad executionem
 35 cuiuscumque ordinis, sicut sacerdos in quantum deputatus est ad celebrandum
 diuinum oficium, tenetur scire tamen de grammatica, quod sciat uerba
 proferre congrue et accentuare et quod intelligat saltem literatiter que legit. In
 quantum est minister sacramentorum, tenetur scire que sit debita materia et
 que sit debita forma cuiuslibet sacramenti et modum rite dispensandi ipsa
 40 sacramenta. In quantum autem est doctor, tenetur scire saltem rudimenta
 fidei, que consistunt in articulis fidei per dilectionem operantis. In quantum est
 iudex in foro, conscientie sic tenetur scire distinguere inter lepram et non
 lepram et inter lepram et lepram saltem in peccatis que omnibus sunt nota.
 Ex quibus patet quod qui non ordinatur nisi pro deuotione ut missas celebret,
 45 sicut religiosus facit, non tenetur scire nisi primum illorum que prediximus.
 Et simile iudicium est de inferioribus ordinibus. Eminens scientia est que in
 duplice sapientia consistit, uidelicet, humana et diuina. Ad episcopos autem
 pertinet scire etiam ea, que difficultatem possunt facere in lege et tanto magis
 quanto in maiori gradu collocantur. Ad simplices autem rectores ecclesiarum

17 nonnullis : nonnulli ed. 20 delectationes : -tionem ed. Mt To Val M 23-4 quia ... subditis om. M
 24 per om. ed. Mt To Val 26 ea : XXXIX ed. Mt To Val M 27 curet ante immo add. ed. intrinseca :
 ex- ed.a 31 beneficio ante sed add. ed. Mt To 32 super : frater ed. Mt To Val 37 accentare ed. 38
 uero ante est add. ed. Mt To Val 42 sic om. ed. Mt Val : et To

50 parrochialium non pertinet de necessitate scire omnes difficiles questiones. In perplexis autem questionibus tenetur sacerdos parochialis esse tam discretus ut talia difficilia esse sciatur, nec esse procedendum in eis sine superioris consilio uel autoritate canonum, et hoc puto sufficere. Item sacerdos non tenetur scire et discernere nisi in communi, scilicet, que sunt capitalia et que mortalia uitia
 55 et que uenialia ex genere et, hoc sciens, sufficiens iudicatur pro huius temporis necessitate ad confessiones audiendas. Et credo quod hoc nesciens peccat mortaliter audiendo confessiones, et eum instituens peccat adhuc plusquam ipse institutus, et permittens talem institutum ministrare peccat mortaliter, si sua interest prohibere. Vnde nota quod tria sunt quasi deesse confessoris sine
 60 quibus absque peccato non potest quis esse confessor: primum est scientia discernendi inter peccata ut predictum est; secundum est cauta inquisitio de peccatis; tertium est discreta penitentie siue satisfactionis iniunctio, que maxime conueniunt et sunt necessaria episcopo et etiam penitentiario cuiuscumque.

Adhuc agitur quomodo episcopus debet esse prudens.
c. LX.

De prudentia episcopali escribit Augustinus Ethimundo, episcopo Eboracensi, sic: Duo sunt que faciunt hominem completum, uidelicet, prudentia et conscientia, que duo summe sunt necessaria episcopo, unde Iohannes, Apocalipsis IIII, figurans episcopos per animalia que uidit plena oculis, quia oculi episcopi ad omnem partem debent uidere. Et primo in se examinando conscientiam suam et mores in secreto, an prudenter regat se cor, linguam et manus, an sit et quid sit emendandum et illa indilate corrigeret. Et super omnia aduertat an sit negligens in his que pertinent ad Deum et si Deum colat, Deum timeat, amet et Ei obediatur pre aliis, et an sibi commissi in predictis sint saltem in publico negligentes. Cogitet, inquit Augustinus, etiam an sit exemplaris omnibus uerbo et facto, et si quempiam scandalizat suo malo exemplo, si sit seu ostendat se pomposum, uanum, superbum, elatum, et an glorietur in laudibus hominum et an domus sua regatur prudenter et sint ibi timentes Deum, et an sit diligens quod bene moriatur et ne a Deo condemnetur in fine, et quod frequenter memoret illud Apostoli [Prima ad Corinthios IIII]:

52 nec esse: n.est ed. To Val 54 et ante dis- om.ed. Mt To Val sunt: sint ed. B Mt To Val 1 agitur : ig-M²
 6 figurans: uit ed. Mt To Val ante et retro ante quia add. ed. 11 Deum om. ed. a 12 et- om. Mo B T M 14
 et post uanum add. ed. To M 15 sint ibi : per ed.a. 17 mem- : -tur ed. P.. IIII: dicentis ed. Mt To Val

Hic iam queritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur. Et quod auditurus sit illud uerbum scriptum Luce XVI: Redde rationem uillicationis tue, quia iam non poteris ulterius uillicare. Cogitet etiam quod modo est tempus prouidendi, ne tunc damnetur a districto iudice, immo potius cum sanctis episcopis perducatur in paradisum. Cogitet etiam prudens episcopus de omnibus sibi commissis, maxime de his qui sub eo receperunt curam animarum, an sint patres uel hostes, agni uel lupi. Cogitet etiam quales sint sui domestici, si honesti et probi, si religiose uiuentes, si quis eorum tenet canes seu aues ad uenandum, quia ista prohibita sunt episcopo, distinctione XXXIII: Quorumdam. Et si in eius mensa uel domo appetat curiositas uel pompa in uasis argenteis uel aureis, pannis hystoriatis in parietibus uel in splendidis mensis, quia hoc prohibetur eis multum distinctione XLI: Episcopus. Si etiam superlectilis sit pompatica et curiosa quia hoc etiam prohibetur episcopis, unde distinctione XLI dicitur quod episcopi debent habere superlectilem uilem et mensam et amictum, id est, uestitum pauperem quia, sicut dicit quedam glosa, talia in episcopo multum edificant populum et disponunt ut cupiosius possit dare pauperibus ea que eis dispensare tenetur. Et sequitur prudentia regiminis: Oportet episcopum esse dignum principatu, quia ut dicit Aristoteles in primo Politice: Principatus probat virum, et in II libro dicit quod qui naturali prudentia uigent, sunt naturaliter aliorum domini et rectores. Regimen autem stulti est confusio principatus et destructio populi et damnatio regentis et eius, qui eum scienter statuit in episcopali statu. Et quod peius est, quia de tali nulla est correctio expectanda, ideo omnes boni odiunt eius uitam et orant, ut de terra tollatur et populo Dei de meliori prouideatur. Oportet igitur episcopum principaliter esse prudentem.

Quod episcopus sit pudicus. c. LXI.

Quintum quod ponit apostolus in eadem regula est pudicum. Vbi Durandus, De ordinibus, questio XXI: Debet episcopus esse pudicus, sic ut moribus et uerbis pudorem indesinenter ostendat. Vnde Canticorum I dicitur: Gene sponse, id est, episcopi, turturi comparantur, que ausi uiuit caste, sic episcopus qui in capite ponitur ad exemplum aliorum et qui ministrare habet puritatis

18 dispensatores : -santes ed. To Val 21 districto : -creto Mo B T 23 qui : que b M 22-4 cogitet ...lupi om. C 29-31 si ....XLI om. ed. 31 episcopus ante dicitur add. To Val M 35 oportet : ostendit ed. Mi To Val 3 sic om. ed. To Val. 4 Canticorum: -ci ed. C

auctori. Nam damnabili temeritate et imprudentia carnem agni immaculati presumit contigere, qui carnes meretricis tangere non ueretur, ideo exponendus est penis grauissimis maxime in futurum, qui tantum contemptum facere non recusat. Super ista materia loquitur idem doctor libro I in materia de castitate clericorum seu ecclesiasticorum, tamen propter breuitatem summatim accepi sequentia: Primum quod cohabitatio clerici cum muliere est summe prohibita, ut patet distinctione XXXII: Hospitiolum. Nec per illud est a quocumque clero femina, maxime iuuenis, frequentanda. Item distinctione 15 LXXXI dicitur quod beatus Augustinus non consentit quod soror sua habitaret secum dicens quod ille que erant cum sorore sua, non erant sorores sue. Item quod nullus potest esse castus, nisi qui summe uitat omnem occasionem errandi, et quod summe debent iuuenes clerici uisitationes mulierum uitare, etiam religiosarum et sanctarum, quia per accesum uel occasionem 20 uisitationum nascuntur cogitationes turpes et inflamationes carnis et multa alia, quorum finis est luxuria cordis et post oris et operis. Item quia non potest esse castitas ubi non regnat uerborum honestas et custodia sensuum specialiter oculorum, auditus et tactus, etiam et gustus, immo etiam et olfatus. Non enim decet clericum maxime prelatum portare muscum nec eugaliam nec odorifera, 25 nec etiam calida capere salsa menta, nec preciosos seu calidos odores contractare, nec ramusculos florum seu rosarum deferre. Dixit abbas Symeon quod tantum Christi ecclesia concutitur ex casu ecclesiasticorum, maxime prelatorum, quod cum episcopus fornicatur, tota terra et mundus, maxime Chisti ecclesia, deberet concuti et moueri ex tan graui casu in tali persona. Et 30 hoc ponitur prolixius distinctione LXXXII: Presbyter, ubi ex quantitate persone sacerdotis potest mensurari grauitas culpe episcopi iuxta illud legis diuine, quod ponitur Deuteronomii XXV: Iuxta mensura delicti erit plagarum modus. Canon igitur est iste et primus.

Qua pena punitur presbyter seu episcopus impudicus. c. LXII.

Presbyter si fornicationem fecerit, decem annis peniteat hoc modo: Inclusus, saco indutus et humi prostratus, misericordiam Dei iugiter implorans. Tribus mensibus continuis a uespera in uesperam pane et aqua utatur exceptis diebus

7 auctori : ac ed. V P To Val C 9 Christo post cont- add.ed.T P A Mt. 11 cleri- seu om. ed. To Val. seu eccl-om. V Mt. C 15 LXXXI : LXXX ed. P Mt. To Val M 17 uitat : -tet ed. To. 19 uel occas. om. ed. Mt. M 20 uisitationum : -tantium ed. M. acces. uel om V P C carnis : turpes ed. To M C alia om. ed. V To M C 27 tantum : tamen Mo B T 1 qua pena : quantum To2

5 dominicis et precipuis festiuitatibus, in quibus modico uino et pisciculis et
 leguminibus recreetur. Elapsis et finitis sic tribus mensibus exeat de carcere,
 non tamen in publicum, ne grex fidelis in eo scandalizetur. Per hoc
 apparet, ut dicit Hostiensis, quod loquitur de publico. Post hec resumptis
 aliquantulum uiribus anno uno et dimidio in pane et aqua peniteat,
 10 exceptis dominicis diebus et aliis precipuis festis, in quibus uino et
 sanguine, ouis et caseo reficiatur. Finito autem primo anno et dimidio
 particeps fit Dominici sanguinis et ad pacem et ad psalmos cum aliis fratribus
 cantandos in choro admittatur, tamen ad chorum altaris non accedat, sed tamen
 minorum ordinum officium gerat. Denique usque ad expletionem septimane
 15 septimi anni, tres legitimas ferias exceptis diebus pascalibus, qui sunt
 quinquaginta, in pane et aqua ieunet, tamen secundam feriam uno psalterio uel
 uno denario poterit redimere. Sunt autem legitime ferie secunda, quarta et
 sexta feria; quidam tamen pro secunda feria ponunt sabbatum inter legitimas
 ferias. Si sic autem compleuerit septimum annum, potest eum episcopus ad
 20 pristinum statum reuocare, ita tamen quod in tribus annis sequentibus nulla
 interueniente misericordia in pane et aqua ieunet. Sacerdoti quoque pro
 quolibet crimen quod deponere inducit, est consiliis penitentia iniungenda.
 Secundus canon ibidem est hic: Sacerdos cognoscens filiam suam spiritualem,
 uidelicet, quam baptizauit uel confirmari fecit uel in confesione audiuit,
 25 penitentia XII annorum agere debet, et si in publicum prodierit, est
 deponendus. Episcopus autem qui talia commisit, XV annis peniteat. Mulier
 uero religioni tradenda est, rebus suis pauperibus erogatis, XXX, questio I: Si
 quis sacerdos et cetera, Non debet. Martiniana narrat quod imperator de
 consensu cardinalium remouit de papatu Papam Iohannem XII, quia
 30 fornicabatur et uenabatur et multum fuit impudicus et dishonestus. Si ergo pro
 tali crimen fuit tantus homo depositus a papatu, multum haberet timere
 quilibet episcopus inferior, ne in tali crimen labatur. Et potissime debet
 cauere propter Dei reuerentiam principaliter et propter scandalum populi, qui
 35 maxime scandalizatur, cum ecclesiasticus uir, maxime episcopus, se carnis
 feditate deturpat. Vnde fere omnia alia peccata licet in se grauiora tolerabilius
 dissimulantur quam istud.

7 uel scandalum patiatur post eo add. b. 10 et...festis in marg. Mo.: precipuis festiuitatibus B A Val:
 aliis om. V: festiuit M. 13 chorum : cornu ed. V A To M. admittatur suprasc. Mo: titut ed. Mt. 14
 denique : deinde ed. M Val. septimane om. ed. To Val M C. 15 septimi om. Mt. A: septem Mo B T
 anni: annis Mo B T 20 sequentibus: sub- ed. To M C 24 confesione : penitentia ed. a. 29 de: a ed. To
 Val 31 haberet: -bet ed. A To Val M C 32 potissime : potentissime ed. To 36 dissimulantur : -tur B:
 -nt V P A Mt M C

De castitate episcopi. c. LXIII.

Gallensis parte IIII, ubi de statu episcopali, capitulo De cauenda luxuria ita dicit: Castitas purior, sincerior, evidentior et virtuosior debet esse in episcopo magis quam in aliis, cum vita sua sit aliis data in speculum puritatis. Sequitur:

5 Quanto dignitas sublimior, tanto castitas debet esse eminentior. Ideo non est licitum episcopis cum mulieribus habitare secundum canones, paucis exceptis, ut dictum est supra. Vnde Gregorius, IX libro Registri sic inquit: Peruenit ad nos quosdam episcopos sub pretextu solatii in una domo cum mulieribus conuersari, sed ne per hoc subsanatoribus iusta obtrectationis detur occasio,

10 aut facilem inimicus materiam deceptionis assumat, hoc compescas, nec cohabitare patiaris mulieres maxime cum episcopis, exceptis eis, quas sacri canones permittunt, uidelicet, mater, amita et germana. Melius tamen faciunt, qui a talium etiam cohabitatione abstinent, et recitat quod dictum est supra de beato Augustino, qui non consentiit quod secum cohabitaret soror eius, quia

15 dicit quod magne sapientie est in talibus etiam non uti concessis, ne homo periculo se exponat et Deum uideatur temptare. Exemplum de Andrea episcopo, quem diabolus temptauit de sanctimoniali, quod cohabitaret secum, de quo III Dialogorum, capitulo VIII, dicitur summarie. Hinc est quod narrat idem Gregorius III Dialogorum quod postquam Iohannes Papa equitauit equum

20 sibi accommodatum a quodam, nunquam extunc equus ille uoluit portare uxorem suam ad ostendendum quod mulieri nullus debet patere accessus ubi episcopus residet seu quiescit. Ideo Hieronymus Epistolis XLIII et XCVI dicit quod castitas paganorum multum debet prouocare ecclesiasticos christianos ad castitatem, nam sacerdos idolorum amore pudicitie non poterat habere uxorem nisi uirginem et intactam ab aliquo, nec uiduam, nec repudiataam, sicut nec

25 sacerdos legalis, ut patet Leuitici XXII. Et uirgines dee Veste et Appolinis in perpetua uirginitate manebant, ut idem Hieronymus narrat ibidem.

5 sublimior : eminentior ed.a. tanto...eminentior om. To M 7 sic inquit in marg. Mo. 9 occasio : actio ed. To 11 quas: quos ed. To C 12 mater, a. et g. : -trem, -am et -nam ed. : -tre, a. et g. Mt. C 13 etiam: om. ed. V A Mt. M C 14 cohabitaret : ha- ed. V T M C eius : ipsius ed. Val 16 inuenitur ante de add. ed. 18 de quo : distinctione questio ed. 24 sacerdos : -tes ed. V To poterat : -runt ed.C 26 Veste : nestc ed. M. et Appolinis in marg. Mo. 27 narrat: ait Mo B T

Cum quibus mulieribus permittantur esse episcopi uel presbyteri.
c. LXIII

Doctor etiam Durandus, ubi supra, omnino docet ecclesiasticos uitare cohabitationem cum mulieribus, quia talis cohabitatio sepe est occasio adulterii

5 XVIII, questio II: Diffinimus. Dicit tamen ibidem quod excipiuntur, uidelicet, mater et soror, amita, matertera, auia, filia fratris uel sororis, uxor filii et regulariter omnes consanguinee per lineam transuersalem usque ad secundum gradum inclusive, distinctione LXXXI: Cum omnibus. Consanguinee uero per lineam ascendentem et descendenter usque ad quartum gradum, Extra De

10 consanguinitate et affinitate: Non debet; distinctione XXXII: Interdicit et distinctione LXXXI: Nolumus feminas. Ratio est in istis, quia fedus naturale nihil seu criminis cum talibus extimari permittit, ut dicitur Extra De cohabitatione clericorum et mulierum: A nobis, et Extra de presumptionibus: Cum in iuuentute. Et hoc intelligas si consanguinea non habet secum domicellas

15 uel pedisecas uel alias mulieres suspectas, quia de talibus intelligitur uerbum Augustini: Que cum sorore mea sunt, non sunt sorores mee. Et notat iste doctor ibidem sic: Licet autem fedus naturale non permittat suspicionem oriri cum filia nec cum matre uel sorore et cetera. Non tamen debet clericus et maxime episcopus habere cum talibus immoderatam familiaritatem, maxime

20 osculando eas coram hominibus uel caput suum ponendo in gremio illius uel simile, ne ex hoc uilis aut contemptibilis habeatur et det uidentibus materiam murmurandi uel scandalizandi, et sibi et illi mulieri det occasionem incitandi ad malum, quia multos uidemus, qui non parcunt matri, filie nec sorori, nec consequenter cuicunque eis parentaliter coniuncte. Hic est quod, si aliquis talis

25 admonitus nollet a predictis osculis et amplexibus et aliis indecentibus actibus desistere, deponi debet, distinctione XXXIII: Quorumdam. Ultra autem secundum gradum linee transuersalis distigne, quia aut sunt suspecte, quia iuuenes, aut non. In primo casu non possunt clerci cum eis cohabitare, sed in secundo possunt, licet tutius et eligibius sit abstinere ab eis et omnino

30 elongari, quia fedus naturale in multis non operatur quicquam boni, nec frenat eos ab operibus malis. Eadem distinctio est fienda in ancillis et sic debet intelligi, distinctione LXXXI: Feminas, et distinctione XXXII: Interdixit, in

¹ episcopi uel om. M² uel Mo² 3-4 : ecclesiasticos cum mulieribus : mulierum cum ecclesiasticis Mo B T Val 5 uidelicet om. ed. To C 6 ei post amita add. ed. 13 ut ante extra add. ed. V To Mt. M C 14 secum om.ed.V 18 uel om.ed.V Mt. M C 21 facere ante ne add.ed. V Mt. To 23 multis : plures ed. Mt. Val

fine. Eadem distinctio est facienda in uxore propria, quia si subdiaconus uel supra habet uxorem legitimam, cum qua contraxerat ante subdiaconatum, si sit uetula, potest eam tenere in domo et eam caste regere, distinctione LXXXI: Volumus. Si uero est iuuenis non debet secum manere, sed sequestrato mansionis cubiculo. Glosa: Et continentia tam a uiro quam ab uxore promissa, distinctione LXXVII: Episcopus, Extra De conuersione coniugatorum: Vxoratus. In quibus capitulo dicitur quod coniugatus non promoueatur ad sacros ordines, nisi ab uxore continentiam promittente fuerit absolutus. Vxor uero illius qui promoueri in episcopum debet, prius debet profiteri continentiam et sacrum uelamen et religiosam uestem assumere, sic communiter tractatur a doctoribus in materia de uoto. Quidam autem a predicta distinctione excipiunt episcopos et monachos, qui indistincte etiam non possunt cum aliqua consanguinea habitare, articulo XXXIII, distinctione: Quorundam, Extra De conuersione. Sane si coniugati. Et eiusdem sententie sunt Ostiensis et Ganfridus.

Que sit pena clerici non seruantis castitatem in publico. c. LXV.

Que autem sit pena clerici continentiam non seruantis, dicunt hic doctores, quod si talis clericus est accusatus et conuictus, debet deponi, distinctione LXXXI: Si quis clericus, Presbyter, Si quis episcopus. Item aut est notorium 5 eum habere concubinam, aut non. Si sit notorium iuris, puta, quia est condemnatus de illo criminis uel est confessus sponte in iure uel est conuictus canonice, debent eum tunc subditi uitare in sacramentis, quia tunc ipso iure est suspensus, XV, questio V: Presbyter et Extra De cohabitatione clericorum et mulierum: Vestra, ultra medium. Si est notorium facti, puta, quia tenet in 10 domo publice mulierem suspectam uel tenet eam alibi, et etiam quia cum publicum sit non ex fama, sed ex euidentia, que non potest aliqua tergiuersatione celari nec est necessarius uerbis testis nec accusator, Extra De cohabitatione clericorum et mulierum: Tua, talis notoriu s fornicator debet ab episcopo admoneri ut se corrigat, et si noluerit se corrigeri, debet suspendi a 15 beneficio ecclesiatico usque ad congruam satisfactionem, et si adhuc perseuerauerit, debet in perpetuum remoueri, Extra De cohabitatione

33 et ante eadem Mo T 34 habet : -beat ed. V 38 articulo ante Extra add.ed. V To 43 autem : tamen ed. To Val 46 coniugatorum ante sane add.ed. To M 1 publico : -cum Val2 in publico om. M2 6 est ante conuictus om. ed.V A To M C 11 potest: -sunt ed. V A To Val M C 12 uerbis om.ed.To M C 15 congruam : condignam ed. To Val

clericorum et mulierum: Sicut ad extirpandas. Et secundum hoc intelligitur de his, qui sunt in notoria fornicatione, distinctione XXXII: Nullus, Preter hec; distinctione LXXXI: Si qui sunt presbyteri; Extra De cohabitatione clericorum et mulierum. Vestra, in fine, Tua; et Extra De uerborum significatio: Cum olim. Si quis autem in sacro ordine constitutus duxerit matrimonialiter uxorem, debet priuari ordine et beneficio ecclesiastico. Mulier uero si libera erat, debet redigi in seruitutem ecclesie, distinctione XXXII: Eos qui. Si erat ancilla, debet uendi, distinctione LXXXI: Quidam clerici. Filii etiam inde nati rediguntur in seruitutem ecclesie, XV, questio ultima: Cum muliere.

Ex quibus signis presumitur clericus incontinentis. c. LXVI.

Ex quibus signis presumitur clericus incontinentis, dicunt doctores quod ex sequentibus: Primum est si frequenter loquatur de mulieribus uel de formis earum, et hoc secundum Hieronymus. Secundum est si mulieres sepe ueniant ad domos eorum. Tertium est si ipse sit iuuenis et tenet iuuenculam uel quasi in domo. Quartum est si solus cum sola inueniatur loqui. Quintum est si eas libenter aspiciat et insatiabiliter, distinctione XXXII: Hospitiolum, distinctione LXXXI: Clericus solus. Vnde Augustinus in Regula: Oculi clerici in femina nunquam debent firmari. Sextum cum sepe loquitur lenonibus uel lenonis uel sub colore pietatis intrat domum talium personarum. Septimum est cum clericus habet gestus corporis inhonestos et quasi meretriceos et libenter cantat cantilenas turpes et dissolutas. Octauo cum sepe uisitat moniales et burlat cum eis et ludit et libenter seruit eis in negotiis ipsarum et sedet sepe iuxta eas et recipit ab eis minuscula et mittit litteras et recipit ab eis, maxime cum in litteris continentur uerba suspecta, uilia et statui utriusque incompetentia et pretendunt carnalem amorem tacite uel exprese. Similiter prohibet Hieronymus ne clericus mulieribus mittat salutes seu uerba seu encenia, nec ad eam quoquimodo appropinquet, nisi causa necessitatis, quia omnia talia sunt incentiuia libidinis; maxime cogitatio noxia, cogitatio impudica siue impudicus aspectus in mulierem statim coinquinat conscientiam. Ideo consultit Gregorius,

17 hoc : hec ed. 18 sunt : iacent ed. To Val M C preter : ponit ed. To : propter V hec : hoc ed.A To 1 presumentur To2 M2 C2 autem ante signis add. To2 2 presumentur : -atur ed.To M autem ante signis add. ed.V To Val M C 3 de mul- : cum m. ed. uel de ipsis ante uel add.ed. 4 est om. Mo B T 5, 6 est om. ed. 6 cum ea post loqui add. ed.M : cum eis To C est post quantum om. ed.To M 8 LXXXI : XXXI b 9 cum ante lenonibus add. ed. 10 dominum : -os ed. To M C est om. ed. To M C 12 octauo: -uum ed.V To M C 13 ipsarum : earum ed. a 19 quia post noxia add. ed. To Val

quod ubi talis cogitatus in corde nascitur, quod statim extingatur, quia ex dilatione capit uires et tunc diabolus cum tali cogitatu fortius pugnat contra hominem et homo tenet infra se tunc hostem domesticum roboratum. Ex predictis apparet uerum dictum apostoli positum in sua prima regula, quod est
25 pudicum.

Quod episcopus debet esse ornatus uirtutibus. c. LXVII.

Sextum quod ponit in predicta regula gloriosus Paulus apostolus est ornatum. Et dicunt hic sancti quod ornatus sacerdotalis, et maxime episcopal, est duplex. Primus est interior, sine quo nihil ualet, et est deuotio primo Deum
5 respiciens, unde resultet in eo ornatus maior et feruor fidei spei et caritatis, adnectens uirtutes cardinales, uidelicet, sapientiam maxime celestem; secundo temperantia, que est detestatio omnium carnalium uoluptatum; tertio fortitudinem contra omnem temptationem, qua sufficiat aggredi omne arduum et difficile propter Dei amorem, et semper appetat propter Christum
10 martirizari; quarto iustitiam, qua studeat quomodo Deo suo obediatur diligenter et seruiat et anime sue det curam et diligentia se uidendi et emendandi et proximo det amicitiam ueram et concordialem etiam hostibus et beneficentiam, quantum est in seipso. Sine isto preclaro ornatu clericus confudit cathedram,
15 ubi sedet in choro, et sibi igitur iniuriam magnam facit cathedre, ut dicitur XL distinctione: Multi. Predicto ornatu debet addi secundum Anselmum, sicut predictum est, scientia Dei ut sciat episcopus principaliter, quid est Deus et quam aliis est ille qui eum uicarium suum fecit. Secundo, scientia officii ecclesiastici, ne regente episcopatum in diuino cultu fiat defectus et ipse syncopas et dissolutiones chori principaliter corrigat et summe attendat ad bene
20 persoluendum diuinum cultum, quia propter diuinum seruitium datur clericis beneficium ecclesiasticum. Tertio quod in eo specialiter fulgeat humilitas cordis et patientia, cum oporteat. Quarto, exemplum bonum ad omnes, ut omnis ab eo recedens edificatus abscedat et glorificet Patrem celestem in tali pontifice dato ab eo populo suo, qui est uia et directio in omnibus ad Deo
25 fideliter seruiendum. Omnis enim uirtus episcopi ornatus est, qui uicarius spiritualis est et filius Domini uirtutum. Exterior autem ornatus consistit, ut

24 uerum: quintum ed. To : quartum M C : unum V A   2 predicta: dicta ed. V P A To M C   ornatum :-
tus ed.   3 et ante maxime: sed ed. M C   8 sufficiat: -cit ed.   12 det: debet ed. T P To Val M
concordialem : cordalem ed. a. gerere ante etiam add. ed. C   14 sibi om. ed. V   qui indigne sumit
cathedram ante ut add. ed.   22 oporteat: -tet ed. To   23 Deum ante patrem add. ed.   25 populi ante qui
add. ed.   26 exterior: -nus ed. Val C

tangitur distinctione XLI, <canone> ultimo, in habitu, ut clerici non deferant uestes incisas, id est, lingulatas, sicut ioculatores, nec uarii coloris nec rubeas, nec uirides, nec nimis longas, nec nimis breues, nec de serico, nec de lana
 30 nimis preciosa, nec etiam de nimis uili, quia, sicut dicit Hieronymus: Nec affectate sordes, nec exquisite delicie digne sunt laude, distinctione XLI, canone I. Item ecclesiasticus maxime episcopus comam et barbam debet deponere, Extra De uita et honestate clericorum: Si quis clericus, et XII, questio I: Duo, et sicut tangitur VI, questio I: Ex merito. Ecclesiasticus summe
 35 debet se ostendere ornatum sobrietate et omnia membra sua sub freno rationis astringere, maxime oculos et linguam, in quibus ostenditur sui modestia, discretio et conscientia et decor spiritualis honestitatis, nec debet currere nec se leuiter mouere. Et hoc de sexto, uidelicet, de ornatu.

Quod episcopus liberaliter recipiat hospites honestos.
c. LXVIII.

Septimum quod addit Apostolus in regula episcopali est hospitale, id est, hospitalitati esse intentum, quia sicut habetur XVI, questio I: Domus
 5 clericorum omnibus debet esse communis, quod debet intelligi sic primo quod domus ecclesiastica sit aperta secundum facultatem domus; secundo secundum necessitatem hospitis; tertio secundum honestatem petentis, licet in casu necessiatis debet teneri regula Christi dicentis: Omni petenti te tribue, ut in extrema necessitate non attendatur qualitas persone, sed necessitas nature.
 10 Hilarius: Hospitalitas sancta est et meritoria. Vnde Abraam et Loth qui hospitales erant, angelos meruerunt recipere, Genesis XIX. Et ad hoc inducit apostolus Prima ad Timotheum IIII dicens: Exerce te ipsum ad pietatem, nam et corporalis exercitatio ad modicum est utilis; pietas autem utilis est ad omnia,

27 <canone>: parrafo ed. A To Val M 32 canone: parrafo ed. 37 honestatis: et honestas ed. To Val 1 recipiat M2 honestos B2 M2 3 episcopali om.ed. V 5 debet: -ret ed. M C communis: -es ed. To C 8 te om.ed. To Val 9 qualitas: -tates ed. 12 Timotheum: Titum ed. M et om.ed. B M nam et om. Val

habens promissionem uite, que nunc est pariter et future. Ad Hebreos XIII:
 15 Hospitalitatem nolite obliuisci, et quod illa hospitalitas sit leta et bono uultu
 recipientur hospites. Vnde Prima Corinthiorum VII: Hilarem enim datorem
 diligit Deus. Et hoc uoluit dicere Petrus I Petri III: Hospitales inuicem sine
 murmuratione, id est, non molestando, nec iudicando hospites. Et hoc uoluit
 20 dicere Gregorius libro II, Omilia III dicens quod non solum sunt hospites
 inuitandi, sed trahendi, sicut fecerunt duo discipuli Christum in Emaus. Et est
 eis ostendendum cor letum uerbo et facto, aliis hospites semper cum
 displicentia essent ibi. Quantum autem hospitalitas propter Deum assumpta
 placeat Deo, uide in Vitis Patrum, parte XIX: Per totum, ubi ostenditur
 25 quomodo episcopi et abbates debent esse hospitales et semper intuitu pietatis et
 Dei, quia, quod prelati et sacerdotes teneant hospitalitatem, certum est, quod
 eam tenent de bonis pauperum Christi, oportet ergo quod eorum hospitalitas sit
 semper, et fiat propter Deum et propter necessitatem hospitum uel propter
 aliquem finem caritatiuum et utilem animabus transeuntium et etiam
 inuitantium eos. Cum autem recipientur raptiores et latrones, hoc fieri debet
 30 potius ad redimendas uexationes eorum ne noceant uel ut trahantur ad Deum
 quam propter alium finem. Ideo Christus permisit se recipi a peccatoribus, ut
 a Mattheo et Zacheo et a Symone fariseo, ut eos attraheret ad uiam salutis,
 sicut fecit de facto, et multi receperunt hospites sepe ut eos traherent ad Deum
 et conuerterent a peccatis eorum, quod fuit ualde meritorium eis coram Deo,

15 nolite : noli ed. 16 recipientur : -atur VP A To Val M : respiciatur C. hospites : hospes VP A a
 17 dicens post III add. ed. Val 29 inuitantium : ini- Mo.B TC 30 et ante ne add. ed. V 31 alium
 : aliquem ed. To temporelam post finem add. ed. V To C : corporalem add. T P A Val

35 sicut dicit Iacobus in ultima Epistola sua, capitulo ultimo, in fine: Principalis tamen institutio hospitalitatis est propter Deum et amorem proximi. Quod innuit Iob XXXI capitulo dicens: Et si comedи bucellam solus et non comedit pupillus ex ea, et post foris non mansit peregrinus, sed hostium meum patuit uiatori. Ex quibus patet quod tota hospitalitas eius tendebat ad proximi 40 pietatem et consolationem licitam et honestam, et non ad lucrum nec ad dissolutionem et ad mercedem, sicut est hospitalitas illorum, qui pro pecunia recipiunt hospites, nullum respectum habentes ad Deum.

Qualiter se debet habere episcopus in mensa. c. LXIX.

Hospitalitatem autem episcopi commendat et ordinat pulchre Geruasius Sabine scribens super hoc Lodegario Salernitano episcopo, dicens sic: mensam tuam orna lectione et societate pauperum et silentio continuo. Caeu ab omni 5 superfluo. Recole quod tuorum prouentuum administrator es et non dominus et quod peccata populi comedis et uiuis de patrimonio crucifixi. Non ergo ex talibus prunis reficias uentrem tuum immemor pauperum, qui de micis que cadunt de mensa tua cupiunt saturari. In mensa tua non sint communiter cibaria delicata, nec uina preciosa, nec panni ornantes parietes, nec uasa 10 argentea nec preciosa, quia talia omnia, si bene attendas unde ueniant et qualiter tibi commissa sint, multum confundunt faciem tuam quia ibi non ostendis te pauperem, nec administratorem pauperum, sed potius dominum quasi propria possidentem. Nullo modo canes uenaticos habeas, nec aues predales, nec ea que tibi sunt per sanctos patres siue per ecclesiam prohibita, 15 tanquam incompetentia omni uero prelato. Semper recole quod que administras non sunt tua, sed pauperum et obtenta meritis Ihesuchristi et sanctorum martirum et aliorum beatorum, qui talia meruerunt ecclesie Christi dari. Non ergo sis in istis paucis infidelis Deo, ne te ipse in iudicio iubeat cruciatibus eternis tradi. Solemniter semper tue mense in principio benedicas 20 et in fine cum omni reuerentia gratias referas ei qui te late aluit et prouidit. Caeu, ne superflua nec excessiuia tibi preponi permittas aut iubeas, nec

35 ultimo : V ed.V A a. 37 et ante si om.ed. V To C non om.ed. V P To Val M 41 et ed. V C : sed ceteri 8 refici et ante saturari add. ed. 10 quia : que ed. ueniant : uenient ed.a 10-12 nec... pauperum in marg. Mo 12 potius om. ed.a 18-19 non ... tradi om. To 19 tradi : tradere ed. 20 late om. Mo B T

sustineas iuxta te dissolutos habere aut histriones aut burlatores aut rumorum narratores aut detractores sed, exemplo beati Augustini, tales horreas sicut mortem. Post mensam utili disputationi intendas, si habeas cum quibus 25 conferre possis, alias te applica orationi pro mortuis aut pro tibi commendatis aut pro benefactoribus tuis.

Quale debet esse conuiuum episcopale. c. LXX.

Quale autem debeat esse conuiuum episcopale ostendit idem Geruasius in eadem littera ita dicens: Episcopus uolens religiose conuiuare quemquam ad gloriosum episcopum Paulinum attendat, de quo legimus semper inuitatis se prebere cum discretione hilarem, semper ministrare competentia sine curiositate et excessu, dicens quod de Christi patrimonio non debent superflua alteri ministrari, quia non sufficiunt pauperibus quorum sunt. Verba que proferebat pauca semper et edificatoria promulgabat, attendens quod per ministrantes nullus defectus fieret in seruitio nec quod eorum aliquis seruiendo garrularet. 5 Posuit in scriptis supra mensam in pariete scriptum illud Augustini, uidelicet, quod ibi nullus auderet latrare contra proximum in his uersibus: Quisquis amat dictis absentium rodere uitam, hanc mensam uetitam nouerit esse sibi. Secundo erat ibi lex quod nullus auderet iurare, quod si aliquis soluisset, priuabatur una 10 porcione uini, nam omnes domestici sui erant astricti ad bibendum certis uicibus amore sobrietatis, non tamen extendebat hoc ad conuiuas suos. Tertio nunquam fabulator nec iocolator ibi audebat apparere. Quarto nulla carnalis curiositas poterat ibi adduci, unde fertur quod cum semel inuitasset quosdam magnos uiros et post mensam quidam uoluisset illos spargere aqua rosacea, subdito gloriosus Paulinus restitit uehementer dicens: Sine fine miserabilis, et: 15 20 Exi foras, quia talia carnis oblectamenta non debent exhiberi in domo uicariorum apostolorum, sicut sunt episcopi, qui cum capite nostro Christo in summis penis et penitentia ea, que late sumimus, procurarunt. Hec igitur sunt fercula celestia et mense apostolice, immo angelice. Nullo modo igitur debent

22 histriones : bufones *Mo B T*   25 commendatis : recomendatis *ed. Mt To Val*   1 autem ante debet add. *Val* 2 *M2*   3 ita *om. ed. To Val*   5 ministrare : ministrans *ed. V P A a*   8 promulgabat : promulgabat *ed.*   11 quisquis : si quis *ed. To Val*   12 uitam : famam *Mo. m. s.*   13 aliquis : quis *ed. Mt. To Val*   soluisset : solueret *ed.* : iurasset *Mo. suprasc. m. s.*   15 sobrietatis : societas *Mo. suprasc. m.s.*   17 adduci : audiri *ed. To Val*   18 spargere : respurgere *ed. a*   19 Paulinus : Augustinus *ed. Mt To Val* : Paulus *M.*   21 qui : quia *ed. a*   quia *ante* qui add. *V P A M*   apostoli *ante* cum add. *ed. V P A a*

oblectamentis carnalibus deturpari. Legimus etiam quod in eius mensa
 25 ponebantur uasa lignea et terrea, tamen munda. Et dicebat quod grandis
 infamia erat in episcopo uti pannis ornantibus parietes in mensa uel alibi, uel
 uti preciosis pannis in uestitu uel in ornatu lecti uel uti aliis sumptuosis, pro eo
 quod euidenter ostendebat non ministrare pauperibus ea, que habebat ultra
 uictum et uestitum. Vnde Bernardus etiam Super Cantica, Omelia LXXV,
 30 grauiter arguit ecclesiasticos, si habeant affluentiam rerum, uestium
 splendorem, congeriem uasorum argenti uel auri, quia hec omnia sunt bona
 pauperum, que sacrilega crudelitate in predictis uanitatibus expenduntur.
 Signum, inquit, dant tales mundo, quod non sperant Christum super talibus
 35 districtam in morte exigere rationem. De hoc etiam idem Bernardus loquitur
 latius in libro Ad Eugenium Papam, addens quod quicquid de patrimonio
 ecclesie capitur a ministris preter uictum et uestitum, quod est raptus sacrilegis
 et grauior graui furto. Victor etiam sermone De pastore sic inquit: Extra
 40 modum stupeo quando aliquis sane mentis uult suscipere in ecclesia
 prelaturam, ubi tantus labor et anxietas et ubi tantum periculum damnationis
 eterne et si quilibet pro se respondere non sufficit, quanto minus si pro aliis
 habeat respondere, potissime apud illum qui omnia nouit, omnia discutit, de
 omnibus requirit et pro fore factis singulis maxime ipsis presidentibus
 grauiores penas infligit.

Que conuiua prohibentur uel conceduntur episcopis et clericis.
c. LXXI.

Vt autem legimus distinctione XLIII: Conuiua approbantur que ex caritate
 fiunt, ubi nullius uita roditur, nullus ex irrisione reprehenditur, nec sunt
 5 inanes fabule, sed uerba edificatoria Scripture, ubi non plus seruitur corpori
 quam necesse est. Et que raro fiunt, ut dicit Beda, quia uix conuiua sine
 peccato possunt fieri pensata humana lasciuia. Conuiua autem nuptiarum sunt
 interdicta clericis, ut patet distinctione XXXIII: Presbyteri, ibi enim
 10 cantantur amatoria et turpia et fiunt choree et multa incitatoria ad luxuriam,
 sicut est mulierum presentia et cibaria ac uina preciosa, in quibus cordis
 puritas et mentis castitas naufragantur. Nec obstat quod Christus interfuit
 nuptiis, quia ibi defectus erat uini et consequenter non erat excessiva rerum

28 habebat : habeat *ed. To M* 34 idem: *ibidem Mo B T* 36 pariter *ante et add ed. VP a* 38 quando :
 quo modo *ed. To Val* in ecclesia : *ecclesie ed. To* 1 conceduntur : dantur *T2 Val2* episcopis et clericis
om. M2 9 incitatoria ad luxuriam : *incititia luxuriam ed. Mt To Val* : *incitativa ad luxuriam C*

superfluitas. Ibi etiam castissimus Iohannes reuocatur a matrimonio ut seruetur virgo, secundum Hieronymum. Et ubi clerici pro salute animarum et causa predicationis seu informationis interessent et sine peccato, non esset eis interdictum nuptiis interesse, etiam si ibi reciperentur propter Deum, ut si essent peregrini et pauperes; tunc meretur eos recipere et haberent meritum boni hospitalis et ipsi possent ibi licite interesse.

Quod episcopus debet esse doctor, id est, predictor et informator aliorum. c. LXXII.

Octauum pertinens ad episcopum in prima regula posita per Apostolum est doctorem, quod exponens Filibertus in Omelia pastorum dicit: Prelatus quisquam presumitur in ecclesia Christi doctor et predictor in populo et paternus informator pre ceteris aliis, cui dirigit dominus illud Isaie LVIII: Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam et annuntia populo meo scelera eorum et domui Iacob peccata eorum. Vnde si non informauerit, uel per alios informari populum non curauerit, grandi periculo se exponit, dicente Domino Ezechielis XXXIIII: Fili hominis, speculatorem domui Israel dedi te. Glosa Aymonis: Omnis prelatus datus est populo suo in speculatorem, doctorem, magistrum et predictorem ac precipuum patrem, qui ipsum doceat in spiritualibus et informet in his que pertinent ad salutem, quia de hoc specialiter requiretur a Deo et propter hoc positus est in presidentem et propter hoc dantur sibi emolumenta, honores, redditus et altus status. Ideo hoc significans Dominus dixit Petro: Pasce oves meas, scilicet, pastu spirituali principaliter, quia ipse pastor est spiritualis. Propter quod expedit summe prelato, ut sua doctrina sit autentica et reuerendissima ut ipse irreprehensibiliter uiuat et sit lumen et exemplum aliorum. Eis dirigit Christus uerbum illud Matthei V: Vos estis lux mundi, uos estis sal terre, quod si sal euanuerit, in quo salietur? Quod si prelati in uita et exemplo deficiunt, totus grex in perditionem uadit, quantum in prelates est. Vnde dixit Dominus: Si cecus cecum ducit, ambo in foueam cadunt, [Luce VI]. Et Gregorius in Omelia dicit quod cuius uita despicitur, restat ut eius predicatione contempnatur. Ideo dat Deus tales prelatos contemptibiles omni populo, sicut comminatur Dominus

16 si ibi : si tunc ibi ed.a 16-17 ibi ... pauperes om. C 17 essent : forent ed.Mt To Val meretur : natur Mo B T V P : -reteretur C haberent: -ret ed.To : -ret Mt Val M C 1 id est : et A2 2 aliorum om. M2 4 esse ante doctorem add. ed. IX ante Omelia add. ed.To 14 presidentem : presidentia ed. : presidente Mt. et propter...et om. To 15 propter hoc om. ed. Mt. 16 sic ante pasce add. ed. 21 in ante exemplo add. ed. a 23 Luce VI om. ed. Mt To Val 24 eius om. Mo B T

per Ezechielem. Immo ut dicit Gregorius in Pastorali et est II, questio, III: Precipue debent scire prelati quod si peruersa unquam perpetrant tot mortibus digni sunt quot prodigionis exempla ad subditos transmittunt. Et Matthei XVIII: Quicumque scandalizauerit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ut suspendatur mola asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris. Quod exponens Hieronymus dicit quod mola asinaria hic significat pondus eterne damnationis, que suam perpetuitatem designat in rotunditate asinarie rote, que finem non habet. Predicatio autem prelati, dicit Crisostomus, hec habet considerare si fructum uult facere: uerum tempus, locum, qualitatem audientium et qualitatem dicendorum. Ideo dicit quod oportet quod prelatus ad docendum et ad omnia ista prouidenda ne pigritet, nec ipsum tedeat, quod moueatur ex Dei amore. Et hoc innuit Christus cum dicit Petro: Pasce oves meas, Petre, si diligis me, [Iohannes X et XXI et ultimo]. Oportet, dicit hic Crisostomus, quod cum prelatus sit predictor et doctor, quod sit sciens in Scriptura sacra et eruditus. Ideo cum consecratur, queritur ab eo sic: Scis tu utrumque testamentum? Et ipse respondet quod sic. Si tunc autem nesciat illud, tolleratur pro tunc ab ecclesia, nec sic respondendo peccat mortaliter si tamen tunc proposuit pro iuribus ut illud sciat, sine dilatione debet fideliter laborare. Gregorius in Pastorali: Prelatus si scientie est nescius, quem ergo clamorem dabit preco mutus? Hinc est quod informatus Damasus papa quod prelati regni Sicilie, omissa Scriptura Sacra, semper et communiter intendebant hystoriis principum et negotiis impertinentibus suis ecclesiis et etiam intendebant scientiis curiosis, scripsit omnibus quod sub pena depositionis et priuationis suarum dignitatum indilate intenderent ut officium ecclesiasticum pre aliis clericis bene scirent et quod post hoc conuerterent studium suum ad sacram canonem Biblie siue ad notitiam utriusque testamenti, designati per tiaram partitam in duas partes supra caput, quam indigne nimis ferebant, dum sic vanis essent studiis implicati. De Celestino Papa III legimus in Hystoria Latina quod ipse in propria persona frequenter predicabat et rectores ecclesiarum monebat predicare populo et coadiutores eorum ad predicandum iussit recipi et tractari ab eis summo affectu et effectu, eo quod informatio populi maxime pertinet ad prelatos et ad rectores ecclesiarum, distinctione LXXX: Episcopus. Et quod propter hoc eis concedunt

29 XVIII: XV ed. a 32 suam: summam ed. To 36 prouidenda : -dum Mo B T 37 dicit : dixit ed.a
 38 si diligis me : amas me? ed. Mt. Iohan- om. cum spacio Mo T V P A C Iohan- X et XXI et ultimo
 om. ed. Mt.Val To 38 dicit : dixit ed.Mt To Val 38-41 oportet .. testamentum om. C 41 ipse om.
 ed.P A a : (l.40-41) scis..si om.V quod om. M 43 debet om. ed.a 43-44 debet...laborare om. T 50
 hoc om. ed.To 53 indigne : -ni ed.a 58 et om. ed. quod om. ed.To M C

60 iura et bona ecclesiastica, que ab eis recipiuntur in damnationem animarum eorum, si nolint populo predicare per se uel per alios ad hoc specialiter euocatos. Propter quod Christus docuit, quod in speciali esset Dominus orandus, ut mitteret populo suo bonos predicatores dicens: Messis quidem multa, operarii autem pauci, rogate dominum messis ut mittat bonos operarios in messem suam, [Luce X]. Et apostolis dicebat: Ego elegi uos de mundo ut 65 eatis et fructum afferatis et fructus uester maneat, id est, firmetur in cordibus audientium meritum et exemplis prefectorum predicatorum.

**Quantum autem obligantur prelati ad informandum populum.
c. LXXXIII.**

Quantum autem obligentur prelati ad predicandum et ad informandum populum ostendit Gregorius, XXI Moralium, exponens illud Iob XXXI: Si aduersum me terra mea clamat et cum ipsa sulci eius deflent, si fructus eius comedи absque pecunia. Vbi Gregorius sic inquit: Terram clamare est contra regentis iniustitiam subditos dolere, et fructus comedit absque pecunia, que ecclesiastica commoda ad usum corporis accipit, sed exhortationis ministerium populo non impendit. Sequitur: Quid ad hec nos pastores dicemus qui aduentum districti iudicis precurrentes et qui officium preconis accepimus sed ecclesiastica alimenta muti manducamus et exigimus, quod nostro debetur corpori, sed non impendimus quod subditorum debemus cordi? Hec ille. Ezechielis III dicitur: Audies uerbum ex ore meo et annuntiabis eis. Vbi Gregorius libro, id est, Omelia IX: Prepositus sine culpa non est, quando uerba uite non audiens ex sua culpa moritur subiectus, hunc ipse occidit, qui eum tacendo morti tradidit. Vbi subiectus ex sua culpa moritur, ibi is qui preest, quia tacuit reus mortis inuenitur. Tot ergo nos presides indigni occidimus quot ad mortem ire tepidi tacentes uidemus. Et idem Gregorius exponens illud Luce X: Dignus est operarius mercede sua, libro primo, Omelia VIII. Pensemus, 10 inquit, cuius damnationis sit sine labore mercedem laboris percipere, quasi dicat summe Hieronymus, Epistola III: Doctrina a sacerdotibus expectatur et 15 precepta ueteris et noue Legis. Ideo dicitur: Sacerdos, id est, sacra docens, qui 20

60 per om. Mo T V P A   64 Luce X om. ed. Mt To Val   de mundo om. ed. a   65 uester : uerum
ed. : uestrum Mt   1 autem om. M² C²   obligantur : obligentur M²   populum C² : om. M²   1-2
omnia om. A²   5 sulci : filii Mo B T V P : stulti To M   et ante si add. ed. Mt To Val   eius om. ed.
Mt To Val   8 accipit : recipit ed.   10 sed : et ed.   16 ex sua culpa om. ed.   17 presides :
presidentes ed. Mt To Val.   19 X : IIII Mo B T   VIII : XVIII ed. Mt To Val   22 id est :
quasi ed. a

si non doceat, licet sit innocens et simplex, tamen quantum exemplo prodest, tamen suo silentio nocet, nam latratu canum ac baculo pastorali rabies luporum deterrande sunt, ut etiam dicit Hieronymus ubi supra. Ideo dicit Apostolus Ad Titum primo: Amplectentem eum, qui secundum doctrinam est fidelem sermonem ut potens sit exhortari in doctrina sacra et contradicentes reuincere. Prelatis dicitur Osee III: Quia tu repulisti scientiam Dei, et ego repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. Beda: Sicut stipendia suscipere a non militantibus et mercedes pastorum suscipere a non custodientibus greges et conductionem capere a non laborantibus in uinea est iniustum et impium et contra Deum, sic summa iniustitia est capere a populo precia peccatorum et non habere curam de eo, nec illi exoluere seruitia, maxime spiritualia, ad que tenemur. Et hoc ostendit Apostolus Prima Ad Corinthios IX: Quis militat stipendiis suis? Quis plantat uineam et de fructu eius non edit? Et: Quis pascit gregem et lanam eius non suscipit uel de eius lacte non gustat? Sic populus qui stipendia tam lata dat prelatis et ecclesiasticis non habebit ex eis predicationem et alia seruitia, propter que illis tanta contulit emolumenta, quasi dicat, absit hoc ab ecclesiasticis quia hoc esset summe fraudis, cum sit in materia spirituali. De ista materia, scilicet, de uita et uirtutibus predicatorum dicemus latius sub ultimo uocabulo regule secunde, uidelicet, date ad Titum. Et pro nunc sufficiat quod dictum est de isto octauo uocabulo doctorem proposito in regula prima illa que dirigitur ad Timotheum.

Quod episcopus nullo modo sit uinolentus. c. LXXIII.

Nonum uocabulum propositum in eadem regula est non uinolentum, id est, ebrietati deditum, nec assuetum, quia ebrietas absorbet rationem, que maxime est necessaria prelato et omni ecclesiastico propter reverentiam status, qui notabiliter uituperatur in homini uinolento. Quid, inquit Prosper, De regimine uite, ualet homo ebrius, cum sit opprobrium sui et suorum? Ad nihil enim ualet, nisi quod moriatur et auferatur sic a se et a sibi coniunctis pro semper propter opprobrium et contemptum, et hoc innuit Scriptura Proverbiorum XXIII cum dixit: Ne intuearis uinum. Sequitur: Ingreditur enim blande, sed in fine mordebit ut coluber, hoc est, simul animam et corpus. Secundo debet hoc

29, 30, 31 a non : non ed. : anno Mt. C : et non M 29-30 non...susci- in marg. Mo :om.P 36 si post sic add. To : suprasc. Mo 38 illis : illa ed. To : eis M 39 sit : fit ed. 42 doctorem: -re Mo B T P 43 illa om. ed. Mt. Timotheum: Titum ed. Mt To Val M : alias Titum V P A : expunc. Mo. 1 quod om. M2 2 propositum: positum ed. Mt To M 7 auferatur : -rat ed. Mt To Val 8 propter om. ed. Mt. To Val 9 XXIII: XXXIII ed. To 10 et ante hoc add. ed. Mt To Val M est om V P A a

uitum horreri maxime ab ecclesiastico viro pro eo quod ebriis maledicit Deus, Isaie V: Ve qui consurgitis mane ad inebrandum. Et ibidem dicitur: Ve qui potentes estis ad bibendum uinum, quod uerbum secundum Glosam Remigii dirigitur illis qui gloriam suam ponunt in bene potando et qui student semper habere meliora uina. De his loquitur Seuerus in Omelia De diuite Epulone: Ecce iste qui epulabatur splendide: quantum punitus est in fine quia qui uina delicata abundanter habuit, gutam aque post mortem non potuit impetrare, nec adhuc habuit, nec in eternum habebit. O quot lautos calices uiuens recepit!¹¹; ideo pro semper in gutture penam habebit. Sequitur: Et si sic 15 secularis laicus et diues delicatus a Deo punitus est, quid fiet de episcopo et sacerdote, qui forsitan in domo paterna de aceto contentus fuisset, et post cum ad sacra assumptus est, uix pro eo uinum sufficiens reperitur? O quantus fastus est Deo talem pati ut cui paterna domus uix uinum ministrare potuit, quod illi patrimonium Christi sufficiens uinum uix ministrare possit! O quam 20 indispositus est ad Eucaristiam sumendam homo totus uino fedatus et qui frequenter de uino sepius texit sermonem et qui sine optimo uino nunquam bonum uultum ostendit! Certe locus peior paratus est illi quam infelici diuiti Epuloni. Hec ille. Item Alcuinus, in sermone De penitentia: Quomodo ecclesiasticus uir animatus uini potest leuare oculos ad celum qui est in Dei 25 contemptum et in sui opprobrium et in populi scandalum episcopus uel sacerdos? Nonne dixit Apostolus quod qui Christi sunt, carnem suam afflixerunt cum uiciis et concupiscentiis? Sed talis carnem suam dilatat in uinis et cibariis delicatis. O quam frequenter talis usque ad ebrietatem se extendit que confusio est hominis cuiuscumque! Et allegat illud Proverbiorum XXIII, 30 ubi sic: Cuius patri, ue? Cui rixe? Cui fouee? Cui sine causa uulnera? Cui suffosio oculorum? Nonne his qui morantur in uino et student calicibus epotandis? Vbi Glosa Origenis: Ebrietas aufert intellectum, linguam turbat, famam tollit, conscientiam ledit, et ad omnia inutilem facit et confundit, ideo dicitur hic suffosio oculorum, quia fetidum et abominabilem hominem facit, 35 immo secundum iura testimonium in iudicio facere omnino non permittitur. Item Petrus Blasensis in Tractatu De sensibus: Nonne scriptum est Ecclesiastici XIX: Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes omnes? Ergo ministri 40

11 maledicit : -dixit ed. Mt To ; dat maledictionem Val 15 et post diuite add. ed. 16 Epulone : opulente ed. ; epulante Mt : om. To Val uia om. ed. 19 pro om. ed. V To 20 et ante delicatus add. ed. 26 et ante sepius add. ed. 27 uultum : uinum ed. Mt To Val 29 animatus uini : amicus uini ed. To Val: incipiatus uino suprasc. Mo leuare : elevare ed. 36 morantur : commorantur ed. in ante calicibus add. ed. To Val 38 tollit : aufert ed. V P A a 40 omnino : lex ed. Mt. : homo P A To Val M C permittitur : tit ed. V P A Mt To Val C 42 et post faciunt add. Mo B T

eterne sapientie Dei summe caueant haustum preciosi uini, maxime qui positi sunt in capite ut prelati et principes, qui positi sunt ad regimem populi Dei et dati ceteris in exemplum, ne ponant maculam in gloriam suam et in contemptum prebeant fastigium in tronum diuine iustitie et sapientie summi Dei.

45 Ebrius enim in se insensibilis est et aliis in contemptum et pudorem. Vnde dicit ebrius illud Proverbiorum XXIII: Verberauerunt me et non dolui, uulnerauerunt me et non sensi. Glosa: Quia talis insensibilis factus quasi mortuus iudicatur. Ideo dicit Augustinus: Ebrietas aufert memoriam, dissipat sensum, confundit intellectum, concitat libidinem, inuoluit linguam, corruptum sanguinem, omnia membra debilitat, uitam diminuit, contemptibilem hominem facit et omnem salutem exterminat et elidit. Item Gregorius: Ebrietas est blandus demon et dulce uenenum, suave peccatum, immo tota est innixa peccatis.

50 55 Ebrietas aliquando non est peccatum, ut cum homo a casu bibit, et cum nesciat uini potestatem, non linfat sufficienter, credit tamen se bene linfasse et sic bibendo ineibriatur. Et sic fuit inebratus Noe et Loth, non enim credebant uinum illud quod biberunt posse inebrare, ideo non peccauerunt mortaliter. Cum autem quis bibit et bene sentit uigorem uini, tamen plus uult inebrari quam ab illo potu abstinere uel eum bene linfare, talis peccat mortaliter, quia peccat sciens et uolens. Quantum autem hoc crimen sit periculoso ecclesiastico declarat canon dicens: Episcopus uel presbyter aut diaconus ebrietati deseruiens, aut desinat aut deponatur; subdiaconus, aut lector, aut cantor similia faciens, aut desinat aut a communione priuetur, similiter et laicus. Tales autem pene non infliguntur a iure nisi pro peccato mortali. Augustinus etiam determinat quod assiduitas inebrandi est peccatum mortale, quia talis assiduitas ostendit quod consentit in ebrietatem, quia multotiens fuit expertus fortitudinem uini et sui capitum debilitatem et tamen non adhibet remedium ne ebrietur.

60 65

Contra ebrietatem in ecclesiastico uiro. c. LXXV.

Ebrietas secundum Crisostomum maxime amicatur diabolo. Ideo distinctione XXXV in Decretis dicitur: Ante omnia a clericis uitetur ebrietas, que omnium uitiorum est radix et nutrix. Non quia ebrietas sit peccatum grauissimum, sed quia apud homines est pronitas maior, cum sit peccatum in carne et sit

44 in capite om. Mo : in...sunt om. T 45 tanquam prelati et principes ante ne add. b 47 in se om. ed. B To 48 uerberauerunt : -uit b 48-9 dolui...non om. Mt 49 uulnerauerunt : -uit b me om. ed. Mt To Val 52 et ante omnia add. ed. To Val 54-55 immo...peccatum om. b 1 uiro To2 3 XXXV : V ed Mt. To Val M 4 quia : quod ed. To Val

multorum occasio peccatorum. Est hic dubium inter doctores an ebrietas excusat a peccato, et dicunt quod in ebrietate sunt duo attendenda, uidelicet, defectus consequens et actus precedens. Ex parte defectus consequentis, in qua ligatur usus rationis, ebrietas habet excusare peccatum in quantum causa inuoluntarium per ignorantiam, sed ex parte actus precedentis est distinguendum, quia si ex actu precedente subsecuta est ebrietas sine peccato, tunc peccatum sequens totaliter excusatur a culpa; si autem precedens actus fuit culpabilis, sic non totaliter excusatur ebrius a peccato sequenti, quia redditur uoluntarium ex uoluntate actus precedentis, in quantum quis dans opera rei illicite incidit in sequens peccatum. Diminuitur autem sequens, sicut et diminuitur ratio uoluntarii. Vnde Augustinus contra Faustum dicit quod Loth culpandus fuit non quantum ille incestus, sed quantum ebrietas demeruit. Excusatur autem peccatum non ex ea parte qua peccatum est sed ex parte defectus consequentis. Item Aristoteles in tertio Ethice dicit quod ignorantes puniuntur, si causa ignorantie in eis est, ut si ebrius interficiat, duplices maledictiones meretur, ut quasdam pro ebrietate cuius causa fuit, quia poterat non inebriari, et quasdam ex homicidio, quod secutum est ex ebrietate. Ex predictis patet quantum rationabiliter Apostolus monet episcopum et consequenter omnem ecclesiasticum virum ne sit uiolentus nec multum uino amicus. Vnde Methodius: Nunquam magnus potator, nec preciosi uini exquisitor fuit deuotus, nec ad ecclesiastica officia dispositus, nec multe honestatis, nec etiam castus, cum uinum sit fomentum luxurie secundum Apostolum, immo nec multum sapiens. Ideo dicit Ecclesiastici: Proposui in animo meo abstrahere a uino carnem meam ut transferrem me ad sapientiam. Gregorius Nazanzenus in Epistola ad factos deuotos Hierosolimitanos: Deuotionem uestram cauteriatam non approbo sed condemnno, quia inter ueras abstinentias, factas commiscetis refectiones, lautas, excessiuas cum uinis exquisitis et uisitatione frequenti mulierum, nec correctionem sustinetis, sed sine omni humilitate et patientia uiuitis in scandalum crucis Christi, refugitis laboria proni ad murmur, qui nullam uultis pati indigentiam, sed in omnibus culte agere et iuxta propriam uoluntatem. Tali igitur hypocritali uite ut Christo contrarie per omnia totis viribus maledico. Et sic patet de dicto articulo, scilicet, de uiolento.

6 hic : hoc *Mo B T* 9 causa: causat *ed. Mt To M C*: cadit *Val* 12 fuit : fuerit *ed. To* 18 excusatur : -sat *ed. Mt To Val* 22 inebriari : ebriari *ed. To Val M C* 28 *spatium post* Apostolum *Mo T V P A C* dicit : dixit *ed. P Mt To Val M* 29 transferrem : transferam *b C* 31 sic inquit *ante* deuotionem *add. ed.* 35 laboria : labores *ed.* 36 et *ante* iuxta *om. ed. To Val* 37 articulo : apostoli *ed. To Val*

Quod episcopus non sit percussor. c. LXXVI.

Decimum uocabulum dicte regule est non percussorem. Origenes: Tanta debet esse sapientia et discretio et grauitas in episcopo, ut iratus nullum percutiat. Immo cum iustitia iubeat quempiam percuti, debet hoc presidens sapiens per alterum ministrare et cum omni maturitate et prouia pietate debet iubere per alterum esse feriendum. Immo si is, qui docetur, ei resistat, presidens semper debet ostendere patientiam et sectari non odium uel vindictam, sed zelum discretum, Proverbiorum XIX: Doctrina uiri per patientiam noscitur. Ideo Apostolus, II ad Timotheum IIII: Argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina. Tullius, De officiis: Turpissimum est presidentem furere et indiscrete irasci, quia furia eum indignum presidentia demonstrat. Narrat Ambrosius in suo Exameron quod rex apum non habet aculeum, quo docemur quod in animo presidentis nulla debet esse malitia, nec stulta iracundia, nec spiritus vindicte. Ideo de mansuetissimo capite nostro predixit psalmista loquens de eo ad Patrem sic: Propter ueritatem et mansuetudinem et iustitiam deducet te mirabiliter dextera tua, quia dextera Patris, uidelicet, Christus, mirabiliter ostendit mundo sua predicatione eximia patrem suum simul esse fontem ueritatis, iustitie et mansuetudinis, et hoc ad exemplum prelatorum, in quibus maxime debet uigere ueritas, iustitia et mansuetudo, nec alios percutiat personaliter, sed exigente iustitia. Hoc fieri iubeat per aliquem timentem Deum et habentem scientiam. Statuit primas Calcedonie Eleuterius sub Alexandro Papa IIII ut nullus prelatus esset presens cuicunque exposito questionibus iudicialiter, nec alicui executioni penali seu punitioni ubi homo haberet mori uel membro priuari, sicut refert Hystoria Alani, De uita et honestate clericorum. Per que patet decimum documentum apostolicum circa episcopum, cum dixit non percussorem.

Quod episcopus sit totus modestus et compositus. c. LXXVII.

Vndecimum uocabulum eiusdem regule apostolice est modestum. Cassiodorus exponens hoc uocabulum Super Psalmistam sic inquit: Tullius, inquit, in prima Rhetorica dicit quod modestia virtus est docens hominem non tenere extrema, sed per medium incedere uirtuosum. Hec docet uiuere discrete, pacifice,

1 quod om. M2 7 et ante non add. ed. a. 9 Apostolus om. Mo.B T 19 nec : ne ed. Mi To Val M percutiat :-nt ed. Mi To Val M 20 iubeat : -nt ed. Mi To Val M 1 totus om. ed2 To2 M2 et compositus om. M2 2 apostolice : episcopalis ed. a. modestum :-us ed. Mi. 3 inquit ante in om. ed.

composite et pudorate et honeste. Sunt inquit aliqui plus vel minus sapientes quam oportet, qui habent semper spiritum contradictionis et omni auditui resistere uolunt quia sunt indisciplinabiles et proprium iudicium sequentes. Hoc uitium procedit aliquando ex propria et ex sui presumptione, quam sine
 10 meritis habent. Aliquando procedit ex brutalitate, quia fere sunt quasi bestie et habent interiores motus mentis ita effrenatos quod omni loquenti appetunt resistere, omnem loquentem turbare, nulli rationi acquiescere, sed proprie sententie uolunt inuiolabiliter adherere. Si aliquid laudant uel uituperant numquam modeste loquuntur, sed aut ascendunt usque ad celos, aut descendunt
 15 usque ad abissos laudando uel uituperando. Ideo anima eorum semper in malis tabescit, quia tales homines fere semper sunt in peccato mortali, dicente Salomone, Proverbiorum XVII: Qui laudat impium et condemnat iustum, uterque abominabilis est apud Deum. Tales sunt isti, qui nunquam laudant nec uituperant aliquem secundum modestiam et iudicium conscientie, sed secundum
 20 suos bestiales motus et inclinationes ad malum et affectiones brutales, quibus ut bestie reguntur. A tali uitio episcopus debet summe recedere, ne peccet mortaliter sic extremaliter iudicando, loquendo uel operando. Immo et omnes tales debet a se abiicere tanquam homines diabolicos et infernales testardos, capitosos et mortales, immo et stultos, quia in talibus est semper defectus
 25 discretionis. Contra hos loquitur Apostolus Ad Romanos XII dicens: Rationabile obsequium uestrum. Glosa: Quia si uis quod seruitum tuum Deo placeat, oportet quod illud discrete fiat. Vnde Sapientie VII: Deus neminem diligit, nisi ambulet cum sapientia. Et hoc nobis significans iussit in lege quod in omni sacrificio ponatur sal. Ideo pastor ecclesie Petrus suis successoribus proponit
 30 illud Prime Petri IIII: Nolite peregrinari in feroore, qui ad tentationem uobis fit, uidelicet, ut in tali feroore probetis quantam habeatis conscientiam et prudentiam quia, si temperetur, oportet quod fiat per conscientiam bonam et discretionem claram, que faciunt episcopum ualde modestum et temperatum et diligibilem ab aliis et ualde exemplare et dulcem patrem et benignum. Ex
 35 quibus patet undecimum uocabulum regule apostolice, quod fuit modestum.

6 et ante composite add. ed. To Val 9 aliquando: quandoque ed. To 17 laudat, condemnat: -nt b C. 18
 uterque: utrique corr supra Mo: utrique B T P A M C abominabilis est: -les sunt b 23 debet om. Mo. B T:
 debent A M 26 rationabile: -nale Mo B T V P Mt C 28 in: ut Mo. (in suprasc.): uti T
 31 habentis: habentis ed. To

Quod episcopus non sit litigiosus. c. LXXVIII.

Duodecimum uocabulum regule apostolice est non litigiosum, id est, non
 bricosum, unde Apostolus, II ad Timotheum II dicit: Seruum Dei non decet
 litigare. Glosa: Ita quod solum ex ira non percutiat sed etiam pro uerbis
 5 iniuriosis non contendat. Remigius: Summe expedit prelato esse pacificum,
 immo et omni presidenti, nam pacificos asserit Christus filios Dei, qui est pax
 nostra et eos ordinat ad pacem eternam. Ideo summe expedit prelato uitare
 iracundiam, que litem incendit. Ecclesiastici XXVIII: Homo iracundus incendit
 10 litem. Et Proverbiorum VI: Vir iracundus prouocat rixas. Rabanus: Considera
 que sequuntur ex lite et ex rixa, immo et etiam immoderata iracundia, et
 videbis litigiosum innumeris malis esse subiectum, que presidens prudens habet
 ut mortem uitare. Sequitur: Ex lite sequitur proximi odium, immo et illius
 15 damnum et aliquando perditio bonorum et perditio membrorum ac corporis et
 anime, et hoc tam ex parte una quam ex alia. Vult enim Deus quod quilibet
 inueniat sibi aliquo modo parem uel maiorem. Et quem credis te minorem,
 ille a culpa tua fiet a Deo te maior et prosternet te. Et tu qui litem queris, es
 causa omnium malorum sequentium ex lite. Quid igitur respondebis Deo pro
 20 tua superbia et impatientia et iracundia, qui sola benignitate potuisses omnia
 predicta mala sedasse? Vnde dicit iste doctor quod etiam sepe uidemus quod
 magni litigatores in fine succumbunt, unde profeta Dauid contra eos orare
 docet, dicens: Dissipa gentes, que bella uolunt. Item Gregorius Nicenus Ad
 Gelasium Papam: Non est tuum, Pater Sancte, bellare et cum armis negotia
 ecclesie prosequi, nec litibus christianum populum debellare: quod enim
 25 imperator ense prosequit, tuo rationibus et signo crucis prosequi debes. Non
 enim sanum reproto in capite ut contra membra irruat gladio temporali,
 maxime cum arma celica sibi sufficient, ad que patres utriusque Testamenti in
 arduis recurrent. Reuelatum extitit Simphorianu patriarche Alexandrino, quod
 Gorgonius, patriarcha Antiocenus, damnatus fuit eo quod semper extitit
 30 litigiosus et sub eo effusio sanguinis magna facta est, quam licitam predicabat
 pro defensione ecclesie; tamen beatus Papa Felix eam postmodum reprobauit ut
 patet in Gestis Patrum de Egipto. Anselmus multum laudat Protasium,

3 Timotheum: Titum b 4 sed : et ed. etiam suprasc. Mo : om. B pro: quod ed. a 7 eos : nos ed. 8
 XXVIII : XVIII b : XXVII ed. Mt To Val 8-9 homo ... Item om. M C 9 VI : XVI ed. Mt To Val M
 10 ex ante rixa add.ed. V P A a etiam : ex ed. Mt To Val ex post etiam add. A 16 a om. ed. Mt To Val
 M 20 Dauid om. ed. Mt To Val 22 bellare : bellicare ed. V P A M C : bellice Mt. To Val 27
 recurrent : -rrerunt ed. Mt To M : recurrere debent Val 30 beatus : sanctus ed. a

Eboracensem episcopum, qui semper tam pacifice uixit quod omnia litigia circumstantia eius episcopatum cessauerunt sub eo et ipse filius pacis dictus est et angeli pacis auditи sunt in mortem eius cantantes super funus eius: Gloria
 35 Deo Omnipotenti in celo et pax eterna Protasio, pacifico pontifici et fidelissimo seruo eius. Et dicit ibidem Anselmus: Cum guerra sit leo fortissimus habens secum lupos mordacissimos et crudeles homines nulli parcentes, hinc est quod bonus episcopus tanquam uerus pastor et pater cum guerram sentit in grege sibi commisso, statim omnibus aliis dimissis debet
 40 sapienter occurrere et prouidere zelanter ut totus ille ignis extingatur et cessen guerram ut eius populus sit in pace. Contrarium autem faciens odio, timore uel rancore non est pastor, sed mercenarius qui occurrente lupo fugit, quia mercenarius est et non pertinet ad eum de ouibus, ideo merces eius non est celestis, sed erit ferocissima in inferno. Et sequitur: Horrenda enim turpitudo
 45 stigmata est apud patres prelatus guerrosus et litigiosus et crimen pro quo absoluendus est a regimine sine spe redeundi ad illud. Et hoc de litigioso.

Quod episcopus non sit cupidus nec auarus. c. LXXVIII.

Tertium decimum uocabulum regule apostolice est non cupidum, quia dicit Apostolus quod radix omnium malorum est cupiditas, quam multi appetentes errauerunt a fide et inferuerunt se doloribus multis. Tu autem, homo Dei, hec
 5 fuge, scilicet, tu episcopus et sacerdos, quia cupiditas impedit multum ecclesiasticos a pietate pauperum et ad dandum eis ea quorum sunt administratores, unde ad prelatos et ad ecclesiasticos potentes principaliter competit pascere pauperes, iuuare et fouere. Vnde Ezechielis XXXIIII: Nunquid greges a pastoribus pascuntur? Quasi dicat quod sic. Refert Leontius
 10 in Epistola ad Torcuatum quod olim prelati et ecclesiastici potentes habebant in scriptis nomina omnium pauperum, et occulte eis secundum gratiam a Domino eis datam erogabant. Vnde Bernardus Ad Eugenium Papam explicans quantum obligantur ecclesiastici dare de suis bonis pauperibus Christi et periculum quantum incurront, nisi hoc faciant, sic dicit: Res pauperum non pauperibus dare par sacrilegio crimen esse dinoscitur; patrimonia pauperum sunt facultates ecclesiarum et sacrilega crudelitate surripitur, quidquid ministri et dispensatores sibi accipiunt ultra uictum et uestitum. Sed quomodo hec bona

37 fortissimus : ferocissimus ed. To C 41 ut ante eius: et ed. P. Val M C : om. Mt. 44 ferocissima : fortissima ed. To Val 45 stigmata : extimata ed. To I nec auarus T2 To2Val2 2 apostolice : episcopalis ed. a 10 potentes : potestatem b 17 dispensatores : -santes ed. To Val etiam ante et add. ed. Mt.

modo expendantur communiter, scit Deus quod ad multas uanitates inutiles et
 ad multas turpitudines et uilitates ad tenendum status excessiuos et ad se
 20 magnificandum in mensis et uestibus curiosis et ad procurandum semper
 maiores et maiores promotiones, ad nutriendum canes uenaticos et camerales
 aues, falcones et histriones, immo ad exaltandum carnales parentes, ubi sanguis
 sanguinem tetigit, dum patrimonium Christi datur non pauperibus, sed
 diuitibus et cognatis. Super his facit Alanus magnum planctum dicens: O Deus
 25 meus et quot generosi sunt in patria non habentes uix cibum, nec unde possint
 filios collocare, nec filias maritare! O quot mercatores et ciues alii
 honorabiles, qui sine sui culpa perdiderunt sua et non habent unde se ualeant
 sustentare! O quot carcerati, quot infirmi, quot captiui, quot uidue et pupilli,
 30 qui pre inopia fere desperant!, et ecclesiastici dant bona predictis debita locis
 incongruentibus, que non est fas nominare. De istis dicitur Iacobi V quod
 horum clamor ascendit et clamat contra clerum ad Dominum dicens: Vindica
 sanguinem nostrum, Deus noster, de his qui nostra violenter rapiunt et
 compellunt nos fame mori.

**Quatuor sunt signa communia auaritie clericorum, quorum
 primum est pecuniarum crudelis exactio. c. LXXX.**

Simachus, Strigoniensis archiepiscopus, in tractatu De auaritia clericorum
 dicit quod signa auaritia ecclesiasticorum sunt quatuor, uidelicet, pecuniarum
 5 crudelis exactio, multorum beneficiorum indigna aggregatio, diuini cultus
 horribilis subtractio et nulla ad Christi pauperes uera compassio. Primum,
 uidelicet, pecuniarum crudelis exactio ostendit per hoc: quod si aliquis
 obligatur in aliqua summa pecunie prelato uel clero quantumcumque sit
 debitorem pauper, si requisitus non reddat statim, indilate fit processus contra
 10 debitorem usque ad maiorem excommunicationem etiam cum participantibus,
 et si infra annun non soluerit, habebitur suspectus de fide et requiretur de fide
 et procedetur contra illum miserum pauperem sicut contra hereticum, cum
 dicant iura quod inanis est exactio quam excludit inopia debitoris. Et sic
 uertitur actio, ut pro non soluto debito apud pauperem fiat processus, sicut
 15 contra suspectum de fide. Ecce quam atroces processus faciunt ecclesiastici pro

21 maiores et : magnates et ad ed. To Val et maiores : et minores A 24 et om. b C 26 alii om. ed. : alias
 To Val 1 quatuor : quot A2 communia om. M2 quorum To2 2 pecuniarum : pecuniae M2 B2 T2 pec-
 ... exactio om. M2 6-9 primum...debitor om. M 8 obligatur : -getur ed. Mt To Val C 9 reddat : -dit ed. To
 Val fit : fit ed. Mt. To Val : fiat M C 13 exactio : actio ed. A a

pecuniis recuperandis, quod non faceret unus tyrannus crudelissimus etiam nec paganus. Qualiter autem ecclesiastici exhaustant pecunias a suis subditis et quod crudeliter contra eos procedant, siue per captiones et violentias, siue per excommunications, siue per exactiones, quas vocant caritatium subsidium,
 20 siue per alias vias innumeris, nullus sufficeret hoc narrare. Hinc est quod uniuersaliter confitentur subditi ecclesie quod peius dominium totius seculi est dominium clericorum, nam pro una gallina debita, uel pro ualore unius floreni, dabunt tot comminationes et excommunications et maledictiones, quod ridiculum est audire. Hinc est quod in conspectu laicorum et principum et fere
 25 omnium populorum ad tantum contemptum deuenerunt excommunications ecclesie quod nullus eas timet, nec cauet, nec ponderat, nec reueretur, quia dicunt quod uident eas dari ad illaqueandas animas hominum et pro trufis et burlis. Ideo dicunt illud profeticum quod Omnipotens Deus etiam tales excommunications non ponderat, nec approbat, qui dixit: Maledicam
 30 benedictionibus uestris et benedicam maledictionibus uestris. Et psalmista: Illi maledicent et tu benedices. Ideo qui contra ueritatem et iustitiam sic insurgunt, confundantur, quia seruus tuus sic ab eis maledictus letabitur, supple, in benedictionibus tuis. Ex quibus patet primum, scilicet, pecuniarum crudelis exactio.

Secundum signum auaricie clericorum est multorum beneficiorum aggregatio. c. LXXXI.

Secundum etiam patet, scilicet, multorum beneficiorum indigna aggregatio, quod est euidentis signum auaricie, si minus sufficit ad uitam. Secundo quia aggregatio talis est in materia multum periculosa, quia est in materia que debet dari pauperibus, ipso sic agrauante prouiso. Tertio quia quanto quis de talibus beneficiis plus recipit tanto remanet magis obligatus et oneratus semper et onere terribili et circa quod uiui et mortui requirunt apud Deum ut eis fideliter soluatur propter necessitatem eorum, qui semper indigent nimis
 5 adiuuari a Deo. Quarto quia quidquid dicatur ad extra et coloretur a sic querentibus, tamen coram Deo semper eorum intentio tendit ad habendum pecunias et communiter honores et per consequens tendit ad auaritiam et ad
 10

16 rec.: rehabendis ed. To Val 17 autem : etiam ed.a 19 exactiones: act- Mo B T P 20 sufficeret: -cit ed.To Val 27 illaqueandas:-uti ed. a 29 dixit: -cit ed.To Val 30 bene-...vestris in marg. Mo: om. P Mt. : et bene-
 bene maledicentibus uestris M 1 signum..cler- Mo2 B2 T2 an- om. M2 ad post est add. Mo2 B2 T2 4
 euident: emin- ed. Mi To Val 6 agrauante :-egante ed. a 12 com-: consequendum ed.: -quenter Mt To Val

superbiam. Quinto quia defraudatur illum et illos clericos qui, si haberent illa
 beneficia, uiuerent inde et sine illis sustinent magnam miseriam et paupertatem.
 15 Sexto, unde est quod ipsi habeant lucrum et uicarius eorum labores. Vnde
 legimus in Vita sancti Brandani de quodam canonico et rectore sancti Baudilii,
 quod in morte fuit sibi obiectum sic: Rectoria talis ualebat tibi mille et dabus
 uicario quingentos, dicas igitur quo iure et iustitia tu recipiebas residuos
 20 quingentos sine ullo labore, cum Christi patrimonium solum sit assignatum
 Christi pauperibus et seruitoribus eius; tu autem pro dictis quingentis que
 restabant, non poteras satisfacere aliis beneficiis obligatus. O infelix, et
 quantam fecisti fraudem eis qui rectoriam instituerunt ut pro ea Deo satisficeret
 pro animabus eorum! Quanto ergo plura habes beneficia plures defraudas ab
 intentione eorum et a beneficiis et seruitiis eis debitiss propter beneficia tua.
 25 Septimo considera quis es tu, nec quante bonitatis apud Deum, nec qualia facis
 nec dicis pro institutoribus tot beneficiorum, qui forte dignus es semper morte
 eterna propter multitudinem peccatorum tuorum. Octauo considera quomodo
 es multum presumptuosus et fatuus qui assumpsisti onus satisfaciendi pro tot
 beneficiis, qui non sufficiis Deo satisfacere pro minimo peccato mortali. Nono,
 30 nonne consideras quot clamant continue contra te apud Deum, qui recipis bona
 eorum instituta pro solutione peccatorum illorum et tu nec curas, nec forte
 unquam dixisti missam pro animabus eorum? An non extimas quod Deus
 illorum clamores iustos exaudiat contra te et te perdat propter magnam
 auaritiam tuam, qui bona illorum possides sine omni memoria et auxilio et
 35 subuentione animarum illorum, maxime quia illi sunt propter tuam
 ignorantiam et fatuitatem in continuis penis, qui fuissent, diu est, in gloria si
 pro illis satisfaceres, ut secundum Dei iustitiam obligaris? Sub hoc scelere
 comprehenduntur illi qui continue suscipiunt missas et trentinaria multa, immo
 quot habere possunt, qui tamen nec missas dicunt, nec frequenter celebrant,
 40 nec pro defunctis satisfaciunt secundum intentionem dantis dictas missas, nec
 digni sunt eas dicere propter turpitudinem et maculatam uitam eorum et
 abominabilem Deo. Ideo retulit sanctus pater abbas Zacharias quod inter
 innumerabiles sacerdotes damnatos uidit damnari eos qui tanta fraude
 decipiunt uiuos, a quibus tales missas recipiunt, et mortuos, pro quibus nec
 45 satisfaciunt nec satisfacere uolunt, nec ad satisfaciendum se disponunt propter
 eorum pessimam uitam et conscientiam reprobata. Decimo considera

15 labores : -rem ed.a 25 tua ante septimo add. ed. Mi To Val facis om. b qualia : aliqua BT: (in
 marg. Mo); qualis VPA 27 propter : per ed. To Val 37 satisfaceres : -fecisses ed.Mt.To Val M: -facies
 C 41 dicere : celebrare ed.

quantum isti miseri corpus ecclesie Christi debilitant, auferentes sua mala
negligentia et uita a dicta ecclesia subsidia, que dicta ecclesia haberet si
beneficia sic multiplicata in uno sacerdote peccatore essent dispersa inter
50 multos, de quorum conscientia non est diffidendum quando saltem inter illos
esset aliquis iustus et bonus qui ecclesiam notabiliter uel aliqualiter adiuuaret.
Vndeциmo, quia hec est summa fatuitas, quia de rebus pauperum aliquis uelit
sibi facere thesaurum et possesiones acquirere, cum tamen pauperes fame
pereant et frigore moriantur. Hoc enim apertissimi sceleris est apud Deum, ut
55 beatus Bernardus in quodam sermone aperte ostendit dicens quod ecclesiastici
thesaurizantes de bonis crucifixi infernum sibi aperiunt et eternam
maledictionem sibi procurant. In Hystoria Germanica uide qualiter quidam
iuuenis habens grandem preposituram in ecclesia Coloniense cogitauit
multa inde aggregare et postea ducere uxorem, qui postquam multa sic
60 damnabiliter aggregasset, dixit illi sanctus Patroclus, episcopus in Dacia: Dic
infelix, que congregasti, cuius erunt? Quia nocte ista repetet Deus animam
tuam a te et ipsa demergetur in profundum laci. Et ecce subito ruit tectum
domus et solum ipsum concussit et iuxtam uerbum hominis Dei damnatus est.

Quod nulli puero detur beneficium ecclesiasticum. c. LXXXII.

Ex predictis et multis aliis causis per orbem seminatis statuit ecclesia Achaie
quod nulli puero nec iuueni daretur beneficium ecclesiasticum, nisi statim
ordinando de facto, ne de bonis ecclesie fieret aliquis diues uxoratus et non
5 ecclesiasticus, cum hoc sit furtum euidens et grauissima offensa Christi. Quod
enim puer promoueatur ad ecclesiasticam dignitatem est magnus contemptus
ecclesie dignitatis, quia nec ibi appetit deuotio nec scientia nec aliqua uirtus
que in ecclesiasticis fulgere debent. Audiui quod dominus Benedictus Papa,
cum sibi presentaret quidam magnus homo de Francia filium suum pro
10 quadam grandi promotione ecclesie, respondit: Fili, obcecauit te amor carnis,
quia non uidisti quid dicis mihi. Dic mihi quare ego darem filio tuo iuuenculo
tantum beneficium qui in nullo sufficeret satisfacere ecclesie, nec institutioni
beneficii huius. Nonne uides quod hoc facere esset consentire in furtum
grauissimum et damnosum mihi et filio tuo et illis qui eum in ecclesia Dei

49 inter : in ed. To 55 suo ante sermone add. ed. To Val 57 item ante in add. ed. 60 damnabiliter :
mendaciter ed. a 1 detur Val2 beneficium Val2 3 quod om. ed.a daretur : detur V: dare ed. P A a
5 et : in ed. To Val 6 est om. b 8 fulgere : refulgere ed.a. ([re] suprasc.Mt) 12 sufficeret : -cit
ed. Mt To Val

15 constituerent? O cecitas, o stultitia, o cordis dementia, ut homo iam prouecte etatis qui tanta mala uidet, non erubescat, nec conscius sit sibi talia petere, ut carnali appetitui satisfiat! Tu habes satis, prouideas igitur ei et si cum etatem habuerit bonus sit, Chisti ecclesia non negabit sibi beneficium quod ei modo improuide petis et in malum meum, tuum et suum. Et refertur quod ille uir,
 20 suasus uerbis dicti Summi Pontificis, inclinatus osculatus est pedes suos dicens: Pater sancte gratias refero uestre sanctitati, quia uerissima mihi locutus estis et de quibus sum multum contentus, nec amplius de materia hac dicam uerbum. Vnde Gregorius Turonensis: Que stultitia est pueris dare ecclesie dignitates, ubi nulla sapientia, nec consilium, nec deuotio, nec aliquid exemplare! Ecce
 25 quid facit parentum damnata affectio, que nec Deum cogitat, nec bonum ecclesie, sed carnalem affectum; ideo Deo permittente fit quod sic promoti crescant in scandalum et mestitiam parentum et efficiantur non filii, sed pessimi hostes eorum. Ecclesiastes X scribitur: Ve terre, cuius rex est puer!. Vbi Cirillus: Quia ex tali sic promoto non potest nisi Dei contemptus et dolor
 30 sibi assistentium generari. Similiter Iohannes, os auri: Licet Deus spirituali consilio suo ut suam ostenderet potentiam mundo, aliquos exultauerit ualde iuuenes, hoc tamen non est attribuendum ad consequentiam, sed quod dixit Scriptura pro doctrina in hac materia est attendendum. Vnde Ecclesiasticus dicit quod tria sunt difficultia et quartum difficultius, uidelicet, uia adolescentis
 35 super terram. Ideo adolescens nec iuuenis in ecclesia est promouendus ad alta, quia non habetur argumentum qualis postea debeat esse; potest fieri quod erit pessimus, et pessima operabitur in ecclesia Dei, que non faceret si promotus non esset. Nullum ergo iuuenem consentias promoueri in ecclesia Dei, ne exponas illam ludibrio et scandalo magno, quod ex dissoluto iuene potest
 40 nasci. Nec debet quis moueri adiuuenum promotionem; pro hoc quod Scriptura dicit de quibusdam iuuenibus eos fecisse magna, ut de Hieremia, Daniele, Ezechiele, Dauid et Salomone, quia in quibusdam istorum, sicut dictum est, Deus uoluit ostendere suam potentiam, in quibusdam aliis suam sapientiam, dum bene incepérunt, sed male finierunt, sicut Salomon, qui parvulus fuit
 45 bonus, adulterus pessimus, sicut alii multi. Iuuenibus autem est amica luxuria, gula et societas ribaldorum, que subuertunt eos faciliter ualde. Ecclesiasticus

15 constituerent: -runt ed. Mt To Val M. 17 satisfiat: -faciat ed. Mt To M. 20 sic ante dicens add. ed.
 21 gratias: grates ed. To 22 de om. ed. 26 affectum: affectionem ed. To Val 28 corum: illorum ed. a Ecclesiatici b: -cuis To cuius: cui ed. 29 Dei om. ed.: de Mt. 32 attribuendum: trahendum ed. Mt To Val M. 35 non ante est add. ed. 36 debeat: debet ed. VP A To Val M. 38 esset: fuisset ed. a Dei om. ed.a. 44 sed: licet ed. Mt To M. 45 et adulterus fuit ed. a alii: sunt ed. autem: enim ed. Mt To Val M communiter ante est add. ed.a.

XI: Adulescentia et voluptas uana sunt, maxime quando additur eis promoto et honor, que directe percutiunt eos in capite et efficiuntur fatui. Trufa est, cum pauper mendicus promittit alteri uestitum, sic est ridiculum cum iuuenis 50 promittit regere alium, cum deficiat sibi discretio ad regendum. Ex predictis omnibus patet secundum quod erat probandum, uidelicet, quod ostendit magna auaritia cleri in multorum beneficiorum indigna aggregatione et in anticipatione que fit in pueris et in multum iuuenibus.

**Tertium signum auaritie clericorum est diuini cultus subtractio.
c. LXXXIII.**

Tertium signum auaritie clericorum est diuini officii horribilis subtractio, quia si detur eis pecunia, libenter uenient ad ecclesiam, tamen sine pecunia 5 nullus aut pauci curant uenire, nec tunc ecclesiam perseuerant sed ante finem recedunt. Laici aliquando perfecte audiunt officium et clerici ante finem etiam soluto eis stipendio recedunt, quod sine grandi scandalo et malo exemplo laicorum fieri non potest. Cogita quid tales dicent Deo, qui sic auide recipiunt subsidium et sic pigre imperfecte et negligenter faciunt seruitium, cum tamen 10 propter seruitium detur eis beneficium. Dicebat gloriosus abbas Effrem quod finis principalis totius clericalis status in via presenti est diuinus cultus et propter quem principaliter est institutus dictus status, ut superius in principio fuit dictum et circa cuius augmentum et decorem debet summe attendere diligens antistes et inducere clerum suum, cum etiam sua frequentatione 15 personali, que multum confert ad hoc, quod omnes clerici sui ueniant ad chorum et quod sic Dei laus crescat et honor et populus edificetur et etiam adiuuetur. Et refertur de dicto abbate quod, cum semel esset in Alexandria et uidisset Lotarium patriarcham ibi dissolute stantem in choro loquente cum circumstantibus et negotiantem cum secularibus et tractantem de sublimitate 20 sepulture sue ad sui memoriam perpetuam, dixit ei secrete in camera sua quadam die iniitatus per eum: Grandis dolor concussit cor meum propter illa que uidi per te fieri in choro tali die et tractari. Es enim datus per Deum ceteris in exemplum, et es omnibus in scandalum et derisum. Stas enim tempore misse in cathedra tua incomposite a pedibus usque ad caput. Videtur 25 quod nunquam fueris inter ecclesiasticos sed inter homines carnales et

47 XI : II b : om. To Val 49 sic : similiter ed. Mt To Val 50 promittit : -tat Mo B T C 1 auaritic
clericorum Mo2 B2 T2 clericorum C2 : om. M2 3 horribilis : terribilis ed. To 5 ecclesiam : etiam ed.a
8 dicent : -cant Mo B T. 11 via : uita B T:[t] suprasc. Mo

dissolutos, nutritus cum repentina motu capitis et brachiorum extensione et
 girouagis aspectibus implicatus, attentus secularibus negotiis contra doctrinam
 apostoli dicentis, [II ad Timotheum II], quod nemo militans Deo implicat se
 negotiis secularibus. Tractabas enim ibidem tunc de pulchritudine sepulture tue
 30 et in memoria tua, quia nullius fuisti uirtutis nec exempli. Fuisset tibi melius
 tractasse quod bene finires dies tuos, quia cito morieris et quod illa que
 intendis dare pro sublimitate sepulchri tui, dares clericis pauperibus non
 habentibus unde uiuere. Ecce quia sic attendisti ad tui memoriam miserabilem
 35 et fastuosam, quia transibit memoria tua cum sonitu, et sepulchrum tuum erit
 in campis, ubi eris de proximo interfectus et morte asini morieris, qui
 potuisses mori morte preciosa iustorum ecclesie. Ecce quid tibi meruit
 negligentia diuini cultus et negotiatio secularis et amor uanitatis seculi, qui tibi
 40 fuit semper impressus. Et dicitur ibi quod infra quindecim dies, dum iret
 uenatum et prosequaretur ceruum, ab hostibus interfectus est et per tunc
 ibidem sepultus. Hieremie XLVIII scriptum est: Maledictus qui facit Dei opera
 negligenter. Glosa Aymonis: Maxime opus diuini cultus. Et sic patet tertium
 signum auaritie clericorum, et sequitur quartum, quod est nulla ad pauperes
 Christi compassio.

**Quartum signum auaritie clericorum est nulla ad pauperes
 compassio. c. LXXXIII.**

Quartum signum auaritie clericorum est ad pauperes nulla compasio. Vix a
 clero quantumcumque bene reddituato potest extorqueri elemosina, etiam pro
 5 quacumque necessitate laici quidem onerati filiis et aliis multis oneribus
 communitatum dant elemosinam, clericus autem fere nunquam aut raro.
 Bernardus: Clerici in testamentis dicuntur pauperes Christi ad suffragia
 suscipiendum in synagogis et plateis Domini, et magistri susceptores missarum
 et elemosinarum sine exceptione et obstaculo, exempti ab omni iudicio et
 10 dominio, semper otiosi, semper querulosi, semper intenti ad delicias et ad
 habendum pecunias undecumque et cum toto hoc sancti et iusti uolunt nominari

28 dicentis: -tem ed. To MC II ad T. II om. ed. Mt To Val implicat: -cel ed. VP A 30 in ante
 memoria om. ed.a. quia: qui ed.a 36 ecclesie om. ed. Mt To Val 38 quindecim: -nam ed. To Val M
 dies Mo B TA : diem Mt : om. ed. VP To Val MC 40 est ante qui add.b. 43 Christi om. ed. VA a 42-
 3 et... compassio om. P 1 auaritie clericorum Mo2 B2 T2 clericorum C2 : om. M2 3 clericorum : cleri ed.
 Mt Val : -rici M 5 quidem om. ed. a multis om. ed. Mt To MC 6 grauati ante dant add. Mo B T 7
 Christi om. ed. To Val

et si contra eorum mores aliquid loquaris, statim imprecabuntur tibi mala innumera et specialiter quod reus es mortis quia posuisti os tuum in Christum Dominum. Hec ille. Donant aliquando suis parentibus non indigentibus, non attendentes ilud Ecclesiastici XXXIIII: Qui dat elemosinam de substantia pauperum, quasi qui uictimat filium in conspectu patris. Constat enim quod bona ecclesie pauperum sunt, ut dicit Bernardus, non ergo licet ea dare non indigenti, maxime paupere omisso. Cassiodorus: Mirum est quomodo clericus potest esse auarus, cui dirigitur illud Apostoli [Ad Timotheum VI]: Habentes 15 alimenta et quibus tegamur his contenti sumus. Ad quid igitur congregat clericus, qui sufficientiam uictus habet, qui non habet filios hereditare, nec filias maritare, nec habent de aliqua posteritate curare? Que igitur congregauit, cuius erunt? Certe illorum qui non darent festucam pro anima eius. Et illi gaudebunt de bonis illius quando ipse congregator erit in malis suis. Cur ergo 20 miser non aduertis quid dixit tibi Iohannes III: Si quis uiderit fratrem suum necessitatem habentem et clauserit ab eo uiscera eius, quomodo caritas Dei est in eo? Sed potius in eo residet mortalis crudelitas respectu proximi, immo et sui, dicente Iacobo in canonica II: Iudicium sine misericordia erit ei, qui non facit misericordiam quod maxime dirigitur prelatis, qui 25 tenentur pascere pauperes et egenos.

Contra malos prelatos Dominus irascitur ualde. c. LXXXV.

Contra eos singulariter loquitur Dominus Ezechielis XXXIIII dicens: Ve pastoribus, qui pascebant semetipsos! Lac comedebatis et lanis operiebamini; quod crassum erat, occidebatis. Sequitur: Quod infirmum fuit non consolidastis, et quod egrotum non sanastis, et quod confractum erat non alligastis, et quod abiectum est non reduxistis, et quod perierat non quesistis, sed cum austерitate imperabatis et cum potentia, et sic disperse sunt oves mee, eo quod non esset pastor et facte sunt in deuorationem omnium bestiarum agri. Sequitur pena infra sic dicente Domino ibidem: Et ego super pastores 5 requiram gregem meum de manu eorum et cessare faciam, ne ultra pastores tales pascant gregem meum, nec pascant semetipsos. Super quibus uerbis 10 loquitur Basilius in sermone dominico De pastore dicens: In predictis uerbis loquitur Basilius in sermone dominico De pastore dicens: In predictis uerbis

12 aliquid om. ed. V P A a 13 et ante quia add. Mo B T 14 Dominum : -ni ed. V a donant : dabunt ed. a 16 pauperum : -ris ed. V A To Val M C : -ribus M 19 ad Ti. VI om. ed. Mt To Val M. 25 III om. ed. Mt To Val M uidelicet ante si add. ed. Mt : quia o : To Val M C 26 habentem : -ere ed. Mt To Val 28 in..Il om. ed. Mt To Val : in c.om. M C 1 quod ante contra add. A2 C2 ualde ed² 7 imperabatis : impro- Mo B T P : -bastis A M C

exprimit Dominus crudelitatem pastorum respectu suarum ouium, immo et neglegentiam magnam eorum et ingratitudinem, quia rapiunt ab eis quod possunt sine omni seruitio et subsidio et clementia ad oves suas, quod Dominus districte requiret quando auferet ab eis primatum et dicet: Iam non poteris ulterius uillicare; redde ergo rationem uillicationis tue. Et considera que suscepisti ab ouibus tibi commissis et quantum eis profuisti, quia positus es in statera et inuentus es minus habens. O igitur uos prelati, qui estis facti columne ecclesie Christi! Cauete a crudelitate, que rumpit omnia fortia, et compatimini ouibus uestris et studeatis illas pascere corporaliter et spiritualiter. Et attendite illud: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, quia in die illa mala per pietatem liberabit uos Dominus.

Ponit alia signa auaritie contra clericos qui non intrant chorum nec ueniunt ad officium diuinum nisi propter lucrum. c. LXXXVI.

Quinto auaritia dat de se clericis alia mala signa, que notabiliter sunt ad magnum Dei contemptum et ad que episcopi tenentur maxime attendere, ne 5 Deus sic grauiter contemnatur et ne populus scandalizetur, nec fiat tanta fraus sicut fit uiuis et defunctis, pro quibus officiatur. Nam primo in quibusdam ecclesiis clerici non intrant communiter chorum, nisi quando debent punctuari siue signari et tunc intrant non propter reuerentiam Dei, sed propter hoc ne perdant distributiones. Item addentes fraudem fraudi, statim cum sunt signati 10 uel punctuati uel postquam susceperint distributionem, recedunt a choro et intendunt ad solacium per ecclesiam uel iuxta, omittentes seruitium ad quod tenentur ratione distributionis suscepere siue officii sui. Item aggrauantes dictum Dei contemptum et omissionem debiti officii, pauci intrant chorum, nisi quando dantur distributiones, in tantum quod aliquando non est qui 15 recipiat capas ad officiadum in choro. Ecce Deus ad quantum contemptum ducitur a clericis in seruitio suo, quod uix inueniat unum fidelem seruitorem nec qui zelet pro sui seruitio uel honore; solum seruitur ei pro pecunia uel pro retributione temporali. Et quod deterius est, quia ista mala omnia uident prelati et dissimulant, quia non timent, nec diligunt Deum, nec honorant, quia 20 sunt mercenarii et non ueri pastores. Ideo permittit Deus eos dari a militibus et

16 poteris : -ritis *Mo B T V A* : -testis *P* 17 ulterius : amplius *b* 22 illa *om. ed. Mt To Val M* 1-2 ponit ...lucrum : de auaritia clericorum *M2* : quod auaritia...signa *To2* 2 propter : per *C2* 3 in *ante clericis add. ed. Mt To* 4 et *om. ed. Mt To Val* 8 propter hoc *om. ed. Mt* 13 officii : servitii *ed. Mt To Val* 15 quantum : quem *ed. To Val* 16 seruitio : sacrario *ed. Mt To Val* : sacramento *M C*

principibus et populis in contemptum et in derisionem et depredationem temporalium bonorum suorum.

Ponit etiam alia signa auaritie contra clericos uolentes satisfacere multis una missa. c. LXXXVII.

Adhuc ingemisce et dole super quibusdam abusionibus simoniacis introductis ex auaritia in ecclesia Dei. Nec est qui ista mala remediet, nec curet, quod est grande indicium prostrationis et dejectionis ecclesie Dei. Primo igitur tu uidebis, si attendas aliquos clericos in ecclesiis, qui tenentur dicere missam conuentualem, sicut sunt curati qui dicendo dictam missam intendunt satisfacere simul illis a quibus recipiunt pecuniam, ut dicant eis missas pro certa pecunia, et quia forte dicent in missa conuentuali aliquam collectam secreto pro illo uel illis, pro quibus dictam pecuniam receperunt et hec est maxima fraus, quia per missam conuentualem non possunt aliis satisfacere, nisi eis solis pro quibus ab initio illius fundationis ecclesie instituta est missa illa conuentualis, nec pertinet ad eos dictam missam applicare alteri, cum ab inicio institutionis illius beneficii seu prouentuum fuerit iam dicta conuentualis applicata aliis, etiam per eum uel per eos qui poterant, et ideo non potest per dictum curatum alteri applicari, sicut per dicenda inferius patebit. Ex istis apparet quod per istam fraudem decipitur notabiliter ille qui committit eis missam ad dicendum. Secundo damnificatur anima defuncti cui subtrahitur missa, quam tenetur dicere dictus curatus pro pecunia accepta. Tertio potest sequi scandalum magnum in populo, cum populus percepit clericos tali modo decipere facientes celebrari missas pro defunctis et sic damnificare defunctos. Immo ut Anselmus de talibus in suo libello De mortuis dicit quod ipsi defuncti conqueruntur continue contra tales Omnipotenti Deo qui, ut refertur in Libro exemplorum, puniuit plures sacerdotes per damnationem eternam. Eo quod propter auaritiam tales et tantas fraudes sepius comiserunt.

1-2 ponit ... missa : de eadem materia M2   1 auaritic *om. C2*   3 simoniacis : -niaticis *ed. To*   4 Dei : Christi *ed.a.*   5 indicium : iudicium *b MC*   10 bec : hic *ed.a.*   14 missa *post dicta add. ed. Mt To MC.*
 15 etiam...poterant *om. ed.* : per *om. V* etiam : ecclesiam *Val*   16 patebit : apparebit *ed.a.*   17 apparet : patet *ed. Mt To Val* : apparet et patet *Val*   22 dicit quod *om. ed. Mt To Val*

Ponit idem, uidelicet, contra auaritiam clericorum qui, per unicam missam dictam pro uno, intendunt satisfacere de omnibus sibi commissis pro aliis. c. LXXXVIII.

Preter predicta mala in ista materia fit quedam alia nequitia iam tacta capitulo immediate precedenti, que ex dicta clericorum auaritia trahit originem, et est cum aliquis committit alicui sacerdoti quod dicat sibi missas et sacerdos ille credit satisfacere per unicam missam de omnibus missis sibi commissis, non obstante quod recipit stipendum pro omnibus missis sibi commissis. Et hec est fraus et damnata per doctores theologos, qui ostendunt quod missa dicta pro uno non potest satisfacere pro aliis, quia Deus non acceptat missam secundum ualorem contentorum in Eucaristia, quia tunc sufficeret una missa pro tota ecclesia christiana, sed acceptat eam acceptatione finita qua sibi oblata in fide ecclesie et applicata ab offerente persone speciali; unde hic nota quod omnis missa in se equalis est ualoris cuicunque alteri comparata. Quantum autem Deus eam sic oblatam acceptet ut proficiat alteri pro quo dicitur, hoc nos pro hoc statu nescimus. Bene autem scimus ex multis reuelationibus sanctorum, quod defuncti indigent pluribus missis et per consequens una non sufficit eis nec acceptatur a Deo pro tota multitudina peccatorum et sui reatus. Consideratur autem missa secundo secundum merita offerentis, unde Eucaristia in pisside seu existens in tabernaculo seu cassia altaris non proficit uiuis nec mortuis, ut sic, sed requiritur necessario oblatio sacramentalis, que proficit secundum merita et gratiam offerentis, ultra profectum primum, de quo dictum est statim supra. Et licet sacerdos existens in mortali isto modo non proficiat illi, pro quo dicit missam, sic missando in mortali proficit tamen illi pro quo dicitur secundum caritatem illius, qui missam fecit per sacerdotem dici, et secundum quod dictum est prius, quod est a Deo ordinatum missam absolute sumptam proficere ei, pro quo offertur Deo. Hec omnia late tradit

1-3 ponit... aliis : de eadem materia M² . 1 ponit...uidelicet om. ed. unicam : unam To² 2 de : pro Mo² B² V² P² A² 3 pro aliis om. To² 7 de om. ed. Mt To Val 8-9 et...fraus et : et hec fraus est ed. Mt Val 10 aliis : alio ed. a 11 una : unica ed. Mt Val M 12 qua : quantum ed. To Val : quia T 15 eam om. ed.C acceptet : -tat ed. V a 21 que proficit : quod p. Val : quod proficiat ed. Mt To 26 quod : quantum ed. To 27 sumptam : -ta ed.

Scotus, magnus theologus, in suo Quolibeto, questio penultima et Elcetus,
 magnus doctor, supra quarto Sententiarum, questio: An sub speciebus panis et
 uini existat realiter corpus Christi in solutione primi dubii. Nec obstat
 30 precedentibus Decretum Hieronymi positum De consecratione, distinctione V,
 capitulo: Non mediocriter, ubi dicit sic Hieronymus: Cum pro centum
 animabus psalmus uel missa dicatur, nihilominus quam si pro uno quolibet
 ipsorum diceretur quia, sicut dicit Scotus, ibidem soluendo ad dictum decretum
 35 potest intelligi quod nihil minus meretur sacerdos eque dispositus, si celebrat
 pro uno uel pro mille, ex quo est in equali caritate. Glosule etiam quorundam
 iuristarum qui nituntur trahere dictum decretum ad contrarium, contempnende
 sunt uehementer, dicente glorioso Thoma, ordinis fratrum predicatorum, in
 libello Contra retrahentes alios a religione, capitulo XIII, in solutione X
 40 argumenti et XI etiam capitulo sic: Inconsonum et derisibile uidetur quod sacre
 doctrine professores, iuristarum glosulas in autoritatem adducant uel de his
 disceptent. De ista autem materia dicitur prolixius in Summa theologica, in
 libro De sacramentis et in tractatu De missa. Sub eadem corruptela
 comprehenduntur illi qui cum unica missa satisfaciunt simul multis
 45 anniversariis et similiter ille, qui habet multa beneficia et tenetur pro quolibet
 celebrare continue, et tamen nec per se nec per alios dictis obligationibus
 satisfacit, et similiter sub eodem crimine curati, qui tenentur celebrare
 continue siue cotidie pro populo et ultra hoc habent beneficia alia, quibus nullo
 modo seruiunt nec per se nec per alios. Quid dicent isti Deo et animabus, quas
 50 defraudant, quia nec satisfaciunt eis, nec populo, cuius curam habent? O
 miseri! Et in tanto periculo damnationis uiuunt et tam horribilis erit finis
 illorum, si in tali statu moriantur.

33 quam si : quasi ed. Mt : quam To 46-8 et tamen ... populo om. B V 47 comprehenduntur ante sub
 add. ed. a 48 siue cotidie om. ed. 49 uel post seruiunt om. ed. Mt Val 51 tam : iam B T
 horribilis : -lius V P A erit : est ed. Mt To Val

Contra auaritiam clericorum qui non habentes propositum celebrandi ex cupiditate libenter celebrant si eis occurrat aliquis qui aliud eis erogavit. c. LXXXIX.

Ad grande etiam opprobrium clericalis status aliqui clericum uenientes ad ecclesiam de mane sine proposito celebrandi ex auaritia tracti et non amore nec honore Dei, si tamen eis occurrat aliquis qui uelit facere celebrare, libenter celebrant cogitantes quod eis bene satisfiet, nec aliter celebrarent, immo ad magnum sui opprobrium et scandalum faciunt dici missam. Si interrogentur si uolunt celebrare, respondebunt: Et quis soluet pro ea? Immo si cogitarent quod sic occurrens non bene soluet eis sed miserabiliter, non dicerent tunc missam, unde si offerret VI denarios et non X, non celebrarent. Rogo hic: Attende tu, qui Deum times, quante prauitates et culpe latent in mente talis miserabilis sacerdotis, quia in eo apparet magnus Dei contemptus; secundo, grandis auaritia; tertio, pessimum exemplum; quarto, apparet latens simonia, eo quod solum missat pro pecunia; quinto, notabilis indeuotio et magna irreuerentia Dei, que omnia mala fere includuntur in eo sacerdote, qui rogit alium quod dicat pro eo missam et ipse dicet alia pro eo alia die, tamen ipse qui missam committit alteri, libenter celebraret si inueniret qui eum inuitaret ad celebrandum.

1-3 contra .erogavit : contra c. i. p. uel propter spem pecunie *To*² : de auaritia clericorum *M*²
 1-2 propositum celebrandi *b*² 2 libenter *C*² *eis om* *B*² 3 qui: quid *P*² 2-3 a...erogavit *b*²
 (aliquid *B*² *V*² *A*² 3 erogavit : -get *B*² : -uerit *A*²) 8 sui : Dei *ed.* *To* faciunt : facientis *ed.* *Mt.* :-tes
To Val dici : dicere *ed.* faciunt dici : dicunt *M* 11 celebrarent : -bunt *ed.* *To Val* 15 eo quod : ex quo
ed. *To Val* 17 quod : ut *ed.* *To* : qui *M*

Contra sacerdotes nunquam celebrantes. c. XC.

Sed quid dicet Deo ille, qui est prebendatus sacerdos et de bonis ecclesie et nunquam celebrat? Quia licet non obligetur ex institutione prebende quam suscipit, tenetur tamen ratione officii sacerdotalis quod habet, unde Gregorius,
 5 in Omilia quadam, sic dicit: Cum augentur dona, et rationes crescunt donorum; tanto ergo esse humilior atque ad seruiendum Deo promptior quisque debet ex munere, quanto se obligatiorem esse conspicit in reddenda ratione. Hec ille.
 Talis igitur prebendatus qui gradum suscipit presbyteratus, qui est donum Dei
 10 magnum, in ecclesia Dei necessario tenetur ad exercitium presbyteratus, ne apud Deum pro talento abscondito arguatur a Deo in iudicio. Secundo ad hoc est Cirillus exponens illud Psalmiste: Surgite postquam sederitis, qui manducatis panem doloris! Panem doloris comedit presbyter, cum gradum
 15 habet sacerdotii et non curat Deo officium offerre iuxta suum gradum, qui in ecclesia est supremus et magnus. Tertio dicit Beda: Qui gradum presbyteri
 habet et non sepe celebrat, Deo aufert honorem, angelis letitiam, uiatoribus auxilium celeste, animabus purgatorii aufert suffragium et anime sue accumulat de sua ingratitudine demeritum et dignitati sacrificii adgenerat
 contemptum et Christi obliuionem in se, qui maxime est a nobis omni tempore
 memorandus. Quarto, quod quilibet tenetur talentum acceptum exfructuare
 20 prudenter ut ostendit Christus, Mathei XXV, ubi loquit de seruo pigro
 abscondente talentum acceptum et damnatus est. Quinto, quia bona que talis suscipit ad hoc sunt ordinata per defunctos, ut pro eis dicantur misse et fiant
 alia bona. Sexto, quia finis totius religionis christiane pro hoc statu est Dei
 cultus, qui maxime astringit presbyteros, sed talis cultus maxime exercetur per
 25 tale sacrificium, igitur tenetur presbyter ad talem Dei cultum continue
 exercendum, unde Chrisostomus in imperfecto Super Mathei, loquens
 presbytero indeuoto pariter et auaro sic inquit: O infelix! Scriptura te uocat
 angelum Domini exercitum et tu es angelus Sathan, datus in reprobum
 sensum, quem auaritia et appetitus habendi semper inquietat et indeuotio omni
 30 beneficio Dei reddit indignum, dum si celebras peccata tua aggrauas et

1 contra... celebrantes: c. n. c. maxime p. ed.2: de eadem materia M2 3 celebrat : -tur ed. Mt. 4 celebrare post tamen add. ed. Mt To Val 6 esse om. ed. Deo : Deum ed. 6 esse ante ex add. ed 9 ne : non ed. 12 cum : qui ed.a. 19 quod om. ed. To Val : qui M 19-21 exfructuare ... acceptum om. M ,20 pigro : prauo ed. To 23 ut ante Dei suprasc. Mo : add. B T 24 maxime exercetur ante qui add.b

multiplicas, si autem non celebras, omittis ad quod teneris ex officio tibi dato. Sequitur: O infelix Dei contemptor et quid tibi fecit Deus Omnipotens, ut a te contemnatur! Expecta igitur modicum et uidebis quantis opprobriis et contemptibus te Deus ipse exponet in presenti uita et in sequenti.

Contra maiores sacerdotes qui reputant sibi ad honorem quod non celebrant nisi raro. c. XCI.

Ad tantum contemptum productus est gloriosus Deus in conspectu cleri sui ut canonici et maiores in magnis ecclesiis reputant sibi ad honorem quod non celebrent nisi raro, immo cantare in choro fortiter sibi reputant ad dedecus et officiare in medio chori opprobrium arbitrantur; dum etiam sunt in choro, 5 permittunt intrare bedellos, qui eis ibidem offerunt libros ad emendum et similiter permittunt intrare, dum officium dicitur, uendentes supellitia uel almutia uel alia eis grata et alia multa faciunt indecentia ad Dei contemptum in choro preter emere et uendere, et nullus est qui corrigat eos uel si sit, erit 10 correctio leuis et lenta ac superficialis, sed non rigida neque fortis, ideo remanent peccata indiscussa et incorrecta et sic continuantur usque in finem, quod cedit ad magnum periculum episcopi ista et similia non punientis, eo 15 quod scienter sustinent tanta opprobria Dei, qui ipsum multum in presenti uita honorauit. De ista materia loquitur late beatus Bernardus Ad Eugenium Papam libro III, quod dimitto breuitatis amore, per que omnia appetet ueritas documenti apostolici positi in XII puncto, cum de bono episcopo dixit non cupidum.

Quod episcopus debet bene regere sibi subditos et specialiter domum suam et familiam. c. XCII

Quatum decimum uocabulum instructorium episcopi positum per apostolum est sue domui bene prepositum, id est, quod bene regat domum suam et habeat 5 familiam bene morigeratam et honestam et quod precipit aliis, primo exigat a suis domesticis. Vnde religio familie attestatur religioni domini, Ecclesiastici X: Secundum iudicem populi, sic et ministri eius. Vnde dicit hic Apostolus

2 celebrant b2 1-2 contra ... raro : (iter. I, 1-3) ad... raro Va2 : de eadem materia M2 2 et si celebrant ante non add. V2 P2 A2 (et om. P2) : uel quod non celebrant add. C2 4, 5 reputant : tent ed. 11 leuis et ante lenta add. Mo B T 12 continuantur : contumaciter ed. To 13 et similia om. ed.a 15 beatus om. Mo B T 16 amore : causa b : causa seu amore M 1 subditos Mo2 B2 T2 V2 P2 specialiter ed2 : om. To2 2 et f. om. Val2 To2 5 bene om. ed.a. 6 domini om. M quia post domini add. ed. Mi To Val M 7 X : IX Mo B T V A C : ergo P ministri:ter b MC

quod si quis domui sue preesse nescit, quomodo de ecclesia diligentiam habebit? Dicit hic Petrus de Rauenna: Ideo diligendus est prelatus sapiens et conscientius, ut in nullo appareat reprehensibilis, sed omnibus satisficiat, quantum conscientia permittit et primo suis domesticis. Vnde dicit Apostolus: Si quis suorum maxime domesticorum curam non habuerit, fidem soluit et est infideli deterior. Glosa: Quia infideles hoc summe obseruant, ut suis seruitoribus complete satisfaciant, qui tamen legem non habent, sed sunt sibi lex, dum se regunt dictamine conscientie. Quantum igitur reus est apud Deum prelatus, caput legis et magister; si in illo deficiat, in quo paganus nullo modo deficeret ratione cognita? Et Policratus exponens illud Isaie: Erubesc Sidon, ait mare, sic inquit: Nam uita fidelium confunditur cum moribus infidelium comparatur, exemplo igitur saltem infidelium, dicit ipse, bene faciamus seruientibus nobis, aliter Deus subtrahet eos a nobis, ne habeamus qui nobis uelit seruire et merito erimus sic semper tristes et uacui atque soli. Vnde Policratus inquit ibidem quod familia episcopi non decet de Deo iurare nec gule intendere, libenter ad ecclesiam ire, uenientes ad dominum suum reuerenter et hilariter suscipere, libenter in licitis obedire domino, deuotionem et scientiam Dei diligere, composite incedere, ut tota familia uideatur religiosa esse, defectus episcopi pro uiribus tegere. Et hoc addit quod quilibet episcopus statim cum est consecratus debet mutari in uirum alterum maxime ut sit deuotior apud Deum, compositior in seipso, ad suos circumspectus ne deficiant et, si deficiant, quod statim reducantur ad rectitudinem equitatis ab ipso, qui eorum est pater et iudex, consequenter ad omnes alias, qui in ipso contemplentur opera uirtutum, sic quod nunquam aliquis ab eo recedat scandalizatus, sed bene edificatus. Et dicat illud Apostoli recedendo, quod est Ad Hebreos VII: Talis enim decebat ut esset nobis pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus et excelsior celis factus. Legimus de Sulpicio Magno cum factus esset episcopus Papiensis, quod quesiuuit a beato Ambrosio consilium, quomodo posset se totum transferre ad Deum, respondit illi beatus Ambrosius: Habeas tecum uirum probate uite et timorem Deum, qui te quotidie occulte corrigat in tuis defectibus et dirigat in agendis operibus uirtuosis et illum audias reuerenter

8 Dei post ecclesia add. ed. Mt To Val M 9 hic om. ed. To Val 10 diligendus : eli. ed. Mt To Val
 16 qui est ante caput add. ed. 17 cognita : cogente ed. Mt To Val 18 sic om. Mo B T Val 21 sic om. Mo B T Val 24 reuerenter : ueneranter ed. To Val
 et post domino add. ed. Mt To M domino om. Val C 26 hoc : hic ed. a 33 enim om. ed. M 36 quod
 om. b M C 37 ad : in ed. a illi om. Mo B T M 38 probate : app-
 ed. To Val 37-8 respondit..Deum om. M

40 tamquam tibi de celo missum et sic peruenies ad statum quem optas. Et dicitur quod sic fecit et factus est ad tempus totus alter et datus omnibus in stuporem. In his prelibatis expleta est expositio prime regule apostolice date gloriose episcopo Thimotheo in persona episcoporum fiendorum consequenter in ecclesia Dei.

In isto capitulo ponitur secunda regula episcopalnis tradita ab apostolo. c. XCIII.

Secunda regula episcopalnis tradita sancte memorie episcopo Tito ab Apostolo Paulo, sicut patet in Epistola ad eundem Titum, capitulo I, ubi sic: Oportet episcopum sine crimine esse, sicut dispensatorem, non superbū, non iracundū, non uinolentū, non percussorem, non turpis lucri cupidum, sed hospitalem, benignum, prudentem, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum qui secundum fidem est fidelem sermonem ut potens sit exhortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere.

**Documentum quod oportet episcopum esse sine criminē.
c. XCIII.**

Primum documentum est quod oportet episcopum sine criminē esse. Glosa Tarantasiī: Non dixit sine peccato, quia si dixerimus quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et ueritas in nobis non est, sed dicit sine criminē, id est, sine peccato notabili et euidenti et digno accusatione, tale enim peccatum dicitur crimen, quod reddit hominem indignum regimine episcopali, specialiter propter malam famam et scandalum populi. Vnde sic dicit Beda: Publicus peccator non debet regere alios propter scandalum subditorum, allegans illum dictum Christi, Iohannes VIII: Qui est inter uos sine peccato, primus mittat in eam lapidem, quia, ut dicit iste, peccator publicus non potest arguere licite alterum, nec punire, licet aliquando ab ecclesia tolleretur ex causa. Ipse tamen talis iudex et peccator sua sententia se inuoluit et ecclesiam Christi sua indignitate confundit. Vnde Teophilus: Oportet episcopum sine criminē esse:

40 peruenies : -as b dicitur : -cit ed.a 41 in post datus add. Mo T V P A 44 Dei : Christi ed.V
P A To M C 1-2 in... apostolo : secunda regula To2 : i. s. r. a. Primum documentum M2 6 honestum
post sed add. b C 1 primum ante d. add. M2 C2 documentum om. To2 Val2 quod... criminē :
incipit secunda regula apostolica pro episcopis dirigendis To2: in quo incipit declarari s. r. a. p. e. d. C2
quod om. M2 6 notabili : mortali ed.V P Mt To Val C 10 dictum : textum ed. VIII: IX b

- 15 Non intelligit Apostolus quod oporteat episcopum esse sine peccato, quia tunc nullus esset episcopus, cum dicatur Prima Iohannes I: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus et ueritas in nobis non est. Ideo, cum dicit Apostolus, quod oportet episcopum sine crimine esse, intelligitur solum de culpa, sed magis de reatu loquitur, quantum extenditur ad infamiam
 20 que prouenit ex notabili crimen, sicut est heresis, simonia, homicidium, de crimen falsi, furtum et similia, que secum portant grandem infamiam et scandalizant populum nimis. Ideo nullus talis debet presidere in ecclesia, nec etiam sacramenta ministrare, nec etiam officium sacerdotis exercere, secundum quod sacri canones clare pandunt. Ex quibus patet primum, scilicet,
 25 quomodo oportet episcopum sine crimine esse.

Quod episcopus est Dei dispensator. c. XCV.

Secundum documentum apostolicum pro directione uite episcopalitatis est quod sit sicut Dei dispensator, et hic notabis aliqua pro declaratione dispensationis et administrationis clericorum et episcoporum in speciali. Primum est quod
 5 potentes principes et multi inferiores eis dederunt multa et magna ecclesie pro sustentatione ecclesiasticorum, ut Deum specialiter colerent et suplerent defectus eorum, qui occupati iugiter circa temporalia non possunt communiter, ut dignum esset, intendere diuinis. Dederunt etiam eis predicta bona ut pro eis intercederent ad Dominum et residuum, quod eis superesset, darent Christi
 10 pauperibus fideliter et diligenter. Hoc ponit Bernardus scribens Ad Eugenium Papam, sicut superius fuit sepius allegatum. Prosper etiam dicit sic: Nihil aliud sunt res ecclesiastice nisi uota fidelium et pretia peccatorum et patrimonium pauperum. Ad hoc sunt decreta innumera, quorum allegatio esset nimis tediosa et prolixa, ideo dimisi. Secundum est quod huiusmodi dispensatio patrimonii
 15 ecclesie est principaliter commissa prelatis ecclesie tanquam patribus populi et cleri, sicut late ponit Prosper, in libro De uita contemplativa. De hoc etiam sunt multa decreta, que omitto breuitatis amore. Tertium dictum est quod prelati etiam assumti de religionibus in sic ministrando temporalia ecclesie prudenter et propter Deum merentur multum, et hoc obediendo summo pontifici hoc precipienti secundo, quia non propter se, sed propter Christi
 20

15 intelligit : -tendit ed. Val : -llexit To oporteat : -tet Mo B T 17 non ante est om. Mo B T M 18 intelligitur : -git ed. a 19 quantum: -do ed. : quod etiam A 1 est M² 2 apostolicum : -tolii ed. a 9 quod ante residuum add. ed. a 10 et ante hoc add. ed. Mt To Val 11 sepius : sepe ed. To 14 huiusmodi : huius ed. To Val M 16 in om. ed. a

pauperes suscipiunt talem administrationem, quod est opus magne pietatis, sicut exemplificat Hieronymus scribens Ad Rusticum de sancto Exuberio episcopo, qui in ieuniis et paupertate magna ministrabat ecclesie bona. Quartum dictum est quod prelati et ecclesiastici alii non sunt domini bonorum ecclesie, sed dispensatores et ministri. Vnde dicit Apostolus episcopo Thimotheo, Epistola II, capitulo IIII: Ministerium tuum imple. Et Summus Pontifex uocat se seruus seruorum Dei. Et Hieronymus Ad Nepotianum ait: Episcopi seruos se esse sciant et non dominos. Quintum quod bona ecclesie non sunt dilapidanda nec maletractanda, sicut sacri canones dicunt et specialiter quia sunt bona dicata seruitoribus Dei et pauperibus Christi, unde Ecclesiatici XXXIIII dicitur: Panis egentium uita pauperum est, et qui defraudat illum, homo sanguinum est. Vbi Aymo: Defraudat autem illum quantumcumque bene ministrans aliis, si per se amplius querit quam uictum et uestitum. Item Fulgentius, super illud dictum Petri: Ecce dimisimus omnia, sic inquit: Cum enim omnes possessiones ecclesiastice sint uota fidelium et precia peccatorum et elemosine a diuitibus ecclesie date ex deuotione ad Deum, non pro quorumcumque usibus, sed illorum qui ecclesie Christi seruiunt et pauperibus prouident; cum nullus in his habeat ius aliquod nisi comunitas ecclesie, nec donatio illorum excedat intentionem dantis, ideo dico quod non habent ex dono sed ex furto et rapina, qui illum Dei cultum, pro quo hec assignata sunt, non seruant, nec exequuntur, nec illam pietatem ad pauperes, nec honestatem uite pro quibus hec data sunt, que si adhuc danda essent conspecta uita multorum ecclesiasticorum, certe non darent eis castra nec populos nec dominia nec redditus, que dederunt, immo uere nec stercora ad terras eorum fouendas.

Quod talis dispensatio sit fidelis, integra et sincera. c. XCVI.

Ad hoc etiam multa Fulbertus super illo uerbo Christi adducit, Luce XXII: Quando misi uos sine saculo et pera et calciamentis, numquid aliquid defuit uobis?, sic inquit: Quilibet enim de bonis ecclesie uiuens tenetur laborare secundum gratiam a Domino datam sibi spirituali uel corporali labore, et sic redimere cibum suum; ideo omnes ecclesiastici, qui sine labore uiuunt, tanto damnabiliores sunt quanto immeriti bona plura de bonis ecclesie recipiunt, quia bona ecclesie solis illis debentur qui utilitati ecclesie deseruiunt. Et hoc

24 et : nec ed. a 28 seruos : sacerdotes ed. Mt To : ministros Val 31 XXXIIII: XXXIII b MC et om. ed. Mt To Val 31 pauperum : -ris ed. a 31-32 qui...est om. Mt. 32 sanguinum : -nis ed. Mt. defraudat : -dant Mo P V. 1 i. et s. om. M2 et ante i. add. C2 3 defuit : -crit ed To 7 bona om. ed. a

idem habetur XII, questio I. Videntes. Et Prosper: Expedit, inquit, facultates
 10 ecclesie possideri, ut inde uiuant illi qui non seculo, cuius fugitiua gaudia
 repudiant, sed Deo fideliter deseruiunt, cuius inefabilia bona desiderant et illa
 semper sibi proponunt. Hec ille. Petrus etiam de Rauenna super illo: Lata est
 15 uia que dicit ad perditionem, sic inquit: Heu mihi Domine! Quid erit de
 ecclesiasticis tuis, qui tam lautam uitam et tam delicatam gerunt de bonis
 pauperum, quibus sunt tam crudeles? Quid est, Domine Ihesu, quod illa que
 20 tuo pretiosissimo sanguine tue ecclesie adquisiuiti pro tuis pauperibus, sint
 dispersa et commissa tot filiis perditionis, qui illa tamquam sua administrant et
 quibus uolunt contra dantum ordinationes et uoluntates et testamenta preclara
 et contra iustitiam et uite honestatem et in scandalum populi tui? O Domine,
 25 utinam scirent isti quid statuisti fieri de eis! Utinam scirent districtum iudicium
 tuum et penas quibus hos miseros perpetuo deputasti!. Hec ille. Item Didimus:
 Caevant sibi, qui temere se ingerunt beneficiis ecclesiasticis et qui sine officio
 euangeliste de euangeliu uiuunt, dicitur VII, questio II. Quid est aliud de
 euangeliu uiuere, nisi laborantem inde, ubi laborat, necessaria uite recipere?
 30 Hec ibidem. Item Gregorius Turonensis, Super illud Job: Gigantes gemunt sub
 aquis: Nihil mihi magis stupore dignum quam uidere prelatos ecclesie et
 multos alios ecclesiasticos et alios peritos et sapientes humana sapientia, qui
 clare uident sarcinam importabilem quam ferunt et pericula que incurunt, et
 malam administrationem suam in bonis pauperum, et tamen sine omni Dei
 35 timore continue semper sibi accumulant onera alia maiora et ampliora ita ut
 nihil unquam eis sufficiat usque ad mortem. Sciunt quod residuum suarum
 necessitatum tenentur dare pauperibus, nec de hoc curant, sunt manifesti
 raptiores et detentores rerum egentium, nec audiunt super hoc Deum
 compungentem nec conscientiam remordentem nec predicanter hoc scelus
 40 coram eis, que omnia debent eis facere fidem, quod recto tramite pergunt ad
 damnationem et cum eis districtus iudex dicit: Redde rationem uilificationis tue,
 de furatis, de neglectis, de raptis et de tantis male operatis, o miseri!, quid
 respondebunt? Certe non unum pro mille, quia inexcusabiles sunt Deo et
 proximo cui uitam sepius subtraxerunt. Hec ille. Item Bernardus ad Henricum
 episcopum, Senonensem archiepiscopum: Clamat nudi, clamant famelici,
 conqueruntur et dicunt: Dicite, pontifices, in inferno, quid facit aurum nobis

12 uerbo post illo add. ed. Mt To Val 13 ad : in ed. To 16 tuo om. Mo B T 16 pretiosissimo : -tioso
 ed. To 23 uiuunt : uinit ed. Mt To : om. M Il ante questio add. ed. Mt To 24 laborat : -bat ed. To 25
 ibidem : ibi ed. To Val M C 27 et ante alios om. ed. a 36 dicit : dixerit ed. To Val : dixit Mt.
 uilificationis tue om. ed. V P A a 40 archiepiscopum om. ed. Mt To Val 41 dicite : discite V P A : [s]
 expunct. Mo

fame et frigore miserabiliter laborantibus? Quid conferunt tot mutatoria uel extensa in porticis uel plicata in capsis? Nostrum est quod effunditis et nobis crudeliter subtrahitur quod inaniter expendistis, nostris necessitatibus subtrahitur, quicquid accedit uanitatibus uestris. Item Hieronymus, et est XII, questio II, sic inquit: Gloria episcopi est pauperibus prouidere. Ignominia sacerdotis est studere ditari. Sequitur: Accipe enim pauperibus eroganda apertissimi sceleris est et omnium predonum crudelitatem superat. De ista materia late tractat Grandanus in suo VIII quolibeto, questio XXVII, ubi per multa decreta ostendit episcopos plus peccare in mala dispensatione rerum ecclesiasticorum quam subditi sui, et quod episcopi non sunt domini rerum ecclesie nec pauperum, sed tamen dispensatores qui nedum tenentur ad sibi commissa bene dispensanda, sed etiam attendere et corrigere, si sui subditi male dispensent et pauperibus subtrahant quod eis collatio defunctorum et merita Christi grandi labore et longo eis antiquitus meruerunt. Qualiter autem ad episcopum specialiter pertineat cura pauperum, ponitur late distinctione LXXXII: Episcopus, et LXXXVI: Fratrem et LXXXVII, per totum. Et hic principaliter constat honor et gloria episcopi, uidelicet, ut sit uirtuosus et exemplaris, pacificans discordes, miserans egenis, ut sit deditus orationi, lectioni, informationi, distinctione XLIII: Pro reuerentia et LXXXVIII: Episcopus nullam, et II, questio VII: Episcopi.

Quod talis dispensatio non diminuit statum perfectionis. c. XCVII.

Non obstantibus predictis, suscipere officium dispensationis ecclesiastice in nullo diminuit perfectionis statum, cum talis dispensatio directe tendat in bonum proximi et sit opus pietatis et caritatis et per obedientiam iniungatur a superiori et tota intentio huiusmodi dispensatoris feratur, siue debet ferri in Deum et in pastum corporalem et spiritualem populi. Talis etiam sic assumptus debet pre aliis Deum diligere, dum se uidet maiora a Deo accepisse, secundum quod dicit Gregorius in Omelia: Hinc est quod Dominus dicens Petro: Pasce oves meas, ter premisit: Simon diligis me plus his?, innuens quod pastor ecclesie et dispensatores Christi pre aliis debent Deum amare, ut Gregorius dicit in Pastorali et etiam in dicta Omelia. Secundo nota quod episcopi et clerici possunt habere proprium, ut patet XII, questio I: Episcopi.

49 G.: Gaudamus *To* in suo om. ed.a 58 constat: stat ed. *Mt To Val* 1 quod om. *To* 2 dispensator *Val* 2 diminuit *T2* per om. *M2* 10 dispensatores :-tor ed. *Mt To Val* debent :-bet ed. *Mt To Val* 12 XII : II ed.

Qui autem dicunt contrarium, intelligunt illud debere intelligi secundum statum ecclesie primitive, quando omnes credentes nihil possidebant sed erant
 15 illis omnia communia, ut dicitur Actuum II. Tertio nota quod episcopi et clerici sine peccato possunt condere testamentum et donationem facere inter uiuos, etiam preter elemosinam, et hoc cum habent patrimonium uel alia bona ex donatione sibi facta, non intuitu ecclesie, sed ex hereditaria successione uel ex licto lucro, ut ex Scriptura, uel alio artificio, XII, questio III, capitulo
 20 primo: Ad hoc, Presentibus, Quia nos; de rebus autem ecclesie non debent nec possunt facere testamentum. Quarto nota quod sentiendum sit de prelatis ecclesiarum et pro aliis clericis, qui bona ecclesiastica debita pauperibus consumunt in usus illicitos, uidelicet in histrionibus, in meretricibus, in consanguineis et parentibus, diuitibus et potentibus et similibus: Numquid tales
 25 sunt raptiores, unde ipsi contractant rem alienam inuito Domino? Vnde Hieronymus: Quicquid habent clerici pauperum est, XVI, questio I, capitulo ultimo. Item Augustinus: Si priuatim que nobis sufficient, possidemus, non sunt illa nostra, sed pauperum, quorum procurationem gerimus, nam proprietatem nobis usurpatione damnabili uendicamus. Item Raymundus ad
 30 hoc soluens sic inquit: Dico prelatos et clericos, qui res ecclesie talibus et similibus, turpibus uel impertinentibus personis conferunt, uel etiam consanguineis non propter naturam sustentandam, sed ut faciant eos diuites de patrimonio crucifixi, qui etiam dant diuitibus et potentibus non propter aliam causam licitam et honestam sed propter fauorem et pompam seculi, tales
 35 prelatos et ecclesiasticos dico esse raptiores et teneri ad restitutionem omnium. Sequitur: Et hoc sacrilegium et apertissimi sceleris est et omnium predonum crudelitatem superat, ut patet XII, questio II: Gloria episcopi. Et Guillelmus inquit: Non licet prelatis dare parentibus, ut eos faciant diuites ultra statum et conditionem sui generis. Quod faciunt episcopi de simplici genere, dando
 40 consanguineis suis militibus uel baronibus.

14 credentes: credebant ed. *Mt To Val* proprium post nihil add. *ed. Val* nihil: nullum *Val* 20 Ad hoc, Presentibus, Quia nos om ed.. nos: uos *To Val* 20-21 nec possunt om. ed. a 22 pro om. ed. *Mt To Val* et pro: uel de M 24 consanguineis: -nibus ed. 27 sufficient: -unt ed. *To M* 37 De ista autem materia late tractat Grandamus in suo VIII quolibet, questio XXVII, ubi per multa decreta ostendit episcopos plus peccare in mala dispensatione rerum ecclesiasticarum quam sui subditi, et quod non sunt domini rerum ecclesie nec pauperum, sed tamquam dispensatores, qui ne dum tenent ad sibi commissa bene dispensanda, sed etiam attendere et corriger si sui subditi post superat iter Mo. (*idem l. 48-53 c. XCVI*): De ista autem materia ... quam sui subditi add. B: De ista autem materia ...ecclesie add. T 40 consanguineis suis: -neas suas ed.a

**De quibus possunt restituere ecclesiastici illa que male
administrant et expendunt in usibus illicitis. c. XCVIII.**

Est tamen questio de quibus rebus poterunt prelati et alii ecclesiastici restituere male expensa et cui. Ad hoc soluit Guillelmus dicens sic: Quicquid superest eorum usibus de prouentibus ecclesiarum preter necessaria uite debeatur pauperibus, non sufficit facere restitutionem de talibus fructibus ecclesie, quos iam habent uel sunt habituri, sed debent satisfacere de bonis patrimonialibus, si habent uel si habent aliunde quam ab ecclesia adquisita. Possunt etiam sibi subtrahere de necessariis, uel expendendo circa utilitatem ecclesie de bonis patrimonialibus aut aliunde quam per ecclesiam acquisitis. Hostiensis autem dicit quod hanc restitutionem debent facere ecclesie; alii tamen dicunt quod debent restituere illis quibus res ecclesie debentur, id est, pauperibus loci, et totum hoc potest bene sustineri et moderari per prudentem uirum. Nota etiam quod prelatus tenetur de bonis ecclesie amissis et dolo et culpa lata et leui secundum Bernardus et Hostiensis, Extra De officio archidiaconi, in Glosa super capitulum: Ea que. Sed adhuc est dubium an clericus habens sufficiens patrimonium possit recipere sustentationem suam de bonis ecclesie cui seruit. Et dicit Hostiensis quod sic, sed tales, si seruitum non faciant uel in malos usus expendant, multiplex peccatum committunt, ut rapinam, sacrilegium et cetera huiusmodi. Quod autem dicit Hieronymus Ad Damasum Papam, uidelicet, qui in bonis parentum sustentari possunt, si quod est pauperum suscipiunt, sacrilegium committunt, XVI, questio I, capitulo ultimo. Hoc tamen intelligendum est quando extrema necessitas pauperum hoc requirit, tunc enim tenentur etiam erogare sua.

**Qualiter etiam debent restituere qui bona ecclesie male suscipiunt.
c. XCVIII.**

Quando autem illi qui male accipiunt bona ecclesie a personis ecclesiasticis teneantur ad restitutionem et quibus et qualiter debent restituere, Raymundus

1-2 illa...illic- om. M² 3 poterunt : -rint ed. To Val 4 cum ante quicquid add. ed. Mt M: quod cum add. To Val 7 patrimonialibus: -niabus ed. 10 patrim- : -nibus ed. 12 ecclesie : -siastice ed. To Val loci om. ed. To Val 14 et ante dolo om. ed. To leui : leuiter ed. Mt To Val M 18 dicit : dixit ed. To Val 19 expendant : -dunt ed.a 20 Damnum : Amantium b a 21 in : de ed. Mt Val : om. To M 22 suscipiunt : acci- ed. Mt To Val M. 24 tenentur : -nentur ed. To etiam : et ed. To Val C : om. M 1 etiam om. M² male... susc- om. M² male: mali P² 1 qual- ..sus- ed.2 4 teneantur : -nentur ed. Mt To M

5 sic soluit dicens: Fornicarie et huiusmodi turpes persone indistincte tenentur ad restitutionem, si possunt, nisi forte fuerit eis datum causa elemosine, cum essent in summa necessitate, quod fieri debuit, LXXXVI distinctione: Pasce fame morientem; quos enim pascendo seruare poteris, si non paupisti, occidisti. Item Hostiensis: Diuites et potentes tenentur ad restitutionem, si illud recipient per fraudes aut per minas uel per importunitatem indebitam sine iusta causa. Clericus tamen uel prelatus excusatur in tali casu, si dedit ut redimeret uexationem suam, a qua non potuit aliis liberari, Extra De simonia, capitulus: Dilectus. Si uero non sunt data propter hec opera, sed casu fortuito propter aliquam causam necessariam uel honestam uenerant et impediti non possunt redire ad propria, nec ibi inuenitur aliud ad emendum uel non habent unde emant, hoc si procuretur temperate causam hospitalitatis et elemosine, non dico aliquem teneri ad restitutionem, articulo XII, questio III, et his concordat Hostiensis. Item nota quod si erant honesti et uiri spirituales, presertim quia iam impenderant ecclesie sue seruitium defendendo eam contra predones uel contra tirannos uel dando sibi patrocinium in causa, uel dando sibi de bonis propriis uel similibus modis, talibus enim tenetur ecclesia rependere uicem, XII, questio II: Quicumque suffragio ecclesiastico. Quod autem dictum est de restitutione clericis facienda, dico quod non tenentur, nisi ipse clericus per huiusmodi donationem factam sit non soluendo sicut in usura, et hoc excepto eo qui extorsit per fraudem uel per minas uel per violentiam uel huiusmodi, hic enim tenetur etiam si clericus sit soluendo. Si autem clericus non sit soluendo, tenentur ad restitutionem omnes illi, qui illicite acceperunt. Sed, cuius autoritate fiet hec restitutio? Dicit Raymundus quod autoritate iudicis penitentialis debet fieri ecclesie, cui est iniuriose ablatum, ita quod illi eidem qui dedit, nisi cum turpiter dedit, tunc enim non sibi est, sed successori suo potest fieri uel superiori, ut dicit Hostiensis, uel in utilitatem ecclesie conuertetur uel ex eiusdem loci pauperibus, si hoc expedire uidebitur, erogetur, articulo XVII, questio III: Si quis in atrio. Hoc ultimum, uidelicet, quod detur pauperibus, dicit Guillelmus hic quod melius est: Si indigent pauperes, uel superabundat ecclesia alioquin, melius est quod in utilitatem ecclesie pauperis conuertatur. Dicit etiam hic Durandus De rapina, questio IX,

5 fornicarie : focarie ed.a (po- Val) 11 excusatur : -ntur M C : -retur ed. Mt To Val clericus ...ut om. M
 13 sunt : sint ed. a. 15 inuenitur : -nerint ed. : -nerit To : reperitur Val aliud : aliquid ed. Mt To Val M.
 16 hoc : hic ed.a temperate om. ed. To Val 17 XII: XI ed. Mt To Val : LII A 20 sibi de : ei de ed. Mt.
 bonis : rebus ed. Mt To Val 30 est om. ed. 32 ex om. ed.A a. 33 erogetur : -gare b M C 34 hic om.
 Mo B T quod post est transp. Mo B T : add. V P A Val C indigent: -geant ed. 36 IX : I ed. To : X Mt Val

quod prelati census nouos ecclesiis imponentes rapinam committunt, large sumendo rapinam. Ex predictis omnibus patet satis secundum documentum Apostoli positum pro episcopis cum dicit in ista regula quod oportet episcopum esse Dei dispensatorem, iuxta illud Apostoli, I Ad Corinthios III: Sic nos existimet homo ut ministros Dei et dispensatores misteriorum eius. Qui etiam dicit ibi: Hic iam queritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur, uidelicet, hic in iudicio mortis cuiusque prelati.

Quod episcopus non sit superbus. c. C.

Tertium documentum apostolicum ad episcopum est non superbum, uidelicet, quod sit humilis et non superbus, quia Ecclesiastici XXXII dicitur: Rectorem te posuerunt: noli extolli. Quia Ecclesiastici X dicitur: Sedes ducum superborum destruxit Deus. Strabus: Cum alios supeditant ut tiranni, Deus eos parat supeditari et a malis crudeliter et contemptibiliter tractari. Hieronymus: abominatur gloriosus Deus superbiam suorum ministrorum super omnem superbiam huius uite, eo quod ipse benignissimus et humillimus eos ad se elegit, eos a labore hominum exemit, magnis libertatibus dotauit et emolumentis magnis fulciuit, honorabiles mundo pro suis ministeriis exhibuit pro eis dixit: Qui uos spernit me spernit; sibi fideliter seruentes in patria specialiter honorare proposuit, quod ergo talis superbiat, est abominabile Deo et hoc summe detestatur bonitas eius, merito igitur tales pre aliis deicit quia sunt domestici hostes eius. De istis scriptum est: Incrassatus, impinguatus, dilatatus recalcitrauit, scilicet, Deo, Creatori suo, superbiendo et contemnendo illum et eius precepta, uirtutes, mores et leges et alios sua elatione prouocans ad contemptum, [Deuteronomio III]. Gregorius: Evidentissimum signum reproborum est superbia et humilitas electorum. Quilibet igitur de se consideret quod signum portat et de se quid fiendum finaliter iudicet. Alcuinus: Grande solacium est pauperum immo et omnium subditorum familiaris et benigna conuersatio prelatorum. Ideo dicit Augustinus quod magnum solacium est membris ex capite humili et ex eius condescentia humili et benigna, immo et in hoc dat de se grande exemplum aliis et eos ad sui dilectionem, immo et ad reuerentiam prouocat eum uidentes. Nec super hoc

41 misteriorum : minist- ed. Mo B T V A To Val MC 42 quod ante hic iam add. ed. Mt To Val 43 et ante in add. ed. 3 et om. b Val 4 quia : et ed. Mt X : II b : XI C : XXXII ed. To 5 ut om. ed. 11 spatium ante sibi Mo T V A M C 12 specialiter : -ciali ed. To Val honorare : honore ed. To Val: honoraret Mt 17 D. III om. ed. To Val 19 portat: -tet ed.a 21 dicit : -xit ed. To Val MC 24 super : per ed.a : semper T

25 uult innuere quin prelatus se reuerentia dignum exhibeat, dum ex sui humili
condecentia ab omni dissolutione et leuitate uerbo et gestu alienum se ostendat.
Legimus de magno Ambrosio quod tante fuit humilitatis et sapientie quod suo
tempore in humilitate nullus fuit uisus profundior, nullus humilior, nullus
sapientior, nullus reuerentior. Ita enim temperauit humilitatem ac suam
30 mansuetudinem cum grauitate morum, quod numquam in eo apparuit signum
superbie nec leuitatis, sed humilitatis et sapientie magne, et causa erat, ut dicit
Zozimus, quia sic erat Deo innixus semper, quod diuina familiaritas eum non
permittebat a se recedere per quamcumque temptationem nec motum superbie
nec etiam leuitatis. Vnde Hilarius Ad Marcianum, episcopum Senonensem:
35 Turpissimum est, frater carissime, quod in episcopo appareat motus furie,
fastus superbie, amor taxilli, de mulieribus sermo, uinolentia et extollentia sui.
Considerare debet quod pauper est et uiuit de elemosinis gentium et de
patrimonio pauperum Christi, et nonne dicit Salomon quod odit Dominus
40 oculos sublimes, immo et pauperem superbum? Nullus enim illo pauperior
quam qui uiuit de pauperum elemosinis, nec est alius Deo abominabilior quam
qui de tali emolumento superbit, in quo nihil plus habet quam uictum pariter et
uestitum. Hec ille.

Quod non stant simul exterius superbire et interius humiliari. c. CI.

Nituntur quidam autem ecclesiastici suam uelare superbiam dicentes quod licet
extra pretendant aliqualem superbiam, tamen in corde seruant humilitatem,
cum tamen dicat Dominus, Marci XII, quod ex fructu cognoscitur arbor.
5 Igitur ex humilitate cordis non potest procedere superbia operis: sic posset
dicere fornicator quod est castus in corde; nec sufficit ecclesiastico solum
humilitas cordis, cum sit datus in exemplum aliorum, nec potest se talis
excusare a scandalo proximi, iuxta exemplum Apostoli, I Ad Corinthios VIII,
de adorante idolum ficte et de manducante carnes idolaticas, quod si
10 manducando scandalizaret proximum, numquam comedere carnes. Sic debet
dicere in se ecclesiasticus, uidelicet, si uestes uel aliud signum superbie in me
scandalizaret proximum, numquam facerem tale quid in proximum, id est,
coram proximo, ne scandalizarem eum. Crisostomus: Nulli plus competit
Christum imitari in suis uirtuosis operibus quam suo ministero. Vnde Iohannes
15 XII: Si quis mihi ministrat, me sequatur. Et Prima Iohannes II: Qui dicit se in

36 extollentia : excellentia ed. To 1 quod Val 2 stat A2 simul : insimul V2 P2 A2 C2 2-3 dicentes ...
superbiā om. Val 3 pretendant, seruant : -at b C pre : procedant M

Christo manere, debet, sicut ille ambulauit, et ipse ambulare. Tali ipse dicit Matthei XI: Discite a me, quia mitis sum et humilis corde, et nendum corde sed opere, quia ipse opere de paupere matre et humili nasci elegit in presepe resedit in societate pauperum uixit, regium honorem fugit, pauperrime incessit, moriens non habuit ubi caput reclinaret, sed nudus inter sceleratos dies suos finiuit. Item Beda: Aduerte quod ter dixit Dominus Petro: Pasce oves meas, quia in tribus tenetur antistes pascere oves Christi, scilicet, uerbo et exemplo et temporali subsidio, qui ergo solam humilitatem in corde tenet, non pascit de humilitate proximum sed de superbia exteriori, que est pastus demoniorum. Ideo dixit Petrus, Prima Petri, ultimo: Non dominantes in clero, sed forma facti gregis ex animo. Item secundum Apostolum, Prima ad Thesalonicenses, ultimo: Ab omni specie mala abstinet, quod non obseruat, qui exterius ueste, lecto, mensa, equo ostendit aliis superbiam et excessum. Isti enim qui solum attendunt ad exteriora sunt similes hypocritis, quibus Christus maledixit Matthei XXIII dicens: Ve uobis scribe et pharisei hypocrite, qui mundatis quod deforis est calicis et parapsidis, intus autem pleni estis rapina et iniuritate!

Quod superbire non potest fieri propter honorem Dei. c. CII.

Quidam alii ecclesiastici nituntur colorare suos superbos excessus exteriores allegantes quod tales excessus fiunt propter honorem Dei et magnitudinem et honorem status ecclesiastici, qui hoc requirit. Sed contra hoc est exemplum Redemptoris, de quo Augustinus in libro De uera religione dicit: Omnis Christi actio nostra est instructio. Constat autem Christum in omni suo opere fuisse perfectissimum et exemplum nostrum et constat, sicut supra dictum fuit, quod semper in omnibus ostendit summam humilitatem. Ideo Ecclesiastici III dicitur: Quanto magnus es, humilia te in omnibus; nota libro omnibus, quia nihil exceptit, sed dicunt contrarii quod hoc debet se conformare illis inter quos uiuit. Tu tamen attende Christi Apostolum dicentem: Nolite conformari huic seculo. Legimus quod sanctus Epiphanius, patriarcha Alexandrinus, scripsit Paulino, patriarche Anthioceno, quod sibi scribebat in quibus maxime ecclesiastici uiri debent ostendere humilitatem. Cui Paulinus respondit quod in

17 XI : II b. 18 humili : -lima ed. Mt To Val 19 regium : regni ed. Mt To Val M pauperrime : pauper ed. To : pauperem Mt. Val 22 et om. ed. Mt To M 25 non : non ut P A: om. ed Mo B TV To Val M C 26 sed om. ed. Mt To Val 27 mala : mali ed. To Val M 31 deforis: foris b M C 1 quod superbire: superbia M2 propter... Dei om. M2 CIII err. Mo2 B2 5 in libro om. ed. a 10 exceptit : exceptit ed. 13 patriarche om. ed. Mt. 14 debent : debeant ed. Mt M C : -bant To Val

15 uerbo et opere. In uerbo, ne cuique prelatus responderet superbe, sed omnis ab eo recedens semper rediret pastus exemplo humilitatis et uerbo uirtutis. In opere etiam, ut incederet presidens humiliter induitus, cuius lectus numquam appareret uenientibus, sed in absconso eum teneret humili superlectili tectus, uasa mense essent uitrea uel lignea, plumbea uel stagnea, et parietes non teneret omatos pannis, sed in omnibus humilitas refulgeret quasi lapis carbunculi in ornamento auri. Nec est uerum quod dignitas status ecclesiastici requirat apparatus superfluos, superbos, uanos, curiosos, excessiuos uel seculares, licet enim ista in principibus tollerentur, quia mundani sunt et cum mundanis habent mundana expedire. Constat autem quod si in predictis se haberent moderatius propter Deum, quod esset Deo acceptissimum et in grande exemplum populi, sicut apparuit in rege Ludouico Francie et in rege Ethimundo Anglie. Si tamen non faciant sic, Deus dissimulat et populus non scandalizatur, quia scit eos uiuere de redditibus suis et de aliis emolumentis, quibus possunt uti licite ad tenendum statum honorabilem, ut magis timeantur 20 et honorentur a subditis suis et extimentur potentiores ab eis et prestantiores ad tenendam rem suam publicam in pace et in iustitia. Hec autem non habent locum in prelato qui magis habet timeri et honorari propter suam sanctitatem et bonitatem uite et exemplum magnum quam propter gladium materialem et qui uiuit non de suo, sed de patrimonio pauperum, cuius est administrator, 25 procurator et dispensator propter Deum et quod talis induatur ita preciose sicut unus princeps et teneat mensam ornatam cibis et uasis et pannis in parietibus, sic uel plus quam unus magnus baro. Ostendat etiam in publicum lectos paramenti et proprios consimiles lectis ducum et comitum et foueat etiam canes et aues uenaticas et statum unius magnatis de rebus non suis, immo 30 de raptis et ablatis Christi pauperibus. Istud est execrabile, damnabile et detestabile coram omnibus hominibus atque Deo. Et ad hoc spiritualiter contra curiosam supellectilem episcopi quam habent pulchram, distinctione XLI: Episcopus, ubi dicitur quod episcopi debent habere supellectilem uilem et mensam et amictum pauperem. Non tamen propter hoc dicit Paulinus quod 35 episcopus ad tantam distinctionem teneatur, tenetur tamen uitare statum pomposum, superbum, curiosum et uanum et sibi incompetenter, qui non 40 de raptis et ablatis Christi pauperibus. Istud est execrabile, damnabile et detestabile coram omnibus hominibus atque Deo. Et ad hoc spiritualiter contra curiosam supellectilem episcopi quam habent pulchram, distinctione XLI: Episcopus, ubi dicitur quod episcopi debent habere supellectilem uilem et mensam et amictum pauperem. Non tamen propter hoc dicit Paulinus quod 45 episcopus ad tantam distinctionem teneatur, tenetur tamen uitare statum pomposum, superbum, curiosum et uanum et sibi incompetenter, qui non

15 cuique : quisque *To Val* 19 et : nec *ed.a* non *om. ed. a* 20 carbunculi : tabernaculi *b* (-lum *P*)
 21 ornamento : ornatiorio *ed. To Val* 22 nec *ante exce-* *add. ed. a* uel : nec *ed.a* 25 eset : -nt *ed. Mt.*
acceptissimum : accepti *ed. Mt* : -nro *To* : -tiuum *M* 31 tenendam : -dam *Mo B T* 37 sic : sicut *ed. a*
 41 ad hoc : adhuc *ed. P A Mt* : ad hec *V To* : de hec *Val* : contra hec *M* : hoc *C* 42 quam *om. ed. Mt To*
Val : habent : habemus *ed. Mt To Val* pulchram : -chra *ed. Mt. To Val* quam... pulchram: quam
 h. non pulchrum *M*

seculariter sed ut exemplum omnium aliorum, debet ostendere humilitatem, parcitatem et honestatem in omnibus. Vnde dicit Paulinus: Non possum sine admiratione cogitare unde processit tanta audacia, quod uiuentes de elemosinis pauperum de eisdem elemosinis presumant talem et tam uanum tenere statum et tam pomposum. Et mirum est quod aliquando conscientia interior eos non acutissime pungat, arguat et stimulet quod talem uitam sic uanam teneant, et quare non cogitant quod oportet eos pro huiusmodi scelere Deo reddere districtissimam rationem. Vnde Hieronymus Ad Nepotianum: Clericus si preter Dominum aliquid habuerit, pars eius non est Dominus, ut si aurum, si 55 argentum, si possesiones, si uariam supellectilem habeat; cum istis Dominus pars fieri dedignatur.

**Quod sublimitas status episcopalis non requirit superbe uiuere.
c. CIII.**

Fulgentius ad Porretanum episcopum ita scripsit: Grauissime errant, qui dicunt statum pontificum debere ecclesie honori intendere et pre aliis suas fimbrias dilatare, quia hoc requirit sublimitas status. O infelices!, igitur Christus, qui Summe Patrem suum dilexit et honorauit, cur fugiit honores et dilexit 5 opprobria et contemptus in uestitu et uictu, qui Bethleem elegit natuitati et Hierusalem opprobrio mortis et ita reliquit suis successoribus in exemplum? Peccauit igitur Petrus, Christi uicarius, immo et tota successio Christi in ecclesia primitiva, qui prelatos habuit summe pauperes et despctos, martiria, 10 paupertatem et despctum pro summis iocalibus requirentes ubique? O summe miserabiles qui tam detestabile dogma imprudenter proponunt ubique! Sequitur: Cum omnem uanitatem importabiliter feram in episcopo, hec summa uidetur stultitia et ridiculosa, quod prelatus teneat et publice ostendat se habere 15 lectum paramenti et quod gustetur sibi cibus et potus et multa alia, que presentes prelati sustinent, que non aliud pretendunt quam meram seculi uanitatem, ostendentes quod solent mundi principibus adequari, qui tamen de elemosinis uiuunt principum defunctorum, qui si sciuisserent quod sic debuisset 20 administrari Christi patrimonium, non dedissent denarium nec uestimentum alicuius elemosine dimisissent, quia sanctis uiris credebant ista dimittere et non pompaticis et superbis, quia pro animabus illorum nec orant, nec

52 et ante arguat add. ed. a pungat : pugnat V P A C : pangat Val 1 episcopalis Mo2 A2 quod om. M2 non ... uiuere om. M2 5 igitur : ergo Mo B T 6 Deum ante suum add. ed. To Val M C 8 ita : ista ed. Mt To Val 19 uestimentum : uestitus ed. To : uestitum Val 21 quia : qui ed. Mt To Val

satisfaciunt, nec de eis aliqualiter recordantur. Isti sunt de illis contra quos Christus loquitur Matthei XXIII; quia supple: Super cathedram Moysi sederunt scribe et pharisei; ideo omnia que uobis dixerint, seruate et facite, secundum uero opera eorum nolite facere, dicunt enim et non faciunt; alligant autem grauia onera et importabilia et imponunt humeris hominum, digito autem suo nolunt ea mouere, omnia uero opera sua faciunt, ut uideantur ab hominibus; dilatant autem philateria sua et magnificant fimbrias suas, amant autem primos recubitus in cenis et primas cathedras in sinagogis, salutationes in foro et uocari ab hominibus rabbi. Sequitur: Vos autem non sic, sed qui maior est inter uos, erit uester minister. Qui enim se exaltauerit humiliabitur. Ex quibus euidenter elicetur falsitas dicte excusationis, uidelicet, quod prelati propter honorem et exaltationem graduum et dignitatum ecclesie et Dei possunt licite uti uanitatibus supra dictis. Et hoc confirmat Clemens V, in sexto Extra De uerborum significationibus: Exiui, ubi in fine dicte decretalis dicit sic: Quamuis enim paramenta et uasa ecclesiastica ad honorem diuini nominis ordinentur propter quem omnia ipse fecit, Deus tamen qui absconditorum est cognitor et qui ad animum sibi administrantium respicit principaliter, non ad manum, non uult per illa sibi seruiri que suorum seruitorum conditioni et statui dissonarent.

Ex quibus inferre possumus quod cum conditioni et statui prelatorum summe sit impertinens omnis pompa et uanitas, quod prelati per nullum signum uel opus uanum uel pomposum debent facere sibi seruiri, sed per omnem uiam humilem, non dico extremaliter paupereim et despactam, sed per talem, que nihil superbum includat, sed in omnibus pretendat prudentem et circumspectam humilitatem et mundi contemptum et deuotionem et etiam bonum exemplum.

Contra pompas ecclesiasticorum quorumcumque. c. CIII.

Ignocentius III in consilio generali celebrato Lugduni refertur summe exprobrasse clericis et prelatis et quibuscumque ecclesiasticis uanagloriosis et pomposis in uestibus, lectis et mensis et in requirentibus ab hominibus laudem et famam, allegans illud Tullii, uidelicet, quod fama ubi non est uita, non durat quia statim sicut famatus se monstrat infamem. Si autem homo bonus sit, Deus

22 aliqualiter : quantumlibet ed.a de illis : dicit ille ed. To.Val. 23 supple : superbe ed. Mt C 30 hominibus : omnibus Mo B T V P Val 35 ubi ... dicit om. Mo B T 38 ad om. ed. 45 et ante etiam : at ed. To : infert Val 1 quorumcumque M2 2 refertur : in- ed. 3 aliis ante ecclesiasticis add. ed. 5 quod : ibi ed. To ibi litur. Val 6 sicut : sic ed. To Val M C famatus : fama ed. To : famam Mt.

non occultat illum, nec ponit eum sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus, qui in domo sunt. Vnde dicit Augustinus, De conflictu uiciorum: Vanagloria non est aliud nisi uelle reputari et laudari ab hominibus et cum quilibet talis sit superbus et magnus peccator, ideo Deus tandem ostendit eos mundo et dat eos contemptibiles quibuscumque, ut uideantur quasi utres, qui uidentur pleni uino et tamen inueniuntur pleni uento. Ambrosius, Super beati immaculati: Cum secundum philosophos honor sit premium uirtutis, euidenter se ostendit magnum falsarium ille qui nullam habet ueram uirtutem et optat honoribus exaltari. Sequitur: Tales summe Christus impugnauit predicando pro eo, quia cupiunt sibi dari cultum honoris et laudis, qui soli Deo debetur, dicente Apostolo: Soli Deo honor et gloria, [Prima ad Timotheum I]. Ipsi autem sciunt quod quicquid boni habent, a Deo est, iuxta illud Apostoli: Quid habes quod non accepisti?, [Prima ad Corinthios III]. Igitur quantum iniuriam faciant Deo, cogita, quid de bonis, de quibus solus Deus est glorificandus, uolunt laudari et Omnipotenti Deo suam gloriam usurpare, cum tamen ipse sibi talem gloriam appropriet, nec uoluit eam alteri unquam communicare, dicente ipso Isaie XLVIII: Gloriam meam alteri non dabo. Hinc est quod, ut dicit Bernardus in quodam sermone: Isti cum suis laboribus acquirunt sibi Dei maledictionem et mortem eternam, dicente Domino Matthei VI: Et quia omnia opera sua faciunt ut uideantur ab hominibus, ideo dico uobis quod hic receperunt mercedem suam, scilicet, in laudem hominum recepturi, tamen postmodum eternum ue! De quo Christus, Matthei XXIII: Ve uobis hypocrite, qui estis sicut sepulchra dealbata exterius, intus autem estis pleni spurcitia et feditate. Glosa Strabi: Isti sunt sicut chimera, que extra uidetur homo et intus non est homo nec est animal, nisi lignum aridum ad comburendum. De istis dicit Rabanus, Super capitulum sextum Matthei, quod sunt sic dati in reprobum sensum, quod non est peccatum quod non committerent, si scirent se posse inde laudari. Isti, inquit, sunt natabiles peccatores et Deo odibiles, quos Deus ad summas deiectiones et penas reseruat. Isti, inquit, sunt pre aliis uanissimi, mendaces et stultissimi, qui sic amiserunt uerecundiam et rationis iudicium quod non uerecundantur laudari, immo si non laudentur, ipsi impudenter in propriam laudem prorumpunt reddentes se omni dignos opprobrio et contemptu, dicente Boetio, De consolatione quod qui false laudant necesse est

8 ut ante dicit add. ed. a. 9 nisi : quam ed. a 10 ostendit : omittit ed. 12 uino om. Mo B T V P 16 d: debentur ed. a 17 Prima..I om. ed. Mt To Val 19 Prima..III om. ed. Mt To Val 23 XLVIII : XLVII b To Val M C : XLVIII Mt. 24 Dei : Christi ed. To : det V P 27 laudem :de ed. a 30-1 et...homo om. M 31 non : nec ed. Mt est om. M non est homo om. C 38 omni : esse ed.To Val 39 false : -o ed.a

40 ut de suis laudibus confundantur. Ecce quid facit superbia et desiderium exaltandi. Ideo dixit abbas Daniel sic: Si laudes fugias, Deus te faciet etiam te nolente laudari, si tibi eas queras uel appetas, faciet te etiam ab hostibus tuis turpiter conculcari. Vnde Osee IIII dicitur de istis: Gloria eorum in ignominiam commutabo. Tales, dicit, semper portant animam uenalem diabolo, si eis offerat aliquam laudem posse habere. Ideo dicit Apostolus Ad Galatas V: Non simus inanis glorie cupidi. Glosa Augustini: Quia uanegloriosus est pelagus peccati. Omnis enim talis paratus est omne scelus committere, ut laudetur, non etiam ueretur se ipsum commendare in publicum tanquam a peccatorum multitudinem, priuatus intellectu, uerecundia et ratione.

45 50 Vnde Gregorius: O quanta laude dignus est laudes propter Deum fugiens et quantum exemplum dat aliis de se ipso et quantum Deus exaltauit eum hic et in sequenti! Sequitur: Talis contemptus gloriose refulget in prelato, qui uicarius est summe humilitatis Christi et pro humilitate est positus ab eo ceteris in exemplum. Et hoc de tertio documento secunde regule apostolice pro directione episcopali introducto.

55

Quod episcopus non sit iracundus. c. CV.

Quartum documentum eiusdem regula est non iracundum. Vnde sicut ponit philosophus, in II Rethorice: Summe expedit regentibus et magnatibus se preseruare ab iracundia. Causam dat quia sicut dixit Cato: Ira impedit animum, ne possit discernere uerum. Hoc autem est summe periculosum in omni habente regimen animarum, ne, uidelicet, ledatur in intellectu, causa est quia intellectus et sapientia est summe talibus necessarius, ut ostendit philosophus, II Politicorum: Et si in talibus ex ira absorbeatur ratio, est periculum, quando ex potentia sua exerceant omnia mala que possunt. Ideo dixit sapiens quod ira regis nuntius mortis, uidelicet, contra illum, contra quem sunt irati. Vnde dixit ibi commentator quod sunt quidam sic proni ad iram et sic dispositi ad irascendum quod statim sunt furiosi et pro nihilo et tales sic absorbentur ab ira quod uidentur ebrii et totaliter extra sensum. Talibus, dicit ibidem Aristotelis, debet negari omne regimen et dominium, quia talia imponere eis est ponere gladium in manu furibundi. Vnde narrat ibi

48 ut : si ed. Mt To Val 48 non : nec ed.a etiam om. To 49 priuatus iter. ed. Mt To 51 eum : ipsum Mo B T Val 53 humilitatis : -lis ed. Mt To 1 quod M² 3 Rethorice : -rum To Val : Ethice ed. : Ethicorum Mt. 5 discernere : [dis] expunct. Mo : cernere B T M 6 curam animarum et ante reg- add. Mo B T animarum : aliorum ed. Mt To Val : om. Mo B T

dictus commentator de Seleuco, primogenito regis Macedonum, quod pater
 noluit regnum dare dicto primogenito, sed Lelio quartogenito, quia alii filii
 erant multum iracundi, furiosi et cito moti ad iram. Et ideo de Nerone furioso
 dixit Boetius, *De consolatione*, libro II et mentio VI in fine sic: Heu, grauem
 sortem! Quotiens iniquus additur seu gladius ueneno! Vbi commentator sic
 inquit: Quia grauissima pestis in populo est cum rector eius imprudens est,
 furiosus et malitiosus. Furiosus autem est malitiosus communiter et
 imprudenter se regens et fere stultus et odibilis a quocumque, que omnia sunt
 uitanda extremaliter in prelato. Legimus de beata Caterina quod cum cerneret
 imperatorem irasci, dixit illi: Ne, obsecro, Cesar a furore te uinci permittas,
 ne in sapientis animo stet turbatio dira. Sic namque Poeta ait: Tu si ratione te
 rexeris, rex es; si autem ira, factus es ex libero seruus. Nota quod multum
 debet quilibet maxime presidens uitare iram, quia, ut dicit Augustinus, *De
 conflictu uiciorum*, ira est ianua omnis peccati. Vnde ira generat lites, brigas,
 uulnera et homicidia et mala alia infinita. Ideo dicitur Ecclesiastici XXVI:
Homo iracundus incendit lites. Ideo omnis talis est importabilis, Proverbiorum
 XVIII: *Spiritum ad irascendum facilem, quis poterit sustinere?* Et Proverbiorum
 XXII: *Noli esse amicus homini iracundo.* Causam dat glosa noua quia in tali
 non conseruatur amicitia, sed statim eam rumpit, nec tenet secretum, nec
 seruat reuerentiam hominibus nec Deo. Ideo dicitur Proverbiorum XXVII:
Impetum concitati spiritus, quis poterit sustineri? Ideo dicitur Ecclesiastici VII:
Ne sis uelox ad irascendum. Glosa Hieronymi: *Ne faciliter infatueris.* Iob
 XVII: *Caligauit ad indignationem oculus meus.* Ideo iracundus ut insensatus
 loquitur quicquid sibi occurrit contra alterum. Proverbiorum XX: *Os fatuorum
 ebullit stultitiam.* Ex quo inferunt aliqui quod multi propter iracundiam sunt
 depauperati. Vnde Ecclesiastici XXX: *Obiurgatio et iniuria annichilabunt
 substantiam, immo aliquando ira abbreviat uitam,* Ecclesiastici XXX: *Iracundia
 diminuit dies.* Inde nascitur rancor, odium, murmur, opprobria, falsa testimonia
 et infinita mala. Ideo dicitur Proverbiorum XXVII: *Vir ad irascendum facilis
 est, et ad cuncta peccata procliuor.* Ideo dicit Iacobus in canonica, capitulo I:
Sit autem omnis homo tardus ad irascendum. Glosa Strabi: *Nam gloria magna
 est uiro nolle faciliter irasci propter multa mala, que ex ira proueniunt.* Ira,
 inquit, uiri iustitiam Dei non operatur, sed iniustitiam diaboli querit semper.

17 regnum : regimen ed. *To Val M* 18 furiosi : fumosi ed. *To Val* 22 furiosus autem est malitiosus *om.*
ed. To 28 dicit : dixit *ed. To* 32 facilem : faciliter *ed. Mt.* Proverbiorum : Ecclesiastici *b.* 39
occurred : -mii ed. 41-2 obiurgatio ... XXX *om. A* 42 immo : ideo *ed. To Val* 44 dicitur : dicit *Mo.*
 XXVII : XXVIII *ed.b Mt To* : Proverbiorum XXVII *om. To Val M C* 45 est : erit *ed. P A Mt To Val C : om. M.*
in canonica om. ed.a

Que sunt remedia ire. c. CVI.

Toto ergo corde semper teneas tecum remedia ire que posuit sanctus pater Daniel, que sunt ista, uidelicet: Numquam seruare in corde odium fraternum propter gloria Dei et in sermone silentium, quia mōrigeratus in lingua est uirtuosissimus, ut dicit Ambrosius ad Theodosium, et in opere uitare omnem offendit, iuxta dictum Apostoli, [II Ad Corinthios VI]: Nemini dantes ullam offensionem ut non uituperetur ministerium nostrum. Regula fuit olim inter patres, ut ne ira trahat hominem ad scandalum, quod semper summa custodia seruet in corde patientia, Proverbiorum XVI: Qui patiens est, mittigat iras. Ideo dixit Christus, Luce XXI: In patientia uestra possidebitis animas uestras. Ibi enim ostenditur uirtus hominis et bonitas eius, Ecclesiastici XXVIII: Secundum uirtutem hominis est iracundia eius, scilicet, cum prudentia irasci, ut quando oportet, et ubi oportet, et sicut oportet. Proverbiorum XV dicitur quod mollis responsio frangit iram, sed sermo durus suscitat furem. Et bene faciendo etiam hosti mittigatur ira eius, Proverbiorum XXV: Si sit hostis tuus, da ei bibere, sic prunas enim congeres super caput eius. Interrogatus abbas quomodo meruerit expellere demones ab obsessis, respondit quod ira numquam superauit me. Sic etiam faciebat Dauid ipso dicente, dum loqueretur de custodia lingue sue: Posui, inquit, ori meo custodiam, cum consideret peccator aduersum me. Glosa: Quia dum peccator suscitat nobis litem et prouocat ad iram, tunc debet homo timens Deum ponere custodiam ori suo ne respondeat, uel quod dulciter loquatur, quia sicut dixit Salomon: Dulce uerbum mittigat iras. Non respondere etiam dure iniuriantibus nos, si propter Deum fiat, est opus magni meriti et quod impetrat nobis remissionem peccatorum et meriti et glorie augmentum. Irasci autem immoderate transit in scandalum audentium et in grandem lesionem conscientie irati et sibi talis procurat mortem eternam. Vnde Psalmo XXXVI dicitur: Desine ab ira et derelinque furem. Noli emulari, ut maligneris, quia qui malignantur, exterminabuntur. Et Proverbiorum XXVI: Ne respondeas stulto iuxta stultiam suam, ut sapiens uidearis. Vbi Glosa Hieronymi: Compatere iracundo, quia infirmus est grauiter et stultus, non igitur illi respondeas, ne tuo responso illius febrem inflames et eum in sua ira ne permittas mori et etiam sepilliri. Compatere

1 sunt Val² que: quot A² 6 II Ad Corinthios VI om. ed. Mt To Val M 7 offensionem: offendit ed. Mt To Val 15 XXV: XV b To MC XVI Val 16 ei: illi ed. Mt To Val aquam ante bibere add. ed. congeres: ingeres Val To: cogeres B Mt.: geris M: congregabis ed. et Dominus reddet tibi post eius add. ed. 17 meruerit: meruit Mo B T VP quod: quia ed. MC

igitur illi tanquam egroto, quia licet sit iratus et fatuus, tamen proximus tuus
 est, cui compatiendo complaces multum Deo et remissionem peccatorum in eo
 35 tibi procuras et meritum tibi auges et gloriam.

Ponit alia remedia ire. c. CVII.

Remedia ire ponit aliqua Maximus in quodam Sermone dicens quod homo
 honorabilis multum se deturpat et diffamat cum permittit se cadere in iram et
 5 multo plus errat quam si sicut porcus proiceret se in fetidissimum lutum, quia
 lutum solum deturpat sibi uestes, sed ira maculat sibi animam, linguam, famam
 et conscientiam, et ostendit eum esse malum et omni regimine indignum.
 Legimus de Gayo Cesare quod una mulier dixit illi altis uocibus coram populo
 exclamando sic: O tyranne crudelissime, utinam cito moriaris! Et cum
 10 seruitores Cesaris uellent interficere mulierem, prohibuit Cesar dicens: Nolite
 sibi nocere, quia aliqua ira facit eam sic loqui. Percunctatus ibidem quare sic
 dixisset, respondit: Quia in curia tua differtur causa mea et iustitia. Tunc
 Cesar conuersus ad suos dixit: Non dixi uobis quod non loquebatur mulier, sed
 15 ira et turbatio fortis? Tunc precepit quod indilate expediretur in sua causa et
 soluerentur sibi omnes expense quas fecerat, et statim rediret libera ad domum
 suam. Quod referens Poticratus inquit: O quantam confusionem facit hec
 hystoria multis et magnis regentibus homines in hoc mundo, qui talem
 iniuriam uindicassent ad mortem, quam paganus in risum conuertit et pro
 uituperio sibi illato recompensauit beneficia iniurianti! O quando paganus iuxta
 Christi loquendi modum consurget in iudicio et condemnabit superbiam et
 20 iracundiam et furorem stultorum illorum?, quia ille dominus mundi sine ira
 sustinuit tam grande uituperium et tamen nostri regentes etiam modicum non
 paterentur propter Deum. Secundo etiam ibidem docet predictus Maximus
 prelatos et magnates superare iram, quia ex ea sequitur odium et rancor cordis
 et propositum uindicandi immo et ira Dei, dicentis Matthei V: Nisi remiseritis
 25 ex cordibus uestris, nec pater uester celestis dimittet uobis et per consequens
 homo talis est semper in ira Dei et in periculo damnationis. Tertio dictus
 doctor docens remediare iram dicit quod iracundus debet attendere sepe ad
 consilium Apostoli dicentis ac consulentis non resistere homini malo, id est,

34 complaces : -ceas ed. Mt Val M 1 ponit...ire: de eadem materia M2 4 fetidissimum : feten- ed. To Val
 M C 6 malum : nullum ed. a. 10 facit : fecit Mo B T 12 dixit : inquit ed. Mt Val : om. To 15
 suam om. Mo B T 18 quando : quomodo ed. P A Mt To M C : quanto Val 20 stultorum : -tum ed. Val
 M C ille om. ed. To Val 24 dicentis : -nte ed. To 28 dicentis ac om. ed. A a

iracundo stulte reddendo malum pro malo, sed dare locum ire. Cui concordat
 30 poeta dicens: Cede resistenti contraria uerba loquenti, nam bene uictor eris,
 si uinci te patieris. Beda: O quanta gloria est uiro prudenti coram Deo et
 angelis eius, immo etiam et coram hominibus Deum timentibus, quando
 furiosum et stultum sua astutia et arte conuertit in beniuolum et de hoste facit
 amicum. Hoc tamen mundus inmundus abhorret, quia diuinis statutis contrarius
 35 est et hostis publicus Dei uiuentis, quia filios suos non in salute dirigit, sed in
 barathrum infernale. Docuit paganus Seneca nunquam se prouocare ad iram
 memorando susceptas iniurias nec multiplicando sibi inimicitias quia sic
 multiplicans oportet sub hostibus succumbere et in fine confundi.

Ponit alia remedia ire. c. CVIII.

Lactantius in libro Virtutum docet remediare iram. Primo quia debet prudens
 homo, cum ira occurrit, cogitare statim mala que possunt ex ira nasci, que sunt
 infinita. Ideo statim propter reuerentiam Dei debet preparare cor suum ad
 5 patientiam, quia minus perturbant uenientia, quo fuerint prescita, ut ait Gregorius
 in sua Omelia. Pugiles enim ante bellum student qualiter pugnabunt et se
 defendent, sic uirtuosus homo ante furoris et ire tempus debet esse ausatus
 quomodo dulciter et patienter sustinebit ictus aduersarii et sua mansuetudine
 reducat eum ad pacem. Hoc enim summe placet Deo et summi meriti est sic
 10 procedere et magne glorie apud sic patientem et summi exempli apud hec
 uidentes, qui tunc ostendit magnam prudentiam, magnam conscientiam et
 magnam uictoriā immo de hoste inuadente, de hoste diabolo iratum ad malum
 pro uiribus impellente. Vnde in hoc conflictu est principaliter diabolus in hoc
 confusus et conuictus, qui ab hominis arte post Deum est notabiliter superatus.
 15 Secundo remediatur ira secundum istum doctorem cum os tenetur clausum, ne
 malitia irati possit eum aperire in damnum illius qui tacet, Ecclesiastici
 XXVIII: Facito ori tuo hostia et cetera. Hec hostia sunt timor Dei et amor
 anime, inuadentes et inuasi tenent illa clausa. O, inquit iste, et quam uenerabile
 est hostium oris tui sic clausi a tam notabilibus portis! Tertio conuertas te ad
 20 alia negotia, maxime ad orandum Deum, ut te preseruet in tali congressu,

¹ ponit om. M² ponit ...ire Mo² B² T² 5-6 ut...omelia om. ed. Mt To Val 6 sua post in add. Mo B T
 8 ictus : iram ed. 10 Deum ante sic add. ed. To Val sic...apud in marg. Val hec : hoc Mo B T 12
 magnam om. ed. To Val uictoriā et om. To Val et post immo add. ed.a diabolo :lico ed. To Val
 13 in hoc ante confusus (l. 14) om. ed. P a 15 remediatur ira : -dia ire ed. To Val 17 XXVIII: XII ed.
 om. cum spatiū Mo V A M C : om. Mt B T P ; XXXVIII To Val 18 inuadentes : -tis ed.P A Mt To M
 C [uadentes] ...uenerabile om. Val uenerabile : -is ed.

attende ad amorem Dei et ab omni offensa eius, et sic ores pro sic iracundo.
 O quam gloria est talis conuersio et tam Deo accepta! Quarto in tali
 congressu attende ad amorem tue proprie honestatis et fame, que simul perduntur
 cum iratus erumpit in furiam uel in uerba passionata. Considera quod cum
 25 timor humanus claudit labia seruorum ne respondeant quicquam suo domino
 irato, o quanto debet plus te iratum reprimere timor Dei! Quinto cogita quod
 tanta mala fecimus, quod oportet quod iniurias nostras hic per sacrificium
 patientie Domino offeramus et quod sic deleamus hic peccata nostra, alias si
 Deus hec peccata nostra, postquam fuerimus, vindicare uoluerit, perdit simus,
 30 iuxta illud quod dicit Dauid: Si iniquitates obseruaueris Domine, Domine quis
 hoc sustinebit?, id est, quis poterit istam vindictam pati?, quia scriptum est:
 Quis nouit potestatem ire tue et pre timore tuo iram tuam dinumerare? Ideo
 dicit iste quod in uerbo detractorum et diffamatorum nostrorum debemus
 ponderare tanquam latratus canum et clamores porcorum, de quibus etiam
 35 auditis nullo modo curamus.

**Ponit hic duas species de ira, scilicet, bona et mala, et quomodo
 bona ira pertinet ad prelatum. c. CVIII.**

Aduerte hic quod ire sunt due species: Prima appellatur ira uitiosa, et hec est
 duplex, quia aliquando precedit deliberationem intellectus et tunc est peccatum
 5 ueniale et est primus motus, qui non est in nostra potestate, nec est cum
 deliberatione rationis et hec dicitur esse peccatum ueniale; secunda est cum
 deliberatione rationis et cum affectu nocendi, et hec est peccatum mortale iuxta
 illud Matthei V: Omnis qui irascitur fratri suo, reus est iudicio. Secunda
 species ire dicitur uirtuosa, et est quando homo irascitur propter bonum finem,
 10 ut propter zelum Dei et contra peccatum. Et de ista ira dicit psalmista:
 Irascimini et nolite peccare. De ista ira etiam loquitur Crisostomus Super
 Matthei dicens quod hanc iram maxime debent habere regentes animas et hoc
 zelo ueritatis et honestatis ac etiam probitatis et zelo uirtutum ac salutis
 animarum. Hanc iram ostendit Redemptor noster eiciens uidentes et ementes

21 atteade...Dei et om. ed.a etiam ante sic add. ed. Mi To Val 22 conversio : -ratio ed. To quarto : -ta Mo B
 T 28-9 alias ... nostra om. P 29 hec : hic Mo B T : habet ed. To Val M peccata: mala ed. Mt To Val
 fuerimus: fec- Mo B T vindicare : -cati ed. : iudicare M : indicare C uoluerit om. ed. Mo VP A a 33 in
 uerbo : uerba ed. Mt To Val M : uerbo C 33- 33 (p. 138) nostrorum... [justi] post l.I cap. CXII (p. 140)
 transp. C 1 hic om. Mo2 B2 T2 de ante bona Val2 1-2 ponit..prelatum : de duabus speciebus ire M2
 3 due : tres ed. To 7 cum om. ed. 8 secunda : tertia ed. Val 10 ut : et ed. T C 13 salutis ante
 ueritatis add. ed. ac e. probitatis : communitatum ed. To Val M: uirtutum C uirtutum : -tis Mo B T Mi

15 de templo Dei allegando causam Iohannes II: Quia domus mea domus orationis uocabitur, uos autem fecistis illam speluncam latronum; et tunc numulariorum effudit es et columbas uendentium et oues eiecit. Quod exponens Origenes sic inquit: Zelus Dei in ecclesia Christi reddit presidentes dignos honore et gloria apud homines et Deum, maxime cum stant viriliter pro Dei honore et pro
 20 ueritate et pro salute populi et utilitate communis boni et qui non timent homines, sed de solo Deo confidunt et Illum preponunt rebus ceteris et Illum solum suorum laborum retributorem expectant. Isti in Scriptura uocantur primogeniti Dei, quia primum locum optinent in ecclesia, ut principes et coadiutores Dei speciales, qui acceperunt potestatem a Deo, non in destructionem, sed in edificationem mystici corporis Christi. Sequitur:
 25 Mercenarius autem fugit tempore quo causa Dei discutitur, quia mercenarius est et non pertinet ad eum de ouibus nec de salute illarum, qui ueritatem contemnit et Deum non diligit, nec de conscientia sua curat, sed ut tamen emolumenta capiat et iuxta suum uelle uiuat. O quantus clamor erit in iudicio
 30 contra tales!, quando de eis conqueretur Deus et populus et angeli animarum custodes contra eum acclamabunt dicentes iudici: Ecce lupus rapax, qui in tuas oues ut hostis irruit et in nullo se patrem. sed in omnibus ut inimicum tibi et tuo gregi se ostendit, igitur iustissime iudex cordium, percutere eum perpetuo gladio oris tui.

Contra tyrannidem prelatorum. c. CX.

Remigius exponens illud Iohannes X: Mercenarius fugit, quia mercenarius est et non pertinet ad eum de ouibus, facit planctum magnum super malo regimine presidentium in ecclesia Christi, sic dicens: O altitudo diuitiarum sapientie et scientie Dei!, et unde est quod tot mali presidentia tyrannica, inutili, sed damnosa ouibus tuis? Et unde est quod propter peccata populi regnat hypocrita? President leo et lupus, fures uidelicet, et latrones et tales uocantur patres hominum ac uicarii tui. Vnde est quod iam non est memoria Patrum precedentium qui tanta sapientia et tanta circumspectione et zelo rexerunt populum tuum? Ecce modo omnia sunt fedata, omnia mixta, omnia confusa et grex tuus datus est cunctis bestiis agri in direptionem propter malos pastores. Compatere igitur, clementissime pastor, ouibus tuis et da eis pastores electos et duces preclaros, qui eas pascant preclaris exemplis et doctrina sincera, ut a

32 ut ante inimicum om. ed. 5 inutili : non utili ed. To : utili Val 6 regnat : intercedat ed. regat To Val
 11 direptionem : -tione ed. : directione To

15 diebus tam malis mereanur tuo auxilio et eorum presidio liberari. Hec ille. Ex istis patet quartum documentum apostolicum datum episcopis in secunda regula principali, quam ponit Apostolus Ad Titum.

Quomodo prelatus debet cauere a nimio potu. c. CXI.

Quintum documentum eiusdem regule est non uinolentum. De isto dictum est supra in expositione prime regula et documento VIII, quo non obstante nolo omittere propter salutem prelatorum quedam que in ista materia Eboracensi 5 episcopo scripta sunt per episcopum Liconensem, ut patet Epistula VII sua, ubi sequentia documenta sunt posita. Primum est quod omnis habens curam animarum, ecclesiasticus uel laicus, maxime si sit uinolentus seu uino amicus, debet tam hac ratione quam propter alia uitia notabilia eius habere secum aliquem virum prudentem et Deum timentem, qui familiariter et ad 10 partem eum reuerenter corrigat de hoc uitio et de omni alio, unde possint eius subditi scandalizari et talis presidens debet suum tales correctorem audire reuerenter, immo et amare specialiter tanquam precipuum amicum anime et fame sue. Hunc stilum tenuerunt multi famosi imperatores et reges, immo et 15 multi summi pontifices, sicut dictus doctor iste enarrat. Secundum est quod ebrietas et uinolentia est extrema turpitudo in omni principe et prelato propter quod uitium multi presides et prelati perdiderunt suas presidentias et fuerunt perpetuo confusi et tota parentela sua in eis. Tertium est quod hoc uitium habent rationabiliter timere nedum iuuenes, immo senes, pro eo quod ponuntur uenerandi toti populo cui sunt dati in exemplum, tamen etiam quia talium 20 ebrietas cedit in magnum contemptum status sui, in eorum magnam infamiam et despectum et in scandalum pusillorum. Quartum est uinolentia et ebrietas incidunt luxuriam iuxta illud: Luxuriosa res est uinum, et illud: Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes. Ideo dixit Dauid: Vsque ad noctem increpauerunt me renes mei. Nam luxuria etiam regnat in multis impudicis antiquis, qui in iuuentute turpiter mixerunt et adhuc in senectute pulsantur ab 25 eadem turpissima passione, iuxta illud Ecclesiastici XXV: Que in iuuentute non congregasti, in senectute quomodo reperies? Et propheta dicit de istis quod

15 apostolicum om. Mo B T 16 ad Titum: Tito ed. Mt. A ad Titum: Titus beatus To Val M C 1 quantum documentum ante q. add. Val 2 quo... potu Val 2 et qualiter ante prelatus add. Val 2 M 2 a nimio om. M 2 5 episcopo: archi- Mo B T 10 reuerenter om. ed. To: -ntur P 14 iste om. ed. a 14-15 sicut...ebrietas om. A 16 presides: -dentes ed. To Val 17 pro ante perpetuo add. ed. T Mt To Val est om. ed. Mt To Val 18 etiam ante senes add. ed. Mt Val To C ponuntur: pre- ed. Mt Val 19 tamen: tum ed. a 20 magnum: grandcm ed. a 21 est: quia ed. Mt. To Val : est quod M 23 sapientes: homines ed. V P A a

computruerunt iumenta in stercore suo. Iumenta, dicit glosa, sunt carnales homines qui more iumentorum semper feruent in luxuria, que est Deo fetens, sicut nobis lutum porcorum, maxime in antiquis. Constat autem, ut dicit Hieronymus, quod uinum, maxime pretiosum, potatum specialiter multum et sepe est summe incentiu[m] luxurie et potissime si addantur cibaria calida et alia fomenta libidinis. Numquid, dicit iste, propter hoc uitium specialiter depositus est de imperio Nero imperator, immo Iohannes Papa XII absolutus est a papatu. agente collegio cardinalium cum auxilio imperatoris?, ut etiam refert Martiniana, quod etiam ponit quod dictus Papa fuit turpi uita et carnali et muliebri notabiliter irretitus. Legimus de Vedasco, archiepiscopo Rauennati, qui cum semel fuisset ebrius, tam fortiter fuit in corde contritus et in uultu confusus quod extunc nunquam uoluit bibere uinum. De domino Papa Innocentio IIII legimus quod semper summe dilexit ecclesiasticos abstinentes et morigeratos et abstinentes a uino allegans dictum Salomonis, Ecclesiastes II, dicentis quod abstraxit carnem suam a uino ut se transferret ad sapientiam. Vbi glosa: Quia abstinentia a uino iter est ducens ad scientiam et sapientiam et ad alias uirtutes. Ideo tres pueri Hebrei, Sidrado, Misael et Abdenago, dum disponerentur ad scientiam et ad sapientiam, ab abstinentia inceperunt, noluerunt bibere de uino regio scientes quod aqua clarificat intellectum in iuuene et eum temperat a passionibus carnis et eum ualde disponit ad sapientiam humanam pariter et celestem. Et hoc sit dictum de quinto documento apostolico pro episcopo, uidelicet, non uinolentum.

Quod prelatus nullum per se percutiat. c. CXII.

Sextum documentum apostolicum eiusdem secunde regule est non percussorem, unde non licet episcopo aliquem cedere suis manibus, distinctione LXXXVI: Non licet. Ratio assignatur multiplex; prima quia actus cedendi quempiam ponitur sub infima parte iustitie, ideo non debet per caput iustitie, sed per eius ministrum exerceri. Secunda est propter reuerentia gradus et status episcopal[is], quem non decet ad talia incuruari. Immo fuit olim statutum quod episcopus nullo modo intersit spectaculis nec alicui exposito questionibus nec executioni alicuius damnati ad mutilationem nec ad mortem nec ad perditionem membra

29 feruent : feruntur ed. To : fuerunt Mt. C 34 et post immo add. ed. Mt To Val 37 Rauennati : Rauennense ed. Val 40 semper post summe add. ed. Mt. 41 morigeratos: -natos ed. 42 II : I ed. Mt To Val 44 Sidrado : Asael ed.a : Aisael VPA 46 noluerunt : nec uo- ed. Mt To Val : uol- P M 1 quod A2 nullum B2 4 prima om. Mo B T. 5 debet : licet ed. To

10 alicuius, cum ista sint quodammodo connexa cause sanguinis, a qua episcopalis
 dignitas est omnino seruata. Tertia causa est ne detur episcopo materia
 uindicandi, posset enim esse quod percutiendus esset obnoxius episcopo et
 hostis, igitur, si talem percuteret, posse credi quod ficeret ex uindicta. Quarta
 est quod ubi percuteret coronatum posset excedere et per consequens cadere in
 15 sententia excommunicationis. Quinta quia hoc etiam uelant leges imperiales ne
 iudex sit iustitie executor, maxime in causis penalibus propter iudicis
 honestatem, igitur hoc a fortiori debet prohiberi a iudice ecclesiastico,
 precipue ab episcopo, qui est speculum clementie et pietatis. Sexta quia posset
 20 esse quod hoc episcopus ficeret commotus et stomachatus et tunc nedum esset
 excommunicatus sic percutiendo clericum, immo daret malum exemplum
 uidentibus et scientibus et inter eos scandalum generaretur, maxime si fieret
 tali hora quod posset rationabiliter dubitari quod fecit turbatus uino uel ex
 aliqua alia passione. Propter quod sic loquentes et exponentes hunc passum
 25 dicunt apostolum Dei tale documentum dedisse, uidelicet, quod ipse episcopus
 in persona propria nullum percutiat, ne possit dici percussor. Potest tamen hoc
 mandare fieri per alium, quando fuerit locus et tempus, distinctione XLV:
 Episcopum, habetur sic: Episcopum autem presbyterum aut diaconum
 percutientes fideles delinquentes aut infideles inique agentes et per huiusmodi
 30 uolentes timeri, deici a suo officio precipimus, quia nunquam hoc docuit nos
 Dominus, immo econtra, nam cum percuteretur, non percutiebat; cum
 malediceretur, non maledicebat; cum pateretur, non comminabatur. Refert
 Seneca in libro De ira quod consuetudo olim erat inter philosophos nullum
 percutere tempore ire, quantum etiam hoc sit uitandum in ecclesiastico, uide
 libro V Decretalium, sub titulo: De clero percussore, capitulo primo et II,
 35 quod causa breuitatis omitto. Item Hieronymus super hunc passum Apostoli sic
 inquit: Episcopus non habeat manum facilem ad cedendum, ne contingat quod
 percussus insanus in eum erumpat. Ideo fuit olim prohibitum inter paganos
 uenerabiles et solemnes, quanto igitur plus debet hoc caueri a prelatis ecclesie
 christiane! Bene igitur dicit Apostolus loquens de episcopo quod non sit
 40 percussor, quod fuit sextum documentum.

11 nc : nec Mo B C 14 est om. ed. Mt Val quod: quia ed. Mt To Val M metas correctionis ante
 et add.ed. per con- : consequenter ed.Mt To M C: per consequenter Val 18 precipue : maxime ed.a
 et ante pre- add. ed. Mt 28 percutientes : -tem ed.To Val M C 30 nam om. ed.To Val M C 37
 hoc ante olim add. ed. Mt To Val

Quod prelatus non cupiat turpia lucra. c. CXIII.

Septimum documentum Apostoli in eadem secunda regula est non turpis lucri cupidum. De ista materia in genere tetigi in expositione XIII documenti prime regule apostolice, scilicet, exponendo litem non cupidum. Hic autem uolo magis specificare quid est cupiditas ex turpi lucro, de qua cupiditate loquitur hic Apostolus, unde licet omnis cupiditas sit damnanda in clero tamen in summo illa, que est circa turpe lucrum, de qua distinctione XLVII: Quoniam multi, dicitur sic: Iuste sensuit sancta synodus, ut si quis in posterum usuram receperit aut aliquam turpem ad inuentionem uel quomodolibet negotia transigens aut emiola, id est, sextupla exigens uel aliquid tale prorsus excogitans turpis lucri gratia, deiciatur a clero et alienus existat. Item de hoc habetur distinctione LXXXVII: Consequens, et XIII, questio III: Clerici. Item Hieronymus in Commento Super Titum exponens hunc passum, dicit quod omnia a clero maxime ab episcopo debet esse alienus appetitus turpis lucri. Sufficere debet tali pro se uictus et uestitus et quod alia pauperibus erogentur ut fidelis Dei minister episcopus pauperum pater in iudicio inueniatur. Hilarius super hunc passum sic inquit: Vi huius documenti episcopus et omnis ecclesiasticus preses abstinere debet ab omni indebita exactione subditorum, unde ad hoc specialiter monet Petrus, Epistula I, capitulo V dicens episcopis et clero: Prudentes non coacte, sed spontanee, non turpis lucri gratia, sed uoluntate, non ut dominantes in clero, sed forma facti gregis ipsos subditos regant, ut cum apparuerit princeps pastorum percipient immarcessibilem glorie coronam. Gregorius Nicenus exponens etiam hunc passum, ostendit quod est turpe lucrum in ecclesia Christi. Et primo dicit quod apparent hoc in prelatis, cum in synodis relaxant clericis omnia peccata commissa, si tamen illi bene soluant et hoc dicit esse expressam simoniam, quia hic uenditur spirituale, scilicet, peccatum seu pena iusta debita pro peccatis pro pecunia que eis offertur, licet sine peccato fiat quia gloriosus Deus ad cor attendit principaliter, sicut patet Primo Regum XV. Secundo quia prelati dissimulant pacta simoniatica que fiunt inter clericos suos in celebratione beneficiorum et missarum et multis aliis. Tertio quia littere gratiarum que emanant ab eis, decostant plus secundum quod gratia est maior, ibi aut non uenditur plus carta nec cera nec scriptor, igitur uenditur sola

5 cupiditate : turpitudine ed. To Val 10 emiola : de- ed. To; de emi- Val : om. C 14 clero :-rico ed. Mt 14-5 maxime.. debet om. Val 17 passum: locum ed. Mt bujus :-modi ed. 23 glorie coronam: corone gloriam a b 24 Christi: Dei ed. To Val 31 modis post aliis add. ed. Mt To Val M 33 aut : autem ed. Mt To Val M

gratia facta, que est res spiritualis et per consequens est ibi simonia. Quarto
 35 quia permittunt clericos subditos suos corrupti et fedari predicta simoniaca
 prauitate, constat enim quod in funeralibus et funeribus eam committunt,
 nolentes portare crucem maiorem, nisi dentur eis decem uel tot solidi, sed
 minorem ferunt pro quinque. Si portetur capa, dabunt tantum, si non portetur,
 dabunt minus. In receptione missarum etiam fiunt infinita simoniaca et in
 40 collatione sacramentorum sunt infinite baratarie et corruptiones, similiter in
 sepulturis, etiam in iudiciis et in attestationibus et in absolutionibus
 confessionum et penarum spiritualium, in consecrationibus et benedictionibus
 rerum ecclesiarum, etiam pro spiritualibus dant munus a lingua, uel manu et
 obsequio. Item turpe lucrum est prelato quocumque modo committere usuram
 45 uel uelle sibi sic satisfieri pro spirituali, ad quod tenentur. Item turpe lucrum
 est petere a subditis ultra ea ad que tenentur, sub titulo subsidii caritatiui, quod
 tamen est coactum et iniustum; item retinere sibi penas pro criminibus
 exhaustas, quia debent dari propter reuerentiam illius, contra quem est factum
 peccatum; item lucrari ludendo ad taxillos, quod omnino est turpe in clerico et
 50 maxime in prelato. Infinite sunt alie species turpis lucri, a quibus debet
 episcopus omnino cauere tanquam a peccato magno et notabiliter male
 edificante populum suum. Et hoc de septimo documento pro nunc, quia de ista
 materia inferius habet copiosus pertractari, sicut patet in nono documento,
 capitulo segundo.

Quod prelatus debet deuote et hilariter recipere peregrinos.
c. CXIII.

Octauuum documentum Apostoli est hospitalem, de quo fuit dictum in
 expositione prime regule apostolice in septimo documento, quia tamen
 5 hospitalitas includit pietatem, que ad omnia ualet secundum Apostolum, que
 etiam summe competit prelato et specialiter in quantum est pater pauperum,
 ideo solurn hic notabo aliqua puncta superius pretermissa. Primum est quod
 semper fuerunt mundo odiosi negantes hospitalitatem transeuntibus. Causam
 dat Policratus, quia hoc est quid inhumanum, uidelicet, non succurrere
 10 laborantibus, maxime si exponant se solutioni. Ideo legimus Luce IX quod

35 suos *om. ed. V P A a* 39 simoniaca: iatica *ed. Mt To* 43 dant: dans *ed. V P a* uel *om. ed.a.* 44-5
 item ... tenentur *om. To* 45 sic *om. ed. Mt M Val* 47 penas: pecunias *ed. To* 1 debet *ed2* quod...
 peregrinos: quomodo in ecclasticis non potest colorari superbia sui status *err. M2*

Iohannes et Iacobus uidentes Samaritanos nolle eos recipere, hortati sunt Christum, ut iuberet ignem de celo descendere et combureret eos, quod Christus noluit et eos arguit, quia patientissimus fuit. Per oppositum legimus quod Deus magnam misericordiam fecit multis, quia fuerunt magne hospitalitatis, ut Abraam et Loth, Genesis XVIII et XIX. Similiter cum beatus Gregorius esset magne hospitalitatis meruit Cristum suscipere in speciem pauperis, qui cum daret aquam manibus disparuit. Vnde Christus hoc recipit in se ipso dicens: Qui uos recipit, me recipit. Et iterum sibi contigit simile, sicut patet in eius dialogo. Ideo existens Papa dabat quotidie duodecim pauperibus ad comedendum et uidit aliquando ibi tredecim, quia Christus ibi apparebat quasi si conuiuium illud in se receperisset. Et post multa sibi dixit quod propter huiusmodi elemosinas erat destinatus a Deo ad summum pontificatum et quod peteret sibi grata et darentur ei, et similiter de Iohanne elemosinario narrantur magna sibi facta a Domino, sicut patet in IX documento, capitulo II, quia optimus hospitalarius fuit. Et dicebat diues Epalo, qui Lazaro denegauit hospitium et mensam, in infernum missus est, qui extunc guttam aque pro refrigerio aduste lingue non potuit impetrare, qui si dedisset illi refrigerium misericordiam finaliter inuenisset ab eo, qui dixit: Beati misericordes, quoniam misericordiam consequentur!. Talis, inquit, erit tibi Deus, qualis tu eris proximo propter ipsum. Non sis igitur crudelis, ne eum tibi durissimum inuenias in extremis. Ideo dicit Apostolus Ad Hebreos XIII: Hospitalitatem nolite obliuisci. Nam propter eam multi meruerunt angelos recipere, ideo dicebat sanctus Abbas Moyses: Nihil pretiosius in prelato quam hospitalitatem et misericordiam exercere maxime in Christi pauperibus; nullus, inquit, debet denegare alteri quod est suum, sed denegando semper est in mora et in mortali peccato, quia contractat rem alienam inuito Domino. Bona autem prelatorum et clericorum bona sunt pauperum preter uictum et uestitum, quod etiam ponitur XVI, questio I: Quoniam. Et dictum est Hieronymi Ad Damasum Papam, ubi sic dicit: Quidquid habet clericus, pauperum est et domus illorum debent esse communes susceptioni peregrinorum. Ideo circa hospitalitatem inuigilare debent, et XXIII, questio VIII: Conuenior; idem habes in summa, eadem, questio VII: Quod autem; dicitur quod res ecclesie sunt pauperum, ideo sunt eis reddende. Idem dicitur distinctione XLVII: Sicut hi. Immo dicitur

15 et XIX om. ed. Mt. XVIII om. C XVIII et XIX om. To Val M 16 magne : maxime ed. Mt To Val
 19 existens : excens ed. Mt. 19-20 ad...tredecim om. M 20 aliquando om. ed. Val To 22 pontificatum
 : -cum ed. Mt To Val 27-28 dedisset, inuenisset : -cm ed.M 31 XIII: XIII ed.Mt To: XXIII Val 36
 contractat : -nt V P A 39 dicit : -tur ed. Mt To Val 42 eadem : II b Val MC 43 hi om. Mo B T

LXXXV distinctione: Florentine, quod si quis non sit hospitalis, non debet fieri episcopus. Vbi dicit quidam glosator solemnis quod non debet querere prelatus quis est qui petit hospitium, sed propter illum qui dixit: Omni petenti te tribue pro Deo, debet dare locum maxime indigenti, ut patet distinctione XLII: Quiescamus. Item Ambrosius in suo Pastorali dicit: Episcopus non tamen humanitatis intuitu sed etiam officio recipiat hospitium non habentes et lete, quia hilarem datorem diligit Deus, [II Ad Corinthios IX] et sine murmure, ut mereatur Christum sibi diceret in fine: Hospes fui et suscepisti me. Et hoc confirmatur Prima Petri IIII dicens: Hospitalis inuicem sine murmuratione, sicut boni dispensatores multiformis gratie Dei. Hieronymus etiam exponens hoc documentum late tractat istam materiam de hospitalitate.

55 Et Alcuinus inquit super hoc uerbo: Mirum est quod cum clerici sciant quod omnia que ab ecclesia suscipiunt, preter uictum et uestitum, sunt pauperum et illa male administrant non dantes illis ea, ad que tenentur et tamen sibi semper cupiunt et laborant sibi augeri redditus et habere maiora onera, quam habeant, cum tamen habita pessime administrent. Sequitur: O grandis stultitia! O quam modica aduententia ad futurum iudicium summi Dei, non posse portare quod habent et tamen alia et alia onera sibi in sui damnationem procurare! Et hoc sit dictum de octauo documento apostolico, quod est hospitale.

Qualis et quanta debet esse episcopalis benignitas. c. CXV.

Nonum documentum secunde regule apostolice pro episcopis posite est benignum, quod secundum Hieronymum significat quod prelatus sit bene accessibilis et tractabilis et non faciliter turbabilis, nec ferox, nec sequestratus,

5 sed dulcis et affabilis sine dissolutione et contemptibilitate sui, ad quod est necessaria prudentia magna, quia oportet quemque uenientem tractare secundum sui conditionem et sicut expedit persone et negotio cum dulcedine et bonitate. Sunt enim aliqui stulti sic quod statim cum prelatus est eis benignus et affabilis statim contemnunt eum. De istis dixit Aristoteles quod nimia familiaritas parit contemptum, ubi Commentator dicit: Verum est inter stultos,

10 qua stultitia multi laborant, quia Ecclesiastes primo: Stultorum infinitus est numerus. Ideo dixit Assuerus rex ut legimus Hester XIII: Nolumus abuti

45 dicit : dixit ed. a 49 etiam : ex ed. Mt To Val 50 II Ad Corinthios IX ante et om. ed. Mt To Val
 52 murmuratione : -re b M C 55 quod ante cum om. ed. To Val M C est om. Val 1 benign- : dig- A2
 3 quod s.: -d suprasc. Mo : quo s. ed. V P A Mt To M C significat : -tur ed To Val M : signatur Mt 4
 tractabilis et om. ed. 5 et ante sine add. Mo B T C

magnitudine potentie, sed clementie et lenitate, id est, benignitate. Vnde Seneca: Quia cor hominis generosum est, ideo dulciter trahi potest et non corrigi rigore. Ideo dicit Seneca libro De clementia quod ex benignitate nascuntur mirabiles filie, uidelicet, clementia, que est uirtus regalis et celeberrima; secunda nolle ulcisci, sed sufficit posse; tertia penas etiam debitas temperat; quarta quia omnem accedentem facit pacatum et letum; quinta quia redit spem desperatis, sicut patet de rege Syrie obsesso ab Acab, qui 15 confidenter exiuit ad eum, cum audiuist quod reges Israel clementes sunt et latam misericordiam inuenit. Narrat enim Valerius Maximus, libro V de benignitate Pompei, qui cum uicisset regem Armenie, maximum hostem Romanorum, et captus ille desperasset de uita et corona abiecisset et regium cultum, adductus ad Pompeium, ille consolatus est benignissime et posuit in 20 capite eius coronam reiectam et restituit eum ad regium cultum omnino. Ille armenus pre gaudio dixit: Vere tu debes esse aliquis Romanorum deorum, qui tam benigne me suscepisti, deinde me ex corde tibi subiicio et uolo esse perpetuo unus de fidelioribus seruis tuis, et extunc fidelissimus fuit amicus eius et etiam Romani imperii. Refert Victor in Sermone Sancti Eustachii quod 25 nunquam legit malitiosum nec ferocem bene finisse, dicente Scriptura: Qui exasperant non exalentur; nec etiam legit, ut dicit, ferocem diutius prosperari, nec malitiosum saluari, sicut Psalmus exprimit dicens: Quid gloriaris in malitia? Sequitur: Propterea Deus destruet te in fine. Et alibi: Dissipa gentes, que bella uolunt, id est, lites et contensiones, sicut faciunt, qui benignitatem 30 ignorant.

Probat per hystoriam qualis et quanta debet esse benignitas episcopal. c. CXVI.

Legimus de Leopoldo archiepiscopo Treuerensi quod, factus episcopus, omnes officiales sui predecessoris repente expulit de palatio et nouos constituit, eo 5 quod nouerat suum predecessorem dictum Sisinnium semper uixisse ferociter et sine benignitate; ideo iste Leopoldus per oppositum maxime a se elongauit corruptos uisitatores. Vnde dicitur in Cronica Germanica quod titulo uisitationis rectorum eligebat magis crudeles clericos quos poterat inuenire, et sine omni conscientia et qui melius nouerant artem adquirendi pecunias, qui

14-5 et...corrigi : non coacte seu cum Val 15 corrigi : cogi ed. Mt To M 30 finisse : suisce ed. 32 Psalmus: -mista ed. Mt To Val exprimit : scribit ed. 1-2 qualis...episcopal: hoc idem M2 3 legimus : -tur ed. To

10 contra dictos rectores inueniebant non causam, ut causam huius pecunias
 et terrendi dictos rectores, quibus in nullo proficiebant nec ecclesiis eorum,
 sed solum conuertentes ad habendum ab eis pecunias, cetera autem omittebant.
 Hos horruit tanquam latrones et depredatores cleri et criminosisimos Dei
 hostes et qui maxime anhelant ad turpia lucra, de quibus dictum est supra
 15 documento septimo huius regule secunde. Fiscales etiam dicti predecessoris sui
 deposit et contra eos inquiri fecit, sicut etiam contra dictos malos visitatores
 ecclesiarum, et grauiter puniuit eos. Dabat enim de eis nouiter a se constitutis
 in fiscalia sequentia documenta, uidelicet, et primo quod fiscales non ponerent
 nisi homines Dei approbatos, qui potius uellent correctionem morum
 20 clericorum quam pecuniam uel confusionem eorum. Secundo quod tales licet
 bonos non multiplicarent, eo quod pauci reperiuntur boni et quia licet sint
 multi vocati ad bonum, tamen pauci sunt ad bonum electi. Tertio quia dicebat
 25 quod malus fiscalis est minister diaboli et corruptio conscientie episcopi et
 desperatio proximi et magnus hostis Dei, pro quanto semper agit contra
 caritatem et famam fratris sui. Vnde dicebat quod communiter fiscales, ut
 possint episcopo complacere et se ditare, faciunt sepius inquisitiones et
 empresias ex mero officio, uexando iniuste clericos et ad extorquendum
 30 pecunias ab eis et frequenter mouentur ex odio uel credunt hostibus
 clericorum, qui ex corde recurrent ad illum, quem sciunt corruptum fiscalem
 et tractant quod denuntiet illum clericum et forte innocentem, et ad minus post
 longam uexationem clericus remanet infamatus et cum toto hoc habebit
 redimere uexationem suam. Quarto quod summe episcopus debet aduertere pro
 gloria Dei et sui et subditorum suorum amore, quod habeat iustos officiales et
 conscientiatos, sensatos et timentes Deum et horrentes munera et adulatores.
 35 Quinto quod benigne omnes in sua iustitia et necessitate quacumque sibi
 proposita, audiat tanquam pater et anima singulorum. De benignitate et
 austeritate prelatorum dictum est superius, et inferius etiam latius habet dici.
 Et hoc sit dictum de nono documento apostolico, quod fuit benignum.

10-11 inueniebant ... rectores *om. A* 11 proficiebant : -bat *ed. To* : -ciant *P* 12 se post solum *add. ed. a*
 conuertentes : -tens *ed. To Val* autem : alia *ed. Mt To Val* omittebant : -bat *ed.* : comittebat *Mt.* 14
 anhelant : -bant *ed.* 21 multiplicarent : -ret *ed. Val* : -cant *To* 23 corruptio : -tor *ed.* 28 pecunias : -am
Mo B T 30 illum clericum *om. ed. To* : illum *om. Mt Val* 31 habebit : habet *ed. To* 34 et ante
 sensatos *add. ed.* 35 quacumque : quantum *ed.* 36 et anima : animarum et *ed. animarum To* : et omnia *Mt*
C 37 etiam *om. Mo B T* 38 apostolico *om. ed.*

De prudentia episcopali. c. CXVII.

Decimum documentum huius secunde regule episcopalis et apostolice est prudentem. De quo dictum est supra in expositione prime regule, documento quarto. De quo etiam adhuc loquitur Beda super isto passu dicens quod nihil est magis necessarium episcopo quam prudentia et eius executio, pro quibus bonus prelatus semper debet Deum orare, ut sibi ista dentur, et addit quod prudens prelatus semper debet niti ad habendum auxilia celestia maxime et terrestria. Celestia quidem inuocando auxilium eius qui eum vocavit ad gradum episcopalem, scilicet, Dei Omnipotentis et consequenter Filii eius Domini Nostri Ihesu Cristi et piissime Matris eius et angeli personalis et etiam angeli dignitatis sue, uidelicet, episcopalibus. Hinc est quod bonus prelatus debet esse magnus orator, nedum dicendo officium diuinum, sed etiam mane ante lucem in camera secretus et de sero ante dormitionem in loco secreto, in obscuro silenter et absconditus aliis debet feruenter supplicare Omnipotenti Deo pro salutis sue auxilio et sui regiminis et, ut ista efficacius impetraret, habeat aliquem sanctum eius protectorem, sicut consultitur omnibus Iob V ubi dicitur: Ad aliquem sanctorum conuertere. Post hoc iuuare se debet homo bonus episcopus sepius uirtute sacramentalis Eucaristie, nam debet sepe celebrare ad minus ter in hebdomada, ut confiteatur et purgetur frequentius in conscientia, et ut sit mundior, omnino dimittat negotia secularia, iuxta illud Apostoli: Nemo militans Deo se implicat negotiis secularibus, [II Ad Timotheum II], nisi sit casus arduus et rarus, et totaliter debet se conuertere ad ecclesiastica, uidelicet, ut bene fiat diuinus cultus in toto episcopatu maxime in sede, ut detur exemplum omnibus aliis subditis eius in bene colendo Deum.

Vnde dicit Hilarius quod episcopus ut bene sit ordinatus, totum tempus debet expendere in oratione principaliter et contemplatione et post in diuino oficio et studio et regimine suorum, et iuxta consilium Sanctorum Patrum sapientum aduertat, ne perdat particulam temporis, quia de tempore perduto requiretur specialiter in morte, iuxta illud Trenorum III: Vocabit aduersum me tempus.

Dicit Cromatius in Correctorio suo quod Eustachius, Alexandrinus patriarcha, secundum quod dixit Leontio clero suo qui appparuit post mortem, grauiter cruciabatur in purgatorio et per longum tempus, quia cum fuisset informatus quod bona ordinatio hominis ecclesiastici incipit statim a completorio, ut

² apostolicum ante huius add. ed. VPA a 4 etiam om. ed. 17 sanctorum : sanctum b MC hoc : hec ed. Mt To Val M homo om. ed.a. 21-22 II ad..II om. ed. Mt To Val 24 ut om. ed. Mt To C : et M 27 Sanctorum Patrum sapientum : sapientis ed. a

extunc sileat et oret, et ipse illo tempore dabat se potationibus, risibus et
 35 dissolutionibus multis et post prandium faciebat idem, licet a sancto abbe Moyse esset instructus quod semper post prandium diceret de mortuis uel
 disputaret uel loqueretur de materia spirituali tangente diem illum iuxta
 epistulam uel euangelium, quod ipse sepe omittebat: ideo fuit grauissime
 40 punitus. Consulebat etiam Beda predictus quod episcopus pro supportandis
 suis spiritualibus oneribus maxime haberet semper notitiam sanctorum
 uirorum, qui specialiter orarent pro eo, quia dicit Iacobus in Epistula sua,
 ultimo capitulo, quod multum ualet oratio iusti assidua.

**Qualiter prudentia episcopalis ostenditur in correctione
 subditorum. c. CXVIII.**

Potissime ostenditur episcopali prudentia, ut etiam habet inferius dici, in
 correctione subditorum ut, uidelicet, attendat quis sit inculpans et quis
 5 diffamatus per eum et ad qualitatem et quantitatem criminis et ad modum
 preponendi et qualis sit uita et fama utriusque et, pensatis istis conditionibus,
 sicut docemur Extra De homicidio, et si accusatus alius fuerit laudabilis uite et
 fame, non est statim publicandus, sed audiendus late, nec debet leuiter
 10 denuntiari, nec publice confundi, sed est seruanda regula euangelica, maxime
 cum persona notabili et alias bone fame. Et cum constat de crimen, et debet
 primo secrete moneri et fraternaliter, ut uideatur episcopus pater condolens
 filio in errore et trahens eum pro uiribus ad uiam ueritatis, ostendendo
 semper displicentiam et dolorem de crimen commisso et dilectionem paternam
 15 in modo corrigendi et caritatem fraternam in celando crimen ipsius hominis
 rei. Nam publicatio criminis est sepe causam laxationis criminosi, dum uidet se
 confusum, desperat de se et laxat se ut desperatus semper ad peiora, quasi dicat
 infra se: Iam deinde mundus habet me pro nullo nec potest me reparare
 aliquid; igitur faciam quicquid mihi occurrat ut desperatus. Ad hanc igitur
 20 desperationem tollendam uult Christus ut correctio et monitio secreta
 precedant et bina ante publicam denuntiationem. Si autem episcopus inueniat
 sic dulciter correctum rebellem, proternum et incorrigibilem, contra talem
 debet ostendere rigorem sue potestatis et taliter illum corrigeret quod ceteris

36 de defunctis aut post vel add. b M C 42 ultimo capitulo om. ed. Mt To Val 1 ostendetur A2 5 et ante
 ad modum om. ed. To Val 10 alias om. ed. et ante debet om. ed. 11 secrete : -to ed. Mt Val p. secrete :
 pro secreto M 13 dilectionem : dulcedinem ed. To Val : delectationem M 16 peiora : maiora ed. To 18
 occurrat : -it Mo B T 20 precedent : -dat ed. Mt To Val

transeat in exemplum. Vnde Alanus scribens archiepiscopo Rauenne de sibi
 rebellibus sic inquit: Attende, pater, quod iuxta Scripture sententiam qui laudat
 impium et condemnat iustum, uterque abominabilis est apud Deum. Tu ergo
 25 qui es uocatus a Deo ad presidentiam, sic detestaris condemnare iustum, sic sit
 tibi detestabile non punire proteruum et incorregibilem abscindere, ut
 membrum putridum a corpore mistico Christi. Vna enim morbosa pecus inficit
 omne pecus; correctio est data a Christo ecclesie contra malos quos qui negligit
 30 a corpore Christi abscindere, reus est infectione uel morte corporali ipsius
 eiusdem corporis Christi, quia quantum est in se ipsum totum infecit. Scriptum
 est: Noli effici iudex, nisi uirtute ualeas irrumpere iniuitates, Ecclesiastici
 VII. Ratio est, ut dicit glosa, quia talis sua remissione et negligentia et timore
 non audens malos corrigere, est tota causa, quare mali pullulant et sua mala
 35 multiplicant in scandalum corporis ecclesie et quare tandem damnatur a Deo.
 Ideo tali prelato de oue sic perdata dicit Christus in iudicio illud Ezechielis III:
 Animam eius de manu tua requiram, quia illam tu perdidisti tua imprudenti
 remissione et dissimulatione brutali. Merito igitur dicit Apostolus ubi supra,
 prelatum debere esse prudentem, quod fuit decimum documentum.

Qualis debet esse sobrietas episcopalis. c. CXIX.

Vndeциum documentum apostolicum fuit sobrium, de quo dictum fuit in
 expositione tertii documenti prime regule, circa quod adhuc queritur hic de
 sobrietate episcopali, qualis esse debet, et licet supra dictum sit largius.
 5 Fulibertus autem concludit in paucis uerbis in Epistula ad Agabitum,
 Cremonense episcopum sic dicens: Quia episcopus caput est a Deo datus
 hominibus, ideo maxime in eo splendeat temperantia uoluptatum, que est porta
 honestatis, castitatis et totius religiose uite. Nullus unquam sine sobrietate et
 10 temperantia cibi et potus potuit esse castus nec sapiens, nec esse homo consitii,
 nec capax alicuius uirtutis. Hec enim uirtus summe competit ecclesiastico
 maxime prelato, qui datus est ceteris in exemplum et qui habet spiritualia
 ministrare. Sequitur: Et nedum sobrietas se extendit ad cibum et potum, immo
 ad omne genus dissolutionum. Refertur de Rodulfo, Mediolanense
 15 archiepiscopo, quod fuit amotus ab officio et dignitate sua per Papam

25 est om. ed. V P A To C 26 sic: sicut ed. P Mt To Val C 29 correctio: cohortio ed.a 30 corporali:
 totali ed. Mt To Val 32 irrumpere: corr. Mo B P A 36 dicit: dicet ed. Mt: dixit M 37 tu om. ed.
 imprudenti: -tia ed. 1-15 omnia om. Mt. 4 et om. ed. ubi ante supra add. ed. a de hoc post supra add.
 ed. To Val 6 episcopum om. ed.a

- 15 Alexandrum III, eo quia fuit sibi probatum quod sepe inebriabatur et soluebat
 jejunia fortis et pinguis, habebat mulieres, sepe ludebat ad taxillos, iurabat
 partes Christi sicut unus leno uel goliardus, non curabat de diuino oficio et
 cultu nec de spiritualibus, sed erat totus intentus negotiis mundi, numquam
 pacificabat litigantes, nec insistebat elemosinis, pecunias penales non erogabat
 egenis, sed retinebat sibi, erat totus uentosus, uanus, mundanus, multum
 complacens in laudibus hominum. Ideo dictus Summus Pontifex de consilio
 cardinalium pro perpetuo ipsum tanquam inutilem, malum et hostem honestatis
 et uirtutis a dicto officio confusibiliter amouit, qui pre dolore et confusione
 eodem anno defunctus est.

Quod prelati ecclesie non possunt ducere lautam uitam. c. CXX.

Super dicto documento querunt aliqui doctores, an prelati ecclesie tute possint
 lautam uitam ducere. Et pro decisione huius materie ponunt sequentia dicta
 uel conclusiones: Prima est, uidelicet, quod clericis bonorum pauperum Christi
 5 dispensatoribus non est licitum, absque peccato mortali, ducere lautam uitam
 camalem neque pinguem ultra uerisimilem necessitatem et usum communem.
 Probatur sic hec conclusio quia ecclesiastici in rebus ecclesiasticis, quas
 dispensant, nullam habent proprietatem, sed nudam administrationem, igitur
 non licet eis capere ultra necessitatem predictam, antecedens patet XII, questio
 10 I, capitulum: Si priuatum. Non enim nostra sunt, quorum procurationem
 quodammmodo gerimus, non proprietatem nobis usurpatione damnabili
 uendicemus, ubi glosa dicit quod rerum ecclesie tantum procuratio est nobis
 commissa. Confirmatur hec conclusio per illud quod habetur X, questio II:
 Precarie, et canone sequenti. Dicitur sic: Res ecclesie quemcumque tractare
 15 conuenit ut aliarum rerum dispensatorem sed non ut propriarum rerum
 largitorem. Et canone sequenti: Episcopus habeat potestatem in rebus
 ecclesie, ut eas dispensem necessitatem habentibus cum omni reverentia et
 timore Dei percipere, etiam cum oporteat ea que sunt necessaria, sed tamen
 ipse aut qui cum eo sunt fratres qui indigerint aliquo ut necessitatem in nullo
 20 patiantur, quia secundum Apostolum uictum et tegumentum habentes his

15 inebriehatur : ebri- ed. To 16-24 omnia om. Mt. 17 oficio cl om. ed.a 18 huius ante mundi add. ed.A
 : ea VP 20 eas ante sibi add. ed. 22 ipsum om. b malum om. ed. To 24 miserabiliter post anno
 add. ed. a 1 quod : quonodo To2 M2 non om. To2 Val2 M2 lautam To2 4 Christi om. ed. To Val
 11 non : nisi ed. To 14-6 dicitur...seq. om. To 15 dispensatorem...rerum om. ed. 16 sequenti : sic b.
 18 percipere : participarc ed. cum : cum ed. Mt Val To C. oporteat : -ter ed.a 19 nullo : aliquo ed. To

contenti simus, [Ad Thimoteum VI], unde dicit Gratianus quod li indigerint artatur quod debet intelligi quantum ad necessarium uictum et uestitum. Et sic etiam exponit indigentiam clericorum Hieronymus in Epistula ad Falconem: Surgis, inquit, in vigiliis, uadis ad missas et ad diurnas horas benefacis, sic enim prebendam gratis accipis, ideo dignum est quod qui altario seruit, de altario uiuat, non autem ut luxurieris uel de altari superbias uel de altari emas tibi frena aurea, sellas depictas et calcaria deaurata ac uariam et grisam pelliceam a collo et manibus ornatu purpureo diuersatam, denique quicquid preter necessarium uictum simplicem et uestitum acceperis, rapinam existima, sed his contenti simus. Hec ille. Confirmatur secundo per illud quod ponitur distinctione XLI: Vilem supellectilem et mensam et uictum pauperem habeat episcopus et dignitas sue autoritatem fide et uite meritis querat. Hec ille. Secundo probat sic eandem conclusionem, quia finis officii clericalis debet clericos retrahere specialiter a uita lauta et carnali, quia clerici sunt Deo dicati et ad orationem etiam pro aliis et ad exemplum aliorum ordinati et ad contemplationem, a quibus maxime retrahit uita carnalis, pinguis, lauta et excessiva in cibis et potibus, unde Gregorius, secundo Moralium: Cum maiores uoluptati deseruiunt minoribus, frenalaxantur. Tertio probat eandem conclusionem per hoc, quia sumere de rebus alienis sine uoluntate Domini, excepta extrema necessitate, est raptus et iatrocinium et per consequens peccatum mortale, sed clericus expendens de bonis ecclesie seu pauperum pro uita carnali est huiusmodi, igitur et cetera. Minor patet per Bernardum Ad Eugenium Papam et in decretis ponitur, uidelicet, quod res pauperum non pauperibus dare sacrilegio par crimen esse dinoscitur, et iniqua crudelitate unde rapitur quicquid a ministris ecclesie capitur preter uictum et uestitum. Item ad hoc sunt multa alia decreta. Secunda conclusio istorum sic loquentum est ista: Necessitas uictus et uestitus in clericis debet attendi secundum statum et conditionem eorum, probatur per glosam super illud quod ponitur XII, questio I: Episcopus: Ecclesiasticarum rerum potestatem habeat ad dispensandum erga omnes qui indigent cum summa reuerentia et timore Dei, percipiat autem ipse ea, quibus indiget. Vbi

21 ad Thimoteum VI om. ed. Mt To Val unde : ubi ed. Mt. sic ante artatur add. ed. Mt To Val 28
 diuersatam : -sificam ed. To Val MC 29 acceperis ... existina om. ed. To Val MC 30 non uictum ei
 armaturam ante hec add. ed. a 32 ille : ibi ed. To Val 33 conclusionem : questionem ed. Mt To Val
 clericos : ecclesiasticos ed. Mt To Val M 34 orationem : rationem ed. To 36 et ante lauta add. ed. a. 40
 -cum -dere ed. To 42 est ante in add. ed. To Val MC : cetera Mt 42-43 ponitur...quod
 om. ed. To Val MC 44 crudelitate : -tas ed. To unde : quando ed. Mt To Val 45 pariter ante et add. ed. a.
 48 illud : illum Mo B T: om. Mt. episcopus iter. ed. a. 50 reuerentia : diligentia b

glosa refertur: Hec necessitas ad nature necessitatem, que tamen pensanda est secundum qualitatem personarum. Item Augustinus in Regula sua dicit: Non omnes equaliter habetis, quia non omnes equaliter valetis. Item Bernardus in Epistula ad archiepiscopum Senonem, capitulo VIII: Clamant nudi, clamant famelici ac conqueruntur et dicunt: Dicite, pontifices, in inferno, quid facit aurum? Nostrum est quod effunditis, nobis crudeliter subtrahitur, quod inaniter expenditis; nostris necessitatibus detrahitur, quicquid accedit uanitatibus uestris; uos uanizando peritis et nos spoliando perimitis. Ceterum: In futuro stabunt in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, stante quippe pro eis patre orfanorum et iudice uiduarum. Hec ille. Tertia conclusio est hec, uidelicet, quod religiosis est plusquam clericis periculosum et damnabile uitam ducere lautam et pingue in cibis, potibus, uestimentis et in aliis curiosis et excessiuis. Hec probantur primo ratione uoti paupertatis, quod requirit uitam pauperem. Aliter sunt de illis, de quibus dicit Bernardus, quod uolunt bene uestiri sine sollicitudine et bene pasci sine labore. Secundo patet idem ratione status altioris, qui huiusmodi carnalia et superflua detestatur. Vnde Cassianus et est in decretis: Vita monachi claustrum est, luctus et cilicium. Ideo dixit beatus Martinus: Non decet christianum mori nisi in cinere et cilicio, quod maxime pertinet ad religiosum, qui pro se et aliis est penitentie et austeritate implicatus et Deo consecratus. Tertio patet idem quod religiosi ratione exempli, dicuntur lux mundi et sal terre et per eorum malam et carnalem uitam alii facilius trahuntur ad peccatum, unde Gregorius in Pastorali sic inquit: Nemo in ecclesia plus nocet quam qui peruerse viuens nomen uel gradum sanctitatis habet. Hunc enim corrigere nullus presumit et tunc peccatum uehementer in exemplum extenditur, dum pro reuerentia ordinis peccator honoratur. Quarta conclusio est hec, quod secularibus maxime magnatibus talis uita non est damnabilis sed possunt illa uti sine peccato mortali. Probatur hec primo, quia suarum rerum non solum sunt dispensatores sed pleni domini et possesores, ideo possunt de eis expendere iuxta uelle et sine iniuria alicuius, dum bono fine expandant. Clerici autem sunt dispensatores precise et religiosi mendici usuarii, modo quo summi pontifices diffinierunt. Secundo quia usus auri, argenti et pecunie et diuitiarum de se non est damnabilis, sed concupiscentia illarum, sed constat quod usus potest esse sine concupiscentia,

57 accedit : ex- ed.P A To M C 61 hec om. Mo B T est..plusquam om. Mi secularibus ante clericis add. Val 63 probantur : -tur ed. Mi M C 64 uitam : usum ed. Mt To Val 68 Bernardus ante M. add. To Val heatus om. Mo B T 70 quod : quia ed.V A To M 71 et ante sal om. ed.To M C 77 talis : talibus b : om. C 83 rerum post illarum add. ed. V P A a

igitur possunt eis licite uti. Maior est glosa super illud Ad Romanos XIII: 85 Non est regnum Dei esca et potus, sic dicens: Sicut usu istorum non acquiritur regnum Dei, sic nec amittitur. Non enim usus istorum, sed concupiscentia est refrenanda, nec interest alimentorum quis uel quantum uel quid accipiat dum tamen illud faciat per congruentia hominum, cum quibus uiuit, et persone sue, aut ualetudinis necessitate. Hec ille. Hec uerba sumuntur ab Augustino in libro 90 De doctrina christiana. Confirmatur etiam per illud quod dicitur distinctione XLI: Quisquis, et est sumptum ab eodem loco Augustini. In omnibus, inquit, non usus rerum sed libido in culpa est quid ergo loco, tempori et personis conueniat, diligenter attendendum est. Fieri enim potest ut sine aliquo uitio cupiditatis et uoracitatis pretiosissimo cibo sapiens utatur, insapiens 95 autem fetidissime stupe flamma in uilissimum exardescat cibum. Et sane melius est, quando in ore Domini uesci pane quam lenticula in ore Esau, nepotis Abrae, aut ordeo in ore iumentorum. Non enim nobis contentiores sunt plereque bestie, quia melioribus cibis utuntur, nam in omnibus huiusmodi rebus non ex earum ualoribus, sed ex modo appetendi approbandum uel improbandum est quod facimus. Exemplum huius patet quia, ut dicitur III Regum XVII: Corui deferebant Helie panem et carnes, mane similiter et uespere, qui tamen non peccabat eo quod sobrie utebatur; Esau uero pro uili lentis edulio primogenitaram amisit. Item in capitulo sequenti et est decretum Augustini: Delicie quelibet si absque desiderio percipientur, non officiunt, sed uiles cibi si appeterentur, accepti officiunt profectum abstinentie; Dauid autem 100 aquam male concupitam effudit et Helias carnem comedit. Item capitulo sequenti et est sumptum ab Augustino, De uerbis Domini in monte: Non cogantur diuites pauperum, cibis uesci utantur consuetudine infirmitatis sue, sed doleant aliter se non posse sustentare; si consuetudinem mutant, egrotant. 105 Donent ergo pauperibus necessaria, utantur preciosis et dent pauperibus uilia. Ex quibus patet quod carnalibus uti non carnaliter, non est peccatum, sed tales possunt hoc facere ad sui corporis ualitudinem seruandam et semper cum temperantia, ideo non peccant, si secundum suum statum utantur delicatis cibis et potibus et sellis pictis et frenis et calcaribus deauratis et uestimentis pretiosis et sericis. Si autem hoc facerent propter superbiam uel propter carnalitatem 110 115

87 quantum : quem *ed. Val*   quid : quis *ed. To*   88 congruentia : congrua *ed. Mt To Val M*   89 primo post in *add. ed. a*   92 sed : seu *ed. To*   94 suscipiens ante sapiens *add. b*   sapiens : insapiens *M*   96 uesci : nesci *ed. To*   pane : pasce *P A* : disco *ed. To* : iuste *Mt* : pisce *M C Val*   97 in ore : abrae *ed. Mt. Val* : om. *To*   contentiores : conuenient- *ed. Mt. To Val*   98 melioribus : uili- *B T M C* : uili- *corr. Mo* 99 earum : eo- *b*   100 quia *om. ed. To*   105 autem : enim *ed. Mt. To Val* : propter *B*   108 et ante uesci *add. ed.* : uili *add. A*   uesci : uestimentis *ed. Mt To Val*

uel ad nutriendam uel augendam concupiscentiam, grauiter peccarent, quia intenderent finem malum. Tamen beatus Bernardus in quodam suo sermone seu tractatu, omnino damnat et terribiliter impugnat ne clerici utantur predictis sellis brodatis seu curiose ornatis frenis uel calcaribus deauratis et uestimentis pretiosis et sericis, quia uti debent non curiosis nec pretiosis rebus, uasis nec utensilibus, ne pauperes defraudent, in quibus tales excessus debent conuerti et, si contrarium faciant, in Dei iudicio pre aliis grauius punientur tam pro dicta fraude quam pro Dei contemptu, quam pro malo exemplo secularibus et laicis dato.

Quod in ecclesiasticis non potest colorari superbia sui status per honorem diuinum. c. CXXI.

Prosper in Epistula ad Simacum Papam sic inquit: Potenter, Papa beatissime, hostis antiquus inuasit per superbiam, uanitatem et auaritiam clerum tuum.

5 Primo quia suam superbiam et uanitatem colorant quodam fucato honore diuino, dicentes quod ornari sericis aureis et excessiuis transit ad grandem Dei honorem, cum tamen Christus contrarium predicatorerit et Sancti Patres pleni celesti sapientia, contrarium seruauerint expresse et in Capite Nostro contrarium aparuerit et in uita dictorum Sanctorum Patrum fulserit contrarium. Multum autem late suam etiam auaritiam operiunt, quantum possunt quibusdam falsis apparentiis, que eos ad mortem pertrahunt infernalem. Dicunt enim bona ecclesiastica sua esse et illis posse uti secundum quod placuerit eis, quod est error horribilis et contra decissiones Sanctorum Patrum, immo et contra conscientiam, que nouit illa pauperibus esse deputata,

10 sed quod maxime hunc errorem in dictis ecclesiasticis roboratum esse quia uident suos rectores et maxime litteratos doctores dicto errore infici et contrarium obseruare et defendere toto posse. O Pater Sancte et quam potenter hic tales inuadit et sibi subiicit diabolus per ignorantiam crassam et supinam! O Pater Sancte et quam mirabile est hoc mihi, quod tot et tanti uiri famosi et litterati sub hac dissimulatione et stultitia uiuant semper et in tali statu finiant,

15 miseri, dies suos! Succurrat igitur tanto uulneri ecclesie sanctitas tua oratione

117 tamen beatus om. ed. A To tamen om. C 118 omnino : omnia b M C 121 et om. ed. Mt To 121-2 tales ... iudicio om. Val 1 potest : -sunt A² tollerari ante col- add. A² 1-2 per... diuinum M² 5 colorant : -rat ed. Mt To fucato : furato ed. B T V P A Mt. M : fuscato Val 7 contrarium : -ria ed. V A a 9 contrarium : oppositum ed. V P a 10 autem om. ed. V P A a 13 error : horror Mo B T A : om. P 15 roboratum esse : roborat est ed. Mt To M : roborata est Val 15-6 in... errore om. P 16 maxime : magis ed. Mt To Val 20 disssimulatione : similitudine ed. To Val

et prouidentia paternali, ne tibi a iudice districtissimo imputetur, si non succurreris toto nisu tante perditioni animarum. Sequitur: Sed non minus, Pater Sancte, corrumpitur clerus grandi lasciuia uite, nam diuites gule et carne patenter inseruiunt et sic laute et de patrimonio Christi, quod non cultius nec delicatius ministratur principibus nec potentibus huius mundi, quod transit ad grande scandalum totius brachii secularis et ad damnationem sic uiuentium, qui morti non prouident, nec de futuro iudicio se ausant. Iuxta igitur potestatem tibi datam, destrue quantum valueris totum hoc corpus peccati, ut ad mercedem peruenias sanctorum pontificum, que denegata est mercenario pigro et ceco. Et hoc de undecimo documento apostolico, quod est sobrium.

Qualiter debet apparere iustitia in prelato. c. CXXII.

Duodecimum documentum est iustum, uidelicet, quod iustitiam exequatur, unde Petrus Blasensis scribens episcopo Salernitano sic inquit: Et si omnes leges et iura et si omnes philosophi et poete et si omnes gentes et mentes et si 5 omnes ritus et cause et si omnes status et modi predican et clamant iustitiam esse preponendam in omnibus et amandam a cunctis, qualiter altius, fixius, uerius et securius debet eam amplexari episcopus, qui est Dei uicarius et sui populi pater precipuus et rector et lumen precipuum in tota republica, ubi positus est prelatus? Ad talem enim requiritur quod habeat mundam 10 conscientiam et rectum propositum in omnibus et quod Deum timeat solum et nullum aliud preter Deum. Et quod dignus sit illam seruare, oret efficaciter, consilium salubre querat diligenter, officiales habeat approbatos, non amatores pecunie, nec in adulacionibus complacentes, qui non respiciant ad potentem, nec despiciant pauperem, sed recte semper iudicium teneant, quia sicut honor 15 regis iudicium diligit, sic et episcopi status hoc summe requirit. Hec ille. Refert Policeratus quod olim in corona regali ponebantur siue sculpebantur litteraliter quatuor uirtutes, sine quibus nullus rex potest dici. Prima erat ueritas, quam maxime debet habere princeps, alias contemnitur ab hominibus, quia mendacium, ut dicit Aristoteles in Primo Retorice, omnem mendacem reddit 20 contemptibilem et dignum magna confusione. Ideo dicit psalmista: Perdes omnes,

26 huius *om. ed. To Val* 29 a Domino *post* datam *add. ed. Pa* 31 esse *post* sobrium *add. ed. Mt To Val*
 1 in *Val* 2 10 et ante rectum *om. ed. To Val* 11 Denim : eum *ed. Mt To Val* 14 teneant *om. ed. Mt To*
M : faciant *Val* 15 regis : regiminis *ed. To Val* 17 nullus : non *ed. a* rex *post* dici *ed. a* 18 debet :
 deceat *ed. To Val* *MC* : docet *Mr.* princeps : -cipem *ed. a*. ab hominibus : ab omni- *MC* : *om. Mo BT*

qui loquuntur mendacium. Secunda erat prudentia, ideo dicit philosophus in Secundo Politicorum quod qui prudentia multa uigent, naturaliter sunt aliorum domini et rectores. Rex autem insipiens perdet populum suum, sicut dicitur Ecclesiastici X, ideo Polycratus: *Quid est rex fatuus nisi asinus coronatus?* Quia sicut asinus ad sui opprobrium portaret coronam sic et rex fatuus, quia nullo modo competit sibi regimen populi, nec consequenter corona. Zozimus ad Ancinum Nicosiensem: *Sicut regi, sic omni prelato precipue conuenit prudentia, quia sine prudentia nullum potest esse regimen rectum.* Prudentia, inquit, generat in prudente mirabiles filias. Prima est clementia, que summe conuenit principi, iuxta illud sapientis: *Misericordia et ueritas custodiunt regem, scilicet, ne ruat, sed clementia roboratur tronus eius, quia iustitia in se est fortitudo summa.* Secunda filia prudentie est pax, ad quam debet summe attendere omnis presidens, quia presidentia ad pacem tendit et parentia pacis uorat regna et destruit a radice. Ideo dixit Numa Pompilius Taxo, regi Grecorum: *Non eris amplius rex, quia lites nutris in regno et a proposito queris scisma.* Vnde Luce XI dixit Christus: *Omne regnum in se diuisum desolabitur.* Vbi glosa Greci: *Et qui diuisionem in regno procurat scienter, a regno tanquam hostis publicus excludatur.* Tertia filia prudentie est stabilitas, ut quod rex prudenter statuat, non liceat immutari, alias populus semper est in biuio et in dubio quid fiendum. Sequitur: *Rex instabilis et muliebris omnino debet a regimine elongari.* Quarta filia prudentie est prompta executio, sine qua prudentia in principe nihil ualeat. *Quid enim ualeat leges condere, nisi sit qui exequatur illas?* Ut dixit Marchus Varro, rex latinus, quasi dicat quod nihil. Tertia uirtus regia secundum Polycratum est liberalitas et magnificentia, quia regem auarum nullus vult sequi, sed liberalem omnes, quia quilibet iuste potest exigere a principe ut det sui laboris stipendium, et nullus tenetur propriis stipendiis militare. Huiusmodi autem liberalitas debet esse discreta, uidelicet, quod aduertat quomodo dat, cui dat et quantum dat et pro quo dat et unde dat, ne uidelicet ab aliis imprudenter exhauiat illos depauperando et alias indigne ditando. Ideo dixit Seneca quod non est tutum principi habere consiliarios pauperes, quia tales sepius sunt latrones, nec etiam multum potentes, quia tales non sunt multum tractabiles nec stipendiis contenti nisi maximis et

21 uirtus ante erat add. ed. To Val 22 secundo : primo ed. Mt. : quarto Val 24 Ecclesiastici X : Proverbiorum Mo B T VTo Val MC X om. PA dicitur alias Proverbiorum ante quia add. A 25 portaret : portat ed. Mt To Val M et om. ed. To 28 quia...rectum om. Val 29 enim post inquit add. ed. a 30 sapientis : -tiae Mo B T 36 XI : II Mo. 39 satuat : -it ed. Mt 41 prudentie om. ed. Mt To Val 43 exequatur : -quinetur ed. a. 45 ad ante omnes add. b C potest : posset Mo B T 46 det : decet ed. dicit Mt To Val 48 quantum : quid ed. quem To : et quantum dat Val

importabilibus populo et regi. Quarta uirtus regia erat iustitia, que secundum ipsum firmat sedes principum in eternum, iuxta illud philosophi in Primo Rhetorice, quia si iustus sit principatus, non habet timere ruinam. Ideo dicit Augustinus, V De ciuitate Dei quod Romani licet idolatre quingentis annis habuerunt imperium totius mundi, quia per excellentiam seruauerunt iustitiam et in omnibus equitatem. Istis prelibatis dictus Zozimus applicat omnia prelatis ecclesie in quibus maxime debent uigere prediche uirtutes, eo quod sunt ueri principes in ecclesia Christi et illuminati diuina sapientia et Christi uicarii et in spiritualibus doctores et magistri ac rei publice speciales protectores et patres.

Que fecerunt pagani pro zelo iustitie. c. CXXIII.

Ad grandem confusionem nostram, dicit Polycratus, legimus facta precedentium etiam paganorum que pro zelo iustitie peregerunt, quis inquit, non stupeat, que pro zelo iustitie fecerunt Marchus Publius, Marchus Marcellus, Scipio Africanus, Rufus Torquatus, Grandis Fabricius, qui pro iustitia non parcebant filiis, immo nec sibi nec parentibus nec rebus suis. Et hoc prosequitur Anselmus in Epistula ad Leonem, Regem Scotie, dicens: Ecce quanta legimus de paganis preteritis amatoribus uieritatis et iustitie, sed modo inter nos infelices nullum uestigium reperitur uirtutis. Nam prelati non ad iustum sed ad sibi gratum aspirant, quos sequuntur in consiliis consiliarii sui, ut qualis dominus talis officialis et consiliarius suus. Vix uidebis unquam quod quis in consiliis proferat rectum, sed quod sentit placere prelato uel regenti consilium, uix legistam uel canonistam inuenies equum, sed potius falsificatorem legum et canonum, cum tamen huiusmodi iniustitia Deo summe displiceat et ab eo finaliter punientur. Vnde Sapientie primo: Iniustitia mortis est acquisitio. Glosa Origenis: Verum est quoad Deum et conscientiam et famam, quia Deuteronomii XXV: Aduersatur Dominus omnem iniustitiam. Psalmus, capitulo VI: Propter iniusticias enim suas humilitati sunt, et Ecclesiastici X: Propter iniusticias et iniurias trasfert Deus regna de gente in gentem. Et Sapientie XII dicitur sic: Vnde et illis, qui in uita sua insensate et iniuste uixerunt, dedisti summa tormenta. Sequitur: His enim

56 libro post V add. b 59 predicta post. omnia add. ed. a 3-4 quis...stupeat om. ed. 3-4 peregerunt ... iustitie om. A To M 4 fecerunt : fecerit ed. Mt Val M 10 suis post consiliis add. ed. To Val 15 punientur : -atur ed. To Val M C : -enit Mt. 17 dicitur ante XXV add. Mo B T 18 Psalmus :-mo ed.Mt To : -mista M c. VI om. Val M C 18-19 capitulo...X om. ed.To

tanquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti. Vbi Giosa Strabi: Cum Deus presidentem iniustum dat populo, signum est quod genti illi iratus est Dominus, immo talibus occurunt multi casus terribles in via ista etiam ante mortem. Dicente Psalmista: Virum iniustum male capient in interitu.

25

Qualiter Christus inuehit malos prelatos non seruantes iustitiam.
c. CXXIII.

Specialiter inuehit Christus Matthei, capitulo XXIII de iustitia prelatos ecclesie in persona phariseorum loquens eis sic: Super cathedram Moysi sederunt scribe et pharisei, omnia quecumque dixerint uobis, facite, secundum uero opera eorum nolite facere, dicunt enim, et non faciunt, alligant grauia et importabilia onera et imponunt humeris hominum, digito autem suo nolunt ea mouere, omnia uero opera sua faciunt ut uideantur ab hominibus, dilatant enim philateria sua, magnificant fimbrias, amant primos recubitus in cenis ac primas cathedras in synagogis et salutationes in foro et uocari ab hominibus rabbi. Sequitur ibidem ad propositum: Ve uobis scribe et pharisei hypocrite, qui decimatis mentam et anetum et cominum et reliquistis, que grauiora sunt legis, uidelicet, iudicium, misericordiam et fidem! Rabanus exponens ista dicta uerba Christi nititur ea trahere contra malos prelatos, doctores et predicatores huius temporis ita dicens: Ve prelatis, doctoribus et predicatoribus huius mali temporis, ad quos phariseorum peccata sunt translata! Per cathedram enim Moysi intelligenda est auctoritas data prelatis, doctoribus et predicatoribus ad precipiendum, corrigendum, docendum et predicandum legem et mandata Dei et ueritatem christiane salutis. Iubet ergo Dominus quod licet isti sint mali in se tamen debet eis obedire et debent reuerenter tractari, quamuis ab ecclesia tollerantur in officio suo et hoc propter reuerentiam Dei qui uult nos subiici, ut dicitur Prima Petri secundo capitulo: Non tantum bonis, sed malis et discolis. Hec, inquit, est uoluntas Dei, cui, supple, est summe obediendum; ubi dicerent aliquid euidenter contra Deum, non sunt audiendi, sed fugiendi ut corruptores ueritatis et hostes Dei, quibus debet uehementer resisti cum discreto furore. Sequitur: Secundum uero opera eorum nolite facere. Dicunt enim et non faciunt. Rabanus: Vita enim peruersi prelati uel magistri neminem

1 inuehit Val 2 inuehit malos M2 4 persona : -is ed. VP A a 5 omnia : nam ed. To Val 7 onera om. ed. Mt To Val C 9 suas post fimbrias add. b 13 ista ante dicta om. Mo B T 20 quamvis : quam diu ed. a 21 tollerantur : -rentur Mo B T 23 autem post ubi add. ed. Mt To Val 24 aliquid : -qui ed. To Val 27 peruersi : -sa ed. To .

debet peruertere, sed potius debet nos ad laudem Dei et patientiam mouere; qui
 tales patitur in ecclesia sua, sed hoc facit quia eos expectat ad penitentiam et
 30 quia per tales probatur uita electorum. Ideo dicit Dominus: Secundum opera
 eorum nolite facere. Causam dat: Quia dicunt et non faciunt, ostendentes se non
 esse discipulos Christi. De quo Iohannes XIII dicitur: Exemplum dedi uobis, ut
 quemadmodum ego feci, ita et uos faciatis. Et Actuum primo: Cepit Ihesus
 35 facere et docere. Strabus: O criminosa uita et cui grauissima pena debetur: alta
 predicare precipua et magna et uix minima facere! O quanta confusio erit
 talibus in diuino iudicio!, immo et hic inter homines magnus contemptus, iuxta
 illud Gregorii: Quia cuius uita despicitur, restat ut eius predicatione
 contemnatur. Sequitur: Alligant grauia onera et importabilia humeris
 40 hominum, digito autem suo nollunt ea mouere. Rabanus ibidem: Quia
 imponunt subditis etiam pro paruis peccatis grauissimas penas, sed sibi nullam
 iniungunt penitentiam pro quibuscumque delictis, aggrauant peccata aliorum
 sed sua attenuant quantum possunt, cum tamen in eis idem peccatum sit grauius
 ratione scientie et officii seu status eorum et ratione mali exempli, quam
 45 peccata aliorum. Ideo dictum est: Quanto gradus altior, tanto casus est
 profundior et grauior. Hinc est quod si penitentia magna iniungitur simplici
 laico pro aliquo crimine, prelato autem doctori uel magno predictori, sufficit
 Psalmus: Miserere mei Deus uel Pater Noster uel in missa una collecta.
 Aluarus, De potestate Pape: Sepe uidi magnos et graduatos detestari peccata et
 50 predicare penitentiam artam, nunquam tamen uidi aliquem talem de penitentia
 curantem, nec a peccatis etiam magnis, cum locus est, abstinentem. Isti sunt qui
 alligant grauia et importabilia humeris hominum, digito autem nolunt ea
 mouere, sicut dicit Dominus, quia nullus talis apponit conatum suum nec uires
 ad faciendum, quod iubet uel suadet aliis ut peragant. Ideo dixit sapiens: Patere
 55 legem, quam ipse tuleris. Et Extra De constitutionibus: Cum omnes, ubi dicitur
 quod quisquis iure quod in altero statuit, ipse uti tenetur.

Contra prelatos appetentes laudari et famari ab hominibus. c. CXXV.

Sequitur: Omnia opera sua faciunt ut uideantur ab hominibus. Rabanus ubi
 supra: Hec est horrenda et diabolica pestis, que multos damnauit et damnat,

36 diuino *om.ed.a* 44 quod *ante quanto add. ed. a* 45 grauior : -ius *ed. To Val* iniungitur : -atur *ed. To Val* : -antur *Mt* : -unt *M* 46 et *ante laico add. ed.* 47 psalmus *om.ed.a* 51 suo *post autem add. ed. a* 52 conatum : -citamentum *ed.* 54 tu *ante ipse add. Mo B T ubi om. ed. Mi To* dicitur: -cit *ed. To Val* 55 iure: ius *ed. To* quod *ante in om. ed. Val* 1 et f. *M2 et...h. om. A2* 3 damnat: condeam- *ed. To* et d. *om. P*

uidelicet, quod homines sic uolunt laudari et amant famari et hoc amant,
 5 maxime maiores peccatores et qui minus ualent et sunt aliis contemtibiores et
 qui pre aliis superbiunt et qui sunt a virtute qualibet alieni. Vnde Crisostomus,
 Super Mattheum: Hoc uitium omnino infatuat homines et priuat omni gratia
 Dei et reddit promptos ad omne peccatum et eos tandem ducit ad extreum
 10 precipicium, quia a radice profunde superbie sumit exordium. Tales, inquit,
 communiter sunt mendaces, uani et semper ceci ad omne peccatum diuertentes,
 si inde laudem, famam uel gloriam hauriant secularem. Sequitur ibi: Infelices!
 Vnde poterant meritum, gratiam et gloriam adquirere sibi, emunt infernum.
 Et quibus Christus dicit: Amen dico uobis, receperunt mercedem suam,
 Mathei V: Istos, inquit, ante finem vite eorum Deus mundo ostendit
 15 uituperabiles et sicut uas interius fetidum et abominabile, licet exterius
 deauratum. Istos summe Christus hic predicans horruit et contra quos
 precipue predicauit et mundo ostendit hos precipuos esse ueritatis
 hostes et superbia plenos et mendacio et eterne mortis reos. Hec ille. Et
 quantum isti sint contemptibiles, probat Christus ex eorum operibus dicens sex:
 20 Primum quia dilatant philateria sua, ubi Rabanus: Sensus moralis est, quod
 dicti uani et graduati sicut pharisei non habentes in se aliquod uestimentum
 uirtutis nec bonitatis uirtualis in se dilatabant dignitatem sacerdotii sui et
 parentele, ut saltem ex his daretur eis honor. Ve, dicit iste, tali appetitui
 honoris consurgentis ex occulta et grandi superbia et finaliter ex Dei occulto
 25 iudicio tendente ad eorum confusionem et despectum, nam ex magnitudine
 huius criminis Deus reuelat toti mundo peccata eorum et reddit sic eos
 contemptibiles omnibus, ut secundum gloriam eorum sit ignominia et confussio
 eorum. Sequitur: Et magnificant fimbrias. Rabanus ubi prius: Fimbrie que
 dabantur ad distinctionem uestis sacerdotum et decorem honestatis sunt gratie
 30 gratis date naturales uel artificiales istis phariseis uiuentibus infra gremium
 ecclesie Christi, sicut sunt aptitudo corporalis, donum lingue et scientie sine
 astutia, gratia predicandi et docendi et alie multe, in quibus isti miseri multum
 gloriantur et in tantum superbiunt et incorrigibiliter adherent, quod usque ad
 mortem in eis summe delectantur et eis quasi Deo fruuntur, per hoc aliis
 35 inuidentes, nec uolentes audire bonum de alio sic dotato, inuidie gladio; ad
 intra confossi et sic contra caritatem ducentes malam uitam suam sub tali

4 uolum..famari : amant laudari et famari ed. a 5 per ante maxime add. ed. Mt Val C 8 ducit : adducit
 ed. To omne post ad add. ed. To 16 quos om. Mo B T 21 aliquod uestimentum : -quem uestimentum
 ed. To Val 23 ne : ut Mo B T 27 eorum : illorum ed. Mt M illorum post eorum add. To 31
 scientie : -ta ed. Mt To M 35 alio : aliquo ed. To Val

crimine infeliciter decedunt. O quam turpe est et confusibile, quod ista crimina in prelato, religioso uel clero videamur!. O quam nocium crimen est hoc in conscientia talium et quam Christi populo scandalosum!

Quomodo aliqui mali prelati amant gulam et honorem. c. CXXVI.

Amant primos accubitus in cenis. Rabanus ubi supra: Et hoc amant propter duo: Primo propter gulam, quia in primis locis dantur meliora et laetiora fercula. Secundo quia locus ille est honorabilior et ad hoc maxime attendunt ecclesiastici et promoti ab infimis, uidelicet, ut honorentur. Ideo dicit Aymo in suo Commentario super isto passu: In hoc precipue decrevit Deus percutere clerum, ut sint in opprobrium toti populo, quia pre aliis et sine quibuscumque meritis et uirtutibus uolunt honorari, quod est importabile oculis laicorum considerantes quod ubi debet humilitas resplendere, excedit superbia et quod de elemosinis pauperum illis abiectis uelint equari celsitudinem magnatorum. Dicitur in Psalmo: Opprobrium hominis et abiectio plebis. Legimus de Enrico imperatore, qui ex deuotione ad Christum fecit Corradum filium suum clericari, quod cum sibi diceretur quod miteret eum ad Papam, ut ipsum Corradum dotaret de bonis ecclesie secundum statum suum, respondit: O clerici! Parcat uobis Deus, quia pessimum consilium datis mihi. Et: Numquid ego possum sibi dare ut teneat statum maiorem quam quis cardinalis, si uoluero? Certe sic. Quo modo, igitur, ego auferrem tantum de patrimonio Christi pauperibus Christi, quibus debetur, ut filius meus, quem offero Deo, teneat pompam et statum mundi, quod illi obliuiscantur et egeant? Absit hoc a me. Ego enim statui filium meum clericari ut sit canonicus huius sedis, equalis uel minor propter Christum, cuius humilitatem uolo in filio meo resplendere ad gloriam meam et ad exemplum aliorum et ad filii mei meritum et ad confusionem illorum, qui suos filios clericari uolunt ad sui domus exaltationem, non ponderantes quod talis exaltatio procurat eis in posterum dejectionem totalem et exterminationem anime et corporis et quia multi generosi eo fine accedunt ad ecclesiam, ut inde pompose uiuant. Ideo libenter conderem legem quod nullus nobilis nec multum generosus unquam portaret

39 sequitur *in fine add. ed. P A a* 1 mali *om. M²* gulam *To 2* 3 *in cenis ante* dantur *add. ed. To Val M C*: est cenis *add. Mt.* 5 *infimis in marg. Mo. T* : *infinitis Mo TVP* 9 *excedit* : *-dat ed. Mt To Val M* 11 *hominis om. ed. V P A a* plebis : *superbis MC* 16 *ut* : *quod Mo B T* *ut teneat om. A* 17 *aufegrem* : *-ram ed. Mt To Val* 18 *ego post quem add. Mo B* 20 *ego...canonicus om. M* *sedis* : *seculi Mo* 23 *domus* : *domorum ed. To Val* 25 *exterminationem* : *-minum ed. -mini Mt.*

30 tonsuram nec clericaretur. Sunt enim communiter tales incorrigibiles carnales et inuerecundi et pre ceteris indeuoti et de quibus est multum timendum quod bene finiant dies suos. Sequitur.

Quomodo ecclesiastici semper appetunt sine saturitate habere plus et plus dum uiuunt. c. CXXVII.

Et primas cathedras in synagogis, unde Rabanus ubi supra: Ecclesiastici enim nostri notabiliter hic describuntur per ista uerba preclarissima Eximii Redemptoris: Ambiunt enim ambitiosi isti semper habere primas cathedras, nedum in synagogis, sed etiam ubique, quia non considerantes se quod sint sine omni bonitate et uirtute et merito et quod sint penitus ignorantes in scientia Dei et in Sacra Scriptura et totaliter inepti ad magna opera, quia potius sunt monstra quam homines et sepulcra fetida plena pecatis quam ecclesie membra uiua, quibus non obstantibus semper appetunt primas cathedras, id est, maiores dignitates, personatus et promotiones in ecclesia Dei, ita quod non sufficient eis redditus magni, nec competentes dignitates, sed sicut non habentes saturitatem semper ambiunt maiora et exquisite et inhoneste et sepe simoniace, sibi talia procurant sine omni timore Dei et sine uerecundia aliorum in scandalum populi et in perditionem animarum suarum. Sequitur: O detestabilis plaga est in statu clericali!, quod eorum non possit extingi ambitio, nec sitis habendi temporalia huius mundi! Nec potest fere eorum aliquis liberalis inueniri, nisi ad uanitates et ad mortifera conscientie, omissa pietate ad pauperes, quibus per omnia et super alios obligantur. Hec ille. Ad idem est Theofilus exponens istum passum Matthei dicens: Grande signum damnationis est in ecclesiastico auaritia et crudelitas in pauperes Christi, unde seculares etiam onerati uxoribus et filiis et oneribus seculi multis dant libenter pro Deo, ubi clericus licet plus obligatus non daret festucam, quia eorum cor sine misericordia fit coram Deo, qui iudicium sine misericordia parauit talibus propter suam detestabilem inhumanitatem et auaritiam antiquam, propter quam irremediabiliter semper querunt primas cathedras et honores in ecclesiis et ultra alia et alia sine fine.

28 clericaretur : -rentur ed.: nec cler- om. To Val 1 appetunt om. M2 habere...uiuunt om. M2 2 et plus V2 P2 A2 3 unde : ubi ed. a 8 opera ante quia add. Mo B T 16 possit : potest Mo B T 20 spatium post Matthei add. Mo B T V A. 25 suam : corum Mo B T antiquam : -quatam ed. Mt Val

Quomodo ecclesiastici appetunt sibi reuerentias fieri. c. CXXVIII.

Et ultra habetur in textum salutationes in foro. Rabanus ubi supra: Hic impugnat Redemptor noster uanitatem nostrorum prelatorum et omnium ecclesiasticorum, que cor eorum sic impleuit, quod in omnibus et per omnia appetunt ab aliis honorari. Et specialiter hic ponit appetitum reuerentiale, quia uolunt salutari in foro, id est, publice honorari inclinationibus et in capite et genu, ut sic reputentur ceteris honorabiores et magis uirtuosi, nec hoc sufficit, nisi ore confiteantur ceteri eos esse prelatos et dominos aliorum. Et hoc exprimit, cum dicit Christus: Qui uolunt vocari ab hominibus rabbi, id est, magistri et aliorum doctores. Super hoc Basilius facit grandem exclamationem dicens: O filii Dei!, sacerdotes de quibus dictum est: Vos dii estis et filii Excelsi omnes. Et: Quare tantum diligitis uanitatem et queritis mendacium, ut pro uanitate habenda usurpetis Omnipotenti suam gloriam, cui soli debetur honor et gloria, [Apostolus, I Ad Timotheum I], et contemnatis premium regni, quod uobis pro uestris operibus donaretur ab eo et eum perditis, ipso dicente: Amen dico uobis, receperunt mercedem suam? O infelices! Cur non consideratis quanta sit hec latens Dei offensa et quantum incurritis damnum, qui pro huius modi stultitia gratiam Dei perditis et a uirtute desistitis et a merito regni? O insensati et quanta est uobis pena parata et quanta deiectio pro amore huiusmodi uanitatis! Teneas ergo prophete consilium, uidelicet, qualiter Summus Rex Deus mirificauit sanctum suum pro contemptu presentis uanitatis et amore bonorum celestium et non pereatis ut stulti et penitus insensati. Hec ille. Et sequitur in textu ad principale propositum, quod est de iusto seu de iustitia: Ve uobis scribe et pharisei, qui decimatis mentam et anetum et cimum, et reliquistis que grauiora sunt legis et cetera. Rabanus ubi supra: Ecce Redemptor tanquam fons eterne ueritatis, fictionem ualide impugnans suam maledictionem iniecit in presidentibus Legis, quia de minutis difficultant et omittunt maiora, in quibus esset maxime standum, scilicet, iudicium, misericordiam et fidem.

1 ecclesiastici om. M2 dum ante appetunt P: om. P2 sibi ed2 fieri ed2 6 corporis ante et add. ed.
Mt To Val in capite: capit is ed. *Mt To Val* 14 Apostolus I Ad Thymotheum I om. ed. *Mt To Val* 15
 regni: regi ed. *To Val* 17 incurritis: -ratis ed. *Mt Val* M 23 de post seu om. ed. *Mt To Val* 24 et
 post incitam om. ed.a 25 ca ante que add. b C

Quomodo mali prelati minima ponderant et maxime ponderanda contemnunt. c. CXXIX.

Vbi notat idem Rabanus dicens: O quam pulchre noster Redemptor describit peccata maiorum presidentium, qui minima ponderant et maxima omittunt,
 5 quod est signum modice dilectionis Dei et proximi et modici timoris iudicij diuini futuri. De facto uidemus quod ponderant suum honorem usque ad mortem, immo et si de sibi consuetis dari emolumentis et refectiones non eis completissime ministretis, lites terribiles suscitant, uituperant et inuadunt hec facientes usque ad mortem. Si tamen uideant quod Dei cultus minuitur et quod proximus peccatis inuoluitur, hec contemnunt quasi si ista non essent grauiora inter crimina magna. Merito igitur contra huius insaniam et peccatum profert clementissimus Saluator: Ve eterne mortis prenuntians excidium!, ut caueri debeant et citius a dictis peccatis desistant. Que etiam sunt alia grauiora, id est, magis ponderanda in Lege, ostendit dominus Ihesus dicens ibi illa esse iudicium misericordiam et fidem. Rabanus ubi supra: Attende quod auctoritate Redemptoris testimonio unum de maioribus bonis Legis est facere iudicium sive iustitiam. Ecce hoc exigit Deus a presidentibus quibuscumque, quia hoc est unum propter quod preficitur populo Dei et quod summe transit ad Dei gloriam et ad communitatis utilitatem. Hanc sicut et pacem tenendam in populo iurant presidentes, cum regimen assumunt, ideo iustitiam omittentes seu seruare nolentes, seu ex remissione uel ex malitia pretermittentes uel non facientes semper uiuunt periuri et in crimen mortali, pro cuius transgressione et omissione iustitie merentur in utroque homine morte feriri, dicente Scriptura quod iniustitia mortis est adquisitio. Et multi perdiderunt dominia pariter et
 10 uitam corporalem propter suas iniustias, neglentias, raptus et fraudes.
 Carere etiam misericordia summe damnabile est in eo qui est pastor et pater, de quo maxime dicit Iacobus II quod iudicium sine misericordia erit ei, qui non fecit misericordiam. Non habere etiam fidem ad Deum in eo qui caput est legis et fidei, hoc adducit in tali finale et totale exterminium, et nedum talis
 15 debet Deo seruare fidem promissam, sed etiam proximo fidelitatem, quam sibi debet ratione paternitatis et pastoralis dignitatis, sicut pater summam
 20

1 aliqui ante mali add. Mo² T² ed² Val² maxime V² P² A² To² : -ma M² 2 ponderanda om. M² 4
 maiorum : nost- ed. To Val ma-...po- om. Mt 7 et r. uel r.ed. Mt To M C : ut r. Val refectiones : -nibus
 ed. V P A Val C : -nis Mt. 8 ministretis : -tratis ed. 10 inuoluitur : ob- ed. Mt To Val 11 et peccatum
 om. Mo B T 13 debeant : -at ed. Mt To sunt : sint ed. Mt To Val alia : aliis ed. 15 et post auct-
 add. ed. To Val M 18 preficitur : -chuntur ed. To Val 19 et p. : ad p.ed. To Val 27 U om. ed. Mt To Val

fidelitatem debet filio, quem Deus ex amore spirituali commisit. Ex istis patet duodecimum documentum apostolicum secunde regule sue, quod fuit sanctum.

Quare oportet episcopum pre aliis esse continentem. c. CXXX.

Tertiumdecimum documentum apostolicum secunde regule est continentem, quod exponens Remigius dicit: Oportet episcopum esse continentem, cum sit positus sicut signum ad sagittam ut sit quasi speculum et exemplum omnium aliorum et cuius infectio plus nocet gregi quam alterius cuiuscumque. Sit, inquit, igitur antistes continens propter honorem Summi Dei, cuius est minister, qui maxime ostenditur in immunditiam istorum. Isti enim sancta contractant, mediatores sunt inter populum et Deum et qui continentiam aliis 10 predicant et qui suo exemplo habent Deo spirituales filios generare mundos et claros et qui a Deo maiora dona suscepereunt, ut peccata remittere et Christi corpus consecrare et qui habent consecrare; habent et ipsi sacrate, quorum immunditia aggrauatur coram Deo ex statu et scientia, ex scandalo gentium et ex uoto castitatis. Nimis enim talium uita est criminosa apud Deum, dum reddunt sacrum statum contemptibilem hominibus ex sui uita maculata, que 15 continue plus et plus elongatur a Deo et maiora sibi in inferno procurant tormenta. Sequitur: A tali igitur corruptione qui purgari uolunt, ad orationem efficaciter recurrent pro auxilio, abstinentiam ament, cor habere mundum procurent, sensus diligenter custodian, maxime gulam, uisum, et auditum, correctionem libenter sustineant, sacram lectionem uisitent et societatem ament 20 castorum, et immundorum collegia horreant, elemosinis corporalibus et spiritualibus insistant, tempore temptationis se aliquo modo affligant, oportunitates male agendi refugiant, honeste se occupent, mortem propinquam cogitent, statim temptationi occurrant et incitamenta luxurie uitent, que sunt aspectus curiosus, uictus deliciosus, ornatus exquisitus, gestus lascivus, sociatus 25 impudicus: Beate Virginis salutatio, uirgine reuelatio, passionis Domini Ihesu Christi deuota inuocatio seu eius profunda cogitatio. Aliter exponit Hilarius li continentem dicens quod per hoc uocabulum Apostolus intelligit, id est, se

33 sanctum: iustum ed. To 1 pre aliis om A2 M2 esse om. M2 4 ut: et ed. a. 6 inquit om. ed. Mt. To 9 suo: sui ed. Mt To Val 11 habent consecrare: hunc consecrant ed. To : om. Mt. sacrate: -ari ed. satiare V P A C : satiare M : om. Mt. 22 refugiant: -ent ed. 25 remedia luxurie sunt hec post impudicus add.ed. 25-26 uirgine ...profunda: et frequenta passionis Christi ed. beate ... cogitatio om. To Val 25 uirgine: diuinum in creatoris corr. Mo. m. s. Domini Ihesu om. Mt. 25-6 Domini Ihesu Christi : -us P. Ihesu Christi om. C 25 beate...reuelatio: etiam prodest ad pregationem talis corruptionis virginis sacratissime salutatio M 26 hic ante Hilarius add.a 26-7 li continentem: liconicensem b: hoc continentem M

30 firmiter tenentem contra omnem tentationem, quia in hoc probatur vir
quilibet, uidelicet, si fortis sit intentionibus. Et in hoc prelatus singulariter
ostendit se dignum gratia, fama et gloria apud Deum et homines, si in
tentationibus sit rigidus et fortis. Vnde Iacobi primo: Beatus vir, qui suffert
tentationem, quia cum probatus fuerit, accipiet coronam uite, quam repromisit
Deus diligentibus se. Dicebat abbas Moyses quod quando prelatus cadit in
tentationem aliquam, tota ecclesia deberet contremiscere, quia tunc cecidit una
35 grandis columna eius. Ex istis patet tertium decimum documentum secunde
regule apostolice.

**Quod prelati debent cordialiter legere Scripturam Sacram ut sciant
alios informare et etiam repugnare hereticis et malis hominibus.**

c. CXXXI.

Quartumdecimum documentum secunde regule apostolice est amplectentem
5 eum qui, secundum doctrinam, est fidelem sermonem, ut potens sit exhortari
in doctrina sana et contradicentes reuincere. Origenes hoc exponens dicit sic:
Nota hic tria necessaria prelato: Primum est ut toto affectu amplexeretur, id
est, cordialiter diligat Scripturam Sacram et in ea studeat. Queritur, inquit, ab
eo, cum consecratur, an sciat utrumque testamentum et respondet quod sic. Vbi
10 ergo tunc eum ignorat, postmodum tamen laborare debet toto affectu, ut eum
sciat, nec aliter est dignus episcopali dignitate, dicente Domino Osee III: Quia
repulisti scientiam Dei, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. Glosa: Merito
repellitur a dignitate regiminis, qui caret Dei scientia que maxime est necessaria
15 pastori gregis Domini, tam pro se quam pro grege. Magni enim fructus
sequuntur amplexanti ex corde studium Scripture Sacre. Vnde Proverbiorum
III: Glorificaberis ab ea, qui cum eam fueris amplexatus, dabit capiti tuo
augmenta gratiarum et corona inclita proteget te. Secundo notat ibidem
Origenes li potens sit exhortari in doctrina sana, unde dicit Origenes ibidem:
Ad prelatum summe pertinet habere in omni materia salutis sermonem
20 promptum ad quod multum confert studium Scripture Sacre et bonus usus
exhortandi. Nam prelatus intendens scripturis non salubribus et inutilibus,
dignus est deponi, quia reddit se ineptum voluntarie ad exhortandum et

32 quia : quoniam b M 34 temptationem aliquam : -e -a ed. V P A a illo ante tunc add.ed. 1 legere :
scire M2 sacram om. A2 1-2 ut...hominibus om. M2 2 etiam om.C2 7 nota : notat ed.To 10 si ante
ergo add. ed. ignorat : -ret ed. To Val C 13 regiminis : regis ed.To Val 16 glorificaberis : gloria- ed.To 22
deponi : depositione ed. To Val

docendum et arguendum, ad que ex officio tenetur suo tempore et loco. Et si tempus uix ad necessaria, qua fronte presidens perdit tempus in his, que sunt inutilia et forsitan nocua? Tertio notat Origenes li contradicentes reuincere, ubi sic inquit: Eterna Dei sapientia ecclesiam suam fecit sagenam mixtam ex malis et bonis, oportet ergo prelatum semper intendere bonis, ut proficiant et perseverent et malis, ne possint nocere. Vnde Hieremie, primo De prelato: Constitui te ut eueillas et erradices, edifices et plantes in ecclesia Christi. Semper in uia hic mixti sunt reprobi cum electis. Reprobi autem secundum consilium patris sui diaboli operantur inficiendo, destruendo, corrumpendo et fedando, que possunt. Ideo positus est in capite aciei Christi prelatus, oculatus et diligens, qui contra exercitum diaboli semper paratus sit opere et sermone et hostem antiquum repellere et eius filios arguere, persecui, confundere et destruere, ne in Deum se erigant et eius gregem deuorent et mactent. Hec ille. Hieronymus: Negligentia prelati destructio est gregis Domini, unde prelatus negligens homicide comperatur, quia dum custodire gregem negligit, subintragit hostis et caulas Domini inuadit et sic moriuntur oves et agni Dei. Hec ille. Merito tali maledixit Dominus per Hieremiam XLVIII dicens: Maledictus qui facit Dei opus negligenter. Ex his patet XIII documentum secunde regule apostolice superius explicatum.

Hic ponitur tertia regula pro directione uite episcopalibus. Et primo dicit quod episcopus pre aliis debet uideri homo et alii pecus si ei comparentur. c. CXXXII.

Tertia regula principalis regulans uitam prelatorum ponitur in secundo libro seu parte secunda Pastoralis Gregorii, ubi ita: Tantum debet actionem populi actio transcendere presulis, quantum distare solet a grege uita pastoris. Sequitur: Sit ergo cogitatione mundus, actione precipuus, discretus in silentio, utilis in uerbo, singulis compassionae proximus, pre cunctis contemplatione suspensus, bene agentibus per humilitatem socius, contra delinquentium uitia per zelum iustitis erectus, internorum curam exteriorum occupatione non minuens, exteriorum prouidentia, interiorum solitudine non relinquens. Hec ibi. Laurentius episcopus Tusculanus scribens Hugoni Cluniacensi predictam

23 ad ante argendum add.ed.Mt To Val 24 sufficit post uix add. ed.To Val : est MC 40 opus : opera ed. Mt To Val M patet : apparet ed.Mt.To Val 41 apostolice : -tolii ed.V P A a 1 hic ponitur To2 Val2 pro Val2 1-2 et...dicit To2 2 uideri: dici A2 : uidi To2 pecus om. 72 1-3 hic...comparentur : positur tertia regula M² 10 in post curam add. ed.V P A a

15 regulam exponit breuiter aliqua accipiens a Gregorii Pastorali et pauca alia superaddens. Et primo exponit li tamen debet actionem populi et cetera, et dicit: Tante sanctitatis debet esse prelatus in Christi ecclesia ut grex eis quasi quoddam pecorale in eius comparatione uideatur. Ipse autem preditus sapientia, scientia et conscientia inter omnes uideatur lucentior et preclarus. Duo, inquit, faciunt siue integrant hominem, uidelicet, sapientia siue discretio et conscientia, que quanto maiora sunt, tanto eum ad regendum Dei populum aptius disponunt.

Quod episcopus habeat mundas cogitationes. c. CXXXIII.

10 Primo igitur episcopus debet esse cogitatione mundus, unde cum tota bonitas nostri operis a bonitate post Deum proueniat cordis, necessarium igitur est ei, qui in conspectu Dei semper ministrat et ad sacra ministranda est constitutus precipuus, quod in corde omni tempore sit mundus, ut si intus nascatur quid turpe uel reprehensibile, gladio diuini timoris statim abscindatur a corde. Vnde si cogitatus immundus in corde retineatur, ex quo percipitur, constat quod per cor iam captum ei deliberate consentitur. Ideo dicit Dominus: Quousque morabuntur in te cogitationes noxie? Quia nulla est excusatio, cum in mente retinetur scienter mala cogitatio, nec quis placere Deo poterit, qui cogitatus noxios in mente seruat seu nutrit. Merito igitur patet primum documentum Gregorii de prelato, uidelicet, ut sit cogitatione mundus.

Quod episcopus abundet pre aliis operibus bonis. c. CXXXIII.

Secundum documentum est actione precipuus, pie enim creditur ut pontificale pectus uirtutibus impleatur. Semper ergo aliqua eius uirtus exterius appareat et sic operi sacro semper intentus existat. Rutiliter ergo sacra manus pontificis 5 nunc uerbo doctrine, nunc exemplo uite, nunc humilitate profunda, nunc patientia lata, nunc pietate extensa, nunc prudentia magna, nunc fortitudine uiua, nunc iustitia sincera, nunc fide ualida, nunc spe extensa, nunc caritate uiuida, ut sit episcopus uas solidum ornatum omni lapide pretioso. Sequitur: O quanta gloria erit pontifici operibus bonis pleno, quando sibi coram angelis

13 accipiens : ex- ed. To 14 exponit : -ni ed. actionem : -nc b 17 et ante scientia add. ed.a Lucentior : -ius ed. 17-19 inter...que om. To 20 aptius : alt- ed.a. 9 nulla : -li ed. To Val 10 cogitatus : -gitus ed. 1 episcopus om. M2 in post aliis add. To2 M2 Val2 bonis P2 6 nunc post magna : et ed. To Val 8 lapide pretioso : laude -sa Mo B T

- 10 Dei dicet summus Ihesus in iudicio: Euge, serue bone et fidelis, quia in pauca
fuisti fidelis, supra multa te constituam intra in gaudium Domini tui. Amen
dico uobis, super omnia bona sua constituet eum. Sequitur: Confusio autem
inextimabilis preparata est omni pigro, maxime prelato, qui uocatus est ad
tanta. De quo Dominus dixit [Matthei XXII]: Seruum uero inutilem proicite in
15 tenebras exteriores ut, quid terram occupat?, quia non est dignus ut hic uiuat et
dignitatem alteri debitam retineat, quia ad nullum fructum boni operis hic se
applicat nec ad procurandum bonorum operum mercedem laborat. Et sic patet
secundum documentum.

Quod episcopus sit discretus in silentio. c. CXXXV.

Tertium documentum eiusdem regule est quod prelatus sit discretus in silentio,
nam, sicut Apostolus dicit, argumentum efficacissimum est prudentie hominis
discrete silere, ubi oportet et quando oportet. Nam abundans in uerbis maxime
5 inutilibus sepe cadit in mendacium et in aliis speciebus peccati lingue. Verbum
autem prelati semper debet esse edificatorium, utile et discretum. Ideo dicit
Christus: Ex uerbis oris tui iustificaberis uel condemnaberis. Vbi glosa
Ambrosii: Efficacissimum signum est bonitatis uel malitie hominis uerbum sui
oris. Quidam semper loquuntur iracunde quia fatui sunt, quidam iactanter quia
10 superbi sunt, quidam lubrice quia immundi sunt, quidam detractorie quia
rancorosi sunt. Cuique tali dici potest illud dictum Petro: Tu ex illis es, nam et
loquela tua manifestum te facit, [Matthei XXVI]. Sic ergo prelatus semper sit
discretus in silentio. Dicit hic dictus Laurentius sic: Silentium in prelato
maxime debet ostendi in choro, quia in eius presentia omnes debent timere
15 loqui, ubi de locutione Deus offenditur et prelatus et ceteri infamantur. Nam
si loquaris tempore diuine laudis, rogo, quomodo dices diuinum officium? Et
si dicis, quare ibi dehonoras Deum et inedificas proximum? Debent etiam
prelati ostendere silentium tempore turbationis et ire, ne prosiliat in uerbum
maliuolum et scandalosum. In mensa etiam debet semper teneri silentium
20 propter lectionem diuini eloquii ibi prolatam, tum quia morale est inter
politicos non loqui, dum cibus sumitur et in hoc quilibet morigeratus

10 euge iter Mo B V P A quia om. b C 12 autem : enim ed. Mt To 13 maxime prelato om. ed. To Val
qui : quia ed. To Val 14 dixit : dicit Mo B T Matthei XXII om. ed. Mt To Val proicite : proice Mo B
T 16 quia : qui ed. Mt To M 1 quod...silentio om. A² episcopus om. C² 2 quod...sit om. ed. Mt
To Val C silentio : silendo Mo T V P A 3 Apostolus : Plato ed. Mt To Val : populo M 7 Christus :
Ihesus ed. To 8 efficacissimum : edificarium b C 9 et post sunt add. ed. To iactanter : -ntur ed. a 12
Matthei XXVI om. ed. Mt To Val sic om. ed. Mt To M 16 rogo : ergo ed. dinimum om. ed. a 17
debent : debet ed. Mt. 18 ostendere : -di ed. Mt To M C 20 prolatam : -tum ed. Mt Val

comprobatur. Non est communiter uerisimile quando uerbum indisciplinatum prosiliat ab ore uerbis fecundo, maxime si post refectionem corporis lingua laxa in loqui erumpat. Sit ergo prelatus discretus in silentio, in quo semper fulget silentium, nisi quando necessarium est eius uerbum. Et patet Gregorii secundum documentum.

Quod episcopus sit utilis in uerbo. c. CXXXVI.

Quartum documentum Gregorii est utilis in uerbo, unde sicut dicit idem Laurentius ibidem: Ex ore prelati non debet procedere nisi uerbum examinatum et prudens, ut omnis ab eo recedens edificatus abcedat.

5 Turpissimum, inquit, est ut episcopus dicat fabulas, trufas, scurrilia uel audiat uel coram se dici permittat. Magnos, inquit, fructus potest conferre lingua hominis Deo, ideo illos pretermittere et ad inutilia declinare, maxime in prelato, nimis est criminosum. Potest, inquit, sapiens antistes iuxta propositam materiam loqui approbando, detestando, suadendo, exhortando, semper 10 conuertendo suum animum ad bonum et hoc propter Deum, iuxta illud Apostoli: Quicumque facitis, ad gloriam Dei facite. Sequitur ibidem: Magni, inquit Pater, sunt fructus bone lingue, ad quos Apostolus exhortatur Timotheum dicens: Argue, obsecra, increpa, licet sint alii multi, uidelicet, orare, docere, informare, laudare Deum et peccata confiteri, sed sicut tangit 15 Gregorius parte secunda Pastoralis, capitulo XV: Sunt multi miserabiles predicatores et prelati, qui potius eligentes placere hominibus quam Deo nolunt quemquam de suis malis arguere. Hi apud Deum sunt non prelati nec patres nec pastores Deo suo fideles, sed sunt mercennarii, quia gratiam hominum sibi pro mercede constituunt. Ideo ueniente lupo, id est, diabolo uel eius vicario ut 20 oues interficiat, ipsi non curant illi resistere, sed sub diro silentio se nituntur operire. Hi sunt, de quibus dicit Isaias, XLVI capitulo, quod sunt canes muti non ualentes latrare. Vbi Glosa: Ideo mercedem et commoda que pro custodia gregis suscipiunt, ad onus et augmentum sue damnationis acquirunt. Scriptum in Psalmo est: Dissipauit Deus ossa eorum. Qui hominibus placent, confusi 25 sunt, id est, confundendi in Dei iudicio. Quia de eis dictum est: Qui me negauerit coram hominibus et ego negabo eum coram angelis Dei. De eis etiam

24 laxa : lapsa Mo B T 25 fulget : -eat ed. 1 in om. M² omnia om. A² 2 sicut : sic ed. To Val 6 conferre : aff- ed. Mt To Val 7 hominis om. ed. Mt. 11 spatium post apostoli add. Mo V P A M C ad : in ed. Mt To Val gloriam : gratiam M 12 Pater om. ed. To Val 14 tangit : canit ed. To Val 20 illi : ei Mo B T 21 XLVI capitulo om. ed. Mt To Val M : XVI C 23 ad post ei add. ed. To Val 26 negauerit : -int Mo B T eum : eos Mo B T P A.

dicitur in eodem Psalmo: Quia Deus spreuit eos tanquam puluerem, quem
 proiicit uentus a facie terre. Vnde Bernardus in quodam sermone: Vix inuenit
 sibi Deus seruum fidelem et qui plus ei placere appetat quam homini. Cum
 tamen dicat Apostolus: Si hominibus placerem, Christi seruum non essem.
 30 Seculi igitur amatores pro Dei zelo uerbum non habent, sed pro carnali amico
 fauorando uel pro suo hoste persequendo uerba et opera multiplicant sine fine.
 O infelices, confundendi a Deo in iudicio pro tanto crimen! Et quid proderit
 eis hominum carnalis amicitia siue fauor, quando tradentur in manus gladii et
 35 in uentre inferni, ubi perpetuo partes uulpium erunt? Item Crisostomus Super
 Mattheum: Pastor Deo fidelis cum uiderit periculum peccandi in promptu uel
 peccatorem, qui ad peccandum trahitur, omni seruili timore pro Dei gloria
 debet indilate uehementer resistere in uerbo, corde et opere, ualenter pro salute
 animarum militare, et memoret quod scriptum est Matthei V: Beati qui
 40 persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum
 celorum. Et alibi dicitur: Certare uiriliter pro iustitia et Deus pro te
 expugnabit inimicos tuos. Vbi Glosa Augustini: Nulla maior iustitia quam pro
 honore Dei et salute proximi uiriliter decertare. Et ibidem dicitur: Noli effici
 iudex, nisi uirtute ualeas irrumperem iniquitates. Vbi Fulgentius: Ideo nullus
 45 timidus remissus uel placere cupiens meretur tenere iudicium nec regimen
 animarum. Item Cesarius: Nec spes fixe tu in Deo, qui pro eo dubitas aut
 formidas ardua aggredi. Cum dicat propheta: Viriliter agite et confortetur cor
 uestrum omnes, qui speratis in Domino, qui igitur uere de Deo sperat, illi
 opera offert, quibus mereatur adiuuari, cum clamat, nam scriptum est: Spera
 50 in Domino et fac bonitatem, quia si bene feceris, confidenter sperare poteris.
 Vnde dicit Magister Sententiarum in III, in materis De spe: Quia spes sine
 meritis non spes, sed magis presumptio dici potest. Igitur preses quisque opus
 ferauens continue Deo offerat et uerbum utile, ut a Deo se adiuuari et audiri
 percipiat et sic eius in omnibus faciat uoluntatem. Vnde Ambrosius: Turpe
 55 nimis est ut in lingua christiani uerbum inueniatur inutile uel nocium, cum
 Deus Omnipotens tanta nobis ostenderit et dederit ad utiliter proloquendum. Ex
 quibus patet quartum documentum Gregorii, quod est utilis in uerbo.

27 dicitur...tanquam om. M quod ante in add. ed. Mt To Val C ponitur ante quia add. ed. Mt To Val
 quia : quod ed. To 35 in uentre : in -em ed.P : de uentre Val 36 uiderit : uidet ed. Mt To Val M
 38 postposito ante debet add. ed. in : et ed. To Val 39 militare: multarum Mo B T et : ut ed.a
 44 uirtute: ubi tu Mt. : illo tunc ed. To Val 49 offert : offerat ed. Mt To Val 51 quia: quod ed. To M
 54 facial : perficiat ed. To Val M

Quod episcopus sit compassius proximis suis. c. CXXXVII.

Quintum documentum Gregorii ibidem est singulis compassionem proximus. Vnde Hilarius Pictanensis super illud Iohannes X: Ego sum pastor bonus, sic inquit: Bonitas pastoris hoc exigit, ut ouibus compatiatur et eas cordialiter diligat quasi pater ut dicere possint oves eius illud Apostoli: Non habemus pastorem, qui non possit nobis compati, tentatum autem per omnia. Vnde, dicit iste, prudens pastor per suas infirmitates et passiones et miseras debet cognoscere aliorum casus et tentamenta et sicut sibi compatitur, ita et ouibus compatiatur. Vnde Dominus exemplo prelatorum permisit pastorem Petrum cadere, ut sui casus instigatus exemplo sciret aliis cadentibus ipse dulcius misereri. Sequitur ibidem: Hec compassio autem ex amore ad Deum debet sumere exordium, nam quanto quis Deum diligit, tanto suarum ouium miserie condescendet. Quod bene indicauit Dominus, dum pastori ecclesie Petro uellet suas oves committere, premisit illi ter dicens: Simon Petre, diligis me plus his? Sequitur: Pasce oves meas, quasi dicat, si oves meas uis diligenter pascere oportet te primum me diligere, ut mei amore uictus tibi commissas oves perfectius reficias et eis copiosius misericordie pastum ministres. Beda: Considerent pastores ecclesie summum pastorem Ihesum et attendant quanta condescensione se inclinavit ad omnes. Nullum unquam repulit ad se fideliter uenientem, non cananeam, non peccatricem, non tholonearium Mattheum, non publicanum Zacheum, non neganten discipulum, nec latronem in cruce, omnibus omnia factus est, qui omnes saluare uenerat, relinquens prelatis exemplum, ut ex misericordia se omnibus euiscerent, omnes diligent, omnibus subueniant et nullum a sue paternitatis gremio unquam excludant, nullum desperari permittant, quia omnibus a Domino patres constituti sunt et pastores. Hec ille. Ex quibus patet quintum documentum regule Gregorii datum episcopis, quod est singulis compassionem proximus.

Quod episcopus sit pre aliis contemplatius. c. CXXXVIII.

Sextum documentum Gregorii datum episcopis ubi supra est quod sit pre ceteris contemplatione suspensus. Causam dat dictus Laurentius ibidem, quia

1 compassius *T V P A2 suis om. M2 5 ut: et Mo B T spatium post apostoli Mo T V C M 8 cognoscere : ag-ed. Mi To Val M 9 et post unde odd.ed. 12 misericordia ed. Mi Val :- ricordia To 13 condescendet : -dit ed. a 17 eis om. Mo B T A reficias et ante pastum iter. b 23 ecclesie ante exemplum add. Mo B T P 25 quia omnibus : qui o. Val : qui omnes ed. To 27 datum episcopis om. ed. Mi To Val*

5 cum episcopus sit in populo Christi ut fons quidam emanans omnibus subditis
 suo modo salutaria et necessaria pro hac vita, ideo ne fons iste desicetur,
 expedit ut uenas occultas habeat mari summo coniunctas, uidelicet, Deo a quo
 plenum influxum recipiat gratiarum, quod maxime habet fieri per
 contemplationis donum, quod mentem contemplatoris erigit in altum et ipsam
 dicto mari magno connectit, unde sicut dicit abbas Daniel: Nulli est tam
 10 necessaria contemplatio celestis, sicut presidenti, qui in suo regimine sic
 necessario habet informari et adiuuari quasi quotidiano pane, ne deficiat neque
 erret. Ars enim artium, secundum Gregorium, est regimen animarum, que
 necessario indiget celesti lumine ad hoc quod recte procedat et agat. O, inquit,
 quanta confusione profundetur in die iudicii preses qui ad arcem celestis
 15 contemplationis nunquam ascendit, nec specialem notitiam nec amicitiam habet
 illius, qui in presidentem ipsum elegit! Vnde dicit iste quod dicet illi summus
 iudex: Responde, si potes, stulte et insipiens. Et nonne nosti quod sine me nihil
 potes facere? Cur ergo in tanto magisterio non recurrebas ad me qui potentibus
 20 sapientiam ex corde do affluenter et non impropto, immo in abscondito
 contemplationis loco infundo eam abundantanter deuotius postulanti? Cur ergo
 non petebas? Cur non me requirebas? Certe quia de mundo fuisti et mundane
 uixisti et in sapientia carnis mortifera te ipsum et populum meum stulte rexisti,
 quod totum redundabit et statim super miserabile caput tuum. Hec ille.
 Sequitur ibidem et infra: O si nosces quibus penis exponit Omnipotens
 25 presidentes ipsos quos damnat! Nonne legisti illud Sapientie VI, quod
 fortioribus fortior instat cruciatio, et potentes potenter tormenta patientur? Et
 ibi sequitur quod exiguo conceditur misericordia quia exiguis non est tantis
 implicatus malis, et maiorem sepe habet Dei notitiam et plus pro illa laborat,
 ideo illam meretur attingere et Dei misericordiam inuenire.

Qualiter sit contemplandum. c. CXXXVIII.

Ideo sanctius abbas Effrem in libello suo qui dicitur Contemplationis ponit in
 hac materia sequentes doctrinas. Prima est quod ecclesiastici, maxime prelati,
 potissime debent intendere contemplationi, quia potiori indigent lumine
 5 dirigenti et caritate seu gratia inflamanti. Secunda est quod contemplationis

5 vita : uia ed. Mt To 8 contemplatoris : -plantis ed. Mt To Val : -tionis M 9 dicto : ipso ed. To
 11 neque : ne Mo B T 13 indiget : eget Mo B T 14 profundetur : pcr. ed. Mt: perfundet M
 die iudicii : Dei iudicio ed.a 16 in presidentem ipsum : in -tiam ipsum posuit et ed. A Mt To Val M: in -
 ntia i. p. et V A C 18 potes : -teras ed. Mt To Val : -testis A : -teris M 25 ipsos om. ed. a
 1 qualiter...contemplandum M2 5 est om. ed. Mt To Val quod : quia ed. To Val : om. M

donum requirit cor purum et purgatum ab omni peccato et proposito peccandi, quia dicitur Sapientie primo: In maluolum animam non intrabit sapientia nec in corpore subdito peccatis. Ideo omnis homo disponens se ad contemplationem debet premittere saltem confessionem generalem cum contritione uiuaci de omni creatoris offensa. Hec enim contritio procurat altissimum uolatum ad alta, maxime si sit efficax, consueta et fortis. Hec etiam puritas summe requirit munditiam carnis, integrum et bonam ordinationem uite specialiter in cibo et potu et silentio. Nunquam goliardi et requirentes delicata cibaria seu uina et uestes delicatas seu carnalia sunt apti ad talem mentis ascensum, quia abominantur a Deo. Tertia est quod ad hoc requirit humilitas cordis. Et de humilibus dicitur Matthei XI: Abscondisti hec a sapientibus et prudentibus et reuelasti ea paruulis, id est, humilibus. Ideo refert abbas Zacharias quod olim sancti episcopi assumpti de heremo nunquam propter gradum episcopalem mutabant uite austерitatem, quam consueuerant in deserto, quod specialiter legimus de Celestino Papa temporibus istis. Quarta doctrina est quod talis quantum potest se elonget a negotiis secularibus impertinentibus, eo quod talia negotia multum distrahunt animam a secretis celestibus. Ideo dixit Apostolus, [Ad Timotheum II] quod nemo militans Deo ingerit se negotiis secularibus. Licet enim oporteat aliquando intendere negotiis piis et concernentibus utilitatem conscientiarum populi sui et regimen ecclesie sue tamen alia sibi impertinentia debet fugere quasi mortem. Ideo dixit Iethro Moysi intendantem negotiis secularibus, ut habetur Exodi XVIII: Stulto labore consumeris; elige tibi viros timentes Deum et cetera et hi iudicent populum. Tu autem attende in his que pertinent ad Deum. Recte sacrum istud documentum extenditur ad prelatos ecclesie Christi, qui debent intendere in his, que pertinent ad Deum, sicut quod officium et Dei cultus fiant sine omni defectu et omnes quantum in se est, preseruet ab omni malo exemplo, quod pauperibus Christi dispensentur necessaria uite, quod ipse in persona sit intra rectus et iustus, deuotus et exemplaris et extra habeat officiales suos viros bone uite et bone fame, iustos et timentes Deum, in quibus non sit auaritia. Ideo debet eis persoluere late pro laboribus suis, qui etiam sint homines scientes et expediti, non molles, nec delicati, nec tardi, sed causas gentium expediant, ut oportet, quam maxime debet episcopus attendere ut omnis

7 dicitur *om. ed. a* 9 contemplationem : -plandui*ed. Mt To Val* 15 a *om. ed. To* regula ante est add. *ed. To Val* 16 a *om. ed. To Val* 20 tenere post desertu *add. ed. Mt To Val M* 22 secularia ante multum *add. Mo B T* animam : hominem *Mo B T* 23 ad ...*Il om. ed. Mt To Val* 24 ingerit : implicet *ed. 27 Iethro* : Hieronymus *Mo B T To* : Iero C : habetur : patet *ed. Mt To Val* : *om. M C* 29 in *om. b* 32 preseruet : -ent *Mo B T* : persevererent *M* 34 et post iustus *add. b* 37 gentium : egentium *ed. To Val*

simonia et corruptio, munerum susceptio excludantur a domo sua sicut pestifer
 40 demon, et hinc uidere singula que fiunt et dicuntur a suis officialibus et iudicibus quod etiam familia sua non sit ribalda nec dissoluta, sed morigerata et deuota et exemplaris. Quinta doctrina illius fuit quod episcopus uolens contemplari, captet sibi locum secretum et tempus silentii maxime in diluculo, iuxta illud Iob VIII: Si consurrexeris diluculo et Omnipotentem fueris
 45 deprecatus, si rectus et mundus incesseris, statim euigilabit ad te et pacatum reddet habitaculum tuum et si que priora pauca fuerint, in fine duplicabuntur. Dicit etiam iste quod secretum summe confert ad contemplationem iuxta Christi doctrinam Matthei V: Tu autem cum oraueris, intra cubiculum et clauso hostio ora ad Patrem tuum, qui cum hec uiderit, dabit tibi quod petis. Ponit
 50 etiam iste sanctus abbas quod nedum debet sufficere episcopo quod ipse sit contemplatiuus, immo ad hoc debet suas oues inducere totis viribus, tam in statu seculari, si quem uideat dispositum, quam et maxime in statu clericali, quia isti sunt *ex officio* suo maxime Deo propinquiores, licet Omnipotens Deus ad confusionem ecclesiasticorum altius leuet in contemplatione seculares
 55 aliquos quam quosdam ecclesiasticos viros. Ex istis patet sextum documentum Gregorii quod episcopus pre cunctis debet esse contemplatione suspensus.

Quod episcopus sit bonis viris ut socius. c. CXL.

Septimum documentum Gregorii est quod episcopus debet esse bene agentibus per humilitatem socius. Cassiodorus: Dominium propter malos inuentum est, quia Omnipotens Creator homines in natura fecit equales. Vbi ergo peccatum non appetit, sed nos circundantes homines virtutis sunt, ibi non debet apparere dominium, sed consortium sociale et sociale in cibo et potu et uestitu et conuictu. Vbi autem uitium nascitur, ibi potestas correctiva indilate ostendatur et si mansueta sufficit, non oportet ut statim rigida adsit, nisi iam grauitas criminis hoc requirat. Humilitas autem presidis bonos ad eum imitandum excitat et ad illum honorandum inuitat, sicut per contrarium inter stultos humilitas maiorum ad eos contemnendum prouocat, quia in eis stultitia regnat, que non sinit eos uidere quante reuerentie sit humilitas in se et quantum a Deo extollitur, cum in magnis viris inuenitur. Ideo scriptum est: Quanto maior es,

40 et dicuntur om. Mo B T 42 illius : istius ed. To Val 44 VIII: IV b C 45 pacatum : pla- ed. Mt To 52 uideat : -deant V : uidit To : -derit ed. Val : uiderat M etiam ante et add. ed. Mt To Val 54 viros post seculares add. Mo B T 1 quod om. A2 bonis Val2 C2 ut om. T2 A2 : et C2 5 sed nos : sed non ed. Mt To : sed nos P virtutis : -les Mo B T 8 iam : ubi ed. Mt To Val 9 requirat : -rit ed. To Val M C 13 spatium post est add. Mo T V A C

humilia te ipsum et sic habes gratiam a populo et a Deo. Vbi Gregorius: Nihil
 15 sic trahit Omnipotentem Deum sicut humilitas maiorum. Inter bonos igitur
 episcopus socialiter uiuat, inter malos tamen et incorrigibiles rigorem sue
 iustitie ostendat.

Quod episcopus sit criminosis rigidus. c. CXLI

Octauum documentum eiusdem Gregorii ibidem est quod contra
 delinquentium uitia sit per zelum iustitie erectus ut nulla grauia peccata
 dissimulet, nulla defendere audeat, nulla punire timeat, nulla colore boni
 5 operiat. Sicut enim posuit Compostellanus in sua Summa: Sepe curia secularis
 contra ecclesiasticam surgit cum uidet quod prelati sceleratos protegunt et per
 hoc etiam sepius reos mortis liberant et defendunt et sic perit iustitia et
 fauoratur scelus et confunduntur status, immo et res publica hac occasione
 patitur scandala magna, non enim sine graui scandalo esse potest quod scelerati
 10 impuniti uiuant quia pacem turbant et bonos offendunt et malos fouent et mala
 dilatant. Merito igitur precipit Dominus Exodi XXII: Non patieris maleficos
 uiuere. Ita tamen quod, sicut dicit Innocentius, in punitionibus simul misceat
 iustitia misericordie et e conuerso. Peccata maxime que sunt ponderis, non
 debet preses sine iustitia dimittere nec debet ea punienda Summo Iudici
 15 reseruare, qui post hanc uitam rigorem ostendit terribilem, iuxta illud Ad
 Hebreos X: Horribile est incidere in manus Dei uiuentis. Vnde Theophilus: Si
 scirent homines quam acute et rigide punit Deus in futuro seculo mala, que sibi
 punienda seruantur, nullus refugeret hic quantamcumque penitentiam
 sustinere, nam quoad quantitatem et grauitatem et moram pene sunt alie
 20 inexplicabiles et incomparabiles penis huius uite presentis! Prudens igitur
 preses pro crimen penam inferat, ne crimen impunitum remaneat ad sui
 damnationem et rei publice, pene etiam illate misericordiam coniungat. Et sic
 cantare poterit cum psalmista: Misericordiam et iudicium cantabo tibi,
 Domine. Quod exemplo nobile samaritani cernimus esse sancitum, qui pro
 25 cura uulnerati simul oleum infudit et uinum, ut oleum designet misericordiam
 et uinum mordicans et pungens ostendat iustitie complementum, {ut habetur
 Luce X} Vtrumque autem horum quoad quantitatem circunstantie insinuant que

16 et om. ed. A To Val M C I omnia om. A2 7 hoc : hec Mo B T: om. A 9 magna : multa Mo B T et
 ante non add. ed. graui : grandi ed. Mt To Val 15 reseruare : ser- ed. To 19 alie : illic ed. Mt To Val :
 illis M : illic C 21 nc : nec Mo B T V A penam...crimen om. P 23 psalmista : propheta ed. Mt To Val
 : psalmus C 24 sancitum : -titum V P A To C : -titum Val : -tum M. 26 pungens : im-ed. : impinguens
 To ut habetur om. ed. Mt To Val 27 L X om ed. Mt To Val que : et ed. To

docent iudicem prudenter considerare peccatum ut uidelicet attendatur persona, locus et tempus, damnum, mora et modus et sic de aliis circumstantiis
 30 requisitis. Basilius: Multi infelices, uidelicet, fautores peccati non culpas ponderant, sed penas arguant sicut stulti, qui iustitiam horrent et remissum, negligenter et effeminatum iudicem querunt, qui non secundum leges Dei nec peritorum iudicet, sed secundum uota eorum. Isti enim condemnandi, immo flagellandi sunt quasi stulti ponentes incendium in domo Dei. Tales non sunt
 35 uocandi in iudicio criminis, sed repellendi tanquam turbatores pacis et rei publice subuertores. Hec ille.

Quod episcopus intus et extra sit circunspectus. c. CXLII.

Nonum documentum Gregorii est ut sit rector internorum curam in exteriorum occupatione non minuens et exteriorum prouidentiam internorum sollicitudinem non relinquens. In huius documenti expositione concordant pariter dictus Laurentius et Climacus et Balbinus, dicentes sumarie quod
 5 Gregorius propter hoc intelligit, quod prudentia prelati debet esse tanta quod propter contemplationem non omittat exteriora facere, ad que tenetur ex officio, nec propter exteriora predicta omittat iugiter contemplari, iuxta illud Christi dictum: Oportebat illa facere et illa non pretermittere. Et sic etiam faciebat ipse Redemptor, de quo legimus quod de nocte orabat et predicabat de die. Angeli etiam boni et semper Dei maiestatem contemplantur et cum hoc incessanter nostre custodie intendunt. Gloriosi etiam pontifices dudum et populum optime et paternaliter gubernabant et tamen cum hoc contemplationi Sacre Scripture et celestis oraculi intendebant. Sicut expresse legimus de beatis
 10 Gregorio, Augustino, Ambrosio, Leone, Dionisio et multis aliis sanctis viris, qui non obstante quod diligentissime regebant Dei populum, tamen cum toto hoc condiderunt libros multos et uolumina, que per contemplationem celestium habuerunt. Pontifex igitur qui ad tales uitam vult se disponere, oportet quod in primis recurrat ad Dei gratiam, que simul illustrat animum et fortificat hominem ad laborandum. Et hoc uoluit innuere Apostolus cum
 15
 20

29 et ante mora add. ed. Mt To Val   aliis: illis Mo B T 32 leges : -em ed. To Val M 33 et post immo add. ed. a 2,3 interiorum : -riorum ed. Mt To 2 interiorum Val curam : causam ed. Mt To Val M 3 in ante interiorum add. ed. To Val 13 et post optime om. ed. To 14 sacre om. ed. Mt To Val 15 et post Ambrosio et Leone et Dionisio add. ed. Mt To Val 19 simul : similiter ed. Mt

dicebat: Pre aliis omnibus laborauit, no ego solus, sed gratia Dei mecum. Et alibi: Omnia possum in Eo, qui me confortat. Glosa: Et hoc per gratiam suam, que hominem fortificat ad omnia ardua supportanda, maxime cum ei oratio adiungitur et contemplatio, que secundum Apostolum cibus solidus nominatur.

25 Ad eandem uitam sectandam multum iuuat prudens modus uiuendi, qui non permittit hominem perdere tempus, sed illud facit semper utiliter occupari. Interrogatus abbas Moyses qualiter prelatus debet tempus suum expendere, respondit quod ordinatio uiri ecclesiastici, si sit sui iuris, debet a completorio incipere, ut uidelicet si habet cenare, superficialiter cenet, maxime si sit pransus bene, ut dispositior sit ad orationem et ad studium et ad missam de mane, si habet celebrare. Tunc etiam prelatus immo et omnis ecclesiasticus sui compos debet orare sequestratus et genuflexus aliquantulum, ut de die transacta gratias Deo referat quia a peccato siluit et a bene sibi facere licet offensus, non tamen cessauit. Debet etiam orare pro republica mortuorum et uiuorum et pro se, ut nox sequens transeat absque Dei offensa. Consulebat etiam hic dictus pater ut in cena et post caueat talis prelatus a multo potu et a loquacitate, quia ista duo multum indisponunt ad orandum et etiam ad studendum. Post orationem, talis dormiat suffienter et post dormitionem dicat matutinum, post quod oret, quia illud tempus obscurum et quietum summe est aptum ad contemplandum, sicut iam superius fuit dictum. De mane dicat prima et preparet se ad missam confitendo et aliter orando, sicut iam est a Sanctis Patribus ordinatum. Si non uult celebrare, uadat ad chorum et ibi stet usque ad finem officii, tenendo silentium ad alios, sed cum Deo semper loquatur orando, nec permittat quod in sui presentia aliquis in choro loquatur nec inde exeat sine licentia, que licentia detur cum difficultate, in sui etiam presentia qui tarde ad diuinum officium ueniant, puniantur. Statim post officium uadat ad sui oratorium uel studium, nisi habeat dare audientiam requirentibus illam. Post hec uadat sua hora ad prandium, ubi semper sit lectio et ciborum et uini temperantia, quia ecclesiastici peccata populi comedunt et semper habent timore de superfuitate excessiva, quia solum licentiati sunt ad temperate sumendum. Post facto uersu tam in principio mense quam in fine, uadat prelatus ad orandum pro mortuis uel ad disputandum uel ad conferendum de aliqua spirituali materia morali uel specialiter tangente materiam festi currentis uel casum aliquem, qui habeat discuti urgente conscientia et per eos

26 semper *om. Mo B T* 32 genuflexus : genu flexo *ed. In M* 33 a peccato : peccata *ed. V P A a* a ante bene : ad *A M I To Val* : *om. ed.* 36 a post et *om. Mo B T*

55 qui sunt ibi. Post hec uadat prelatus ad dormiendum uel quiescendum uel ad studendum uel ad aliud honestum opus usque ad uesperas. Post hec uadat ad uesperas uel dicat eos deuote et solitarie in domo sua, nec aliquis audeat eum turbare nec sibi loqui nec ipse alteri loquatur tempore illo Deo dicato. Post hec uadat ad cenam uel ad uisitandum hospitalia et infirmos, a quibus reuersus uel
 60 cenet uel collationem faciat, si ieiunet. Et deinde in sua camera uel oratorio se concludat usque ad matutinum. Potest tamen licite hora competenti habere secum siue uocare aliquem familiarem seruitorem, qui sibi in necessariis seruiat sine longo sermone, donec se ponat ad dormiendum. Nota quod omnia precedentia possunt concludi in apparatu pontificali ordinato a Domino pro
 65 Summo Pontifice legali, de quo Exodi XXVIII, sed quia expositio super dicto apparatu data a doctoribus sacris est prolixa et sine ea sufficient prelato dicta et dicenda, ideo dictam expositionem ad evitandam prolixitatem dimisi. Et in his predictis est exposita tertia regula data a beato Gregorio Papa pro directione prelatorum ecclesie Christi. Et in hoc est perfecta secunda pars
 70 principalis libri Pastoralis presentis.

55 dormiendum : orandum *ed. To Val* 66 sacris : satis *ed. To* 67 ad...prolixitatem : amore prolixitatis
ed.a. 70 huius *ante* libri add. *Mo B T* libri *om. A*

INCIPIT TERTIA PARS PRINCIPALIS HUIUS PASTORALIS, que est de officio pastorali ad oues applicato. Et primo ostenditur in quo commenciatur episcopalis correctio. c. CXLIII.

Postquam igitur in precedentibus diximus qualis esse debeat in se episcopus, 5 consequenter est uidendum qualis debeat esse quoad alios. Vnde ad episcopum pertinet suos corrigerem subditos, sicut patet Extra De officio ordinarii: Irrefragabili. Ibi enim dicitur quod executionem episcoporum in clericos nulla consuetudo uel appellatio impedire potest, nisi formam in talibus excesserit obseruandam. Ad hanc etiam faciendam monent decreta Patrum ualde, ut 10 patet distinctione XLIII: Sit rector et In mandatis et Ephesiis, distinctione XLV: Sed illud non, unde non corrigerem malos est occidere illos, distinctione XLV: Sel illud, unde correctio paterna ualde medicinalis, utilis et necessaria, sicut Salomon sepe dicit in libris suis. Vnde paterna correctio licet sit aspera, quia tamen procedit ex amore et dirigitur ad sanandum correctum, ideo cum 15 summa letitia et cum gratiarum actionibus suscipienda est, ut patet XXIII, questio I: Paratus, et V, questio V: Non omnis, Non osculatur. Nota immo non corrigerem est consentire malis, maxime in prelato, distinctione LXXXVI: Facientis, et distinctione LXXXIII: Error, unde prelatum negligere, cum possit corrigerem peruersos, nihil aliud est quam fauere, nec caret scrupulo societatis occulte, qui manifesto facinori desinit 20 obuiare, distinctione LXXXIII: Error. Vnde Gregorius IX depositus de archiepiscopatu Mediolanense Sisinnium archiepiscopum, qui clericum damnatum ad carcerem pro pecunia liberauit, fingens illum fugitiuum, cui contrarium est probatum. De ista igitur tam alta uirtute, que species est 25 iustitie, dicit Ciprianus quod est multum honorabilis, quod probat primo per eius descriptionem, que est talis, uidelicet, correctio est zelus Dei contra defectum proximi et hoc propter Deum. Que descriptio includit amorem ad proximum ac detestationem culpe eius et honorem diuinum. Secundo probat excellentiam correctionis, quia ad eam faciendam statuit Deus maiores homines mundi, uidelicet, prelatos et principes. Ideo dicitur Prima Petri II sic: Subditi

1 incipit Mo² B2 T2 principalis huius Mo² B2 T2 1-2 que est: in qua agitur ed² To² que...applicato ed. To² que...ostenditur om. M² 2 oues: omnes A² applicato: -ta Mo² B2 T2 Val² ostenditur C² 3 quo: que M² continens XV capitula sequentia ante c. add. C² 4 debeat: debet ed. To 5 debeat: debet ed. VA a 8 excessent: -rint ed. Mi To Val 11-2 sed ... illud om. Mo B TMC 12 non ante illud add C 16 non ante osculatur om. Mo B T nota om. ed. a 19 fauere: fauere Mo T Val: (l. 18-21) unde...Error om. B 19 corrigerem: perturbare ed. a: om. P 23 perpet[er]uum ante pro add. ed. : perpetuum add. To Val MC : -tuam add. Mi 24 probatum: appro- ed. : [a] litur. Val

estote omni humane creature propter Deum, siue regi quasi precellenti siue
 ducibus quasi ab Eo missis ad vindictam malorum, laudem uero bonorum.
 Vnde dicit Ciprianus: Iustitia legalis principaliter est inuenta ad malos
 reprimendum, unde si nullus fuisset hic malus in uia, non fuisset necessaria
 talis iustitia. Secundo est inuenta ad laudem bonorum, qui in punitione
 35 malorum se ostendunt dignos laude, eos uiriliter et virtuose impugnando, sicut
 econtra fauorantes peccatores et peccata sunt digni uituperio et punitione
 magna, quia in hoc directe agunt contra Deum, qui iudices posuit ad vindictam
 malorum, ut dictum est et Ciprianus ibidem ostendit. Tertio ostendit idem
 40 doctor excellentiam correctionis propter causam, quia semper defendit causam
 Dei dum propter Deum se opponit peccato. Ideo dicit rex Iosaphat iudicibus
 suis: Videte quid faciatis, non enim exercetis hominis iudicium sed Dei, ideo
 quicquid iudicaueritis, in uos redundabit. Quarto ostendit idem dignitatem
 45 correctionis ex effectu, quia effectus eius est liberare hominem a peccato et
 adducere eum Deo, ut saluetur. Ideo sancti semper habuerunt correctionem in
 magna reuerentia et dilexerunt, quare et multum honorauerunt suos
 correctores. Immo, sicut legimus in libro De hystoria tripartita, imperatores et
 principes magni semper habebant iuxta se uiros notabiles, prudentes et
 50 conscientiatos qui secrete eos corrigebant de suis defectibus. Proverbiorum
 IX dicitur: Argue sapientem et diliget te. Et Ecclesiastici X dicitur: Vir
 prudens et disciplinatus non murmurabit correctus. Glosa: Quia scit bonum,
 quod inde proueniet sibi, si patienter illam suscipiat. De hoc etiam habemus
 late II, questio VII: Sicut inquit.

Ostendit qualis debet esse corrector et correctio. c. CXLI.

Corrector etiam ut reuerentius et efficacius audiatur, debet esse bone uite et
 clare fame, unde Sapientie primo dicitur quod probata uirtus corripit
 insipientes. Glosa prima: Terrorem in eis generat. Vnde etiam mali iudicant
 5 hominem uirtuosum esse et reuerendum et dignum auditu, alias dicunt ei
 audientes illud Luce III: Medice, primo cura te ipsum. Ideo dixit Gregorius
 quod cuius uita despicitur, restat ut eius predicatione contemnatur. Et Salustius
 poeta dicit quod non potest uerbum esse in correctore efficax quando cor eius

32 ad ante laudem add.ed. M₁ 38 eos ante posuit add. ed.: eos post pos- add. T₀ 39 ibidem : idem Mo B
 T V 41 dicit : dixit ed. Mt Val M 45 eum : cum Mo B T 47 immo : ideo ed. 49 secrete : -to Mo B
 T 50 sic ante vir add. ed. Mt To Val 53 VII : V b C 1 ostendit Mo2 B2 T2 A2 eius post
 correctio add. ed2 T₀ 2 et correctio om. M₂ 3 quod om. ed. 4 prima: id est ed. VP A a 5 et ante
 reuerendum om. ed. A a : et post r. om. VP